تذکرہ مشاہیر

(پاگو بیون)

Marfat.com

Collection of Prof. Muhammad Iqbal Mujaddidi
Preserved in Punjab University Library.

پروفیسر محمد اقبال مجددی کا مجموعہ
پنجاب یونیورسٹی لائبریری میں محفوظ شدہ

Marfat.com

Marfat.com

تذڪره
مشاهير سنڌ

(جلد ٻيو)

تاليف:
مولانا دين محمد وفائي مرحوم

سنڌي ادبي بورڊ
ڄامشورو/حيدرآباد سنڌ
١٩٨٥ع

Marfat.com

هائي مرحوم مولانا دين محمد وفائي جي ڇڏيل باقي مواد کي به سنڌي ادبي بورڊ پڻ حصن ۾ ورهائي پڻ جلدن ۾ شايع ڪري رهيو آهي. جنهن جو هي پهريو جلد توهان جي هٿن ۾ آهي، منجهس ۱۷۰ شخصيتن جو احوال ڏنل آهي. اسين تمام گهڻي ڪوشش ڪنداسين ته جيئن باقي رهيل مواد وارو ٻيون جلد به عنقريب شايع ڪري سگهون.

اسين محترم علي نواز وفائي جو به شڪريو ادا ڪريون جو هن صاحب هن ڪم ۾ ذاتي دلچسپي ورتي آهي.

ڄامشورو
۱۰- شوال ۱۴۰۵ هجري
مطابق ۲۹- جون ۱۹۸۵ع

(محمد حسين ترڪ)
قائم مقام سيڪريٽري
سنڌي ادبي بورڊ

Marfat.com

فهرست

نمبر شمار	اسماءُ الرجال		صفحو نمبر
	الف		
۱	ابوبڪر (سيد) لڪعلوي	....	۷
۲	اسماعيل (سيد) بخاري	....	۴۰
۳	امين محمد اول (مخدوم) هالائي	....	۵۰
۴	ابومحمد (مخدوم) هالائي	....	۵۲
۵	ابراهيم (مخدوم) هالائي	....	۵۴
۶	اسماعيل (شيخ) قريشي بدينيي	....	۶۳
۷	اميرخان (ابوالبقا) بکري	....	۷۵
۸	آميد علي (آخوند) سانوڻي هالائي	....	۱۱۵
۹	احمد (آخوند) سانوڻي هالائي	....	۱۱۸
۱۰	ابراهيم (شيخ) عباسي	....	۱۴۹
۱۱	اسدالله (مخدوم) کهڙوي	....	۱۵۰
۱۲	احمدي (مخدوم) کهڙوي	....	۱۶۷
۱۳	ابوتراب (شيخ) تبع تابعي	....	۱۸۸
۱۴	احمد (سيد) ٺٽوي	....	۲۶۸
۱۵	احمد علي (مرزا) براهوئي	....	۲۸۹
۱۶	امامبخش شاهه (پير) قريشي بکيرائي	....	۲۲۳
	ب		
۱۷	بهاؤالدين دلقپوش ٺٽوي	....	۱۰
۱۸	بقا (پير سيد محمد) شهيد لڪعلوي	....	۱۰۳
۱۹	برهان (قاضي) سيوستاني	....	۱۳۶

Marfat.com

نمبر شمار	اسماءُ الرجال	صفحو نمبر
۲۰	بايزيد (مخدوم) هالائي	۲۱۶
	پ	
۲۱	پير پٺو ديولي	۳۳۶
	ٻ	
۲۲	ٻرڪيو (شيخ) ٺٽوي	۲۳۳
۲۳	ٻرڪيو (شيخ) ڪاتيار	۲۳۷
	ج	
۲۴	جمعہ جاڙيجو درويش	۲۵
۲۵	جلال محمد (مخدوم) هالائي	۵۵
۲۶	جهانگير (شاهہ) هاشمي	۸۴
۲۷	جلال‌الدين (مخدوم) کهڙوي	۱۵۱
	ح	
۲۸	حسين تميم بڪيرائي درويش	۳۳
۲۹	حيدر (سيد) جيلاني سنائي	۶۳
۳۰	حسن ٻانگو پاٽوئي	۶۹
۳۱	حامد (مخدوم) آگهمي	۷۳
۳۲	حافظ حامد ڏکڙائي	۱۴۳
۳۳	حيدرالدين (مير) ٺٽوي	۱۹۷
۳۴	حبيب‌الله (حڪيم) بکري	۱۹۸
۳۵	حفيظ‌الدين (مير) علي ٺٽوي	۲۳۰
۳۶	حبيب شاهہ مجذوب ٺٽوي	۳۳۸
	خ	
۳۷	خيرو (درس) نيرن ڪوٽي	۲۱

Marfat.com

نمبر شمار	اسماءُ الرجال		صفحو نمبر
٣٨	خيرالدين (درويش) شورو	....	٣٨
٣٩	خيرالدين (شاهہ) سکري	....	٦٦
	ڇ		
٤٠	ڇٿو آمراڻي سيوستاني	....	٢٩٣
	ڏ		
٤١	ڏتو (قاضي) سيوستاني	....	١٣٧
	ر		
٤٢	رحمت الله (مخدوم) صدر ٺٽوي	....	٧٩
٤٣	روشن روش محمد ٺٽوي	....	٨٦
٤٤	رفيق (محمد) مفتي هالائي	....	١٢٠
٤٥	رحمت الله (آخوند) سانوڻي هالائي	....	١٢٩
٤٦	رحمت الله (سيد) بکري	....	١٤٦
٤٧	رضي الدين (مير) محمد ٺٽوي	....	٢٢٨
٤٨	رکن الدين (سيد) متعلوي	....	٣٣٩
	ز		
٤٩	زکريا سمون (درويش) اگهمرکوٽي	....	٣٠
٥٠	زين العابدين (مير) ٺٽوي	....	١٩٥
٥١	زين العابدين (خليفو) ٺٽوي	....	١٩٦
	س		
٥٢	ساجن (سيد) متعلوي	....	٥٨
٥٣	سعدالله (مخدوم) سيوستاني	....	١٣١

Marfat.com

نمبر شمار	اسماءُ الرجال		صفحو نمبر
	ش		
۵۴	شهبيگ (مرزا) ارغون	....	۲۱۲
۵۵	شمس‌الدين (شيرازي) بکري	....	۲۲۵
۵۶	شجاعت علي (سيد) بکري	....	۳۰۲
۵۷	شهمير (سيد) متعاءِي	....	۳۱۵
۵۸	شهرالله (پير) قريشي ٻڪيرائي	....	۳۱۹
	ص		
۵۹	صوبو (مخدوم) کيمرائي	....	۳۹
۶۰	صبغت‌الله شاهه (پير سيد) راشدي	....	۱۰۷
۶۱	صفائي (سيد) بکري	....	۲۱۱
۶۲	صابرعلي (سيد) ٺٽوي	....	۲۴۷
	ط		
۶۳	طيب (سيد) متعلوي	....	۲۴۲
۶۴	طاهر (سيد) نسياني ٺٽوي	....	۲۷۲
۶۵	طاهر (شيخ) اڏيرولال	....	۳۳۳
	ع		
۶۶	علي (شيخ) سيوستاني	....	۱۹
۶۷	عمر (درويش) هالائي	....	۲۲
۶۸	عثمان (درويش) عصار هالائي	....	۲۲
۶۹	علي (سيد) متعلوي	....	۲۳
۷۰	عثمان مفتي هالائي	....	۴۳
۷۱	عبدالرحمان (خواجه) مجددي ٽکڙائي	....	۴۷

Marfat.com

نمبر شمار	اسماءُ الرجال		صفحو نمبر
٧٢	عبداللطيف (سيد) تاركي نصرپوري	....	٦٠
٧٣	عبيدالله (مولانا) آهي	....	٧١
٧٤	عبدالرزاق (مير) بکري	....	٧٨
٧٥	عبدالغني ٺٽوي	....	٩٠
٧٦	عبدالباسط ٺٽوي	....	٩٢
٧٧	عبدالملڪ (سيد) بکري	....	١٠١
٧٨	عبدالواسع (سيد) بکري	....	١٠١
٧٩	عبدالله (سيد) بکري	....	١٠٢
٨٠	علي (سيد) سيوستاني	....	١٠٣
٨١	عنايت الله (قاضي) متعلوي	....	١١٤
٨٢	عبدالصمد (آخوند) سانوڻي هالائي	....	١٢٥
٨٣	عبدالواسع (مخدوم) سيوستاني	....	١٢٩
٨٤	عبدالله (شيخ) عباسي	....	١٤٩
٨٥	عبدالخالق (مخدوم) کهڙوي	....	١٥٣
٨٦	عبدالرحمان (مخدوم) شهيد کهڙوي	....	١٥٥
٨٧	عبدالخالق (مخدوم) کهڙوي	....	١٧٨
٨٨	عبداللطيف (ملا) بدرڻائي	....	١٩٣
٨٩	عبدالڪريم (سيد) متعلوي بلڙي وارو	....	١٩٩
٩٠	عباس (مخدوم) پاٽائي	....	٢٠٦
٩١	عبدالعزيز (مولانا) ابهري محدث	....	٢١٨
٩٢	عبدالرشيد (سيد) ٺٽوي	....	٢٢٠
٩٣	عبدالحڪيم (ملا) عطا ٺٽوي	....	٢٢٢

Marfat.com

نمبر شمار	اسماءُ الرجال	صفحو نمبر
٩٤	عبدالله (ميان) واعظ ٺٽوي	٢٢٧
٩٥	عبدالرئوف (مخدوم) هالائي	٢٣٢
٩٦	عبدالحميد (مخدوم) هالائي	٢٣٢
٩٧	عبدالقدوس (سيد) ندوي ٺٽوي	٢٧٠
٩٨	عبدالباقي (ميرڪ) پوراني ٺٽوي	٢٨٢
٩٩	عبدالوهاب (ميرڪ) پوراني ٺٽوي	٢٨٤
١٠٠	عبدالوهاب (خليفو) عباسي ٺٽوي	٢٨٧
١٠١	عبدالباقي (مير) پوراني سکري	٢٩١
١٠٢	عثمان (مخدوم) مروندي سيوستاني	٢٩٥
١٠٣	عبدالڪريم (سيد) اميرخان بکري	٣٠٢
١٠٤	عيسيٰ (حاجي) سانڌائي محدث	٣٠٨
١٠٥	عثمان (قاضي) محدث نوشهرائي	٣١١
١٠٦	عبدالڪريم (مولوي) محدث نوشهرائي	٣١٤
١٠٧	علي محمد (پير) غوث پوٽو قريشي	٣٢٥
١٠٨	عبدالحميد (مخدوم) قادري ٻوچڙائي	٣٢٩
	غ	
١٠٩	غازي (سيد) لڪعلوي	٢١
١١٠	غضنفر خان عالمگيري	٨٣
١١١	غلام علي (مير سيد) مائل ٺٽوي	٢٤٤
١١٢	غلام علي (قاضي) ٺٽوي	٢٤٩
	ف	
١١٣	فاضل خان ٺٽوي	٢٥٠

Marfat.com

نمبر شمار	اسماءُ الرجال		صفحو نمبر
١١٤	فاضل شاھہ (پير) قريشي بکيرائي	....	٣١٦
	ق		
١١٥	قطب بري	....	٤٥
١١٦	قاسم (محمد) آخوند سانوڻي ھالائي	....	١٢٢
١١٧	قاضي قاضن سيوستاني	....	٢٠٨
١١٨	قائم‌الدين (پير) قلندر بکيرائي	....	٣٢٠
	ڪ		
١١٩	ڪرم‌علي خان (مير) ٽالپر حيدرآبادي	....	١٩٢
	ل		
١٢٠	لطف‌الله (خليفہ حاجي) سانوڻي ھالائي	....	١٢٧
١٢١	لادجيو (شيخ) سندي	....	٢٠٧
١٢٢	لطف‌الله (مير) سيوستاني	....	٢١٧
	م		
١٢٣	مٺو (درويش) ٺٽوي	....	١٤
١٢٤	محمود (شيخ) فخري ھالائي	....	٢٩
١٢٥	مريد (درويش) بلوچ	....	٣٦
١٢٦	محمود ثاني (ميرڪ) ٺٽوي	....	٤١
١٢٧	محمد (قاضي) جعفري ٺٽوي	....	٨٨
١٢٨	مراد علي (سيد) بکري	....	٩٣
١٢٩	محمد صالح (مخدوم) وزيرآبادي	....	٩٥
١٣٠	محمد صالح (مخدوم) صوفي سيوستاني	....	١٣٢
١٣١	محمد مراد (مخدوم) سيوستاني	....	١٣٥

Marfat.com

نمبر شمار	اسماءُ الرجال		صفحو نمبر
۱۳۲	محمد عارف سيوستاني	....	۱۳۹
۱۳۳	ملا محب علي سنڌي	....	۱۴۰
۱۳۴	مخدوم محمد عاقل اول	....	۱۵۳
۱۳۵	مخدوم محمد ڏني کهڙوي	....	۱۵۴
۱۳۶	مخدوم محمد عاقل ثاني کهڙوي	....	۱۶۲
۱۳۷	مخدوم محمدي کهڙوي	....	۱۶۴
۱۳۸	مخدوم محمد عاقل ثالث	....	۱۷۲
۱۳۹	مخدوم محمد عاقل رابع	....	۱۸۱
۱۴۰	ميڏنو (مخدوم) نصرپوري	....	۱۸۷
۱۴۱	محمد علي (مولوي) سنڌي	....	۱۹۰
۱۴۲	معروف (شيخ) پاڻاڻي ء	....	۲۰۵
۱۴۳	محمد (شيخ) سيوستاني	....	۲۲۴
۱۴۴	مير محمد (عطا) ٺٽوي	....	۲۲۹
۱۴۵	ميرڻ (فقير) ڪاتيار	....	۲۴۰
۱۴۶	محمد جعفر (مولوي) مرزا	....	۲۵۲
۱۴۷	محمد هاشم (مخدوم حاجي) ٺٽوي	....	۲۵۴
۱۴۸	محمد قائم (مخدوم حاجي) ٺٽوي	....	۲۶۴
۱۴۹	مرتضيٰ (سيد) سيوستاني	....	۲۶۹
۱۵۰	محمد شفيع (آخوند) ٺٽوي	....	۲۷۵
۱۵۱	محمد شفيع (صوفي) ٺٽوي	....	۲۷۵
۱۵۲	محمد سليمان (مولوي) ڀنوي	....	۲۷۸
۱۵۳	محمد احسن (ميرڪ) ٺٽوي	....	۲۸۰

Marfat.com

نمبر شمار	اسماءُ الرجال		صفحو نمبر
١٥٤	محمود (ميرڪ) ٺٽوي	....	٢٨١
١٥٥	مرتضيٰ (مير) نصرپوري	....	٣٢٧
	ن		
١٥٦	نوح (حضرت مخدوم) هالائي	....	١
١٥٧	نور محمد (ميان) پيرزادو عبدوي	....	٩٩
١٥٨	نور محمد (آخوند) سانوڻي هالائي	....	١٢٤
١٥٩	نصرالله (حافظ) سانوڻي هالائي	....	١٢٦
١٦٠	نيازي ٺٽوي	....	١٨٥
١٦١	نجم‌الدين (سيد) بکري	....	٢٢٥
١٦٢	نعمت‌الله (قاضي) ٺٽوي	....	٢٧٦
١٦٣	نوح (شيخ) ڪيبرائي	....	٣٣٥
	ه		
١٦٤	هاشم (ميان) همداني	....	٦٢
١٦٥	هوٿي (شيخ) لاڪو	....	٣٣٠
	ي		
١٦٦	يحيٰ (درويش) رائڻو هالائي	....	٥٧
١٦٧	يحيٰ (قاضي محمد) ٺٽوي	....	٨٩
١٦٨	يقيق (سيد) بخاري	....	٩٤
١٦٩	يحيٰ بن جلال‌الدين (مخدوم) کهڙوي	....	١٥٢
١٧٠	يونس (مولانا) سنڌي	....	٢٠٨

Marfat.com

Marfat.com

متن

تذڪره مشاهير سنڌ

(جلد پيو)

Marfat.com

Marfat.com

١٢٥ - حضرت مخدوم نوح هالائي

صاحب ڪرامات و فتوح حضرت مخدوم نوح ولد مخدوم نعمت الله ولد مخدوم اسحاق ولد مخدوم شهاب الدين ولد مخدوم فخرالدين سهروردي صديقي هالائي .

هالا شهر ۾ هي ٿي بزرگ (فخرالدين) سڀ کان پهريان اچي مقيم ٿيو، جتي قوم هالا ۽ لاکا مان شادي ڪيائون ۽ اتي ئي آل اولاد سان حياتي گذارڻ لڳو. اصل خانداني طرح پيري مريديءَ جو سلسلو به جاري ٿيل هو ۽ مخدوم نعمت الله مخدوم نوح جي والد سگهوري جا به ڪيترائي معتقد ۽ مريد هئا ۽ هن فرزند ارجمند جي ولادت باسعادت جون پيشنگويون به ڪيترن درويشن جي واتان ٻڌي چڪو هو، خصوصاً مخدوم نوح هوتياڻي ڪبيرائي ۽ ٻين ولين جون بشارتون مشهور ٿيل هيون .

مخدوم نوح صاحب جو تولد سنه ٩١١ هجري ۾ ٿيو. ستن ڏينهن جا مس هئا ته ٻانگ ٻڌڻ کان پوءِ صاف زبان سان ڪلمو شهادت پڙهيائون، جنهن کي سون ماڻهن ٻڌو! چوڏهن سالن جي ڄمار ۾ مخدوم عربي ديانه جي مدرسي ۾ قرآن شريف پڙهڻ واري زماني ۾ هڪ ڏينهن نديءَ تي غسل ڪري ڦرهي ميساري رهيو هو، ته اوچتو ڪشف واري حالت ۾ حضرت سيدنا محمد مصطفيٰ صلي الله عليه وسلم ۽ سيدنا حضرت علي رضه جي زيارت جو شرف حاصل ٿيس ۽ انهيءَ ڦرهي تي حضور صلعم جن ڪجهه سٽون لکي ڏنس ۽ سبق ڏنائونس، جنهن کان پوءِ سمورا علوم متس کلي پيا ۽ انهيءَ ڏينهن لااله الاالله جي ذڪر جي

Marfat.com

تلتين ڏينهن جي اجازت ٻه ملين. انهيءَ ڏينهن حضرت سيدنا ابوبڪر صديق ظاهر فرمايو ته هي منهنجي اولاد مان آهي. ساڳيءَ طرح پيغمبر خدا صلعم ٻه فرمايو ته اسانجي اولاد مان ٻه آهي. (دليل الذاڪرين)

حضرت مخدوم نوح جي زندگي عشق ۽ محبت الاهي جي استغراق ۾ گذرندي هئي. اگرچه ظاهري علم جي لحاظ کان فقط قرآن شريف پڙهيل هئا، مگر هرهڪ سوال جو جواب جدا جدا اهڙي علمي نموني ۾ ڏيندا هئا، جو وڏا وڏا علماءَ حيران رهجي ويندا هئا.

هڪ دفعي ٺٽي ۾ اچي وارد ٿيا، جتي ڪيترا علماءَ ۽ طلباءَ سندن علمي لياقت جي امتحان لاءِ اچي موجود ٿيا. پاڻ هڪ آيت جون ايتريون معنائون فرمايائون، جو سڀ حيران رهجي ويا.

ٻي روايت آهي ته هڪ دفعي عالمن ۽ طالب العلمن جي وڏي جماعت حضرت مخدوم صاحب کان قرآن جي ڪن آيتن جي معني سمجهڻ جو ارادو ڪري سندن خدمت ۾ آئي ته فقط هنن جي اچڻ کان پوءِ حضرت مخدوم صاحب فرمايو ته عالمن کي گهرجي ته علم جو بيان ڪن ته ٻين کي فائدو رسي. ان کان پوءِ پاڻ زبان فصيح سان بيان ڪرڻ لڳا. ٣٦ تفسيرن جا نالا وٺندي فرمايائون ته فلاڻي تفسير ۾ هن ريت آهي ۽ فلاڻي ۾ هن ريت آهي. ان کان پوءِ حقيقت ۽ طريقت جون معنائون بيان فرمايائون، جن مان عالمن ڪي سمجهيون ڪي نه سمجهيون. آخر عالمن ۽ شاگردن عرض ڪيو ته اسانجي حق ۾ دعا گهرو. پاڻ فرمايائون ته آءٌ الحمد پڙهان ٿو، اوهان آمين چوندا وڃو. جڏهن الحمد پڙهي پورو ڪيائون ته اهي حاضر مجلس آمين چوندڙ ولايت جي درجي کي وڃي رسيا. آخر ۾ مخدوم صاحب فرمايو ته ڪي اهڙا فقير ٻه آهن جو سموري ڄمار سورت الحمدلله جي معني ڪندا رهن ته ٻه پوري ڪانه پوي.

Marfat.com

وقت جي حاڪمن مان مرزا محمد باقي مشهور ظالم سندن خدمت ۾ ٻه دفعا ٿي ۾ حاضر ٿيو ۽ مرزا جاني ٻه سندن زماني ۾ گاديءَ تي وينو. مرزا باقي جو وڏو فرزند مرزا پاينده طبع جو ديوانو هو جنهن ڪري هو گادي تي نه وهاريو ويو هو، پر سندس پٽ مرزا جاني گاديءَ تي وينو.

دليل الذاڪرين ۾ نقل آهي ته مرزا پاينده خان ڪي حضرت مخدوم صاحب جي خدمت ۾ دعا لاءِ آندو ويو ته ڪيس بيماريءَ کان شفا نصيب ٿئي، مگر پاڻ ڪو توجه ڪونه ڏنائون، ڇاڪاڻ جو انهيءَ شخص مخدوم لعل شهباز جي گنبذ ۾ هڪ دفعي هڪ عورت سان هٿ چراند ڪئي هئي، جنهن ڪري هن جي ديوانگي هميشه لاءِ قائم رهندي آئي.

مخدوم صاحب شريعت جا ايڏا پابند هئا جو ڪڏهن به نماز جماعت کانسواءِ ادا نه ڪندا هئا. هڪ دفعي عشا جي نماز جماعت سان گسي وين ته شهر کان ٻاهر نڪتا ۽ هڪ غيبي جماعت اچي جمع ٿي، جنهن کي امامت ڪري نماز پڙهايائون، پر جماعت کي هتان نه ڇڏيائون.

بهاءالدين دلقپوش (گودڙيي) کان نقل آهي ته هڪ دفعي مخدوم صاحب ٺٽي جي جامع فرخ ۾ تشريف فرما ٿيا. جمعه نماز کان پوءِ اٽڪل هڪ هزار ماڻهن منهنجي معرفت سندن هٿ چميا، جن مان هرهڪ پنهنجي درجي آهر معرفت ۽ ولايت کي پهتو، جن مان حضرت صابر سومرو، شيخ تاجن، شيخ حبيب رحه ۽ سيد عبدالڪريم بلڙي وارو مشهور آهن، جن کي ڪشف ڪرامت سان سموري سنڌ سڃاڻي ٿي. انهن وڏان هزارين ماڻهو معرفت جو رستو سکي پنهنجي ڪماليت کي رسيا آهن.

Marfat.com

سنڌ جي بادشاه مرزا محمد باقي تي مغل بادشاهہ اڪبر ڏاڍو ڏمريل هو، سو مرزا جي گرفتار ڪرائڻ لاءِ لشڪر چاڙهي سنڌ تي موڪليائين. اڪبري فوج سنڌ ۾ قتل ۽ غارت ڪندي، اڳتي وڌي رهي هئي. ماڻهو حضرت مخدوم صاحب وٽ فريادي آيا. پاڻ فرمايائون تہ الله تعاليٰ عاقبت بخير ڪندو. آخر اها فوج هالن جي ويجهي اچي پهتي، جنهنڪري شهر ۾ ڏاڍو ڏهڪاءُ ۽ شور پيدا ٿيو. حضرت مخدوم صاحب جي خدمت ۾ سمورو احوال اچي پيش ڪيائون. پاڻ ٿوري مٽيءَ چپٽي گهرائي پنهنجي ترڙيءَ تي رکي، هيٺين دعا پڙهي فوج ڏانهن دم ڪيائون، جنهنڪري اها فوج انهيءَ وقت اتان پوئتي هٽجڻ لڳي ۽ اهڙي پاڇڙ پيئي، جو وڃي هندستان ۾ دم ڪنيائون.

دعا هي آهي:-

بسم الله الرحمٰن الرحيم - اَللّٰهم لک الحمدُ و لک المجد ولک الشُکر واليک المتکاء وانت المُستعان وبک المستغاث والتکلان ومنک الفرجُ ولاحول ولاقوة الاباللهالعليالعظيم وصلیالله علیخير خلقه محمد وآله واصحابه اجمعين.

بادشاهہ لشڪر جي پاڇ جو سبب معلوم ڪرڻ گهريو تہ هنن چيو تہ هالن جي لڳ طوفان ۽ دهشت طاري ٿي، جنهنڪري جانيون بچائي اچي گهران نڪتا آهيون. ڪنهن درويش، شاهي دربار ۾ عرض ڪيو تہ اهو ڪنهن وليءَ جي ڪرامت جو ڪرشمو آهي، باقي ٻيو ڪوبہ سبب معلوم نہ ٿو ٿئي.

ان ڪان پوءِ اڪبر بادشاهہ دوباره فوج عبدالرحيم خان خانان جي سرڪردگي هيٺ موڪلي ۽ مخدوم صاحب جي خدمت ۾ حاضري جو بہ حڪم ڪيو، مگر عبدالرحيم خان خانان جي هالن ۾ پهچڻ کان اڳ ۾ مخدوم صاحب وفات ڪري ويو ۽ سندس فرزند مخدوم

Marfat.com

امين محمد جي خدمت ۾ نياز حاصل ڪيائين ۽ شاهي سوکڙيون به پيش ڪيائين. ان ڪان پوءِ ٺٽي تي ڪاهي ويو. ان وچ ۾ مرزا محمد باقي مري چڪو هو ۽ سندس فرزند مرزا جاني گادي تي هو، جنهن ڪان پوءِ اڪبر سنڌ فتح ڪري ورتي.

حضرت مخدوم نوح جي ڪشف ڪرامات ۽ ڪمالات تي ڪيترائي سندس همعصر ۽ بزرگن ۽ پوءِ وارن جا ڪتاب لکيل آهن جتي تفصيل سان بيان ٿيل آهي. هت مختصر طور دليل الذاڪرين ۽ ارشادالطالبين مان ڪجهه نقل ڪيو ويو آهي. ازانسواءِ، مخدوم صاحب جي سوانح بابت شيخ بهاءالدين دلقپوش جو رسالو ۽ ميان فتح محمد قريشيءَ جو رسالو ۽ ڪيترا جدا جدا ڪتاب لکيل آهن. پوئين وقت ۾ سفينة النوح از مخدوم پير غلام حيدر صاحب هالائي ۽ راحت القلب والروح تذڪره مخدوم نوح، جامع اوراق، دين محمد وفائي جا ڪتاب به انهيءَ باب ۾ ڏاڍا ناياب آهن.

مخدوم صاحب سهرورديه طريقي جو امام ۽ اويسي طريقي جو اولياءُ هو. ڪلمه لا اِلٰه الا الله جي توحيدي تلقين ڏيندو رهيو. سندس وقت ۾ ٺي سوين ڪامل خليفا ۽ فيض جا صاحب سنڌ ۾ خدا شناسي جو رستو ڏيکاريندا رهيا، جن مان ڪن جو ذڪر هيٺ ڪيو ويندو.

مخدوم صاحب چار شاديون ڪيون هيون، جن مان ٻارهن فرزند ۽ ڪجهه نياڻيون پيدا ٿيون. فرزندن جا نالا هي آهن:

ميان امين محمد، ميان حامد، ميان نورمحمد، ميان احمد، (اهي چارئي ترڪ قوم يعني ٻاجار قبيلي جي بي بي مان هئا) پنجون ميان داؤد، ميان موسيٰ، ميان هارون، ميان يوسف، فرزند ميان آدم (اهي ٻئي گهر مان هئا) ميان عمران محمد و ميان ابراهيم ملقب بادهم ثاني ۽ ميان جلال الدين ٽئين گهر مان هئا. چوٿين بي بي سهتا قوم مان هئي

Marfat.com

جنهن مان ڪوبہ اولاد ڪونہ ٿيو.

ارشاد الطالبين ۾ لکي ٿو تہ سنڌ ۾ ڪماليت جا مالڪ سڀ کان وڏا مرشد ہہ بزرگ گذريا آهن: پهريون مخدوم بلال، ٻيو مخدوم نوح ۽ وڌيڪ لکي ٿو تہ مخدوم نوح جو پنهنجي وقت ۾ سڀ کان سرس درجو هو.

ايڏي وڏي ڪماليت ۽ بزرگي واري انسان ڪامل ٨٧ سالن جي ڄمار ۾ سواءِ ڪنهن بيماريءَ جي هن دنيا فاني مان صبح جي وقت لاڏاڻو ڪري هميشہ واريءَ حويلي ۾ منتقل ٿي ويو. اهو واقعو خميس ڏينهن ٢٧ ذوالقعد ٩٩٨هہ تي گذريو. مخدوم صاحب جي قضيہ بابت ملا قاسم جي هيءَ نظم پڙهڻ جي لائق آهي:

غرق درياء شهادت محو مطلق بس بدان
پاک از آلاءِ قساوت نوح مخدوم انس وجان
بو يزيد و بو سعيد و بشرحافي و جنيد
در مراتب در مناقب کم زپس ايشان مدان
طالبان او کہ از احصاء وحصر آمد فزون
چون ستاره هر يکي زايشان مناره در جهان
جوق و جوق طالب او چون ملک درهفت چرخ
صف صف اندر صبح و شام از جان و دل الله خوان
هان ولايت ختم شد بر افتخار اهل فخر
چون نبوت ختم شد بر مفخر آخر زمان
آمدی گـر بـردر او مـرد جانی غـافلی
ذاکری زنده دل گشتي زفيضش آن زمان
بود آنگہ نهصد و هم يازده بوده فزون
سال تاريخ ولادت آن ولايت کيش دان

Marfat.com

مدتي عمر گرامي آن گرامي سايه را
جمله هشتاده هفت سال بود اندر جهان
سال فوت آن غوث حق پرسيد شد چون از خرد
از سر حسرت فغان برداشت آنکه گفت هان
آن سنه نهصد و هشتاد هژده وقت صبح
بيست هفتم در شب پنجشنبه ذي قعد دان
(مختصرا از دليل الذاكرين)

۱۲۶ - سيد ابوبڪر لڪعلوي

سيد ابوبڪر لڪياري (لڪعلوي) عالم ڪامل نامور وقت جو، ڪشف ڪرامت جو مالڪ، حضرت مخدوم نوح جي وڏن خليفن ۽ پيارن دوستن مان آهي.

مريد ٿيڻ کان اڳ ڀرئي هن خواب ۾ هڪ ملائڪ کي لااله الاالله جي ذڪر ڪندي ڏٺو، جنهن کان پڇيائين ته ذڪر جي اها ترتيب ڪنهن کان سکي اٿي؟ هن جواب ڏنو ته هالن جي شهر ۾ مخدوم لطف الله مشهور مخدوم نوح ان ريت ماڻهن کي ذڪر ڏيندو آهي تنهنڪري اسان به ساڳي ريت مشغول آهيون. سيد صاحب انهيءَ کان پوءِ جڏهن سجاڳ ٿيو تڏهن مخدوم صاحب جي خدمت ۾ اچي ايترو گهڻو ڪجهه حاصل ڪيائين، جو مخدوم صاحب جي بهترين خليفن ۾ شمار ٿيڻ لڳو.

(۱) اهو بزرگ پنهنجي ڳوٺان (لڪي) يا ٻئي ڪنهن شهر مان جڏهن مخدوم صاحب جي خدمت ۾ ايندو هو، تڏهن پنهنجي پڇندي آهي، هر قسم جون سوکڙيون مخدوم صاحب جي خدمت ۾ آڻيندو هو.

Marfat.com

اهو اخلاص ۽ محبت هن حد کي پهتل، هئي جو هڪ دفعہ ننڍي مان ڪيتريون سوڪڙيون ۽ سامان ٻيڙي ۾ ڪڻائي، مخدوم صاحب جي خدمت ۾ اچي هالن ۾ پهتو. جڏهن مسجد شريف ۾ پير رکيائين، تڏهن ياد آيس تہ مخدوم صاحب جو سرمو خريد ڪيو هوم، سو اتيئي وسري ويو آهي، جنهنڪري مسجد مان پوئين پير واپس ٿيو ۽ ننڍي پهچي سرمو کڻي پوءِ خدمت ۾ آيو.

چون ٿا تہ سامان ۽ اسباب جي جيڪا ٻيڙي پرائي مخدوم صاحب جي خدمت ۾ آيو ٿي، ان ۾ ڪپڙا ۽ ٻيو سامان تہ هو پر سون چاندي ۽ اناج جا قسم بہ هئا، جنهن تي سيد صاحب کي سندس فرزند عرض ڪيو تہ مال تمام گهڻو آهي، ان مان ڪجهہ اسان کي بہ ڏياريو تہ ڪجهہ خرچ ڪريون ۽ ڪجهہ قرض ۾ ڏيون. مگر شاه صاحب هنن جي عرض کي نہ پڌو. سمورو اسباب جڏهن مخدوم صاحب جي خدمت ۾ پهچايو ويو، تڏهن پاڻ سيد صاحب کي فرمايائون تہ اولاد جو حق مٿني تي شرعي طرح لاڳو آهي، جو ادا ڪرڻ گهرجي. اسان جي گذران جو ضامن الله ئي بس آهي، تنهنڪري اوهان ضرورت آهر هن مان پنهنجن ٻارن کي ڏيو ها تہ بهتر هو. سيد صاحب روبرو ۽ ادب کان ڪجهہ چئي نہ سگهيو، پر مخدوم صاحب جي اهليہ محترمہ بي بي مريم جي معرفت عرض ڪيائون تہ اسانجي اولاد ۽ پٽن پوٽن کي بہ الله جي سپرد ڪريو، جنهن جي نعمت ۽ مهرباني جو ڪو ڇيہ ئي ڪونہ آهي. ان تي مخدوم صاحب فرمايو تہ سيد صاحب جو اولاد چوڏهن پيڙهين تائين زميندار ۽ امير ٿي رهندا.

(٢) ڪو ماڻهو هڪ هندائو سيد صاحب جي خدمت ۾ ڪڻي آيو. ڪنهن کان پوءِ ڏاڍو مٺو نڪتو. سيد صاحب ٻئي ٽڪرا ڪري ٽي جهلي ٺٽي جي شهر مان کڻي اچي هالن ۾ مخدوم صاحب جي خدمت

Marfat.com

۾ پهتو.

(٣) سيد صاحب ايتريقدر فنا في المرشد هو، جو سندن زبان مان جيڪو لفظ به پڌندو هو، ته ان تي هڪدم عمل ڪندو هو. ڪڏهن دير پونڻ نه ڏيندو هو.

(٤) سموري زندگي ۾ جمعه نماز قضا ڪانه ڪئي هوائين.

(٥) پنج وقت نماز جڏهن پڙهندو هو، تڏهن سجده ڏيڻ وقت ڪجھه قدم پوئتي هٽي، پوءِ سجده ڏيندو هو. ان بابت پڇيو ويو ته جواب ۾ چيائين ته چا ڪريان جو ڪعبةالله سجده واريءَ جاء تي نظر اچي ٿو، جنهنڪري ان کان هٽي سجدو ڪريان ٿو.

(٦) هميشه صبح ۽ عصر (وچين) جي نماز کان پوءِ ٻارهن هزار دفعا لاالٰہالاالله جو ذڪر ڪندو هو، ان کان سواءِ نفل ۽ ٻيا وظيفا به پڙهندو رهندو هو.

(٧) دهليءَ جي هڪ فقير کي خواب ۾ معلوم ٿيو ته سنڌ جي ڳوٺ لڪي ۾ هڪ بزرگ رهي ٿو، جنهن جو قدم حضرت موسيٰ ڪاظم الله جي قدم تي آهي. هو اتان کهي سندس خدمت ۾ اچي پهتو. ڏٺائين ته هڪ درويش سادي لباس سان مسجد ۾ ويٺو آهي، جنهن کي دنيا جو ظاهري ڪوبه ناه نٽ ڪونه آهي. هن فقير جي دل ۾ آيو ته هي ماڻهو وري ڪيئن ايڏي درجي جو هوندو؟ جڏهن ڪس جواب ۾ چيو ويو ته ڪبوتر متارو به باز ڏيري جي مٽ ڪونه ٿيندو آهي، تنهنڪري ظاهري معاملي تي نظر ڪرڻ نه گهرجي، تنهن ڪان پوءِ پشيمان ٿي معافي ورتائين.

(٨) هڪ دفعي سيد ابوبڪر فرمايو ته عرش کان به گهٽو مٿي هميشه مونکي حضور رهي ٿو، ان تي هڪ طالب علم کي وهم آيو ته

Marfat.com

سيد صاحب پنج وقت نماز اسان سان پڙهي رهيو آهي، سو ڪهڙي وقت اوڏانهن غائب ٿيندو هوندو. جواب ۾ فرمايائون ته اهي سڀ ڪشف جا معاملا آهن، جن کي ظاهري اکين وارا پروڙي نٿا سگهن. وڌيڪ فرمايائون ته اهي سڀ ڳالهيون نفس جي خوش ڪرڻ لاءِ نه آهن، پر الله تعاليٰ جي نعمت جي اظهار ڪرڻ ۽ شڪريه طور آهن. و اما بنعمت ربڪ فحدث.

سيد صاحب جي پنهنجي پير ڀائي، وڏي درويش، بهاوالدين دلقپوش سان ڏاڍي دوستي هئي. بهاوالدين سيد صاحب لاءِ قرآن شريف جو ترجمو به لکيو هو جنهن جو هڪ نسخو اڄ تائين موجود آهي.

سيد صاحب حضرت مخدوم نوح رحه جي وفات کان پوءِ چوڏهن يا پندرهن سال زنده هو ۽ حضرت مخدوم نوح جنهن رات وفات فرمائي ٿي ته ان وقت سيد صاحب کي ياد فرمايو هئائون، جو ساڳي رات جي صبح جو لکي مان هالا پهچي ويو ۽ جنازه نماز ۾ شريڪ ٿيو.

اگرچه وفات جي مقرر تاريخ معلوم نه ٿي سگهي آهي، مگر واقعات مان معلوم ڪري سگهجي ٿو ته هن صاحب ١١ صدي جي پهرين اڌ ۾ هن دنيا مان لاڏائو ڪيو آهي. (دليل الذاڪرين)

١٢٧- بهاؤالدين دلقپوش ٺٽوي

عالم، زاهد، صوفي فقه، حافظ بهاؤالدين گودڙيو (دلقپوش) قوم جو ميمڻ، شروع ۾ غوث بهاؤالدين ملتاني جي سهروردي سلسلي ۾ شريڪ ٿيو، ان کان پوءِ جمعه جازيجي معرفت حضرت مخدوم نوح جي مريدن ۾ داخل ٿيو. چمار جو وڏو حصو مخدوم صاحب جي خدمت ۾ رهي فيض حاصل ڪيائين. مخدوم صاحب جي فرزندن کي

Marfat.com

تعليم ٻ ڏيندو رهيو.

(١) هن جي چمار جا سمورا لمحا، نماز، ذڪر، وظيفه يا قرآن ۽ حديث، فقه ۽ تصوف جي ڪتابن لکڻ ۾ گذرندا هئا. ڪوبہ وقت دنيا ئي ڪم ۾ ڪونہ گذرندو هوس، تان جو ماني کائڻ وقت ٻہ هڪ لقمي جي چباڙڻ کان پئي لقمي جي کڻڻ واري فرصت ۾ ڪجهہ لکي وٺندو هو، يا ڪو قول فرمائيندو هو. هو سمورو وقت قال الله وقال الرسول بيان ڪندو هو ۽ دين جي بزرگن جا حالات پڙهائيندو رهندو هو.

(٢) رات ڏينهن ۾ هميشہ هڪ ختم ڪلام الله جو پورو ڪندو هو، مگر رمضان ۾ ٣ ختما ڪيندو هو، يعني تہ هڪ ڏينهن جو ۽ هڪ تراويح ۾ ۽ هڪ پوئين رات ۾.

فرمائيندو هو تہ دنيا جي سڀني درويشن جا وظيفا ۽ ختما آءٌ پڙهي چڪو آهيان، باقي مخدوم نوح صاحب رحہ وانگر هي طاقت حاصل ڪانہ ٿي اٿم، جو پاڻ گهوڙي جي هڪ رڪيب ۾ پير رکندي، ٻئي رڪيب تي پير پهچڻ تائين قرآن جو ختمو پورو ڪندو آهي ۽ آءٌ ان مدت ۾ فقط پندرهن سيپارا پڙهي سگهان ٿو.

(٣) هميشہ وضو سان رهندو هو. حضرت مخدوم نوح صاحب جو فرمائڻ هو تہ بهاؤالدين وڏو عاقل آهي، جو هميشه وضو جي هٿيار سان پاڻ کي سينگاريل رکي ٿو. صوفين جو قول آهي تہ الوضوء سلاح المؤمن يعني تہ وضو شيطان جي روڪڻ لاءِ مومن جو هٿيار آهي. گهڻو ڪري اڳين جي وضو سان عشاء جي نماز ادا ڪندو هو.

(٤) هن جي عادت هوندي هئي جو ڪنهن بہ جانور کي پنهنجي هٿ سان نہ ماريندو هو. جوُن ۽ مڇر مارڻ بہ ڪنهن ڏکيو لڳندو هو.

(٥) ظاهري شرعي علمن کان سواءِ جفر، تڪسير، مسخرات،

Marfat.com

تعويذات ۽ عمليات جو بہ وڏو عالم هو.

(٦) هڪ ڏينهن مسجد ۾ لکڻ ۾ مشغول هو ۽ اتي ڪنڊ ۾ هڪ ڪوڙهيو ٽنڊو منڊو پيل هو. شيخ بهاؤالدين هن کي چيو تہ آءُ ڪوزين مان پاڻي ڪڍي اچ تہ مس ۾ وڌو وڃي. هو ٽنڊو منڊو اجا چريو تہ اٿڻ جي طاقت پيدا ٿي پيس ۽ الله تعاليٰ جي قدرت سان چڱو ڀلو ٿي پيو ۽ هٿ چڻ روندائي ڪونہ هئس. ڪوزو پنهنجن هٿن سان ڪڍي آڻي خدمت ۾ پيش ڪيائين. مگر بيمار کي چئي ڇڏيائين تہ اها ڳالهہ ڪنهن سان بہ نہ ڪج، نہ تہ ساڳي بيماري توکي موٽي اچي ورندي. البتہ منهنجي وفات کان پوءِ پلي ظاهر ڪج.

(٧) سنہ ١٠٣٥هه ۾ جڏهن شهزادو خورم (شاه جهان) پنهنجي والد سلطان جهانگير کان ناراض ٿي، ٺٽي پهتو، تڏهن ٺٽي جي گورنر شريف الملڪ يڪ چشم شهزادي جو سخت مقابلو ڪيو ۽ کيس ٺٽي ۾ داخل ٿيڻ نہ ڏنو. ان وقتہ شاهزاده شيخ بهاؤالدين دلقپوش جي خدمت ۾ پهچي بادشاهت لاءِ دعا گهري. شيخ بهاؤالدين آية الڪرسي جو نقشو پڙهي، شاهزادي کي ڏنو تہ اهو جهنڊي ۾ ٻڌي ڇڏي، اميد تہ هندستان جي بادشاهت سندس ٿي حصي ۾ ايندي. ٺٽي جي گورنر شريف الملڪ کي جڏهن اها سڌ پئي تہ بهاؤالدين، بادشاه ۽ اسانجي مخالف جي هن ريت امداد ڪئي آهي، تڏهن درويش کي گرفتار ڪرائي ڪٺي جيل ۾ بند ڪيائين ۽ سندس محبوب ترين املاڪ يعني ڪتاب سمورا تاراج ڪرائي ڇڏيائين.

شيخ بهاؤالدين کي سندس پٽن ۽ عزيزن گهڻو ئي چيو تہ اهڙي دعا گهرو، جو شريف الملڪ جو خاتمو ٿي وڃي، ڇو تہ مشڪل وقت ۾ ڪرامت جو اظهار ڪرڻ جائز آهي، پر پاڻ ان کان صفا انڪار ڪيائون. پوءِ آخر جڏهن شاهجهان تخت تي ويٺو، تڏهن شريف الملڪ

Marfat.com

۽ سندس سائين کي قتل ڪرايو ويو! (دليل الذاڪرين)

(٨) سيد عبدالڪريم بلڙي وارو جڏهن متاريون ڇڏي بلڙي ۾ رهيو، تڏهن اتي زميداري سيد مير علي نالي هڪ زميندار جي هٿي، جنهن ميان عبدالڪريم کي ٻني ڏيڻ کان انڪار ڪيو ۽ هونءَ به کيس تڪليف پهچائيندو رهندو هو. جنهن تي ميون ڪريم، بهاؤالدين دلقپوش ۽ مخدوم سلطان ابراهيم ولد حضرت مخدوم نوح کي ميڙ وٺي، سيد مير علي ڏانهن آيو ته کيس ٻني ڏيڻ ۾ سهولت ڏئي. جڏهن اتي پهتا تڏهن مير علي چيو ته ڳالهائڻ جو حق سيد عبدالڪريم کي آهي يا مخدوم ابراهيم کي آهي باقي بهاؤالدين کي نه آهي. شيخ بهاؤالدين فرمايو ته، صاحبزاده ابراهيم منهنجو شاگرد آهي ۽ ميان عبدالڪريم مون کان ورهن جا ورهه سلوڪ جا پند سکندو هو ۽ ننڍا ننڍا تصوف جا ڪتاب پڙهندو رهيو آهي، تنهنڪري گفتگوءَ جو حق مون کي آهي. سيد مير علي غرور ۾ اچي چيو ته، هليو وڃ ميمڻ، توکي مون سان ڳالهائڻ جو حق ئي ڪونه آهي! هن (عبدالڪريم) گداگر لاءِ سفارشي بڻجي آيو آهين! ان تي بهاؤالدين چيس ته اوهان ئي ڪونه هوندا، ته پوءِ اسان کي هتان ڪير تڙيندو؟ آخر نتيجو هي نڪتو ته، هڪ روايت موجب مير علي بروقت ٻَل ڪائي مري ويو.

ٻيءَ روايت موجب پنهنجن ماڻهن کي چيائين ته، هن مڙس جي نگاه مونکي ختم ڪري ڇڏيو آهي. ان کان پوءِ جو بستري تي ڪريو ته، پندرهن ڏينهن کان پوءِ موت جي هميشه واري ننڊ جي حوالي ٿي ويو. (ارشادالطالبين و دليل الذاڪرين)

پيون به سندس ڪرامتون ۽ ڳالهيون بيشمار آهن. مخدوم صاحب جي وفات کان پوءِ گهڻن خليفن ۽ فقيرن جو مرجع هو.

جامع اوراق، فقير دين محمد وفائي، بهاؤالدين دلقپوش جي دستخط

Marfat.com

مترجم قرآن شريف جو هڪ نسخو پڻ مخدوم غلام حيدر صاحب آف هالا جي ڪتب خاني ۾ ڏٺو. جنهن جي آخر ۾ لکيل آهي ته:

ترجمة القرآن يوم الخميس من شهر صفر ١٠١٢هـ ختمه الله تعالى و ختم كتابة الترجمة بالخير و الظفر في تاريخ الف و ثلاث عشر بيدالفقير بهاؤالدين المحرر حروف الترجمة بفضل‌الله الملك‌المنان.

ٻيو هنڌ فارسي ۾ لکيل آهي:

تحرير ترجمه در سال ثلاث عشر و الف بوده بدست فقير بهاؤالدين گوڏڙيه باعث اين تحرير سيد سادات طالب وصول رب العالمين سيد ميان ابوبکر لکياري است سلمه الله تعالي

انهيءَ ترجمي تي سيد ابوبڪر جي پٽ ۽ پوٽي جون مهرون به آهن. ترجم فارسي زبان ۾ شنگرف جي مس سان لکيل آهي ۽ قرآن جا الفاظ ٿلهي قلم سان ڪاري مس سان آهن. ڪٿي ڪٿي ٿورو حاشيه به آهي. سنڌ جو هي وڏو عالم صوفي، عامل ڪامل يارهين صدي ۾ وفات فرمائي ويو، پوءِ اگرچه تاريخ جي مقررائي ڪانه ٿي سگهي ٿي.

تحفة الڪرام جي لکڻ موجب سندس مقبرو مڪلي تي منو درويش جي لڳو لڳ آهي.

١٢٨- درويش منو ٺٽوي

منو فقير اڻ پڙهيل ماڻهو هو مگر هو جڏهن حضرت مخدوم نوح عليه الرحمته جي خدمت ۾ پهچي ذڪر جي تلقين ڪان مشرف ٿيو، تڏهن هن تي ظاهري ۽ باطني علمن جو دروازو کلي پيو.

هڪ ٻي روايت ۾ آهي ته ننڍ مان جڏهن مريدي جي ارادي سان

Marfat.com

مخدوم صاحب وٽ آيو تڏهن فقط منهن مبارڪ جي مشاهدي سان اسم الله ـ الله جو سندس دل ۾ بي اختيار جاري ٿي ويو. هو پورا ست سال مخدوم صاحب جي خدمت ۾ رهي پيو.

هي اڻ پڙهيو، اُمي فقير، جڏهن قرآن شريف جي تفسير يا ٻين علمن جو بيان ڪندو هو تڏهن وقت جا وڏا وڏا علما سندس قول کي قبول ڪندا هئا، بلڪ ڪن وقتن تي عربي ۽ فارسي شاعرن جا مشڪل ڪان مشڪل قصيدا ۽ شعر سندس خدمت سان حل ڪرائيندا هئا.

ٺٽه ۾ ان وقت قاضي احمد نالي هڪ وڏو عالم رهندو هو جنهن کي امام اعظم ثاني سڏيندا هئا. ان کي ٻڌايو ويو ته هڪ درويش آهي جو ظاهري علم پڙهڻ کان سواءِ ۽ صرف ـ نحو، فقه ـ معاني ۽ تفسير حديث، فقه جي تحصيل کان سواءِ سمورن علمن جو بيان ڪري ٿو ۽ عربي جا مشڪل قصيدا حل ڪري وجهي ٿو. قاضي احمد ٿي بيت قصيده برده وغيره جا مشڪل کان مشڪل ذهن ۾ رکي درويش مٿي جي خدمت ۾ پهتو. اجا قاضي صاحب بيت پيش ئي نه ڪيا هئا ته هن حي معنيٰ صرف ۽ نحو ۽ لغت موجب بيان ڪري ٻڌايائين. ڪي اهڙيون معنائون به ڪيائين، جو قاضي صاحب لاءِ نيون هيون. عرض ڪيائين ته اها ڪئن ادا ڪئي وئي، ان کي وري ته ٻڌايو ته صاف طرح سمجهه ۾ اچي.

فقيرصاحب چيو ته اوهان ڏٺو هوندو ته جن وڏن ماڻهو قرآن شريف پڙهي ويندو آهي پر جڏهن جن چڙي ويندو اٿس ته هن کي ڪجهه به نه ايندو آهي. اهڙيءَ طرح اسان فقيرن وٽان به جيڪي ظاهر ٿئي ٿو سو الله تعاليٰ جي عنايت ۽ نوراني تجلي سان ٿئي ٿو ۽ پنهنجي اختيار سان ڪجهه به نٿو چئجي. قاضي احمد فقير جو ان کان پوءِ هميشه

Marfat.com

معتقد ٿي رهيو ۽ هميشه خدمت ۾ ايندو هو.

مٿو درويش ڪڏهن ڪڏهن پنهنجن اکين تي آگريون رکي چوندو هو ته هنن ٻنهي اکين سان الله تعاليٰ کي ڏٺو اٿم. ٺٽه جي علماء کان پڇيو ويو ته علم عقائد ۾ هنن اکين سان هن دنيا ۾ خدا جي ڏسڻ جو انڪشاف ڪهل آهي ۽ فقير ڇا چئي رهيو آهي؟ جواب ۾ چيائون ته عقائد جو مسئله نيڪ آهي، پر هي درويش وري هڪ ٻئي رنگ ڍنگ جو آهي، ڇاڪاڻ جو سماع ۾ وجد واري حالت ۾ سجدو ڪندو آهي (مطلب ته هن کي انهيءَ بي خودي ۾ ڪا شئي ڏسڻ ۾ اچي ٿي جنهن کي هو سجدو ڪري ٿو).

وقت جي مشهور درويش سکيري کان پڇيو ويو ته وجد جي بيهوشي ۽ بي خودي واري حالت ۾ حضرت مٿو جو وحدت جي جام سان مدهوش هوندو آهي ان وقت به سندس سجدو قبله ڏانهن هوندو آهي؟ درويش سکيري چيو ته سندس مرشد جي برڪت سبب آهي، جو هو سنت جي طريقه جو مطابع آهي جنهن ڪري حضرت مٿي کان بيهوشي ۾ غيرشرعي ڪم ظاهر نه ٿو ٿئي.

قاضي محمد مسعود نصرپوري کان روايت آهي ته هڪ دفعه مخدوم صاحب جي خدمت ۾ هڪ درويش ڪجهه صوفيانه شعر ڳائي رهيو هو ته مٿي فقير تي وجد ۽ بيخودي طاري ٿي وئي، ايتريقدر جو پنهنجو پيراهن به لاهي ڳائيندڙ کي ڏنائين. مان اکين سان ڏٺو ۽ ڪنن سان ٻڌو ته فقير جي بدن جو هڪ هڪ وار الله جي اسم چوڻ ۾ مشغول هو.

مٿو فقير اڳين جي نماز کان پوءِ عشا جي نماز تائين قبله کي ڪڏهن به پٺي ڏئي نه ويهندو هو، حضرت مخدوم نوح صاحب عليه الرحمة جو پوٽو مخدوم محمد امام ولد محمد يوسف جو بيان آهي ته مان مٿي

Marfat.com

فقيرڪان پڇيو ته حديث قدسي ۾ آيو آهي ته ”الانسان سري و انا سره“ يعني ته انسان منهنجو راز ۽ آءُ ان جو راز آهيان. ان مان ڪهڙو انسان مراد آهي؟ پاڻ فرمايائين ته اهو انسان ڪامل يعني محمد مصطفيٰ صلي الله عليہ وسلم آهي جنهن جي محبت لاءِ بي مخلوق پيدا ڪئي وئي آهي. ٺٽه جي حاڪم سيد بايزيد جي فقيرن ۾ سان اعتقاد ۽ محبت هوندي هئي، هو جڏهن به خدمت ۾ ايندو هو ته ٢٠ رپيا نذرانو رکندو هو آهي رپيا ائين جو ائين اُتي پيا هوندا هئا، نه فقير جا خادم کڻندا هئا ۽ نه حاڪم جا نوڪر، پر پيا ڪي ماڻهو کنيو هليا ويندا هئا. هڪ ڏينهن سيد بايزيد فقير صاحب کان پڇيو ته اسان ۽ اوهان هڪ جهڙا ماڻهو آهيون ۽ کاڌو پيتو ۽ ٻيا انساني ڪم به هڪجهڙا آهن پوءِ به ماڻهو اوهان کي اهل الله چون ۽ اسانکي اهل دنيا هوڏهن پنهنجي وٽ آهر اسان به الله جي طلب ڪندا رهون ٿا: فقير چيو ته ڳالهه نيڪ آهي مگر اوهان جو مقصد ئي دنيا طلبي ۽ آرام سان رهڻ آهي ۽ اسان جو مقصد دنيا مان فقط هيترو آهي ته لقمہ کائي ذڪر لاءِ طاقت حاصل ڪريون، ان ڪان وڌيڪ اسانجو ڪو ٻيو مطلب ڪونہ آهي، پر دولتمند هن دنيا جي مردار کي کائڻ کان پوءِ ان کي ئي پنهنجو وڃائو بڻائي ان تي سمهي رهن ٿا ان مان لذت حاصل ڪن ٿا. قرآن شريف ۾ ارشاد آهي ته زين للناس حب الشهوات من النساء و البنين و القناطير المقنطرة من الذهب والفضة والخيل المسومة والانعام والحرث ذلک متاع الحيوة الدنيا.

پر فقيرن جو مشرب آهي ته سيني شئين کان الله لاءِ لاڳاپا ٽوڙي ڇڏجن. وتبتل اليہ تبتيلا.

هڪ دفعہ پنهنجي جماعت سان ڪيڏانهن سفر ڪندي هڪ ڳوٺ ۾ اچي نڪتو، اتي جي وڏيرہ صاحب اڳ ۾ ئي خمرات جي ارادي

Marfat.com

سان ڪيترا جانور ذبح ڪري طعام جو انبار تيار ڪري ڇڏيو هو. جنهن ڪري ڪجهه پاتيون ڪاڏي جون پري آئي درويش مني جي جماعت وارن کي ڏنائون. جماعت مان هڪ فقير وڏيره کي چيو ته بس ايترو ئي طعام ڏنو ويندو يا اڃا وڌيڪ به ملندو، ته ان ريت پورت ڪئي وڃي. وڏيره چيو ته جيترو گهرندا، اوترو ڏينداسين. فقير جواب ۾ چيو ته اوهان جيتريون پاتيون آنديون آهن سي به تمام گهٽيون آهن مگر اسانجي فقيرن مان هڪ لاءِ پورت نه ڪري سگهنديون.

وڏيره چيو ته سائين فقيرانه بادشاهي جي لباس ۾ ائين ڪوڙ هڻڻ نه گهرجي، چو ته هي جيڪو ڪاڏو آندو اٿم سو هڪ کان وٺي ٻن سون ماڻهن جي پورت ڪري سگهي ٿو، آخر اوهان ڇا چئي رهيا آهيو. اهي لفظ (ڪوڙ جا) جڏهن درويش مني ٻڌا تڏهن جوش ۾ اچي پنهنجي هڪ مريد علي نالي جنهن کي گل خن چوندا هئا، حڪم ڏنائين ته ڪاءُ! پوءِ گلخن فقير وڏيره واريون آندل پاتيون ته ڪاڏيون ڀر خيرات لاءِ جيڪو انبار گوشت ۽ چانورن جو تيار ڪيو ويو هو سو به کائي چٽ ڪيو، پوءِ گهوٽ ۾ ڪاهي پيو جيڪو به ڏڌ، کير ڏوئرو هو ۽ ٻيو گهرن ۾ ڪجهه رڌو پڪو پيو هو سو به کائي ويو. آخر ماڻهن جي گهرن جا ٻچر ۽ ڪک ڪانا کائڻ لڳو، ان کان پوءِ وڏيره صاحب پشيمان ٿي فقير مني جي خدمت ۾ معافي وٺڻ آيو ته مان فقير کي ڪوڙو چيو آهي انجي معافي ڏيو! جنهن کان پوءِ گلخن فقير کي کائڻ کان منع فرمايائين. (دليل الذاڪرين)

منو فقير جامع فرخ ۾ گهڻو وقت رهندو هو ۽ سندس رهڻ جو مڪان ٺٽي جي آگر محله ۾ آهي. ماڻهو سيد علي شيرازي تان ميڙو ختم ڪري پوءِ مني فقير وٽ اچي گڏ ٿيندا آهن. هن جو هڪ عجيب دانائي جو مقولو آهي، چوندو هو ته منهنجي (نالي) جي مٽي تي رفع

Marfat.com

(پيش) يعني وڏائي اچي ته مٿنو بڻجي پوان، يعني بچڙو ۽ بدحال. جيڪڏهن مٿي تي زبر (يعني خودي جو خيال) اچي ته مٿنو ٿيان، يعني ڪوڙو. پر مٿي تي ڪسر يا زير اچي ۽ هيناهون ٿيان ته پوء مِٺو ٿي پوان، يعني شيرين. سندس مقبرو مڪلي تي پير آسات جي پيرن ڪان بهاؤالدين گودڙيه سان گڏ آهي. (تحفت الڪرام)

وفات جي تاريخ معلوم نہ ٿي سگهي. مگر معاصرين جي لحاظ سان هو يارهين صدي جي رجالن مان آهي.

١٢٩ - شيخ علي سيوستاني

مخدوم لعل شهباز جي ساٿين ۽ مريدن مان هڪ اهو بزرگ بہ آهي، جو لعل شهباز جي سياحت واري زماني ۾ ساڻس رفيق ٿي رهيو ۽ آخر ۾ جڏهن شهباز سنڌ ۾ اقامت ڪئي تہ هو بہ سيوهڻ ۾ ساڻس هميشہ لاء رهجي ويو.

شيخ علي جناب دحية الڪلبي صحابي سگوري جي اولاد مان آهي. هنجي سنڌ ۾ سمن مان شادي ٿي، جنهن مان ٻہ فرزند پيدا ٿيس. (١) شيخ اسحاق (٢) شيخ آهندو. انهن ٻنهين جي اولاد ٿي لعل شهباز جي درگاهہ جي متولي ۽ مجاور رهندي آئي. چو تہ شيخ علي لعل جي وفات ڪانپوء سندس جاء نشين ۽ متولي خليفہ هو. شيخ علي جو دستور هوندو هو تہ جو ڪجهہ بہ درگاهہ تي ايندو هو تہ اهو سڀ ڪجهہ مسافرن ۽ درويشن کي ڪارائي ڇڏيندو هو. ٻنهنجي عيال کي توڪل تي رهڻ جي تلقين ڪندو هو.

هنجي وفات جو جڏهن تمام ويجهو وقت آيو، تڏهن پنهنجي اولاد

Marfat.com

کي سڏائي وصيت ڪيائين ته درگاهه جي آمدني ۾ طمع نه رکجو ۽ نه پنهنجي ملڪيت سمجهي، انکي کائجو، پر مسافرن ۽ مسڪينن جو قوت بڻائجو ۽ اهل سنت جماعت جي طريقي تي قائم رهجو. ان قسم جون بيون وصيتون ڪندي ٢١ شعبان سنه ٦٨٧ ۾ وفات فرمائي ويو. انا لله و انا اليه راجعون.

اسلام جي ڏهين صدي شاهه حسن ارغون جي حڪومت تائين شيخ علي جو اولاد ئي درگاهه لعل شهباز جو متولي ۽ مجاور هو، مگر ان کانپوء درگاهه تي ڪابڙوڻي ۽ لڪياري سيدن جو قبضو ٿيو، جو اڄ تائين قائم آهي ۽ شيخ علي جو اولاد ئي ڪونه رهيل آهي.

٨ صدي هجري ۾ فيروز شاهه تغلق جو گورنر ملڪ اشرف شيخ علي جي مزار تي گنبذ بڻايو، جنهن جي تاريخ هيٺين ريت آهي.

شد بناء مرقد عالي بعهد شهريار
شاهه فيروز آنکه بگرفت زوگيتي قرار
مي سزد گر بنده درگاه اين گيتي پناه
گر کند در سرفرازي بسلطان افتخار
برسر قبر ولي الاعلى، الحق ولي
بود در بغداد اندر وصف پاکان شهسوار
گفت بنيادش ملک اشرف، ملک ارشد سخي
هست اندر عدل فضل و خلق احسان نامدار
چون که ذاتي آور درين شهري سيوستان آمده
تازه گشته بقعه از سر چون بستان بهار

(رساله سير قلندري از خضر علي سيوستاني)

Marfat.com

١٣٠- سيد غازي لڪعلوي

هي بزرگ سيد ابوبڪر لڪياري جي خاندان مان مخدوم نوح عليہ الرحمت جي وڏن خليفن مان آهي. ولي ڪامل ۽ ڪرامتن جو مالڪ هو. چون ٿا ته انهيءَ زماني جي مشهور فقير ميان موتڻ ڏٽي وٽ هڪ زال اچي اولاد ٿيڻ لاءِ دعا گهري. ميان موتڻ ڪشف جي رنگ ۾ مائيءَ کي چيو ته توکي اولاد لکيل ئي ڪانه آهي. انڪانپوءِ اها مائي نا اميد ٿي سيد غازي لڪياري جي خدمت ۾ آئي. سيد صاحب دعا گهري، ۽ مائي کي چيو ته توکي تمام گهڻو اولاد ٿيندو. ڏنو ويو ته انهيءَ مائي کي ٿي پٽ ڄاوا ۽ ميان موتڻ به ان وقت زنده هو، هڪڙي ابا گالهہ ڪيائون، تڏهن چيائين ته سيد غازي الله تعاليٰ جي ڪارخاني ۾ وڏيڪ مقبول آهي. بوءِ جيڪي گهري ٿو، سو ملجي ٿو.

(ارشاد الطالبين)

١٣١- درس خيرو نيڙن ڪوڙي

هي درويش ڪامل، شروع وقت ۾ هميشه رات جو جاڳي بندگي ڪندو هو. ۽ سمورو ڏينهن روزي ۾ گذاريندو هو. حضرت مخدوم نوح جي بيعت کانپوءِ سندس معاملو استغراق جي حالت تي وڃي پهتو.

سالن جا سال ڪاڏي متي ڪان باڻ ڪني روڪي ٻيٺا ۽ ... بکن ۽ رياضتن سبب سندس بدن هڏن جي مٺ ٿلهي ... ۽ ٻيا جيئت بدن ۽ مٽي جي وارن ۾ ويٺا هوندا هئس، ته ان ... ڪونه هوندو هوس ۽ الله تعاليٰ جي ياد ۾ محو هوندو هو. چون ٿا ته هڪ دفعي سچ لهڻ ۽ ايڙن جي حقيقت جاچڻ لاءِ، سموري رات ...

Marfat.com

ٿي ويو. ٻوٽي اچي ڇپائين ته سچ جو معاملو ملائڪن جي اختيار ۾ آهي ۽ هن دنيا ۾ ته اهڙا پيا به ٿي سگهن آهن. درس خيري جون ڪرامتون ۽ ٻيون ڳالهيون تمام گهڻيون آهن. ڏيکھ سبب ڇڏيون وڃن ٿيون.

هنجو مقبرو نيرن ڪوٽ (حيدرآباد) ٻاهران گنجي ٽڪر تي آهي.
(ارشاد الطالبين)

١٣٢- درويش عمر هالائي

حضرت مخدوم نوح جي فيض پاتل خليفن مان هڪ بزرگ آهي. جنهن سموري ڄمار رياضت ۽ مجاهدن ۽ نفس ڪشي ۾ گذاري، هڪ رلي ۽ ڪانسواءِ ٻيو ڪوبه مالي اسباب وٽس جمع نه ٿيو. مخدوم صاحب جي مريد ٿيڻ کانپوءِ، ڪڏهن به بيهودو گفتگو يا اجايو ڪلام پنهنجي زبان تي نه آندائين، هميشه ڏينهن جو روزو ۽ رات جو نماز ۾ بيٺو رهندو هو. ٻن ٽئن ڏينهن کانپوءِ ٻن ٻن لقمن تي روزو کوليندو هو هنجي ويهڻ يا سمهڻ جي لاءِ ڪا جاءِ مقرر ڪانه هوندي هئي، جتي به ڪيس ننڊ کڻي ويندي هئي، ته اتي سمهي پوندو هو. رحمت الله عليه ڏهين صدي جي عارفن ملن آهي.

١٣٣- درويش عثمان عصار هالائي

فقير عثمان چاڪي (عصار) حضرت مخدوم نوح عليه الرحمت جي وڏن صحابين يا ساٿين مان آهي. هو هميشه رات ڏينهن مخدوم صاحب جي خدمت ۾ بيٺو هوندو هو. جيڪو به نئون ماڻهو حضرت مخدوم

12946

Marfat.com

صاحب جي بارگاه ۾ خدا طلبي لاءِ ايندو هو، تہ هي درويش هن حي سچائيءَ ۽ ڏيٺ ڪرائيندو هو ۽ مخدوم صاحب جي خدمت ۾ اهڙي فصيح زبان سان حقيقت پيش ڪندو هو، جو انهي نو وارد ارادتمند ڏانهن مخدوم صاحب جو توجہ ڇڪجي ويندو هو ۽ هو بهره ور ٿيندو هو.

عثمان فقير کي بدن تي ڍڪڻ لاءِ فقط هڪ ڏڳهي چادر هوندي هئي جنهن جو اڌ ڳچيءَ ۾ ۽ اڌ هيٺ تي ڪندو هو.

هڪ دفعي ڪنهن ماڻهو سفيد ڪپڙو سوکڙي طور سندس خدمت ۾ پيش ڪيو، چيائينس تہ چادر اٿم، پوءِ انهيءَ وڏيڪ کي ڇا ڪريان. هن عرض ڪيس تہ مون کان قبول ڪريو، پوءِ ڪٿي بہ ڪنهن کي ڏي. فقير چيس تہ اها ڏي وٺ بہ تون وڃي ڪر ۽ انهيءَ سودي جو نفعو وٺ، پر مون وٽان هڪدم کڻ، ڇو جو فقيرن کي ڏيڻ ۽ وٺڻ سان ڪو واسطو ڪونہ آهي.

سندس ڍڪڻ واري چادر بہ جيڪڏهن ضرورت کان واڌو هوندي هئي تہ انکي بہ ڪپي ڇڏيندو هو. ضرورت آهر ڪم آڻيندو هو. هن زندگيءَ ۾ نذرانو يا سوکڙي قبول نہ ڪئي. (دليل الذاڪرين)

ٻارهين صدي جي درويشن مان آهي.

١٣٤- سيد علي منعلوي

خلاصہ دود مان مرتضوي سيد علي منعلوي، حضرت مخدوم نوح جي وڏن يارن ۽ مشهور خليفن مان آهي، هن برابر چاليهہ سال جهنگل ۽ بيابان ۾ مجاهدا ۽ رياضتون جاري رکيون. پوري هڪ مهني کانپوءِ روزو کوليندو هو.

هن حي اوڌر ۾ اهڙي ڪا طاقت هوندي هئي، جو ڪو بہ جانور

Marfat.com

يا انسان ڪائي نه سگهندو هو. جيڪڏهن اوچتو ڪنهن ڪاڏو ته ڏڏي تي مري پوندو هو. جنهن ڪري هنجي اوبر ڪي زمين ۾ پوري ڇڏيندا هوا. هڪ دفعي سندس ڪاڏل ڏنونري جا ڪي ڪريل ذرڙا هڪ ڪانگ ڪڻي لڳو ته هڪدم چنهنب پڇي پيس ۽ آتي ۾ آتي ڦٽڪي مري پيو. هڪ جوڳي مرد هندوانه لباس ۾ سيد علي جي مجاهدي ۽ رياضت جو ٻڌي سندس تجربي وٺڻ لاءِ آيو. شاه صاحب هنجي ارادي کي معلوم ڪري چيو ته، اچو ته ڪي ڏينهن بندگي ۾ ويهي رهون ۽ نوڪي ڪاڏو به تڏهن ڪائڻو پوندو جڏهن آڳ ڪائيندس. هڪ جاءِ مقرر ڪري آيا تي ويٺا، ڇٽن پنجن ڪانپوءِ جوڳي کي سخت اُڃ اچي لڳي حيران تي مقابلو ڇڏي وٺي ڀڳو. چون ٿا سيد صاحب انهيءَ جاءِ تي ڪيتري عرصي تائين ويٺو رهيو.

سيد صاحب ڪڏهن ڪڏهن عمدو لباس به پڪيندو هو، هڪ دفعي تمام عمدي پوشاڪ پهري، حضرت مخدوم صاحب جي خدمت ۾ آيو پاڻ فرمايائون ته هي ڪير آهي؟ فقير عثمان عصاره عرض ڪيو ته سيد علي آهي ۽ عمده پوشاڪ هن لاءِ پڪي اٿس ته جيئن دنيا وارن کي ڪاڏونس نفرت ٿئي، ۽ اعتقاد نه ڇمي، پنهنجي فقيري واري دولت کي هن عمده پوشاڪ ۾ لڪائينو. مخدوم صاحب فرمايو ته عمدي پوشاڪ ته مورڳو ئي دنيا وارن کي پاڻ ڏانهن ڇڪيندي آهي. فقير لاءِ هيٺيون لباس هجڻ گهرجي.

ڪاري گوڏ هيٺ تي ۽ اڇي چادر ڪلهن تي ٥ يا ٧ يا ١١ هٿ سر تي پڳ، ٻڌڻ لاءِ ۽ چار آنگر ڏريون ڇڏڻ. ايتري پوشاڪ نه ترڪ دنيا جو آهي ۽ نه وري وڏائي ۽ فخر ۾ داخل آهي.

حضرت مخدوم صاحب جي پوٽي ميان محمد امام کان نقل آهي ته آئون هڪ دفعو سيد علي جي مجلس ۾ ويٺس، جتي حاضرين منهنجي

Marfat.com

واقفيت ڪرائيندي چيو تہ هڪ نينگر درويش جي اولاد ۽ خدا جي مردن مان اوهان وٽ آيو آهي. سيد علي جواب ۾ چيو ، هن زماني ۾ الله جي مردن مان هڪ آءُون آهيان ۽ ٻيو جمعو جاڙيجو آهي، باقي ٿيون ماڻهو تہ مونکي ڪونہ سجهي ٿو. مياں محمد امام جو چوڻ آهي تہ مان جڏهن سيد صاحب جي واتان اهي لفظ ٻڌا تڏهن سندس ڪلام جي برڪت سبب مونکي جيڪو پندار ۽ غرور ويٺل هو تہ آءٌ بہ ڪا شئي آهيان، اهو سررو نڪري ويو ۽ طبيعت کي ڏاڍو سڪ حاصل ٿيو

سيد علي متعلوي ٻارهين صدي ۾ حضرت مخدوم صاحب کانپوءِ وفات فرمائي آهي. رحمت‌الله عليہ رحمتہ واسعہ

١٣٥- درويش جمعو جاڙيجو

محبت الاهي جي رازن جو پروانو ، درويش جمعو جاڙيجو حضرت مخدوم نوح رح جي مشهور باخدا خليفن مان آهي. جمعو جاڙيجو سيد علي متعلوي جي معرفت حضرت مخدوم صاحب جي خدمت ۾ پهتو ۽ اڳ ۾ بہ هن جا سلوڪ ڪجهہ سير ڪامل هوا. جمعو درويش جي معرفت وري مولانا بهاؤالدين ڪوڏڙيو مخدوم صاحب جي صحبت جو شرف حاصل ڪيو. (جنهن جو بيان اڳ ڪري آيو آهي).

ميان محمد امام (والد مخدوم محمد يوسف والد مخدوم حامد سخي سرور نوح رح) کان روايت آهي تہ جمعو کي مال [illegible] بپرواهہ ڪانہ هوندي هئي. چوتہ هو جنهن بہ شئي [illegible] اها سون ٿي پوندي هئي. طبع جو ايڏو بي پرواهہ هو جو ايڏي سون مان هڪ ڪوڏي بہ خرچ ڪانہ ڪندو هو ، جمعي جي ضرورت

Marfat.com

پوندي هئي ته اوترو خرچ ڪري، باقي ڪٿي ڦٽو ڪندو هو.

ميان محمد امام جو چوڻ آهي ته جمعه اٽڪل چار سئو زالون هڪ ٻئي پويان شادي ڪيون هيون. مگر جيڪڏهن ڪا به زال ڪا نئس سڻ جي سئي يا ڪاڏ خوراڪ يا اٽو ڪچڙو گهرندي هئي ته هڪدم ڏنڊڻ يا ڪاٺي تڪر يا جتي جو موچڙو ڪڍي زال جي اڳيان رکندو هو ۽ هو سڀ سون ٿي پوندو هو. هنکي طلاق ڏئي چوندو هو ته پنهنجو رستو پڪڙ، ڇاڪاڻ ته تون مولا جي طالب نه آهين دنيا جي طالب آهين.

جواني جي زماني ۾ جمعه درويش کي هڪ بزرگ جو ڪرامت جو مالڪ هو پنهنجي نياڻي شادي ڪرائي، اڃا ٿورا ڏينهن نه گذريا ته هو ٻئي زال کي پرڻجي شادي جا ڪپڙا ڏيکي اچي گهر ۾ گهڙيو. اڳئين زال پنهنجي والد بزرگ کي دانهن ڏني ته درويش ته مون تي ٻئي شادي ڪئي آهي، هاڻي ڇا ڪجي؟ هن بزرگ پنهنجي نياڻيءَ کي فرمايو اڃان ته شروعات آهي، پر هي ته اڳتي هلي روز نئين شادي ڪندو رهندو، تنهنڪري ٻهاجپائي جي غيرت ئي دل مان ڪڍي ڇڏ! نه ته هن سان پوري نه پوندئين.

ميان محمد امام کان روايت آهي ته جڏهن آءٌ ننڍو خوبصورت هوس تڏهن درويش جمعه جاڙيجو جو مون ڏانهن ڪجهه خيال رهندو هو. هڪ ڏينهن شفقت جو هٿ ڪري منهنجي مٿي تي گهمايائين، پوءِ ته منهنجا اولائي لهي ويا، باطن واري دنيا جا سمورا رهاڪو چڻ منهنجا مطيع ٿي ويا. پوءِ انهيءَ ماجري جو قصو اچي پنهنجي والد سان بيان ڪيم. جنهن فرمايو ته ڪوشش ڪري پوري همت سان درويش جي خدمت ۾ رهه! پوءِ جڏهن توتي ٻئي دفعي مهرباني سان نظر اچي ته ڇڏجانس ته ..ويکي ظاهر ۽ ڳجهي دنيا وارن جي فرمانبردار

Marfat.com

پر زهڻ جي گهرج ڪانه آهي. پر مونکي اوهان ۾ هي اميد آهي ته مهن جو هٿ جناب حضرت رسالت پناهه صلي الله عليه وسلم جي هٿ پهچائي ڏئي.

آخر هڪ ڏينهن فقير کي پاڻ تي مهربان ڏسي مٿون عرض ڪيم فقير صاحب اکين ۾ پاڻي آڻي فرمايو ته حضور رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم جي حسن آڏو ستر هزار آتشين پردا آهن، بدعتي ماڻهو اتان لنگهي اڳتي وڌي نه ٿا سگهن. آئون هڪ بدعتي آهيان جو وحدت جو شراب لاسڙات ڇوڪرن ۽ عورتن جي حسن واري جام ۾ اسان لاءِ وڌو اٿن. جنهنڪري حق جو مشاهدو ٿي سگهي ٿو. تنهن ڪري جيڪڏهن تنهنجو ارادو هجي ته آئون توکي خدا جو ديدار ڪرائي ڇڏيان. جيڪڏهن چوين ته حضرت خضر عليه السلام سان ملائي ڇڏيان ته اهو تنهنجو ان باري ۾ مددگار ثابت ٿيندو.

درويش جمع وڌيڪ چيو ته آئون سالن جا سال عشق احمدي ۾ حيران سرگردان هوس، ڪيترين ئي دعائون پڙهيم ۽ چلا ڪڍيم، فقط هنلاءِ ته حضور جن جي ديدار جي دولت ڪنهن نه ڪنهن وقت، من نصيب ٿي وڃي. آخر رات جو خواب ۾ ڏٺم ته حضور جن جي فوج بري ڪان وڃي رهي آهي، آئون انجي پوئتان ڊوڙڻ لڳس مگر پهچي نه سگهيس آتي حضرت مخدوم معظم رح جي روحانيت کان مدد گهريم. جنهن جهٽ پٽ امداد لاءِ پهتو ۽ منهنجو هٿ وٺي، اڳتي وڌيو مگر منهنجي بدبختي سبب پهچي نه سگهياسين. آتي مخدوم صاحب حضور جن کي نهايت عاجزي سان گذارش ڪئي ته هي فقير منهنجي سائين مان آهي. اوهان جي ديدار فرحت آثار جو طالب آهي. مخدوم صاحب جو سوال قبول فرمائي، مون کي پاڻ وٽ اچڻ ڏنائون. ديدار جو شرف حاصل ڪيم. مگر حضور جن جي پاڻ تي رحمت جي نگاهه معلوم

Marfat.com

نہ ڪيم.

(هن واقعي مان صاف معلوم ٿئي ٿو تہ شريعت محمدي جي اتباع کانسواءِ مقام محمدي نصيب نہ ٿي سگھندو آهي ۽ الله تعاليٰ جي محبت ۽ توحيد وجودي جا رستا بالڪل علحده آهن، جنکي انسان ٻئي طريقي مان بہ پهچي ڪماليت جي درجي کي رسي سگھي ٿو.)

ميان محمد امام فرمايو آهي تہ هڪ وقت فقير جمعہ فرمايو تہ مالڪ محبت جي بادشاهت منهنجي حوالي آهي، جنهنکي بہ عشق جي حقيقت بابت ڪو مشڪل سخن سامهون اچي تہ آئون حل ڪري ڏيانس. وڌيڪ فرمائائين تہ هڪ دفعي ٺٽي جي جامع فرخ ۾ فقير صاحب تمام ٽڪر ۾ نماز پڙهي رهيو هو. اتي هڪ طالب علم چيس تہ واهٽائي هي ڪهڙي نماز پڙهي رهيو آهين اها شريعت ۾ ناجائز آهي. درويش جمعہ فرمايو تہ اي يار، توکي ڪهڙي خبر، ظاهر ۾ تون ڏسين ٿو تہ زمين تي سجدو ڏيئي رهيو آهيان، مگر باطن ۾ آئون درياءِ وحدت مان موتي چونڊي رهيو آهيان. طالب علم چيس تہ مونکي وحدت جي انهيءَ درياءَ جا موتي ڏيکار! تہ تہ انهيءَ لاف کان توبهہ تائب ٿي ۽ سموري ڄمار جون نمازون قضا ڪر! فقير ٿورو توجہ ڪيو تہ هن طالب کي اهو ڪجهہ ڏسڻ ۾ آيو، جو سندس هوش ختم ٿي ويو ۽ بيهوش ٿي اچي ڪريو. جڏهن هوش ۾ آيو تڏهن پشيمان ٿي فقير جي مريدن ۾ داخل ٿي ويو.

ميان محمد امام فرمائي ٿو تہ مونکي هڪ رات حضرت پيغمبر صلي الله عليه وسلم جن خواب ۾ ارشاد فرمايو تہ درويش جمعہ حضرت حق جي عشق جو پروانو هو، تنهنڪري هن جون ڪرامتون عام ماڻهن ۾ بيان نہ ڪندو ڪر! (دليل الذاڪرين)

جمعہ فقير ٻارهين صدي جي عارفن مان آهي.

Marfat.com

١٣٦- شيخ محمود فخري هالائي

حافظ ولي شيخ محمود ولد صديق فخريه حضرت مخدوم نوح عليه الرحمت جي عزيزن مان شيخ فخرالدين سهروردي جي اولاد مان هو. جنهنڪري هنکي فخريه ڪري سڏيندا هوا.

سندس چوڻ آهي ته، آئون ننڍڙو هوس، جو هڪ دفعي بيمار ٿي پيس ان حالت ۾ حضرت مخدوم صاحب منهنجي مٿي ڪان اچي بيٺا، فرمايائون ته پنهنجا پير آتر جي بجاءِ ڏکڻ ڏانهن ڪري سمهه ته چڱو ڀلو ٿي پوين. ائين ڪيم ته، صحت حاصل ٿي وئي ۽ مخدوم صاحب مونکي پنهنجي خلافت جو شرف بخشيو!

فرمادائين ته، ننڍي هوندي جڏهن ڳالهائڻ جهڙو ٿيس، تڏهن زبان ۾ لڪنت يعني هڪڙائي هيم، منهنجي والده مونکي حضرت مخدوم صاحب جي خدمت ۾ وٺي وئي، عرض ڪيائين ته، منهنجي ٻار کي زبان ۾ اٽڪ آهي، دعا ڪريوس. ان وقت مخدوم صاحب ماني وٺي کاڌي، پاڻ چٻاڙيل گراهه منهنجي وات ۾ وجهي فرمايائون ته زبان جو چترو ۽ قرآن جو حافظ ۽ ولي، مرشد ۽ رياضت جو صاحب ٿيندو.

شيخ محمود کي سندس والده ننڍي هوندي ۾ ٽيون چادرون وٺي ڏنيون، هن چيا ڪيو جو آهي ٻئي ڀيرن کي ڏئي پاڻ چتين لڳل چادر ڪري ڍڪيائين. جنهن تي سندس والده جهڙو ڪيو ته ائين ڇو ڪيئي. شيخ محمود کي ڏاڍو خيال ٿيو ته، ماءُ جي ڇو ٻي فرماني ڪيم! رات جو سندس والده حضور صلي الله عليه وسلم جن کي خواب ۾ ڏٺو ته محمود جي چتين لڳل چادر تي هٿ ڦيري رهيا هوا. جڏهن سجاڳ ٿي ته چيائين ته آئنده محمود جي مرضي، اسانجي مرضي کان مقدم رکي ويندي، ڇو ته هو درگاهه ۾ مقبول ٿيل آهي.

Marfat.com

درويش همزه جو وقت جو وڏو ڪامل هو. تنهن هڪ دفعي شيخ محمود کي چيو ته الله ذاتي نالو آهي، جنهن تي شيخ انڪار ڪندي ناراضگي جو اظهار ڪيو. آخر اهو سوال هڪ وڏي عالم جي خدمت ۾ پيش ڪيو ويو. جنهن چيو ته شيخ محمود ٺيڪ چويٿو، پوءِ درويش حمزه الله جو اسم پاڪ جي حقيقت جو شرح گهريو، جنهن تي شيخ محمود فرمايو ته الله جو اسم غير مسمي آهي، هڪ نالو آهي فقط سڃاڻپ واسطي، نه هن لاءِ جزء آهي ۽ نه ڪل!

درويش ربڏني آديجي جو چوڻ آهي ته مان به ڪيترا سال ٻهاڙن ۾ رهي رياضتون ۽ مجاهدا ڪيا، آبادي جي شڪل به ڪانه ڏٺي هئم. فقط گاهه تي روزو کوليندو هوس. مگر شيخ محمود فخريه پورا ٻارهن سال ڪوهستان ۾ رهي، آبادي جو منهن به ڪونه ڏٺو هوائين ۽ فقط هڪ دفعي روزو کوليو هو.

شيخ محمود جو بيان آهي ته آءٌ هڪ ڇوڪري تي عاشق هوس پورا ٻارهن سال ننڊئي نيڻن ۾ ڪانه آئي، پر منهنجي انهيءَ حالت تي نه اهو ڇوڪرو واقف ٿيو ۽ نه وري ٻي ڪنهن کي پتو پيو! شريعت جو ايڏو پابند هو جو ڪانئس نقل آهي ته هڪ دفعي تپ جي بيماري سبب عشا جي نماز مڪروه وقت ۾ يعني اڌ رات ڌاري ادا ڪئي هئم. انکي ڪيترا سال گذري ويا آهن، مگر انجو غم اڄ تائين دل تان دور نٿو ٿئي، ته ڇو پوري مسنون وقت تي ادا نه ڪيم.

(دليل الذاڪرين)

هي بزرگ ٻارهين صدي جي عارفن مان آهي.

١٣٧- درويش زڪريا سمو اگهمرڪوٽي

درويش ذڪريا ٻابڙا قوم جو سمو هو. حضرت مخدوم نوح جي

Marfat.com

وڏن خليفن مان هڪ نامور بزرگ هو. هن جڏهن پهريان ذڪر جي اجازت ورتي ته هڪ ئي نظر سان پورا پندرهن ڏينهن هڪ پاسي تي بيهوش پيو هو. رات ڏينهن جي سڌ ئي ڪانه هيس. آخر مخدوم صاحب فرمايو ته کڻي اچوس. جڏهن خدمت ۾ پهچايائونس تڏهن هوش ۾ آيو. ان کانپوءِ مخدوم صاحب حڪم ڪيس ته هاڻي وڃي الله وارن فقيرن جون ملاقاتيون ۽ زيارتون ڪر! اتان روانو ٿي هڪ الله جي ولي وٽ پهتو ۽ وٽس رهي چلو ڪيائين، فقير چيس ته جيڪڏهن منهنجو مريد ٿئين ته توکي چوٿين آسمان جو سير ڪرايان. درويش زڪريا چيو ته مونکي مخدوم صاحب کان فيض حاصل ٿيو آهي. انجي مقابلي ۾ چوٿين آسمان جو سير ٻاراڻي راند نو سمجهان.

اتان روانو ٿي جهنگل مان ٿيندو، سمونڊ جي هڪ جزيري ۾ وڃي پهتو، اتي هڪ ننگو فقير مليس، جني رهي ٿي چاليها ڪيائين ۽ ان وچ ۾ ڪجهه نه کاڌائين سواءِ ٻيرين رات جي، جو هڪ [illegible] ڪاڏو ڪير ۽ جانور ملي ويو هوس. آخر اتان روانو ٿي ڪوهستان ڏانهن هليو ويو، جتي ڪيترن عارفن سان ملاقاتون ٿيس ۽ اتي چلا ڪيائين. اتان روانو ٿي، پهاڙ جي هڪ غار ۾ اچي ويٺو جتي لا اله الاالله جي ذڪر ۾ مشغول رهيو. ڪجهه وقت کانپوءِ خواب ۾ مخدوم صاحب کي ڏٺائين، جنهن فرمايس ته جيڪڏهن، منهنجي منڪرن مان آهين ته هاڻي آبادي ڏي روانو ٿي وڃ ۽ نمازون جماعت سان ادا ڪندو رهه! چو ته جماعت سان نماز گڏجي پڙهڻ کان وڌيڪ ٻي ڪا عبادت ڪانه آهي. ان کانپوءِ ماڻهن سان گڏجي رهڻ لڳو ۽ خلق ڏانهس فيض حاصل ڪيو.

(۲) هڪ دفعي هڪ بدعتي ڀنگ نوش سان فقير زڪريا جي ملاقات ٿي ويئي. بدعتي وٽ ڀنگ گهوٽي رکي هئي، جنهن اشارو

Marfat.com

ڪري چيس تہ "اجهو هن پيالي مان بہ تہ پي ڏس" فقير فرمايو تہ هن جو نشو جهٽ لهي ويندو. شريعت جي شراب جو جيڪو سچو نشو آهي سو ڪڏهن بہ زائل نہ ٿي سگهيو. اسان تي آهو هر وقت چڙهيل آهي. فقط انهن لفظن ٻڌڻ سان اهو بدعتي هميشه جي لاءِ توبهہ تائب ٿي ويو ۽ درويش زڪريا جي خدمت ۾ رهڻ لڳو.

(۲) هڪ دفعي استنجا لاءِ پٿر کنيائين تہ سونو ٿي پيو. تنهن تي دانهن ڪري چيائين تہ منهنجا پالڻهار جيڪڏهن سموري دنيا جون وٿون، سون جواهر ٿي پون تہ بہ مون لاءِ تنهنجي ذات کانسواءِ ٻيو ڪجهہ نہ گهرجي.

(۳) ڪنهن مظلوم قيدي جي ڇڏائڻ لاءِ درويش زڪريا هڪ ظالم حاڪم وٽ سفارش وٺي ويو هو. مگر هن سفارش قبول نہ ڪئي. درويش آگرئي هٿ ڪري چيس تہ اوگيدي ڇڏي ڏيندس. پس حڪم انهي قيدي کي ڇڏي ڏنائين، حاڪم کان پڇيو ويو تہ ڇا ڏٺئي. چيائين تہ درويش جڏهن آگر مٿي ڪئي اشارو ڪيو تڏهن ڏٺم تہ آگر هڪ "ارڙ" آهي جا ملڪ کي ڳهي ويندي. انهيءَ ڊپ کان سندس حڪم جي تعميل ڪيم.

(۵) حضرت شاهہ خيرالدين بکري هڪ دفعي مخدوم معظم نوح عليہ الرحمت کان ٻڌو هو تہ تلقين اهڙي اجهان تائين ڪنهن کي ڪانہ ڏني اٿم، جيئن هن جو حق ٿيندو آهي، سواءِ ٻن ماڻهن جي، هڪ منهنجي فرزند کي جو فوت ٿي ويو، ۽ ٻيو هڪ بزرگ شيخ بهاؤالدين زڪريا ملتاني جي اولاد مان هو، اهو نقل ڪري شاهہ خيرالدين هميشہ مخدوم صاحب جي مريدن کي چيندو هو تہ جڏهن اوهانکي پوري طرح ذڪر جي تلقين سرهند وٺان، نصيب ٿي ڪانہ ٿي آهي تہ باقي ذاڊيان ذڪر ڪري، ماڻهن جو مٿو ڇو کاڌو اٿو. اها ڳالهہ جڏهن

Marfat.com

درويش زڪريا پڙي، تڏهن پنڌ ڪري وڃي شاهه خيرالدين سان مليو، ۽ چيائين تہ جناب، اسان اگرچہ صحيح نموني ۾ ذڪر جي تلقين حاصل ڪئي آهي، مگر جڏهن حضرت مخدوم صاحب جو ديدار نصيب ٿيو آهي، تڏهن ايترو فيض حاصل ٿيو آهي، جو چار سئو جڻئي پڌل ڪافر منهنجي سامهون آندا وڃن تہ فقط هڪ نظر سان ولايت جي درجي تي پهچي سگهن ٿا ۽ الله جي وات هنن تي روشن ٿي بوي. ان گفتگو پڌڻ کان پوءِ شاهه خيرالدين هميشہ لاءِ فقيرن جي چينيڻ کان زبان روڪي ڇڏي ۽ وري ڪڏهن بہ ان ڳالهہ جو اظهار نہ ڪيائين.

درويش ذڪريا جا مناقب ۽ ڪرامتون شمار کان ٻاهر آهن ۽ هت ايتري تي ئي ڪفايت ڪجي ٿي. (دليل الذاڪرين)

هن ٻارهين صديءَ ۾ حضرت مخدوم صاحب جي وفات کانپوءِ وفات ڪئي. رحمت الله عليه رحمة واسعه.

۱۳۸- درويش حسين تميم بکيرائي

حضرت مخدوم نوح جو خليفو ۽ درويش زڪريا جو معشوق هڪ وڏو عارف ولي ڪامل هو. هن زندگي جو وڏو حصو درويش زڪريا جي خدمت ۾ گذاريو. ڪشف ڪرامت ۽ علم لدني جو مالڪ هو ۽ ڏاڍو برڪت وارو بزرگ هو.

(۱) هڪ ڏينهن وٽس ڪي مهمان آيا. گهر ۾ داڻو بہ ڪونہ هوس. ان هوندي بہ خادم کي چيائين تہ فلاڻي ٿانو مان اناج ڪڍي اچ. هن وڃي ڏٺو تہ جوئن سان ٿانو ڀريو رکيو هو. پوءِ انهيءَ مان، ڪيترو وقت جوءِ ڪيڏي ڪم آندائون ٿي، مگر کٽائي نہ ٿي.

(۲) حسين تميم جو مقولو آهي تہ مرشد شڪاري جي مثال

Marfat.com

آهي، جنهن جو تير مريد جي سيني مان لنگهي پار پوي ٿو. پر جيڪڏهن تير ڪاري نه لڳو ته پوءِ مريد ڪڏهن به دام ۾ نه ايندو. شڪار حلال تڏهن ٿيندو آهي جڏهن تير لڳڻ بعد ذبح ڪيو وڃي.

(٣) سندس مقولو آهي ته حضرت مخدوم نوح رح اڳين مرشدن وانگي مريدن کي ديوار واري حجري ۾ نه ويهاريندو هو پر سندس حجري جون هنريت ديوارون هونديون هيون. هڪ طرف کان بڪ جي پيت، ٻئي کان اوجاڳي کي، ٽئين پاسي کان چپ جي، چوٿين کان اڪيلائي. انهيءَ حجري جي ڇت مرشد جي شفقت آهي ۽ آتي خوراڪ لاالٰہ الااللہ جي ملندي آهي.

(٤) هڪ دفعي درويش حسين تميم، ٺٽي مان مخدوم صاحب جي مزار جي زيارت ڪرڻ جو ارادو ڪري نڪتو ته رستي ۾ ڪنهن ڳوٺ ۾ هڪ نوجوان ڇوڪري تي نظر پيس ۽ اهڙو ته آشفته ٿي پيو جو ڪوبه هوش و حواس ڪانه رهيس، پورا پندرهن ڏينهن نه ڪاڌائين نه پيتائين ۽ نه وري ڳالهايائين، جڏهن هوش ۾ آيو، تڏهن ياد پيس ته آءٌ هالن جو ارادو ڪري نڪتو آهيان، هت ڇو ويهي رهيو آهيان. پوءِ اتان، اٿي هلڻ لڳو ته اها نوجوان ڇوڪري به درويش جي ڪڍ، ڊوڙندي ۽ دانهون ڪندي آئي. خدا جي واسطي ڪجهه ڏينهن هتي ترسي پئو ته منهنجي حياتي جو ڪارڻ آهي، نه ته آءٌ مري ويندس، پوءِ فقير صاحب کي چيائين ته اوهان جي مٿي تي جيڪا دستار آهي، سا مونکي ڏيو. اها وٺي ڪٽي پنهنجي سيني سان لاتائين ته هڪدم سندس ساهه جو پکي بدن جي پڃري مان پرواز ڪري ويو. مرندي وقت وصيت ڪيائين ته انهيءَ پڳ مان مونکي ڪفن ڏجو!

گهڻي زماني کانپوءِ، درويش انهيءَ ڇوڪري جي قبر وٽان اچي لنگهيو، ڪشف سان معلوم ٿيس ته آن ڇوڪري کي دستار واري

Marfat.com

ڪفن جي برڪت سبب معاف ڪيو ويو آهي. هڪ ڪمزور حديث ۾ آيل آهي ته عشق کي ڳجهو رکي، جيڪو ماڻهو مري ٿو ته اهو شهيد آهي.

(٥) درويش حسين کان نقل آهي ته حضرت مخدوم صاحب جي پوٽي ميان دوست محمد سان هڪ دفعي سير تي هواسين، هلندي هلندي وڃي ملتان نڪتاسين. ڪل ٽي سئو فقيرن جي جماعت هئي. اسان ۾ هڪ هندو فقير به هو، جو پنهنجي نموني ذڪر اذڪار ڪندو هو. انهيءَ سفر ۾ هڪ رات هڪ ڳوٺ جي ٻاهران وڃي رهياسين. صبح جو هڪ اهڙي بيمار کي وٺي آيا، جنهن جو پيٽ نڪ سان لڳل هوس ۽ مرڻ واري حالت ۾ هو. چيائون اي فقيرو! خدا واسطي! هنکي دعا ڪريو ته چڱو ڀلو ٿئي. آتي هڪ فقير چيو ته هن جٽنيدار هندو کي سڏايو ته اڄ هن لاءِ دعا گهري، ڏسون ته ڇا ٿو ٿئي. ميان دوست محمد جي حڪم موجب هن هندوءَ فقير کي حاضر ڪيو ويو. کيس چيو ويو ته هن بيمار جي چڱڀلائي جي لاءِ الله جي درگاهه مان دعا گهر. هندو فقير ڇا ڪيو جو مٽي کي ٻيراڳڻ ڏيئي، هندي زبان ۾ چوڻ لڳو ته اي پرميشر هنکي شفا ڏي. بس ايتري چوڻ سان بيمار اٿي کڙو ٿيو، ڄڻ بيماري ڪونه هو.

(٦) نصرت حسين تميم کان ٻيو پڻ هڪ عجب نقل آيل آهي ته ڪنڊياري جي هڪ ڳوٺ ۾ هڪ هندو ٻوڪڙي اٺو ٽالي رهندو هو ۽ روزانو ٻه دفعا ٽڙ ڪندو هو ۽ ڪپڙا ڌوئيندو هو. صبح شام سڄو اهو ڏنڌو هوندو هو، هڪ ڏينهن شام جو واهي تي ٽڙ ڪري واندو ٿي گهر ڏانهن هلڻ لڳو ته رستي ۾ هڪ "هوا" مان ماڻهو لٿي، هن واٺي کي کڻي گم ٿي ويو. آسمان جا سير ڪرائي ۽ سندس جٺيو ڇني اٿي مڪه معظمه ۾ پهچايائينس. انهيءَ واٺي هندو جا ٻه ٻاٽر

Marfat.com

اڳير ئي مسلمان ٿيل هوا، جي مڪه شريف ۾ رهندا هوا. تن، هنڪي سچائي ورتو ۽ چيائونس ته تون هتي ڪيئن پهتو آهين. جنهن تي هن پنهنجو سمورو قصو بيان ڪري ٻڌايو. هنن چيس ته چڱو هاڻي اسان کي به پنهنجي وطن ۾ علي پهچاءِ! چيائين ته اکيون ٻوٽيو. بس پوءِ ڇا ٿيو جو اکيون ٻوٽڻ شرط اهي ٽيئي ڄڻا ڪنڌياري جي مسجد ۾ موجود هوا.

(٧) درويش حسين جو چوڻ آهي ته جيڪو ماڻهو هي دعا گهرندو رهي ته الله تون اسان جو هي ڪم آسان ڪر ته يقينن اهو ڪم آسان ٿيندو ويندو.

(٨) حسين تميم کي حضور صلي الله عليه وسلم جي زيارت عام جام ٿيندي هئي. پهريون دفعو اها نعمت جامع خسروي نئي ٻاهران، ناهي ڳوٺ ۾ ٿيس. جڏهن انهيءَ مسجد وٽان لنگهندو هو ته ڏاڍي ادب سان لنگهندو هو.

(٩) پندرهن سال هڪ پاسي تي بيمار پيو هو ۽ هر وقت هي لفظ چوندو هو ته الحمد لله علي ڪل مصيبة يعني ته هر تڪليف تي الله تعاليٰ جي حمد آهي.

درويش حسين تميم جا مناقب ۽ ڪرامتون لکڻ جي حد کان ٻاهر آهن. اختصار طور دليل الذاڪرين مان ڪجهه نقل ڪيون ويون آهن. حضرت مخدوم صاحب جي وفات کانپوءِ يارهين صدي جي ٻئي اڌ ۾ وفات ڪيائين. والله اعلم بالصواب

١٣٩- درويش مريد بلوچ

حضرت مخدوم نوح جي مريدن مان ڪماليت جو صاحب هو هن

Marfat.com

ڪي ڪئين دفعا خواب ۾ باريتعاليٰ جي ديدار جو شرف حاصل ٿيو هو، ۽ هن جون ڪرامتون ڪيتريون ئي ظهور ۾ آيل آهن.

(١) هڪ دفعي ڪنهن ڳوٺ ۾ فقيرن جي هڪ جماعت سميت وڃي رهيو هو. مگر ڳوٺ وارن فقيرن کي ڪاڌي کارائڻ کان صفا انڪار ڪيو. فقير ڏاڍا لاچار ٿي پيا. اوچتو ڳوٺ جي چڱي مڙس جي پٽ جي پيٽ ۾ درد جاڳيو. جنهن ڪري فقير مريد بلوچ وٽ پهچندا آيا، نذرانو رکيائون دعوت کارائڻ قبول ڪيائون. جهن ڪانپوءِ درويش پنهنجي پوتي لاهي ان ڇوڪري جي پيٽ تي رکي ته هڪدم چڱو ڀلو ٿي پيو.

(٢) سندس نياڻيءَ کي ٻار نه ٿيندو هو. جنهڪري سندس ناٺيءَ ٻئي شادي جو ارادو ڪيو، هن مائي اچي درويش سان ڳالهه ڪئي ته مون تي ڀاڄ پئجي رهي آهي. درويش پنهنجي ناٺيءَ کي گهرائي منع ڪئي، پر هن نه مڃيو جنهن تي درويش چيس ته ڀلو نه توکي ڪوبه پٽ نصيب ڪونه آهي، باقي تنهنجي پيشان ڪو نٽ چمي ته اها هڪ جدا ڳالهه آهي. فقير جو وهڻ وهي ويو. نتيجو هي نڪتو جو انجو پيٽ روز بروز وڌندو ويو. اچي عاجز ۽ حيران ٿيو، ڪن مائهن کي فقير ڏانهن ميڙ منت لاءِ موڪليائين ته هن بلا مان جند ڇڏايو. آخر فقير هنجي پيٽ تي هٿ گهمايو ته ڪليءَ جهڙو ڇيڇڙو هن جي پيٽ مان نڪري ٻاهر ٿيو. تڏهن وڃي آزار مان جند ڇٽس.

(٣) هڪ ڏينهن ڪنهن ڳوٺ جي مسجد ۾ ٻن پهرن آرام جي وقت بلند آواز سان ذڪر ڪري رهيو هو. جنهن تي ڳوٺ جي وڏيري اچي روڪيس ته هن وقت ڏاڍي آواز ۾ ذڪر ڪرڻ مناسب ڪونهي بس ڪري هليو وڃ.

فقير چيس تہ تيستائين ذڪر کان بس نہ ڪندس جيستائين تون

Marfat.com

مرين ۽ تنهنجي نماز جنازه ۾ اچي شريڪ ٿيان. انهن لفظن چوڻ شرط اهو جوان هڪدم مري پيو ۽ درويش مٿس جنازه نماز پڙهي.

(٣) هميشہ هن جي زبان تي ڪلمہ لا الہ الا الله جاري رهندو هو ۽ ڪڏهن بہ انکان فارغ نہ هوندو هو. هن جون بيشمار ڪرامتون ۽ مناقب بيان ڪيا ويندا آهن. يارهين صدي جي رجالن مان آهي.
(دليل الذاڪرين)

١٤٠- درويش خيرالدين شورو

درويش خيرالدين حضرت مخدوم نوح عليہ الرحمت جي تربيت ورتل مريدن مان هڪ ڪامل مرد آهي. شروع ۾ ذڪر جي تلقين حاصل ڪري هو آبادي مان روانو ٿي وڃي پهاڙ ۾ پٽ ۾ پيو ڪيترو وقت اُتي رهندو آيو. جنهنڪري جهنگلي جانور بہ کانئس نہ ڊهندا هوا. گهڻي مدت ڪانپوء، ڪن ماڻهن کيس ڪٺي، آبادي ۾ آندو.

(١) هڪ دفعي کانئس پڇيو ويو تہ فقير ڇا آهي؟ چيائين تہ فقيري جو بج ذات باريتعاليٰ آهي ۽ هن جو وڻ يا ٿڙ، حضور رسول الله صلي الله عليہ وسلم جي محبت آهي ۽ ٽاريون، پيران طريقت آهن ۽ انجو ميوو فقيري آهي.

(٢) هڪ دفعي فقيرن جي هڪ جماعت هڪ گدرن جي واڙي (باغ) وٽان اچي لنگهي جن ۾ فقير خيرالدين بہ هو. ان تي ڀين فقيرن زور آندو تہ گدرا ۽ هندانا عمدا وڪامي رهيا آهن، پئسا پيدا ڪر تہ فقيرن جي جماعت کي کارايا وڃن. درويش خيرالدين جماعت مان هڪ فقير کي ٽورو پريرو وٺي ويو، ۽ تامي جي پئسن جو ڍير ڏيکاريائينس جنان هن ضرورت جيترا پئسا کڻي، گدرا وٺي کاڌا.

Marfat.com

(٣) هڪ ڏينهن خيرالدين کي چيو ويو ته جماعت ۾ هڪ فقير صفا اگهاڙو تي رهيو آهي. ڪجهه رقم ڏيو ته هنکي ڪپڙا وٺي ڏيکائجن. جنهن تي هڪ درويش کي حڪم ڏنائين تي فلاڻ هنڌ وڃ هينان وڃي ضرورت آهر رقم کڻي اچ ۽ ان ڪان وڌيڪ کي هٿ نه لائج. فقير وڃي ڏسي ته وڻ هينان زر ۽ جواهر جي واهي وهي رهي آهي، جتان گهرج آهر پئسا کڻي پيا آئي ڦتا ڪري آيو.

(٤) فقير خيرالدين ڪنهن دوست وٽ مهمان هو. جڏهن طعام سندس آڏو رکيو ويو ته ان مان ٽي مانيون کڻي پنهنجي ميزبان کي ڏنائين، باقي رهيل کي کائڻ لڳو. پوءِ ميزبان کي معلوم ٿيو ته آهي ٽيئي مانيون حيض واري حالت ۾ ڪنهن عورت پچايون هيون جو چلهي تي ويٺي، ان کي ماهواري اچي ويئي هئي.

(دليل الذاڪرين)

هن فقير جي رهڻ جو هنڌ ۽ رحلت جي مقرر تاريخ معلوم نه ٿي سگهي آهي، باقي حضرت مخدوم نوح عليه الرحمت جي بيار هجڻ ڪري، يارهين صدي جي رجالن مان آهي.

١٤١- مخدوم صوبو ڪيبراڻي

هي بزرگ مخدوم نوح هوتياڻي ڪيبراڻي جي اولاد مان آهي ۽ حضرت مخدوم نوح هالائي جي مريدن مان آهي. هو ولي ڪامل، ڪشف و ڪرامت جو مالڪ هو. هو هميشه بلند آواز سان ذڪر ڪندو رهندو هو. هڪ ڏينهن ڪيبرن جي ڳوٺ جي ٻاهران ذڪر ڪري رهيو هو ته سندس وات مان نوري ڪٽ رهي ڳاهه تي ڪري انهيءَ ڳاهه کي هڪ ڏڳي کاڌو ته هڪدم بي آرام ٿي رنڀون ڪرڻ

Marfat.com

لڳي. آخر ان کي ذبح ڪيائون. پوءِ جنهن ماڻهو به انهيءَ ڏڳي جو گوشت کاڌو انجو قلب ذڪر سان جاري ٿي پيو، اُتدي ويهندي الله الله جو نالو سندن زبان تي هو، اها حقيقت حضرت مخدوم نوح عليه الرحمت کي بيان ڪئي وئي ته پاڻ فرمايائين ته جيڪو ماڻهو مخلص هوندو، تنهن ۾ ذڪر جو اثر رهندو، باقي ٻين تان لهي ويندو. آخر ٿيو به ائين، جو ڪيترن تان پوءِ اهو اثر زائل ٿي ويو.

(ارشاد ـ دليل)

دليل الذاڪرين جو مولف فقير حاجي پنهور لکي ٿو ته "فقير راقم اين رساله يکي را ازانها ديده بود راهو نام".

يعني ته مان انهن گوشت کائيندڙن مان، جن جو ذڪر جاري ٿيل هو، راهو نالي هڪ فقير کي ڏٺو هو.

صوبو درويش ٻارهين صدي جي ذاڪر صوفين مان آهي.

١۴٣- سيد اسماعيل بخاري

هي بزرگ ڪڪرالي پرڳڻي (هاڻي جاتي تعلقه) جو وينل ۽ حضرت مخدوم نوح جي وڏن خليفن مان هو. مگر مخدوم صاحب جي خدمت ۾ ظاهري گهٽ ايندو ويندو هو.

هڪ دفعي مولانا بهاءُالدين دلقپوش سيد صاحب کي چيو ته توهان حضرت مخدوم صاحب جي خدمت ۾ ڇو جلد جلد نه ايندو آهين، ته جواب ۾ فرمايائين ته اگرچه ظاهر ۾ گهٽ اچان ٿو، پر باطن ۾ جڻ هميشه حاضر آهيان، پوءِ ٻڌايائين ته فلاڻي رات، جڏهن اوهان ۽ فلاڻا - ماڻهو مخدوم صاحب جي مجلس ۾ وينا هوا، تڏهن هڪڙا چار شخص ظاهري صورت ۽ باطني سيرت جا مخدوم صاحب جي خدمت ۾ آيا،

Marfat.com

جڏهن هو هليا ويا، تڏهن مخدوم صاحب فرمايو ته هي (عناصري قسم جا) ملائڪ آهن، جي ڪڏهن ڪڏهن فقيرن کي هٿ ملائڻ لاءِ ايندا آهن. (مولانا بهاؤالدين اها ڳالهه ٻڌي خاموش ٿي ويو.)

نقل آهي ته هڪ دفعي سيد صاحب پنهنجي خادم سان، پنهنجي ڳوٺ ڳاڳڙي ڏانهن وڃي رهيو هو. دريا جي ڪناري تي پهتا ته سج لهي ويو ۽ ٻيڙي جو پور به هليو ويو هو. سخت سردي جون راتيون، خادم عرض ڪيو ته سياري جي رات ۽ برسات به پئجي رهي آهي، نه هي واهه نه هو واهه. اڄ ته موت ڪان ڪو به بچاءُ ڪونه آهي. سيد صاحب فرمايو ته واقعي موت ٿي موت نظر اچي ٿو. انهيءَ گفتگو ڪري رهيا هوا ته اوچتو ڳوٺ جا گهر ڪين ڏسڻ ۾ آيا. خادم چيس سائين منهنجا چوتڪارو نصيب ٿي ويو، اجهو ڳوٺ جا گهر هي اهن. سيد صاحب به فرمايو ته برابر مثل جيئرا ٿي پيا آهيون.

(٢) هڪ ڏينهن سيد رڪن‌الدين متعلوي ۽ سيد عبدالڪريم بلڙي وارو سيد اسماعيل جي ملاقات لاءِ ويا ته ڏٺائونس ته زبان سان الله الله جو ذڪر ڪري رهيو آهي. درويشن چيس ته جڏهن باطني شغل حاصل آهي، ته پوءِ ظاهري ذڪر اجايو آهي، جواب ۾ فرمايائين ته ظاهري عضون کي به الله جي عبادت ۾ مشغول رهڻ چڱو آهي. باطني مشاهدي هوندي به ظاهري ڪسب ضروري آهي.

متين ٻنهي بزرگن هي به عرض ڪيو ته مالهن جي انبوه ۾ اچ وڃ ڪري، اسانکي عبادت لاءِ پوري واندڪائي ڪانه ملي ٿي. فرمايائين ته اوهان ٻنهي مشهوري جو تنبو کوڙيو آهي ۽ پاڻ تي مرشد جو نالو رکايو آهي، تنهن ڪري فقيرن جي درجي کي ڪٿي تا رسي سگهو.

سيد اسماعيل بخاري جو فرمائڻ آهي ته مونکي خواب ۾ ٣ دفعا حضرت مخدوم وٽان اشارو ٿيو ته ٺٽي جي شهر ۾ هڪ مجذوب براتي

Marfat.com

نالي رهي ٿو، ان سان وڃي ملاقات ڪر. براتي مجذوب ڪرامتن ۽ حال مقال ڪري اُن زماني ۾ ڏاڍو مشهور هو. سيد صاحب ٻيڙي ۾ سوار ٿي ٺٽي ڏانهن روانو ٿي ويو. رستي ۾ ٻيڙي کي جهلائي ويجهي ڳوٺ ڏانهن پنهنجو ماڻهو ڪنهن ڪم لاءِ روانو ڪيائين. انهيءَ ڳوٺ ۾ ڪنهن ماڻهو کي جن ورتو هو تنهن سيد صاحب جي نوڪر کي چيو ته سيد کي منهنجا سلام ڏي ۽ چوينس ته براتي مجذوب ڏي وڃڻ جي تڪليف نه ڪر، ڇاڪاڻ ته هن کان ولايت جو درجو کسجي ويو آهي. جيڪڏهن اعتبار نه اچيس ته کيس نشاني ڏي ته هڪ دفعي سيد علي متعلوي ۽ سيد متعلوي جو ٻئي ولي ڪامل هوا، پاڻ ۾ جهڳڙو ٿي پيو هو، جنهن ڪري طبيب کي اسهالن جي بيماري ٿي پيئي ۽ اوهان وچ ۾ حضرت مخدوم صاحب کي سفارش ڪرائي سيد طبيب لاءِ شفا حاصل ڪرائي هُئي.

نوڪر جڏهن سيد اسماعيل وٽ موٽي آيو، تڏهن سمورو قصو جن جو اچي بيان ڪيائين. شاهه صاحب کي اها ڳالهه ته دل سان لڳي مگر مخدوم صاحب جي اشاري ڪري مقدم رکي ٺٽي ۾ اچي پهتو. مجذوب براتي جي جڏهن سيد صاحب تي نظر پئي، تڏهن چيائين ته سيد سڳورا، اهو جن چريو هو. انجي قول تي اعتبار ڪرڻ نه گهرجي. اوهان چڱو ٿيو ته پنهنجي مرشد جي ارشاد تي عمل ڪيو، جو آءٌ به انجو ئي مريد ۽ بيعت ٿيل آهيان. ان کانپوءِ مجذوب براتي سيد صاحب جي گوڏي تي سر رکيو ۽ اتي ئي پساهه پورا ڪيائين ۽ سيد صاحب کي جيڪي حاصل ٿيڻو هو، سو حاصل ٿيو.

(دليل الذاڪرين)

سيد صاحب ٻارهين صدي جي سنڌي ڪاملن مان آهي.

Marfat.com

١٤٣- عثمان منتقي هالائي

هي پرهيزگار ۽ نيڪوڪار بزرگ حضرت مخدوم نوح جي مريدن مان آهي، جنهن سموري حياتي اتقاء ۽ پرهيز ۾ گذاري مهينن جا مهينا روزي ۾ رهي، ياد الاهي ۾ مشغول هوندو هو.

جواني جي زماني ۾ هو ڪنهن تمام خوبصورت عورت جي عشق واري دام ۾ ڦاسي ويو، مگر صبر ۾ رهيو. آخر انهيءَ عورت جو ڪنهن ٻئي جوان سان نڪاح ڪرايو ويو، جنهن ڪانپوءِ هيءُ فقير ڏاڍو پريشان ۽ حيران ٿي پيو. روئندو رڙندو هڪ درويش اهل الله جي خدمت ۾ پنهنجي سموري ماجرا اچي بيان ڪيائين. فقير صاحب سندس حال زار ڏسي فرمايو ته سنڌ ۾ جيترا به نازنين ۽ خوبصورت ڇوڪريون آهن، تنجي دل آئينده تنهنجي دام ڦاٿل هونديون. پر تون ڪنهن ڏانهن به ڪونه نهاريندين، انهيءَ لفظ جو اهو اثر ٿيو جو ڪٿي به خوبي ۽ حسن وارو انسان هوندو ته فقير عثمان منتقي جي خدمت ۾ پرواني وانگر ڊوڙندو هليو ايندو هو.

مگر هي صاحب الله تعاليٰ جي عبادت ۾ مشغول رهي، ڪنهن ڏانهن اک کڻي به ڪونه نهاريندو هو. بلڪ پاڻ ٻين کي ڌارين عورتن جي نظربازيءَ کان روڪيندو هو.

هڪ ڏينهن فقيرن جي مجلس ۾ ڳالهه نڪتي ته درويش عثمان منتقي ٻين کي ته نظربازي کان روڪي ٿو. پر سندس خدمت ۾ حسن وارا ماڻهو اچن ٿيون، انجو ڪهڙو جواب آهي.

اتامرون الناس بالبر وتنسون انفسڪم

يعني ته ماڻهون کي ته نيڪي جو حڪم ڪريو ٿا پر پنهنجو پاڻ کي وساريو ٿا. (قرآن)

Marfat.com

متقي صاحب جواب ۾ فرمايو ته خبردار ستان اهو هوس بہ دل
آندو اٿو ، اها ڏاڍي ڏکي وات آهي . بڇڙي نفس سان جنگ جوڻ
آهي آني سي کنهن سمت راه جو ثابت رهڻ ڏاڍو مشڪل آهي
انهيءَ اوڙاهه ۾ پاڻکي اڇلائڻ کان بچائجو ، ڇو تہ اهو جه
اڪبر آهي .

رجعنا من الجهاد الاصغر الى الجهاد الاڪبر

جو اشارو انهيءَ نفس جي جنگ ڏانهن آهي .

نقل آهي تہ املي نالي ڏاڍي حسين عورت هڪ رات هن مت
بزرگ جي خلوت ۾ پهتي ، مگر فقير هن ڏانهن ڪو توجہ نہ ڪ
محبوبہ نازنين ڪيس ڏاڍي محبت ۽ شوق سان تڪيندي تڪيند
بيتاب ٿي ويئي ، غلبہ شهوت کان اگهاڙي ٿي ، پاڻ کي فقير جي م
اڇلائڻ گهريائين ٿي ته، فقير هڪل ڪري چيس ته املي خبردار! د
انهن اکرن چوڻ سان املي مان انساني شهوت جو غلبو تہ هليو وي
پر هو پرهيزگاري ۽ پارسائي جي دنيا ۾ پهچي ويئي . ان ڪانپوءِ ام
جي اهڙي حالت اچي ٿي جو ننڊ رات ڏينهن سندس اکين مان اڇا
ٿي ويئي . چون ٿا تہ برابر ڇهہ مهينا املي کي ننڊ ڪانہ آئي ۽ نہ و
بستري تي سمهي آرام ڪيائين .

آخر املي ڪن فقيرن جي معرفت متقي صاحب کي منت ڪ
۽ ڏاڍو رني ۽ زاري ڪيائين ۽ توبہ ڪيائين ، جنهن ڪانپوءِ هڪ ر
ڪٿي املي کي ڏنائين ته هي اکين تي گهماءِ تہ ننڊ اچي ويندي . پ
ائين ڪيو تہ ننڊ آرام جي ساڳي حالت متس طاري ٿيڻ لڳي . ما
چيائينس تہ اهو پٿر ادب سان پاڻ وٽ رکج جو ان تي حض
رسول ڪريم جا قدم پهتل آهن .

عثمان متقي کي هڪ مينهن هوندي هئي ، جنهن جو اوهہ ۽ ٿڻ
پنهنجا هٿ ۽ برتن بار بار ڌوئي ، پوءِ پاڻ ڏهندو هو . پوءِ کير کي گهي

Marfat.com

قت تائين ڪاڙهيندو هو. جيستائين کير نري، تيستائين نملن پڙهڻ ۾ شغول رهندو هو. ته ايتري ۾ صبح ٿي ويندو هو. پوء نفس کي بوندو هو ته اڄ ته روزو رکون ٿا، کير سيائي پيتو ويندو. اهڙيطرح اعدا ڪندي هفتا گذري ويندا هئس. مگر ان هوندي هن جو بدن ازو توانو بينو هوندو هو. ۽ بک جي ڪري ڪوبه فتور يا ڏوبر هن ڪانه آئي ٿي. (دليل الذاڪرين)

عثمان متقي يارهين صدي جو عارف آهي ۽ هالن ۾ متي قبلي ارا شايد سندس اولاد مان آهن. والله اعلم بالصواب.

۱۴۴- قطب بري

حضرت مخدوم نوح جي مريدن مان هڪ فرد ڪامل آهي. رچه هو ڳوٺ ڪاهر بيلي جو رهاڪو هو، مگر منرر ڪوبه نڪاڻو ڪونه هوندو هوس. جنهنڪري کيس "بري" ڪري سڏيندا هوا. ڪلفعي حضرت مخدوم جعفر بوبڪاني سان سندس ملاقات ٿي وئي.

مخدوم پڇيس ته فقير ڪٿان اچي رهيو آهين؟

چيائين الله وٽان.

ڪيڏانهن وينديں؟

چيائين ته الله ڏي.

مخدوم صاحب کي جواب ڏاڍا پسند آيا ۽ فقير جي مهماني ڪيائين ۽ ڪجهه نذرانو به ڏنائين.

مخدوم صاحب جي شاگردن پڇيس ته مريد ڪنهن جو آهين؟

چيائن ته الله جو مريد آهيان. پر جيڪڏهن حقيقت جي اکين سان ڏٺو وڃي ته الله اسانجو مريد آهي. مخدوم صاحب اهو جواب

Marfat.com

ٻڌي حيرت ۾ پئجي ويو . فقير چيو ته مخدوم سائين حيران نه ٿيو پر حقيقت هيئن آهي ته اسان ٻانها جڏهن بندگي ۽ فرمانبرداري جو ارادو ڪريون ٿا ته اسان الله جا مريد آهيون . پر جڏهن الله تعالىٰ پنهنجي ارادي سان نيستي مان اسان کي هست ڪيو ۽ عدم مان وجود ۾ آندو ته هو اسانجو مريد يعني ارادي ڪندڙ آهي .

انهيءَ جواب ڪانپوءِ مخدوم جعفر کي هن سان وڌيڪ اخلاص محبت ٿي . پڇياڻينس ته تنهنجو مرشد ۽ سلوڪ جو رهبر ڪير آهي چيائين ته مخدوم نوح . مخدوم جعفر فرمايو ته مريد جي ڪماليت سندس پير جي ڪماليت ڪري آهي .

قطب ٻري وٽن جون کلون وٺي ۽ اُئي ان مان پوشاڪ ڍڪيندو هو . ڪاڏي ۽ ڪپڙي ۾ دنيا وارن جو محتاج نه رهندو هو . هو پنهنجي وطن لس ٻيلي مان) گهڻو ڪري مخدوم صاحب پنهنجي مرشد جي زيارت لاءِ ايندو هو . پهاڙن ۽ ٻرپٽ جي رستي ۾ پاڻ سان ڪاڏي پيئي لاءِ ڪجهه به ڪونه کڻندو هو . گرمي سردي جي هن کي ڪابه پرواهه ڪانه هوندي هئي، گهڻو ڪري هڪ مهيني ڪانپوءِ روزو کوليندو هو

هڪ دفعي ڪنهن جهنگ مان وات وٺيو پئي آيو ته هڪ جاءِ تي ڏاڍي ساوڪ هئي . پاڻي وهي رهيو هو . فقير جي دل ۾ آيو ته غسل ڪري هن سبزه زار ۾ جماعت سان نماز ادا ڪري . بس اهو خيال مس آيس ته اوچتو هڪ شخص آيو ، جنهن بانگ اچي ڏني ۽ ان ڪانپوءِ تڪبير چيائين ته پيش امام به اچي ويو ۽ جماعت جمع ٿي وئي ۽ نماز ادا ڪئي وئي . انڪانپوءِ امام غائب ٿي ويو . فقير بانگي کان پڇيو ته اهو امام ڪير هو ؟

جواب ڏنائين ته اسان ڪيس ڪونه سڃاڻندا آهيون . پر هو روزانو نماز پڙهائي هليو ويندو آهي .

Marfat.com

جڏهن مخدوم صاحب جي خدمت ۾ پهتو تڏهن دل ۾ آيس ته انهيءَ جماعت ۽ امام جي حقيقت کانئس پڇي وڃي، ته اهي ملائڪ هوا يا آدم جي اولاد، جن مونکي به چيو ته ڪجهه وقت هت رهي پئو ، پر ادب ڪري نه رهيس . اجان اهي لفظ فقير زبان تي نه آندا هوا ته مخدوم صاحب ارشاد ڪيس ته اي درويش قطب جهنگل ۽ برپٽ جون ڳالهيون، آباديءَ ۾ نه پڇيون وينديون آهن . جنهن تي فقير قطب ڪٿي مات ڪئي ۽ معلوم ٿي ويس ته اهو سڀ مخدوم صاحب جي ڪرامت جو ڪرشمو هو .

(تحفة الڪرام . دليل الذاڪرين)

١٤٥- خواجا عبدالرحمان مجددي ٽکڙائي رح

خواجه حضرت حاجي عبدالرحمان وله خواجه حاجي عبدالقيوم مجددي قندهاري رح سن ١٢٤٤هه قندار ۾ تولد ٿيو . سن تميز کي پهچڻ کانپوءِ سمورا رواجي علم، قندار ۾ مختلف استادن وٽان حاصل ڪيائون ۽ نقشبندي جي طريقي، باطني ڪمالات، پنهنجي والد بزرگ جي خدمت ۾ تحصيل ڪيائون . والد بزرگ جي وفات سن ١٢٧١هه بعد پوري استقامت سان سندن رشد و ارشاد واري مسند تي مقيم ٿيا.

حضرت خواجه صاحب خلق محمدي جو پورو پورو مجسمه و نمونه تواضع، توڪل، صبر، رضا، خدمت خلق ۽ خلق خدائي، احسان، سخاوت، تقوي طهارت ۽ شريعت تي استقامت ۽ ٻيون بهترين انساني وصفن جو مالڪ هو .

پهرين دفعي پنهنجي سموري اهل و عيال سميت سن ١٢٩٧هه، ۾ قندار مان حرمين شريفين روانا ٿيا، پورا پنج سال انهيءَ مقدس ملڪ ۾ رهي پوءِ

Marfat.com

واپس ٿي جڏهن سنڌ ۾ پهتا، تڏهن ٽکڙ جي ساداتن جي تقاضا سان ٽکڙ ضلع حيدرآباد ۾ هميشه لاءِ اقامت ڪيائون ۽ اتي ئي خلق کي فيض بخشيندا رهيا. اگرچه سنڌ ۾ مريدن ۽ معتقدن وٽان ڪين بي شمار آمدني هئي. مگر پاڻ پنهنجي نفس جي ضرورت کان وڌيڪ ڪجهه به خرچ نه ڪندا هوا. خوراڪ پوشاڪ يا رهڻ جي مڪان ۾ ڪو به تڪلف يا تڪليف روا نه رکيائون. نهايت سادي نموني ۾ آخر تائين جمار گذاريندا رهيا. گهڻو ڪري پنهنجي آمدني مسڪين ۽ ضرورتمند فقيرن ۽ عزيزن کي ڏئي ڇڏيندا هوا. ڪو ٿورو حصو پنهنجي اهل و عيال تي خرچ ڪندا هوا. سموري جمار، دنيا جي املاڪ يا اسباب مان ڪجهه به ڪونه گڏ ڪيائون، فقط ڪتابن سان شوق هوندو هون. جتي به ڪو ناياب ڪتاب ٻڌندا هوا، ته قيمت سان اهو هٿ ڪندا هوا. يا قلمي نسخي جو نقل ڪرائي وٺندا هوا.

ڪتابن جي حفاظت جو گهڻو خيال رکندا هوا، ۽ مطالعه جو شغل به رات ڏينهن جاري رهندو هو. پنهنجن فرزندن ۽ دوستن کي هميشه علم حاصل ڪرڻ جي نصيحت ۽ هدايت ڪندا رهندا هوا.

حرمين شريفين جي سفر جو شوق دل ۾ هوندو هو. ڪل ست ڀيرا حج جو سفر ڪيائون. پنهنجي حال کي لڪائڻ جي ڏاڍي ڪوشش ڪندا هوا.

سنڌي مريدن مان جيڪڏهن ڪو ماڻهو روبرو يا خط جي ذريعي واکاڻ ڪندو هو ته اُن تي ڏاڍو ناراض ٿيندو هو.

فقيرن ۽ مهمانن جي پنهنجي هٿن سان خدمت ڪرڻ ۽ تڏي تي ويهي رهڻ ۾ ڪو به شرم يا عار محسوس نه ڪندا هوا. اهڙين جهجهين وصفن ۽ اخلاقن وارو والي خدا، ۷۱ سالن جي جمار ۾ ۲ ذي القعد سن ۱۳۲۵ ۾ جمعه ڏينهن هن بي بقا عالم کان اک پوري هميشه واري

Marfat.com

لقاءَ کي وچي پهتو.

(تذکره الصلحا و بيان الاتقياء)

سندس فرزند خواجہ محمد حسن جان مرحوم خواجہ عبدالرحمان جي سوانح ۾ هڪ مستقل ڪتاب انيس المريدين لکيو آهي، جنهن ۾ سندس، اخلاق عادات ۽ ڪرامات تفصيل سان بيان ڪيل آهن.

حضرت خواجہ صاحب جي وفات تي جن شاعرن تاريخي مرثيا لکيا آهن، تن مان علامہ مرحوم سيد اسدالله شاهہ ٽڪڙائي جي تاريخ بينظير آهي. جا هيٺ درج ڪجي ٿي.

وهو هذا

هاحزن آن مطلع سر و رفت از جهان،

۱۳۱۵ ھ ۱

واويلا هائي رحلت کرد آن عين اليقين.

۱۳۱۵ ھ ۱

پاک امجد چارسازي مقتدائی عارفان

۱۳۱۵ ۱۲۴۴ ھ ۱

بوئی احمد سرو ناز مرشد هر انس و جان

۱۳۱۵ ھ ۱

پاکبازے زيب ده آن اسرار گنج

بزم ايزد کامل دنيا وُ دين فخر زمان

Marfat.com

بود مهدي نائب شرع محمد حق شناس

زاهد و امجد بہ همين نو باده باغ جنان

بو ئيءدين بدرسمارشد صاحب عقل و فهم

مهبط اجراد ارحم خواجہ سرهنديان
شد وجهي رضي الله عنه طالبا
محو ابدي نيكنامي مخزن سرنهان
السر، واقف سرفرقان و نور عدل
كلي زهد فيض اعلي عطيہ و لا مكان

۱۴۶- مخدوم امين محمد اول هالائي

حضرت مخدوم نوح عليه الرحمة جو فرزند ۽ سندس سجاده نشين بزرگ مخدوم امين محمد هڪ صاحب شريعت ۽ صاحب طريقت ۽ ڪرامت هو . سندس ولادت با سعادت ۵ ربيع الاول سن ۹۵۲ ھ تي ۽ سندس والد بزرگ مخدوم صاحب جو ارشاد آهي تہ مخدوم امين محمد جي ولادت وقت مونكي ڪيترن پيغمبرن جي ارواحن وتان روحانيت جي ذريعي مبارڪباد جا تحفا حاصل ٿيا. هن ذڪر اذڪار ۽ سهروردي طريقي جون سموريون منزلون پنهنجي والد بزرگ جي خدمت ۾ طئي ڪيون . جڏهن سندس ڄمار ۴۶ سالن کي پهتي، تڏهن پنهنجي والد جي جاء تي سجادگي جي مسند تي ويهي ذڪر جي تلقين ڏيڻ لڳو .

هي بزرگ ظاهر ۾ شريعت جو ايڏو پابند هو جو ڪنهن حالت ۾ شريعت جي ظاهري حڪمن جي برخلاف ڪونہ ويندو هو .

Marfat.com

مخدوم صاحب جي حياتي ۾ مهمانن جي خدمت ۽ نگر جو سمورو ڪم سندس سنڀال ۾ هوندو هو. هڪ دفعي ذوالحج جي عيد ڏينهن ڪو بزرگ مهمان ٿي جماعت ۾ شريڪ ٿيڻ وارو هو. مگر هن بزرگ غسل ڪرڻ لاءِ واهه جي ڪناري تي دير ڪئي. مخدوم صاحب ارشاد فرمايو ته نماز پڙهڻ ۾ جلدي نه ڪجو جو اڄ هڪ اهل الله جماعت ۾ شريڪ ٿيڻ وارو آهي. جڏهن هو اچي، جماعت ۾ چپ چاپ داخل ٿيو، تڏهن ارشاد ٿيو ته هاڻي آيو آهي. نماز شروع ڪريو. عيد نماز ڪانپوءِ مخدوم صاحب پڇيو ته ماڻهو ڪيڏانهن ويا، عرض ڪيو ويو ته گهرن وارا پنهنجن گهرن ڏانهن ويا، باقي سمورن مسافرن ۽ ٻاهرين کي صاحبزاده امين محمد گهر وٺي ويو جتي سڀني جي مهماني ڪئي اٿس. اُن تي مخدوم صاحب ٣ دفعا فرمايو ته الله تعاليٰ خير ڪريس ۽ برڪت ڏئيس!

عبدالرحيم خان خانان، جڏهن مرزا جاني بيگ جي جنگ لاءِ سنڌ ۾ پهتو تڏهن ڪيس چيو ويو ته مخدوم نوح ڏاڍو وفات ڪري ويو آهي. جڏهن تون سندس معذرت لاءِ اڳ ۾ پهچندين ته تنهنجي فتح آهي. جيڪڏهن مرزا جاني بيگ اڳ ۾ آيو ته پوءِ هو ڪامياب ٿيندو. جنهن تي خان خانان تمام جلد هالن ۾ مخدوم امين محمد جي خدمت ۾ پهچي عذرخواهي ۽ سنڌ جي فتح لاءِ دعا گهري ۽ دربار اڪبري جون تمام گهڻيون سوکڙيون پيش ڪيون ۽ سنڌ فتح ڪرڻ ڪانپوءِ اڪبر بادشاهه ٻارن جاگيرن جي عظيم جو هڪ پروانو به پيش ڪيو.

مخدوم امين شريعت جو تمام گهڻو پابند هو ۽ هميشه مريدن ۽ دوستن کي حلال ڪاڌي جو تاڪيد فرمائيندو هو.

هڪدفعي پنهنجي ڪنهن مريد کي شهر کان ٻاهر ڪنهن ڪم لاءِ روانو ڪندي تاڪيد ڪيائينس ته انهيءَ ڳوٺ ۾ جنهن تون وڃي

Marfat.com

رهيو آهي، آتي چورن جون پاتاريون آهن. تنهنڪري، انهن جي مهماني هرگز نه کائج ۽ نه آنهن جو پاڻي پيج!

آهو فقير برابر ۱۲ ڏينهن، انهن ماڻهن جي ڳوٺ ۾ رهيو پيو هو مگر ڪنهنجو بہ نه ڪاڌائين ۽ نه پيتائين جڏهن ڪم پورو ٿيس، تڏهن واپس اچي هالن ۾ روزو کوليائين!

هڪ دفعي ڪنهن ماڻهوءَ کي ڪو ڪم چيائون مگر آهو ماڻهو پنهنجي گهر جي لڏپلاڻ ۾ مشغول هو. ۽ مخدوم صاحب جي حڪم جي تعميل ۾ سستي ڪندي چيائين ته مان لڏپلاڻ ۾ لڳو پيو آهيان فراغت ٿي ڪانه آهي. جنهن تي پاڻ فرمايائون ته اسانجو ڪم الله جي حوالي باقي اهو ماڻهو سو هميشه لاءِ لڏپلاڻ ۾ رهندو. پوءِ ڏٺو ويو ته اهو ماڻهو هميشه دربدر هوندو هو ۽ ٿورا ڏينهن بہ ڪنهن گهر ۾ آرام ڪري نه ويهندو هو.

نقل آهي ته هڪ بزرگ سندن خدمت ۾ آيو ۽ دل ۾ وهم گذريس ته اڄوڪي زماني ۾ "غوث" الائي ڪير هوندو. مخدوم صاحب جواب ۾ فرمايو ته جنهن کي تون هٿ ڏئي رهيو آهين.

(دليل الذاڪرين مسودات ڪتب خانه مخدوم غلام حيدر صاحب)

حضرت مخدوم امين محمد سورنهن سال بہ مهينا سجاده نشيني تي رهي ۶۳ سالن جي مسنون چمار کي پهچي، جمعہ ڏينهن ٻن پهرن جو ست شعبان المعظم سن ۱۰۱۵ وفات فرمائي شرف الابرار مان سندس سال وفات حاصل ٿئي ٿو.

۱۴۷- مخدوم ابو محمد هالائي

حضرت ابو محمد ولد مخدوم امين محمد اول ولد مخدوم نوح عليه

Marfat.com

الرحمت هي بزرگ ۹ محرم الحرام سن ۹۸۰ هه پنهنجي ڏاڏي بزرگ جي حياتيءَ ۾ تولد ٿيو ۽ تصوف جو طريقو پنهنجي جد امجد ۽ پنهنجي والد بزرگ کان حاصل ڪيائين. پنهنجي والد جي وفات کانپوءِ سجاده نشيني جا فرائض مٿس عائد ٿيا، جي بخوبي ادا ڪيائين. سندس هٿ تي ڪيترن بزرگن کي فيض ۽ ڪرامت حاصل ٿيو. جن مان شيخ هاشم ابن حماد هڪ مشهور بزرگ آهي. (جنهن جو ذڪر هن ڪتاب ۾ اڳتي ايندو.)

مخدوم ابو محمد شريعت جو بيحد پابند هوندو هو. ڪشف جي ذريعي، ڪجهه به معلوم ٿئي، آن تي نه هلندو هو. هر حالت ۾ ڪيس شريعت جو لحاظ مقدم رهندو هو.

روايت آهي ته درويش بڍو و سهتو جو حضرت مخدوم معظم نوح عليه الرحمت جي مريدن مان هو، سو ڀرارڙي ۾ وڃي ماڻهن کان ڏڌ، ڪير مکڻ زوري ڦري، اري فقيرن کي کارائيندو هو. جنهن تي حضرت ابو محمد کيس منع ڪئي ته ائين ڪرڻ نيڪ نه آهي. فقير چيو ته هڪ ڏينهن حضور رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم جي ڪچهري جو شرف نصيب ٿيو هوم. جتي مخدوم معظم به موجود هو. مخدوم صاحب حضور جن کي عرض ڪيو ته هي فقير زوري ڪجهه کاڌو حاصل ڪري فقيرن کي کارائي ٿو. جنهن تي نبين جي سردار پنهنجو هٿ مبارڪ منهنجي هٿ ۾ ڏئي فرمايو ته جو ڪجهه ماڻهن کان وٺي فقيرن کي کارائي ٿو، ان ۾ به انهن ماڻهن جي ڀلائي آهي.

حضرت ابو محمد فرمايو ته درويش بڍا اگرچه ائين آهي، پر ان هوندي به توبهه ڪر. ڇو ته اسان کي ظاهر شريعت تي هلڻو آهي. جيڪي به تو ڏٺو، اها هڪ جدا شئي آهي. جنهن کانپوءِ بڍي سهتي توبهه ڪئي ۽ زوري وٺڻ ڇڏي ڏنائين.

Marfat.com

حضرت مخدوم ابو محمد ٣٥ سال تي مهينا سجاده نشين رهي ، ستر سال ، ٩ مهينا ، ٢٩ ڏينهن جي ڄمار ۾ ٨ ذي القعد سن ١٠٥٠ھ ۾ وفات فرمائي .

١٤٨- مخدوم ابراهيم هالائي

مخدوم ابراهيم ولد حضرت مخدوم نوح ملقب به ادهم ثاني . هن بزرگ بابت تحفت الڪرام ۾ لکيل آهي تہ :-

"ميان ابراهيم بزرگ زمانہ و معتقد عليه طائفہ عليه بوده" يعني مخدوم معظم جي اولاد مان ، ميان ابراهيم زماني جو وڏو ماڻهو ۽ سهروردیہ نوحيہ جماعت جو معتقد عليه هو .

هن بزرگ شروع زندگي جو وڏو حصو اعتڪاف ۽ چلن ۾ گذاريو . هڪ قبرستان ۾ جو آباديءَ کان تمام پري هو ، برابر چار چلا ويٺو ، جتي کاڌي پيتي جو ڪوبہ سامان ڪونہ هو . جنهن ڪري پورا ٻہ مهينا کاڌي پيتي جو محتاج نہ ٿيو . روزو کولڻ وقت فقط پاڻي مان آگر آلي ڪري زبان تي رکندو هو ۽ هڪ ٻہ ترن جو داڻو کائي روزي کولڻ جي سنت ادا ڪندو هو . فرمائيندو هو تہ کاڌي پيتي جي نفس کي ضرورت ڪانہ رهي آهي . فقط سنت جي لحاظ ڪري روزو کولجي ٿو . انهن چئن چلن ۾ عالم ارواح ۽ ملائڪ وغيره وٽس حاضر ٿيا ، مگر هن ڏانهن ڪوبہ توجہ نہ ڪيائين . الله تعاليٰ جي ذڪر ڪانسواءِ ، سندس زبان تي ڪجهہ بہ جاري نہ رهيو .

هڪ دفعي پوئين چلي وقت ، خوبصورت پري چهره عورتن جي هڪ وڏي ٽولي آئي . انهن کان پڇيائين تہ اوهان ڪير آهيو؟ هنن جواب ۾ چيو تہ اسان آهي زالون آهيون ، جو پنهنجي مڙسن جي پوئتان

Marfat.com

سچي ٿي جيڪڏهن پاڻ کي باهه ۾ جلايو هجي ها. جڏهن پير جا ارواح اوهانجي ڏسڻ لاءِ اچڻ لڳا ته اسانکي به اشتياق ٿيو ته اوهانجي زيارت جو شرف حاصل ڪريون، جو حاصل ڪيوسين.

حضرت ابراهيم هميشه نماز جماعت سان ادا ڪندو هو پوئين وقت ۾ هميشه مسجد ۾ اعتڪاف ڪندو هو ته جيئن باجماعت فوت نه ٿئي. حديث شريف ۾ آيو آهي ته جيڪو ماڻهو چاليهه ڏينهن جماعت سان نماز ادا ڪندو ته منافقي کان پاڪ رهندو. انهيءَ قول تي سندس عمل هوندو هو.

سادگي ۽ بي نفسي هن حد تائين منجهن هئي، جو ڪڏهن ڪڏهن پنهنجي خادم جعفر نالي کي، آن جي پيري بڌائڻ ۽ ڪڻڻ ۾ مدد ڪندا هوا ۽ فرمائيندو هو ته سموري چمار ۾ اهو ئي دنيا جو ڪم ڪيو اٿم.

هڪ عيد جي موقعي تي گهر ۾ کاڌي لاءِ ڪجهه به ڪو نه هو. جڏهن اِهو پتو پيس تڏهن فرمايائين الحمدالله جو اها سنت به ادا ٿي، جو بعض وقتن حضرت رسالت پناهه جي گهر ۾ به عيد ڏينهن کاڌي لاءِ ڪجهه نه هوندو هو. (دليل الذاڪرين)

مخدوم ابراهيم جي بزرگن ۾ ڪرامت جا ٻيا به ڪيترائي چشمديد واقعا مٿئين رساله ۾ آيل آهن. مگر هت طوالت سبب ڇڏيا وڃن ٿا. پنهنجي والد جي وفات کانپوءِ اگرچه گادي نشين سندس وڏو پٽ مخدوم امين محمد هو. مگر جماعت جو فيض حاصل ڪرڻ لاءِ هن بزرگ ڏانهن رجوع رهندو هو. جيئن تحفة الڪرام ۾ اڪيل آهي. سندس وفات يارهين صدي جي آخر ۾ ٿي آهي. رحمت الله عليه رحمة واسعه.

١٤٩- مخدوم جلال محمد هالائي

حضرت مخدوم نوح عليه الرحمت جي جليل القدر فرزندن مان

هڪ بزرگ آهي، تحفت الڪرام ۾ لکيتو ته:

مخدوم جلال بايات بزرگي و سترگي محاسن کمال والا بي مهال زيسته"

يعني ته مخدوم جلال بزرگي ۽ ساراهيل نشانين ۽ بيشمار ڪماليت جي خوبين وارو هو. دليل الذاڪرين ۾ لکيتو ته هڪ دفعي، هڪ ماڻهو ٺٽي جي گورنر شاد خان ڪُورو ڏنڊ وڌو، ويچارو ڏنڊ ھلڪي ڪرائڻ جي لاءِ مخدوم جلال محمد کي حاڪم ڏانهن ميڙ وٺي ويو. مگر شاد خان مخدوم صاحب کي نه مڃيو. جنهن تي مخدوم صاحب فرمايو ته هي ماڻهو، هن ملڪ جي حڪومت جو لائق نه آهي. تنهنڪري هن کي هتان بدلي ڪري سندس جاءِ تي سيد امير خان (ابوالبقا امير خان) کي گهرايو وڃي ٿو ته ٺٽي جو اهو ئي حاڪم ٿي رهي. انهن لفظن ڪانپوءِ ڏنو ويو ته سنت ئي شاد خان جي بدلي ٿي ۽ ٺٽي تي امير خان مقرر ٿي آيو. وڌيڪ لکي ٿو ته:

"مخدوم جلال محمد مقبولءِ الکلام بودند هرچه بر لسان شان جاري شد عز اجابت مي يافت"

يعني ته سندس ڪلام درگاهه الاهي ۾ قبول هوندو هو. جيڪي به سندس زبان تي جاري ٿيندو هو، سو قبول پوندو هو.

مطلب ته مخدوم صاحب جا ١٢ ئي پٽ شريعت جا پابند ۽ پرهيز گار هوا، جن جي قول يا فعل مان ڪو به ڪڏهن غير شرعي فعل صادر نه ٿيو هو.

(فائده) سيوهڻ جو رهاڪو ملا قاسم نالي، جو ڪنيارڪو ڪم ڪندو هو تنهن پنهنجي سموري چمار هنريت ناهي هئي، جو چار مهينا حرمين شريفين جي سفر ۾ لڳائيندو هو ۽ ان کانپوءِ موٽي اچي پنهنجي ڏيڏي کي لڳندو هو. انهيءَ آمدورفت ڪري هنکي اندر جي ڏاڍي صفائي حاصل ٿي هئي. هن جو چوڻ هو ته مونکي حضور رسول الله

Marfat.com

صلي الله عليه وسلم کان حکم ٿيل آهي ته مخدوم نوح جي اولاد جي خدمت سبب سعادت ۽ نيڪي حاصل ٿيڻ واري آهي.

(دليل الذاڪرين)

١٥٠- درويش يحيٰ رائڻو هالائي

حضرت مخدوم نوح عليه الرحمت جي مريدن ۽ خليفن مان هڪ ڪامل بزرگ آهي. هميشه رياضتن ۽ مجاهدن ۾ گذاريندو هو. ان سان گڏ ظاهري ورد وظيفا به پڙهندو رهندو هو. جيئن ته حزب البحر - حرز يماني - حزب محبوبي - حزب جعفري ۽ سبعات عشر ۽ اوراد فتحي ۽ ٻيا وظيفا پڙهندو هو.

هڪ دفعي شيخ محمود فخري سان ملاقات ڪندي ظاهر ڪيائين ته منهنجي هر هڪ دم ۾ چار سؤ دفعا الله جو نالو ذڪر ٿئي ٿو. مگر اهو ذڪر اجا مون وٽ شمار ۾ آهي. چو ته ذڪر جا اهي درجا آهن جو

مالا عين رئت ولا اذن سمعت

نه اکين ڏٺا آهن ۽ نه ڪنن ٻڌا آهن.

ڏٺو ويندو ته ساڳي ئي وقت ۾ درويش جي زبان مان ذڪر جو آواز به ٻڌڻ ۾ ايندو هو ۽ هوڏانهن قرآن شريف به ويٺو پڙهندو هو.

حضرت مخدوم صاحب جي وفات کانپوءِ هميشه سندس فرزند مخدوم ابراهيم ادهم جي خدمت ۾ رهندو آيو. جو ڪجهه به نذرانو ملندو هو. يا فتوحات ٿينديون هيون ته اهو سمورو فقيرن کي ڏئي ڇڏيندو هو ۽ پاڻ بکن تي گذاريندو هو ۽ سندس انهيءَ قلندرانه روش ڪري، سندس عيال به بکون پيو ڪڍندو هو. چون ٿا ته زر جواهرن جي هن وٽ ڪمي ڪانه هئي. مگر انمان ڪجهه به خرچ ڪونه ڪندو هو، چو

Marfat.com

ته دنيا جي درويشن جي نظرن ۾ ڪابه عزت ڪانه تيندي آهي.

جڏهن هنجي وفات جو ويلو آيو تڏهن ميان ڪامل محمد ولد مخدوم ابراهيم مٿانس ويو. هن لاءِ ته سڪرات جي وقت وٽانئس تصوف يا خداشناسي جو ڪو نڪتو ٻڌي. مگر درويش يحيٰ چپ ئي نه کوليو. جڏهن سندس روح بدن جي پڃري مان پرواز ڪري ويو، تڏهن سندس جنازه کي غسل ڪفن ڏياري رات جي وڳڙي ڪري هڪ ڪوٺي ۾ ڪري رکيائون. ميان ڪامل محمد انهيءَ ڪوٺي جا دروازا بند ڪرائي اندر وڃي ويٺو جنهن ڪانپوءِ درويش يحيٰ جي روح کيس اچي چيو ته سڪرات جو وقت ڏاڍو اٽانگو ۽ ڏکيو هيو. جنهن ڪري اوهانکي ڪو جواب نه ڏيئي سگهيس تي، ته متان حق تعاليٰ جي ڪا حقيقت اهڙي طرح بيان ٿي وڃي، جنهن کي شريعت قبول نه ڪري، هاڻي جڏهن بدن جي لباس کان روح جدا ٿيو آهي ته اوهان سان روحاني گفتگو ڪري سگهان ٿو. ميان ڪامل محمد صبح تائين انهيءَ حجري ۾ ويٺو رهيو ۽ صبح جو درويش کي وڃي دفن ڪيائون.

دليل الذاڪرين جو مؤلف لکي ٿو ته

"اين نقل بلا واسطه از حضرت محمد ڪامل بسمع رسيد"

يعني اها ڳالهه مون سڌي سنئين حضرت محمد ڪامل (مخدوم نوح جي ٻوٽين) کان ٻڌي آهي.

درويش يحيٰ يارهين صدي جي ولين مان آهي.

١۵١- سيد ساڄن متعلوي

سيد ساڄن بن قاسم متعلوي هڪ ڪامل اڪمل عارف درويش حضرت مخدوم نوح عليه الرحمت جي خليفن مان هو.

Marfat.com

هو ننڍپڻ ۾ پنهنجي والد سان گڏجي حضرت مخدوم نوح جي خدمت ۾ پهتو ۽ ان ڪانپوءِ جو ڪجهه پرائڻو هوس سو پرائيندو رهيو. دليل الذاڪرين ۾ روايت آهي ته مخدوم صاحب جي خدمت ۾ جيڪڏهن ڪو صحيح نسب سيد ايندو هو ته پاڻ استغراق واري حالت ۾ انجي تعظيم لاءِ اٿي بيهندا هوا، تانجو ٻڍاپڻ ڪري، پٺي ڏنگي ٿي وئي هئي ته به اٿين دستور هوندو هو. پر جيڪڏهن صحيح نسب نه هوندو هو ته ان ڏانهن توجه ڪونه ڪندا هوا. ان حالت کي سامهون رکندي ڪيترا سادات پنهنجي سچي سيد هجڻ جي پرک لاءِ حضرت مخدوم صاحب جي خدمت ۾ ايندا رهندا هوا ته کين يقين اچي ته سندن نسب جو معاملو ڪيئن آهي.

سيد ساجن کان نقل آهي ته منهنجو والد سيد قاسم ٻن ٻين ساداتن سان گڏجي مخدوم صاحب جي خدمت جو ارادو ڪيائين ته پنهنجي نسب جي پرک ڪرائي وڃي

جڏهن مخدوم صاحب جي خدمت ۾ پهتا، تڏهن پاڻ سرووقد اٿي بيٺا ۽ وڌيڪ فرمايائون ته منهنجي لاءِ جيڪي ڪرمو (سڪل ڪارڪون) سوکڙي طور آنديون اٿو سي سموريون هن سيدزادي (ساجن سوائي) کي ڏيو. جو ڪارڪن خريد ڪرڻ وقت اوهان کان گهري رهيو هو.
(دليل الذاڪرين)

تحفت الڪرام ۾ لکي ٿو ته سيد ساجن جو لقب سوائي هو. متعلوي جو رهاڪو مخدوم نوح جو مريد پنهنجي وقت جو وڏو مشائخ ٿي گذريو آهي. سندس مشهوري سبب هن جي حالات ۽ ڪرامات لکڻ جي ضرورت ڪانه آهي. سندس درگاهه زيارتگاهه اهل الله جي آهي. صفحه ١٦٦ ارشاد الطالبين ۾ لکي ٿو ته ڪڏهن ڪڏهن ساجن سوائي هڪ ئي وقت ۾ جدا جدا روپن ۽ رنگن ۾ جلوگر ٿيندو هو. پر

Marfat.com

هڪ روايت آهي ته جڏهن هي بزرگ تمام پيڙو ٿي ويو ، تڏهن شادي ڪرڻ جو خيال ٿيس . آڏيجا قوم مان سگ گهريائين مگر هنن سندس پيڙائپ ڪري انڪار ڪيو . آخر گهڻي ڪوشش ڪانپوء راضي ٿيا. جڏهن عقد نڪاح ڪري سيد صاحب کي ڪنوار جي ڪوٺي ۾ پهچايو ويو ، تڏهن پنهنجي بيبيءَ جي بستري تي هٿ رکي فرمايائين ته ابراهيم ۽ صالحان جي ماءُ مٿو ته مٿي ڪر! صبح جو قبيلي جي زالن اچي ڪنوار کان پڇيو ته رات ڪيئن گذري . جواب ۾ چيائين ته مان پنهنجي مڙس کي گهڻو نوجوان ڏٺو . باقي پيا ماڻهو الائي هن کي ڪيئن پيڙو سڏي رهيا آهن . سيد صاحب کي انهيءَ بيبيءَ مان هڪ پٽ سيد ابراهيم ۽ هڪ ڌيءَ صالحه ٿيا . سيد ابراهيم جو اولاد ابراهيماڻي سادات اڃا تائين مشهور آهن . (ارشاد الطالبين)

سيد ساڄن سوائي قسمت سانگي مٽياري ڇڏي لاڙ ملڪ ۾ ڪوهي جي ملڪ ۾ رهيو ۽ اتي ئي ٻارهين صدي ۾ وفات ڪيائين ۽ دفن ٿيو ۽ سندس اولاد سجاده نشين آهي . سال به سال اتي ميلو لڳندو آهي . جتي گهڻون ئي واپار هلندو آهي .

١٥٢- سيد عبداللطيف تارڪي نصرپوري

هي درويش سيد پڻ حضرت مخدوم نوح عليہ الرحمت جي مريدن مان آهي . ارشاد الطالبين ۾ لکي ٿو ته :

”وي ولي ڪامل و مرشد روزگار و صاحب ڪشف و ڪرامات بود و بکمال ولايت آراسته“

روايت آهي ته هڪ دفعي سگداسي چانورن جي پيڙي پريل ٺٽي جي نواب لاء درياء مان وڃي رهي هئي . جڏهن درويش جي مڪان

Marfat.com

وڻان اچي لنگھي، جو دريا جي ڪناري تي هو تڏهن پنهنجن مريدن کي حڪم ڪيائين تہ هي چانور بيت المال جي خزاني مان آهن تنهنڪري ڦري ڪاٿي پي ڇڏيو، جو اوهانجو بہ حق آهي، فقيرن حڪم جي تعميل ڪندي، ٻيڙي تي قبضو ڪري ورتو جڏهن اهو اطلاع نئي جي حاڪم وٽ پهتو. تڏهن فقير صاحب کي حاضر ڪرڻ لاء چوبدار روانا ڪيائين.

فقير صاحب کي ڪشف ذريعي معلوم ٿي ويو تہ اجهو ڪي اجهو نواب جا ماڻهو پهچي رهيا آهن. پاڻ پاسيرو ٿي ويو ۽ پنهنجي خليفي عيسن کي چيائين تہ نواب جا ماڻهو منهنجو اچي پڇن تہ تون پاڻ کي پيش ڪج آخر درويش لطيف بدران خليفي عيسن کي نئي وجي هڪ ڪوٺي ۾ بند ڪري ڪاٺ ۾ وڌو ويو. مگر ان وچ ۾ نئي ۾ اچي اوچتو پاڻي ظاهر ٿيو. جنهنڪري گهر گهٽيون ۽ بازاريون سڀ پاڻي ئي پاڻي ٿي ويون. نواب حيران رهجي ويو تہ آخر اها ڪهڙي ماجرا آهي.

نوڪرن عرض ڪيو تہ فقير جو ڪاٺ ۾ پيو آهي، اتان هي پاڻي اچي رهيو آهي، ۽ شهر ٻڏڻ تي آهي. نواب حڪم ڪيو تہ قيد مان ڪڍي، اسانجي سامهون آندو وڃي.

پر فقير چيو تہ جيستائين ڏوهہ معاف نہ ٿيو آهي. تيستائين نہ آءٌ اينلس ۽ نہ وري هي سيلاب ئي بند ٿيندو. نواب اها ڳالهہ ٻڌي معافي ڏني ۽ ان ڪانپوء فقير وٽس حاضر ٿيو تہ ادب سان آيو ٿي آجيان ڪندي چيائين تہ اي سيد لطيف پاڪ ڀلي آئين. جنهن تي فقير چيس تہ آئون لطيف پاڪ نہ آهيان پر آءٌ ان جو مريد آهيان ۽ هو صاحب پنهنجي جاء تي موجود آهي.

ان ڪانپوء نواب معافي ورتي ۽ فقير عيسن کي تمام گهڻيون سوکڙيون ۽ شيون ڏيئي سيد لطيف پاڪ جي خدمت ۾ روانو ڪيائين

Marfat.com

ان ڪانپوءِ اهو نواب هميشه سيد صاحب جي نهايت نيازمنديءَ سان
خدمت ادا ڪندو رهندو هو.

ان قسم جون سندس بيون به ڪرامتون آهن. هتي طوالت ڪري
ايتري تي اڪتفا ڪئي وڃي ٿي.

مخدوم نوح پنهنجي مرشد جي وفات ڪانپوءِ هو سندس فرزند
مخدوم ابراهيم جي خدمت ۾ سوکڙيون کڻي ايندو هو. ۽ خدمت
ادا ڪندو هو. (دليل الذاڪرين)

هو يارهين صدي جي عارفن مان آهي ۽ سندس گنبذ نصرپور جي
ٻاهران ايرندي طرف کان آهي. (ارشاد الطالبين)

١٥٣- ميان هاشم همداني

ميان هاشم همداني، حضرت مخدوم نوح جي خليفن ۽ مريدن
مان آهي. هميشه ذڪر اذڪار ۾ مشغول رهندو هو.

هڪ دفعي جو واقعو آهي ته هو مراقبي ۾ مستغرق هو ۽ عصر
جي نماز جو وقت تنگ ٿي رهيو هو ۽ سج لهڻ تي هو ڪيس هوش
آيو ۽ سج ڏانهن ڏسي ڪيس چيائين ته ٿورو بيهه ته آئون وضو ڪري
نماز پڙهي وٺان پوءِ لهج.

ڏٺو ويو ته فقير عصر جي نماز تمام آرام سان ادا ڪئي پوءِ
اجان سج بيٺو هو. (ارشاد الطالبين)

سندس مقبرو ڪاتيار ۽ بلڙي جي وچ ۾ ڏکڻ طرف آهي. ۽
يارهين صدي جي عارفن مان آهي.

Marfat.com

١٥٤- شيخ اسماعيل قريشي بديني

شيخ اسماعيل حضرت بهاؤالدين زڪريا ملتاني جي اولاد مان، حضرت مخدوم نوح جي مريدن مان آهي.

هن جو مقبرو درياء جي هن طرف ڳروجي ڳوٺ ۾ آهي.
(ارشاد الطالبين)

تحفت الڪرام ۾ آهي ته هن جو مقبرو بدين جي ٻاهران آهي.

هو ڪشف و ڪرامت جو مالڪ ۽ وڏو بزرگ هو. سندس ڏاڙهي ايڏي ڊگهي هئي جو پنهنجي وقت ۾ شيخ اسماعيل "ريش دراز" جي لقب سان مشهور ٿيل هو.

نقل آهي، هن جڏهن وفات ڪئي ته کيس ڪفن ڏيئي، دفن ڪري ڇڏيائون مگر ٽورن ڏينهن ڪانپوءِ ڏٺائون ته جنهن حجري ۾ ويهي بندگي ڪندو هو، ساڳي جاءِ تي ويٺو نمازون پڙهي.

جنهن تي منو پيرزادي جو ماڪن پور جو رهاڪو هو تنهن چيس ته تون مخدوم نوح جو مريد آهين. هو شريعت جو سخت پابند هو. تنهنجو هن ريت جيئرو ٿي موٽي اچي حجري ۾ ويهڻ شريعت جي مخالف آهي، آخر هي ڇا ڪري رهيو آهين؟ ان ڪانپوءِ هو انهيءَ حجري مان غائب ٿي ويو. جنهن جو پوءِ وري پتو ڪونه رهيو.
(ارشاد الذاڪرين)

اسماعيل ريش دراز ٻارهين صدي جي وجودين صوفين مان آهي.

١٥٥- سيد حيدر جياني سنائي

سيد حيدر سنائي ولي ڪامل مرشد اڪمل حضرت مخدوم بلال

Marfat.com

جي فيض يافتن مان آهي.

هو ٻارهن سالن جو ٻارڙو هو تہ مخدوم بلال ۽ مولانا عمرهليہ جي خدمت ۾ پهتو ۽ انهي سندن نگراني ۾ ظاهري باطني علم حاصل ڪيائين. تاريخ معصومي ۾ آهي تہ:

"نظر تربيت يافتہ"

يعني تہ هنن جي نگراني ۾ تربيت ورتائين ۽ بلند مرتبي تي رسيو. هن کان ڪيتريون ڪرامتون ظاهر ٿينديون رهيون.

روايت آهي تہ سيد محمد ميران شاه جونپوري (جنهن مهدي هجڻ جي دعويٰ ڪئي هئي.) سو جڏهن حج تان واپس سنڌ ۾ آيو تہ هن حڪم ڪيو هو تہ سنڌو ندي جي ڪناري تي جيڪو بہ ولي رهندڙ هجي، سو سندس ٻيڙي جون رسيون اچي ڇڪي. سيد ميران صاحب تي هڪ ڪارو ڪکر ڇانيو رهيو تي. ٻيڙي جڏهن سن ۾ پهتي، تڏهن سيد حيدر کي بہ پيغام پهتو تہ اچي ميران محمد جي ٻيڙي جون رسيون ڇڪي. سيد حيدر اچي ڏٺو تہ مٿس ڪکر ڇانو ڪري رهيو آهي پوءِ تہ پير مان هڪ پادر لاهي ڪکر ڏانهن اڇلايائين تہ ڪکر غائب ٿي ويو. جنهنڪري سيد حيدر ٻيڙي ڇڪڻ جي زحمت کان ڇٽي پيو.

(ارشاد الطالبين رسالہ سوانح سيد حيدر سنائي.)

دليل الذاڪرين ۾ روايت آهي تہ هڪ دفعي سيد حيدر، پنهنجي ڳوٺ واري مسجد ۾ ظهر جي نماز پڙهي ليٽيو پيو هو تہ مخدوم نوح عليہ الرحمت وٽن اچي پهتو ۽ کين چيائين تہ اقم الصلوات لذڪري (يعني تہ منهنجي يادگيري لاءِ اٿي نماز ادا ڪر! سيد صاحب فرمايس تہ من علمڪ يعني توکي ڪنهن ڄاڻايو آهي. فرمايائين علمني ربي،

Marfat.com

منهنجي پالڻهار چاڻايو آهي. پوءِ آتي وچي نماز ادا ڪيائون. ۽ سمورو وقت مسجد ۾ ٿي ويٺا رهيا. مخدوم صاحب جڏهن موڪلائڻ لڳو تڏهن ٿورو "اٽو" سيد صاحب سندن حوالي ڪيو. چيائين تہ هي "اٽو" مخدوم بلال (مرشد) مونکي امانت طور ڏنو هو تہ منهنجي وفات کانپوءِ هڪ بزرگ فخرالدين جي اولاد مان لطف الله نالي (مخدوم نوح جو اصلي نالو) پيدا ٿيندو، تنهن کي ڏج. ۽ ان کان سڀ ڪنهن قسم جا ماڻهو فيض حاصل ڪندا ۽ ان بزرگ جي مهماني ۽ خدمت ضروري آهي. اهو اٽو ان وقت کان وٺي مون وٽ امانت طور رکيل آهي. مخدوم صاحب اهو اٽو قبول ڪيو ۽ هڪ سال ٽيو هين، جو روزي سان رهيل هوا ۽ ڪجهہ بہ نہ کاڌو هوائون. پوءِ جڏهن هالا ۾ پهتا تڏهن انهيءَ اٽي مان ماني پچرائي روزو کوليائون.

ارشاد الطالبين ۾ لکي ٿو تہ، سيد حيدر جڏهن مخدوم بلال کان فيض ڪرڻ واري چمار کي پهتو، تڏهن مخدوم صاحب جي خدمت ۾ برابر ستر ماڻهو موجود هوا ۽ ذڪر جي تلقين ڏيڻ وقت، آهي ستر ماڻهو ولايت جي انهيءَ درجي کي پهچي چڪا جنهن تي سيد حيدر پهچي چڪو هو. جنهن کانپوءِ سيد حيدر بہ ماڻهن کي فيض رسائيندو رهيو ۽ سندس مريدن مان شيخ حسن بانگو هڪ مشهور ولي ۽ صاحب ڪرامت ٿي گذريو آهي.

سيد صاحب ۹۳۷هہ ۾ ارادي جو علم عن دنيا مان ڪٽي عالم بقا ڏانهن روانو ٿي ويو. رحمت الله عليہ (معصومي)

سندس مقبرو سن جي شهر ۾ مشهور معروف آهي. اڄ تائين سندس اولاد انهيءَ شهر ۾ مقيم آهي.

Marfat.com

١٥٦- شاھ خيرالدين سڪري

شاھ خيرالدين ھڪ عارف ڪامل ۽ ولي مڪمل ولد سيد احمد بغدادي ٩١١ ۾ تولد ٿيو سندس نسب پنجن واسطن سان سيد عبدالقادر جيلاني سان ملي ٿو. نوجواني ۾ ئي بغداد مان مڪي شريف اچي پھتو آتي برابر ١٤ سال علم پرائيندو رھيو. ان ڪان پوء حرمين مان سڌو سياحت جي ارادي سان سنڌ ۾ اچي پھتو ۽ ھن ملڪ ۾ ڪيترائي مريد ۽ ارادتمند سندس عقيدت جي لڙي ۾ پوئجي ويا. ھو پھريان حضرت مخدوم نوح عليه الرحمت جي خدمت ۾ اچي رھيو ۽ مخدوم صاحب جي وفات تائين ساڻن لاڳاپا رکندو ۽ فائدو پرائيندو آيو. ۽ سندس وفات ڪان پوء مخدوم صاحب جي اولاد ۽ خليفن سان شاھ خيرالدين جو تعلق رھيو.

شاھ خيرالدين جو زندگيءَ جو ساٿي، خليفه درويش ميان سڌو سمو ڪان روايت آھي تہ:

”از زبان معجز بيان حضرت شاھ خيرالدين شنيدم ڪہ چون از ولايت عرب، در اين ديار سند آمدم اولا بملازمت مخدوم معظم بردم“

(دليل الذاڪرين)

يعني تہ جڏھن پھريان ھن سنڌ ديس ۾ آيس تڏھن پھريان ئي اچي مخدوم نوح جي خدمت ۾ رھيس.

ارشاد الطالبين ۾ لکيل آھي تہ:-

شاھ خيرالدين بکري وڏن ولين مان اولاد حضرت شيخ عبدالقادر محي الدين جيلاني مان آھي. ھو صاحب ڪشف ۽ ڪرامت جو ھو. ھن ڪان اسرار الاھي جا ڪيترا مقولا ظاھر ٿيندا رھيا ٿي ۽ غيب جا نڪتا بيان ڪندو ھو.“

Marfat.com

شاهه خيرالدين عالم صوفي، بدعات کان پرهيز ڪندڙ بزرگ هو. ڪانئس روايت آهي ته هڪ ڏينهن مخدوم نوح عليہ الرحمت فرمايو ته اڄ مسجد ۾ هڪ اهل بدعت صوفي ايندو. هو جو ڪجهه به ڪري انجو چيو نه مڃجو. پوءِ ڏنو ويو ته هڪ درويش آيو، جنهن پيالي ۾ پيشاب ڪري پاڻي وجهي چيائين ته جيڪو هنکي پيئندو، سو ولايت جي درجي کي رسندو. مگر مخدوم صاحب جي حڪم موجب ڪوبه انجي ويجهو ڪونہ ويو. پوءِ پاڻ اهو پاڻي پي مسجد مان روانو ٿي ويو. جڏهن مخدوم صاحب مسجد ۾ تشريف فرما ٿيو، تڏهن فرمايائين تہ هو بدعتي فقير جو ڪجهه چئي رهيو هو، سو ٺيڪ هو، مگر جيڪو فائدو بدعت واري ماڻهو مان حاصل ٿئي، اهو ڪجهه نه آهي. جو به فائدو حاصل ٿئي سو ضروري آهي ته سنت جي طريقي تي هجڻ گهرجي. ان ۾ سراسر منفعت آهي.

فقير حسين سومرو کان روايت آهي ته حضرت شاهه خيرالدين کان ٻڌم جو هڪ وڏو ڪامل ۽ وقت جو مرشد هو، پاڻ فرمايائون ته حضرت مخدوم نوح جا جيترا صحبتي ۽ ساٿي آهن، سي قيامت ڏينهن، حضرت بي بي فاطمہ جي فرزندن جي پاڙي ۾ هوندا.

(دليل الذاڪرين)

پير سيد محمد راشد روضي ڌڻي عليہ الرحمت جي ملفوظات ۾ هڪ نقل آهي، جنهن جو حاصل مطلب هي آهي، شاهه خيرالدين جي مريدن مان هڪ درويش سنڌونديءَ جي ڪناري تي سکر لڳ جهوپڙي ناهي مراقبہ ۾ ايڏو ته محو ٿي وينو، جو درياءَ آئي تمام ٻرتي چڙهي ويو ۽ جهوپڙيءَ تي واري وري ويئي، پر هن درويش کي ڪابہ سڌ ڪانہ رهي. هڪ دفعي شاهه صاحب انهيءَ گوشہ نشين فقير کي سنڀالڻ ڪين ٻڌايو ويو تہ اهو فقير سکر جي ٻاهران پٽ تي هڪ جهوپڙي

Marfat.com

ناهي عبادت ۾ وچي مشغول ٿيو هو. پوءِ جي خبر ناهي تہ الاڏي ڇا ٿيو ۽ ڪيڏانهن ويو.

شاهہ صاحب گهوڙي تي سوار ٿي انهيءَ جهوپڙي واري ممند آيو ۽ جهوپڙي تان واري پري ڪري ڏٺائون تہ فقير محويت ۾ ستو پيو آهي. شاهہ صاحب سنڌي زبان ۾ فقير کي فرمايو تہ:-

نہ تون ڪعبو نہ تون قبلو جو رهين منجهہ سجود.

ان تي فقير سجاڳ ٿي جواب ڏنو تہ:-

ڪوهہ ڪندو قبلو، جن سڄاتو سلطان
برين اسين پاڻ، تہ ڪريون سجدو ڪنهن کي

شاهہ خيرالدين عمر جو پويون حصو اچي سکر ۾ هڪ ٽڪري تي رهيو ۽ آتي ئي ماڻهو ڪانئس ذڪر اذڪار سکڻ ۽ فيض پرائڻ ابتدا هوا. سندس مريدن ۾ سيد نصيرالدين منعلوي هڪ نامور درويش ٿي گذريو آهي ۽ ستو درويش تہ سندس خليفو ۽ خاص خدمت گذار هيو. شاهہ صاحب بلڪل پوئين وقت ۾ ٽڪري تان سکر جي انهيءَ مسجد ۾ اچي رهيو، جتي هاڻي سندس مقبرو آهي. آتي ترخاني مغلن جا گهر هوا جن نذرانہ طور شاهہ صاحب کي رهڻ لاءِ ڏنا. ٢٧ رمضان المبارڪ سن ١٠٢٧ - ١١٥ ورهيہ ڄمار کي پهچي وفات فرمايائون (لب تاريخ سنڌ وغيره) ڪنهن شاعر سندس تاريخ وفات هيٺين ريت فرمائي آهي.

شاهہ خيرالدين مہ برج شرف
مقبل درگاهہ ايزد سر مدي
سال تاريخ وصالش عقل گفت
مرشد ڪامل طريق احمدي
١٠٢٧

Marfat.com

شاهہ صاحب بنا اولاد جي دنيا مان لاڏاڻو فرمايو ، جنهن ڪري سندس گادي تي سڌو فقير ويٺو. ان ڪانپوءِ هن جو فرزند درويش يحيٰ مسند جو مالڪ ٿيو. انهن ٻنهين درويشن جا حضرت مخدوم نوح جي جماعت ۾ فرزندن سان گهاٽا لاڳاپا رهيا. (دليل الذاڪرين)

هن وقت شاهہ صاحب جي مقبري جا مجاور پيرزاده متئين درويش جو اولاد چيا وڃن ٿا، جن جي حوالي درگاهہ جي سنڀال آهي.

شاهہ صاحب جي مقبري تي سن ١١٧٤ ۾ ميان غلام محمد مجاور هڪ عاليشان گنبذ تيار ڪرايو. سيد اسد الله ساقي ٻکري مير محمد معصوم جي ڏهٽي گنبذ جي تعمير جي تاريخ هيٺين ريت لکي آهي.

شہ خيرالدين سرور سالڪان
ولي خدا زبدہ عارفان.
زهے روضہ اش مظهر نور حق
بيابند فيض زيارت ڪنان.
غلام محمد سجاده نشين
ز سعيش بناہ روضہ نو نشان
چو ساقي طلب ڪرد تاريخ آن
بگفتا خرد "درگهہ فيض دان"
١١٧٤ ھ

١٥٧- حسن ٻانگو ڀاٽوٽي

درويش حسن ٻانگو هڪ مشهور ڪرامتن جو مالڪ ۽ راهہ سلوڪ جو سالڪ سيد حيدر سنائي جو خليفو ۽ مريد آهي. سيد حيدر جي وفات ڪانپوءِ مخدوم نوح سان به ارادتمندي رهندي آئي. دليل الذاڪرين

Marfat.com

۾ آهي تہ درويش حسن جي گهر ۾ پير جو وڻ هوندو هو جنهن جا ڏاڏا مٺا پير هوا. اتان پير ڪٺي مخدوم صاحب لاءِ آڻيندو هو ۽ ادب کان سندس فرزندن جا نالا وٺي پيش ڪندو هو. مخدوم صاحب ان مان ڪجهہ بہ نہ کائيندو هو. هڪ ڏينهن عرض ڪيائين تہ اوهان پيرن مان الائي ڇو نہ ٿا کائو. حضرت مخدوم صاحب جواب ۾ فرمايو تہ اوهان پير پين جي نالي ڏيو ٿا تنهن ڪري منهنجو حق نہ ٿو رهي. جنهن کان پوءِ درويش حسن پنهنجي هٿن سان پير ڪٺي مخدوم صاحب کي پيش ڪيا، جتان پاڻ ڪجهہ کاڌائون.

هن جي عادت هوندي هئي جو روزانو هڪ ماني پچارائي پاڻ وٽ رکندو هو ۽ هڪ سوا ٻڪري بہ وٽس ٻڌي هوندي هئي. پوءِ جيڪو بہ مهمان وٽس هوندو هو پوءِ ڪٺي هڪ سٿو هجن، نڌهن بہ ان ماني مان ٽڪر پچي ۽ کير جو ڇڪو ڏيندو ويندو هو، جنهن مان سمورا ڍاپي ويندا هوا. نقل آهي تہ هڪ مسافر سندس خدمت ۾ آيو، جنهن جي احوال مان معلوم ٿيس تہ هو مسافر قرآن مجيد جو حافظ آهي. درويش پڇيس تہ ڪيترا سيپارا پوري طرح ياد اٿو. چيائين تہ هائو سائين. چيائين تہ قرآن پڙهندي تنهنجي دل ۾ عشق جي نشتر کانہ چڀي آهي. پوءِ حافظ تي توجہ وڌائين، جنهن ڪري عشق الاهي جا مٿس دروازا کلي پيا ۽ وحدت جي دريا ۾ غرق ٿي ويو. مگر پوءِ ستت ئي سندس سيني واري پڃري مان روح جو پکي پرواز ڪري بهشت جي باغ ۾ وڃي پهتو. (ارشاد الطالبين)

درويش حسن بانگو ڏهين صدي جي رجالن مان آهي. ياڻوٽ تعلقہ هالا ۾ مشهور ڳوٺ آهي.

Marfat.com

١٥٨- ميرڪ محمود ثاني ٺٽوي

ميرڪ محمود ولد ميرڪ عبدالباقي پوراني پنهنجي وڏن جي جاء تي ٺٽہ جي شيخ الاسلام جي عهدي تي پهتو. ترخان گهرائي پاران ، ساگي ريت کيس وسيع اختيارات حاصل هوا، جيئن سندس وڏن بزرگن کي حاصل هوا . وڏي علم و فضل جو مالڪ هو. ڪڏهن ڪڏهن شعر ڏانهن بہ توجہ فرمائيندو هو. جيئن تہ هيٺيون شعر سندس يادگار آهي.

شيوهٔ آزادي از ارباب دولت خوش نماست
ورنہ نخلي کہ خالي از ثمر شد سرهو هست

١٣ صفر ١٠٥٥ جي هن بي بقا حويلي کان دارالبقا ڏانهن روانو ٿي ويو. سندس وفات بہ ڪنهن شاعر هيٺيون قطعو لکيو آهي.

يگا نہ قدس نژاد ممالک اسلام
کہ سايہ گستر از و بود است مسعودي
گذشت سيز دهم صفر ز عالم قدس
ندائي ارجعي آمد بلحن دائودي
بہ بزم گلشن جنت رسيد و رضوان گفت
خوش آمدي تو شاهان اين مکان بودي
زهي عقل چو تاريخ فوت او جستي
بگو کہ "يافتہ ميرڪ مقام محمودي"

١٠٥٥

(مقالات و تحاٰر)

١٥٩- مولانا عبيدالله "آهي"

هي بزرگ سيني جامع علومن ۽ سيني فنن جو مالڪ هو. مرزا

Marfat.com

شاهه بيگ ارغون سان گڏجي سنڌ ۾ پهتو، اصل هرات جو باشندو ۽ انهيءَ ملڪ جو ماڻهو هو. جون ته سندس تصنيفات هڪ سئو کان به زياده هئي. مگر آخر جمار ۾ اچي بيخودي جو جذبو مٿس غالب ٿيو ۽ جنون مٿس غالب پئجي ويو، جنهن ڪري پنهنجي ڪتب خاني کي ساڙي خاڪ جا ڍير بنائي ڇڏيائين، پوءِ مجنونن وانگر آواره ھلندو وتندو هو. عمدو شاعر هو ۽ ”آهي“ تخلص هوس. هوشياري جي زماني کان پوءِ به ڪڏهن فارسي شعر چوندو هو، جنهن مان هيٺيان چند شعر يادگار طور رهجي ويا آهن.

آهي آن روزکه در دست جنون بازده ام
رخت ادراک ز سر کنده بصحرا زده ام

حيرت عشق تو به ربوده ز سر هوش مرا
مانده ام همچو کدوی تهي از باده بخاک

نيست خالي از غمش سينه آهي افسوس
يار ميخوا ندم از جمله بي دردا نها

پس از من کس نه پرسد حال آهي
شهيد عشق گمنام دوا م است

هن جي وفات جو واقعو هن ريت آيل آهي ته شاهه حسن بيگ ارغون جي زماني ۾ جڏهن بادشاهه محمد همايون سنڌ جي چون (تعلقه بدين) جي شهر جي باهران اچي لٿو ۽ ان وقت ارغون فوج ۽ همايوني فوج جي دو بدو جنگ هلي رهي هئي ته هي مولانا مجنون ٻنهين فوجن جي وچ مان بيباڪ ٿيو آيو ويو ٿي. هيو مست تنهن

Marfat.com

ڪري ڪير ڪيس روڪي سگهيو ٿي. هڪ دفعي ٻنهي فوجن جي وچ مان لنگهندي هڪ تير اڏرندي آيو جو سندس حلق ۾ اچي پيوست ٿيو ۽ سندس روح جو پکيئڙو پرواز ڪري ويو. اهو واقعو ۹۵۰ ۾ ٿي گذريو (مقالات). مير علي شير قانع تاريخ وفات سندس ٿي هڪ شعر جي مصرع "شهيد عشق گمنامي دوا راست" جي ٻهراڙين اڌ "شهيد عشق گمنامي" ڪڍي آهي. مير صاحب ان ٿي دوائي ٿو ته
۹۵۰

"از سوادر اتفاق است" (مقالات)

۱۶۰- مخدوم حامد آگهي

دليل الذاڪرين ۾ لکي ٿو.

"حضرت مولوي حامد آگهي در عصر خويش در علم فقه ثاني نداشت". يعني مخدوم حامد آگهي پنهنجي زماني ۾ علم فقه ۾ ثاني مٽ هو. ٻيو ڪوبه جهڙس ڪونه هو.

مخدوم حامد جون فتوائون ۽ تحريرون اڃا به موجود آهن. جن مان حضرت علامه مخدوم محمد هاشم ٺٽوي ۽ مخدوم عبدالواحد سيوهاڻي جهڙا وڏا مفتي ۽ فقيه به سند ۽ حجت وٺندا آهن.

هو بزرگ ظاهري علم سان گڏ باطني علم يعنا تصوف ۾ به وڏو صوفي ۽ ڪامل بزرگ هو. حضرت مخدوم نوح عليه الرحمت جي صحبتن ۾ رهيو، ان ڪانپوءِ سندس فرزندن ۽ خليفن سان تعلقات رهيس.

دليل الذاڪرين ۾ مخدوم حامد صاحب ڪان نقل ڪيو آئي ته، مخدوم جو فرمائڻ آهي ته مان هنن اکين سان حضور رسول الله صلي الله

Marfat.com

عليه وسلم کي ڏٺو ۽ ساڻس ملاقات ڪئي آهي. ڪڏهن هيئن بہ فرمائيندو هو تہ مان رسول الله صلي الله عليه وسلم سان خواب جي حالت ۾ ڪيئي دفعا ملاقاتيون ڪيون ۽ ڪن سوالن جي جوابن جو شرف حاصل ڪيو اٿم.

حضرت مخدوم حامد جون ملاقاتيون شيخ بهاؤالدين دلقپوش ۽ شيخ محمود فخريہ ملائي سان رهيون آهن. ڪانئس نقل آهي تہ بهاؤالدين دلقپوش فرمايو تہ قرآن جون معنائون سوا لک تائين پهچي سگهن ٿيون، مگر جيڪو پورو پورو حق آهي، سو الله تعاليٰ کانسواء ڪوبہ ڄاڻي سگهي ٿو. جيئن تہ الله تعاليٰ جو ارشاد آهي و ما يعلم تاويله الا الله يعني تہ انهن (متشابهہ آيتن) جي الله کانسواء ٻيو ڪوبہ معنيٰ ڪونہ ڄاڻي ٿو.

مخدوم حامد کان ٻيو نقل آهي تہ ٺٽي جي شهر ۾ هڪ مجذوب ٻيو هوندو هو، جنهن جي سيني تي پرائين ۽ ميرين اگهڙين جي هڪ وڏي پري ٻڌي هوندي هئي. ڪاڏي پيٽي جي لاء جو ڪجهہ ملندو هوس تہ ان تي رکي ڪائيندو هو ۽ اوبر بہ ان تي چڙي ڏيندو هو. مخدوم حامد فرمائي ٿو تہ هڪ دفعي مونکي دل ۾ آيو تہ ايڏي محنت ۽ تڪليف برداشت ڪرڻ کان صاحب صفا آهي يا فقط ائين مصيبت سهي رهيو آهي. انهيءَ خيال گذرڻ شرط چيائين تہ حامد تہ احد واري جنگ ۾ تنهنجو بيان، حضرت رسالت پناهہ کان ٻڌو هوم، هنجي اينري چوڻ تي يقين آيم تہ صفائي جو صاحب آهي. (دليل الذاڪرين)

انهيءَ مجذوب جو نالو هارون هو، جو مخدوم نوح جي خليفي مجذوب هارون بريءَ جي سنگتين مان هو.

مخدوم حامد جي وفات جي مقرر تاريخ نہ ملي سگهي آهي، مگر

Marfat.com

دليل الذاڪرين مان معلوم ٿئي ٿو تہ ھو ١١ صدي ھجري جي عارفن مان آھي.

١٦١- ابوالبقا امير خان بکري

نواب سيد امير خان ابوالوفا بن مير ابوالقاسم نمڪين ھروي، بکري. ابوالقاسم جي سمورن فرزندن ۾ ھڪ وڏو لائق، عالم ۽ فاضل فرزند آھي ۽ معاملہ فھمي ۾ ھڪ ئي فرد ھو. پنھنجي والد جي زماني ۾ ئي، ھو جنت مڪاني جھانگير جي خدمت ۾ پھتو ۽ بخت جي مددگاري سان پنجصدي جي عھدي تي وڃي پھتو. پنھنجي والد جي وفات کان درجہ بدرجہ وڌندو ٻہ ھزاري منصب تي وڃي پھتو. يمين الملڪ جو نائب ٿي ملتان ۾ اچي رھيو. شاھجھان بادشاھ جي تخت نشيني جي ٻئي سال جڏھن مرتضيٰ خان ٺٽي جي گورنر وفات ڪئي، تڏھن امير خان پنجصدي جي ذاتي اضافي ۽ پنج سؤ سوار ۽ سہ ھزاري، ٻہ ھزاري سوار جي منصب سان مقرر ڪري، ٺٽي جو گورنر مقرر ڪيو ويو. ١٤ سال جلوس شاھجھاني ۾ سيوھڻ ۾ دائودپوٽن ڏاڍيون ڦريون ڪيون، جنھن ڪري الھيار علائقي جي انتظام لاءِ مقرر ٿي آيو.

ھڪ سال کانپوءِ يعني ١٥ شاھجھاني سال ۾ وري ٻئي دفعي ٺٽي جو گورنر مقرر ٿيو. جھانگير جي دربار مان ميرخان جو لقب عطا ٿيل ھو. شاھجھان ان تي الف وڌائي ”اميرخان“ جو خطاب ڏنو. ان جي عيوض ھن بادشاھ کي ھڪ لک رپيا نذرانو پيش ڪيو.

(مآثرالامراء)

شاھجھان باران ١٠٣٧ھ ۾ ٺٽي جو گورنر ٿي پھتو، تڏھن انھن

Marfat.com

سيني مائهن کي سخت سزائون ڏنائين، جن شاهجهان جي شهزادگي
واري زماني ۾ نئي پهچڻ وقت شريف‌الملڪ يڪچشمسان ملت ڪري
شاهجهان کي تڪليف ڏني هئي، جنهن جو تفصيل سان ذڪر آهي.

ميرپور (بٺورو) سندس نالي تي آباد ڪيل شهر آهي. ڇو وجي
ٿو تہ هو اڃان اميري تي نہ پهتو هو تہ هڪ دفعي انهيءَ سرزمين
ڏانهن اڪيلو گهوڙي تي سوار ٿي وڃي نڪتو، اتي جي ڏنارن سندس
ڏاڍي خدمت ۽ مهماني ڪئي. هنن جي غريبانڻي مهماني کان ڏاڍو
راضي ٿيو. کيس معلوم ٿيو تہ اها زمين بلڪل غيرآباد آهي ۽ غريب
مال چاري نهايت تنگي سان گذارو ڪندا آهن، پوءِ جڏهن ٺٽي
جو گورنر ٿي آيو، تڏهن ڏنارن جي مهماني جو احسان ان ريت
لاٿائين جو اها سموري زمين ڏيل کانسواءِ، انهن مائهن کي مفت
وسائي ڏنائين، جتي هنن سندس نالي تي ميرپور ڳوٺ ٻڌو ۽ آبادي
ڪيائون. سندس نالو اڄا زنده آهي.

ٺٽي ۾ بائيخان محلو ۽ چوڪ عبدالغني جي وچ ۾ هندن جو هڪ
ويران مندر هو، جنهن کي ڊهرائي مسجد ٺهرائي هڪ يادگار ڇڏيو
اٿس. اها مسجد اڄ تائين موجود آهي. جنهن کي نہ صحن آهي ۽ نہ
ٻيو ڪجهہ. تمام ويران حالت ۾ رهيل آهي. مسجد جي دروازي تي
نهايت خوشخط نستعليق ۾ هيٺيون ڪتبو لڳل آهي.

اين مسجد بهشت نشان را بنا نهاد
مهر و سپهر دولت اقبال امير خان
چون ختم بود درهمه او صاف فيض و لطف
سال تمام گشتن او نيز ختم دان

١٠٤٠

گنبذ جي اندر هڪ ٻي ڪتبي جو ٽڪر لڳل آهي، جنهن تي

Marfat.com

فقط هڪ شعر باقي رهيل آهي.

همي کردم طلب سال بنا يش
خرد گفتنا که بيت المال باني

١٠٣٩

يعني ته ٻئي ڪتبا هڪ ٻئي کان هڪ هڪ سال جي مفاصلي تي لکيا ويا آهن.

هڪ دفعي جو واقعو آهي ته، اڪيلائي ۾ آئينو ڏسندي پاڻ تي سلام عليڪم چيائين. جنهن تي واقعه نگارن اهو قصو بادشاهه جي دربار ۾ پهچايو ته امير خان سودائي ٿي پيو آهي. سو پيو پنهنجي عڪس تي سلام پڙهي. امير خان کي انهيءَ چغلي جو پتو پئجي ويو جنهن پاڻ بادشاهه جي خدمت ۾ عريضه لکيو ته داتا چريو ڪونه ٿيو آهيان. پنهنجي ڏاڙهي ۾ اڇو وار ڏٺم، انجي عزت لاءِ کيس سلام عليڪم چيم، ڇو ته غلام اوهان جي تربيت ۾ پيرو ٿيو آهي. بادشاهه کي سندس جواب پسند آيو. (مقالات الشعراء)

هو عمدو شاعر هو جنهن جو ڪجهه شعر نموني طور مقالات ۾ نقل ڪيو اٿس.

امير خان کي ويهه پٽ هوا، عمر هڪ سئو سالن کان لنگهي وئي هئس مگر بدن جي ڪنهن به قوت ۾ ڪوبه فرق ڪونه آيو هوس. قوت مردانگي ۽ اکين جي بصارت ۽ ٻيون طاقتون سموريون بحال هئس. ڪيترائي لائق فرزند ڇڏي نئي ۾ ١٠٥٧ھ ۾ وفات ڪري ويو. سندس لاش کي قاسمي قبرستان ۾ جو سندس والد جو بنايل هو، ان ۾ دفن ڪيو ويو. اهو قبرستان بکر کان ڏکڻ طرف هڪ ٽڪري تي صفه صفا جي نالي سان آهي. (ماثرالاسراء)

اڄ ڪلهه انهيءَ قبرستان کي قاسم خاني ۽ ستين جو ٿان سڏيو ويندو آهي.

Marfat.com

١٦٢- مير عبدالرزاق بکري

مير عبدالرزاق ولد مير ابوالبقا امير خان مرحوم، هڪ وڏو عالم ۽ بي مثل عقلي ۽ نقلي علمن جو جامع ۽ فاضل هو. هو علميت جي قابليت ڪري زماني جي عجائبات مان ليکيو ويندو هو. لغت ۾ ايڏو درڪ هوس، جو چون ٿا تہ سندس زبان ۾ ڪن لفظن ادا ڪرڻ ۾ رنڊڪ ٿيندي هئي ۔ جنهن ڪري هن آهي لفظ ئي ڳالهائڻ ڇڏي ڏنا ۽ انهن جي هم معنيٰ اهڙا لفظ ڪم آڻيندو هو جنهن ۾ هٽڪ نہ پوندي هيس. جنهن ڪري جدا جدا ٻولين جي لغت، کيس ياد هوندي هئي ۽ ماڻهو سندس ايڏي همہ گير زبانداني ۾ حيرت ۾ رهندا هوا.
(تحفت‌الکرام)

هو پنهنجي قابليت ۽ پنهنجي ڀڻي ڏاڏي جي مقبوليت سبب شاهہ جهان بادشاهہ جي دربار ۾ رسائي حاصل ڪري نهصدي جي بلند درجي تي فائز ٿيو.

سندس همشيره جي شاهجهان جي فرزند مراد بخش سان شادي ٿي گذري. ڇاڪاڻ جو شاهہ زاده کي ڀهرين زال مرزا سيد رستم صفوي جي نياڻي مان اولاد ڪونہ ٿيو ٿي. جنهن ڪري اها شادي عمل ۾ آئي ۽ نينگري کي هڪ لک رپين جا جواهر بادشاهہ پاران ڏاج ڏنا ويا. (ماثرالامراء و تحفت‌الکرام)

مير عبدالرزاق هڪ بليغ شاعر هو، سندس هڪ غزل جا ڪجھ بيت هيٺ ڏجن ٿا.

مي فروزد جان ماچون دست سري مي برد
مي فزايد حال ماچون لب بسوئي ميخا نہ ميبر د

Marfat.com

مخفيم در جوهر معنيءِ، چو معنيءِ در سخن
ديدن من هرکه خواهد گو بمعنيءِ ميبر د
دردمندم قطره خوئي خواهم از زلف کجت
خواهش مبروص باشد تا از افعي فی برد

سندس نندي ياهہ مير ابوالمڪارم شهود انجي جواب ۾ غزل فرمايو آهي. جنهن جو مطلع هيئنين ريت آهي.

مست نوش لعل او کے دست سوی مي برد
نغمہٴ ساز عشق او کے دست سوئی نے برد

مير عبدالرزاق ٢٦ سال جلوس شاهجهاني مطابق ١٠٦٢هہ هن دنيا فاني مان هجرت فرمائي ويو ۽ سندس مقبرو صف صفا بکر جي ڏکڻ واري ڏڪري تي سندس والد جي پهلو ۾ آهي. مقبري جي مٿان ٻه ساڳيو مٿيون شعر لکيل آهي.

١٦٣- مخدوم رحمت الله صدر ٺٽوي

ٺٽي جي تمام وڏن عالمن مان صاحب درس تدريس، جامع معقول و منقول ۽ حاوي فروع و اصول علامہ وقت هو. سلطان عالمگير سندس علمي ڪماليت جو شهرو ٻڌي، کيس نهايت عزت ۽ احترام سان دربار ۾ طلب ڪرايو.

جڏهن ٺٽي مان روانو ٿي، شاهي دربار ۾ بادشاهہ جي روبرو پهتو. تڏهن بادشاهہ علامہ جو امتحان وٺڻ جو ارادو ڏيکاريو. ان وقت عالمگير جي وزير عنايت الله خان جي هٿ ۾ تفسير بيضاوي جو هڪ نسخو هو. حڪم ٿيو، تفسير مولانا جي حوالي ڪريو تہ انکي ڏسي

Marfat.com

سندس صحيح يا غلط هجڻ بابت راءِ ڏئي. (يعني ته ڪتاب ۾ ڪتي ڪا غلطي آهي ڇا) مولانا رحمت‌الله ڪتاب کولي وري هڪدم واپس ڪندي چيو ته غلط آهي. عنايت‌الله خان وزير موقعو وٺي فرمايو ته بادشاهن جي حضور ۾ انڌ ذليل ڪتاب بابت، سواءِ ڪنهن غور و فڪر ڪرڻ جي، غلط چوڻ نيڪ نه آهي. بلڪ اها هڪ قسم جي گستاخي آهي. مولانا سيني تي هٿ رکي ادب سان چيو ته آءٌ پاڻ ڪتاب آهيان. تنهن ڪري وڌيڪ ڏسڻ جي ڪهڙي ضرورت اٿم.

بادشاهه معلوم ڪري ورتو ته هو وڏي علم جو مالڪ آهي. ان ڪانپوءِ حضرت عالمگير فرمايو ته ڪنهن مثنوي جو اهو شعر پڙهي ٻڌاءِ، جنهن جي شروعات لفظ "چون گرسنه" هجي. مولانا سموري معاملي کي سمجهي ورتو، ڇاڪاڻ جو مثنوي جو اهو شعر "شوي" جي لفظ سان ختم ٿئي ٿو، جنهن ۾ بادشاهه جي سامهون گرسنه شوي ۽ سگ شوي چوڻ بيحد بي‌ادبي آهي. مولانا رحمت‌الله شوي جي بدران "شوم" ڪري هن ريت شعر پڙهيو.

چون گرسنه مي شوم، سگ مي شوم
سست بدانجام بدرگ مي شوم

بادشاهه مولانا جي ادب ۽ علم کان ڏاڍو محظوظ ۽ خوش ٿيو. مولانا بادشاهه جي دربار ۾ روز بروز ترقي ۽ واڌارو ڪندو ويو ٿي ۽ اها ڳالهه وزير عنايت‌الله خان کي ناگوار گذري رهي هئي. ڇو ته عنايت‌الله خان کي شڪ هو ته مولانا علمي قوت سان سندس درجي کي ڪو ڌڪ نه هڻي ڇڏي.

مولانا اها ڳالهه معلوم ڪري بادشاهه کان وطن جي واپسي جي رخصت گهري، بادشاهه جي مرضي نه هئي پر مولانا رحمت‌الله، عنايت‌الله خان جي مخالفت کي برداشت نه ڪندي، پنهنجي وطن

Marfat.com

ڏانهن واپس ٿيو ۽ ٺٽي جي صدارت جو عهدو حاصل ڪري واپس موٽيو.

مولانا ڪان پوءِ سندس فرزند محمد عابد ٺٽي جي صدارت واري عهدي تي فائز ٿيو ۽ والد وانگي وڏي علمي ڪمال سان زنده رهيو.

محمد عابد خوشگو شاعر هو. جن نواب حفيظ‌الله خان ٺٽ ۾ مسجد ٺهرائي. جنهن جي تاريخ هيٺين ريت لکرائين :-

شد اين مسجد فرخنده انجام
بنائي خير حفيظ‌الله خان
خرد تاريخ تعميرش بگفتا
جزائي خير باد از بهر باني

١١٠٩

مولانا جي علمي ڪمال ۽ فضائل جي سامهون شعر شاعري اگرچه ڪجهه به نه آهن. مگر ڪڏهن ڪڏهن هو انهيءَ فن ڏانهن به توجه ڪندو هو پوءِ جڏهن هو فوت ٿي ويو، تڏهن هن جي مرڻ تي، هجو آميز تاريخ جيڪا لکي انس، سا هيٺ درج ڪجي ٿي.

در ناف نهفته حج از حجت الاهي
شر الدّواب دوران ناگاه مختصر شد
مفتي مرگ، فتوي داد اين بروز مرگش
ڪه امروز بهر قربان جاسوس معتبر شد
بوده کمان کش شر، در کيش خود پسندي
آخرچه طرفه برجانش کارگر شد
گرچه معاني شر کردی بيان ز نخوت
صد شکر کز وفاتش آن شرح مختصر شد
دائم کلاغ صورت بوده جگر خور، اما

Marfat.com

در مبرز هلاکت چون حیفه مستقر شد
آن باد سبلت او آخر وبال او شد
کان دختر خباثت، یکبار منتشر شد
نفس شریر بودش پیوسته در مظالم
الحمد کان شرارت از خلق درگذر شد
د جال وقت نرغش رو بہ صفت درآمد
کزکینه و فریبش برداشت او مستتر شد
دستار بر زمین زد، ابلیس گفت آوخ
گنجینهٔ فنونم در خاک مدخر شد
تاریخ سال مرگش پرسیدم از دبیری
افسوس خرد گفتا في النار والسقر شد

۱۱۴۳

هن مان ظاهر آهي ته مولاڻا رحمت‌الله، سلطان عالمگير جي وفات کانپوءِ ڪجهه زمانو زنده رهيو آهي. ٻارهين صدي هجري جي وچ ڌاري وفات فرمائي اٿس. (مقالات و تحفت‌الڪرام)

(فائده) عنايت‌الله خان سلطان عالمگير جي مقرب مشيرن مان هو. سندس والد مرزا شڪرالله بہ مغليہ خاندان جي اميرن مان ٿي گذريو آهي. عنايت‌الله خان جي والده قرآن جي حافظ ۽ نيڪ سيرت عورت هئي. جنهن کري سلطان عالمگير پنهنجي نياڻي زيب‌النساء جي تعليم ۽ تربيت لاءِ مقرر ڪيو. جنهن وٽ زيب‌النساء اسلامي ادب سکيا ۽ قرآن ياد ڪيو. زيب‌النساء جي سفارش سان عنايت الله خان پهريان باد شاهه جي حاضري ۾ ملازم ٿيو. ان کانپوءِ ترقي ڪندي، باد شاهه جي وزير اعظم اسد الله خان جي ٻاران پروانن تي دستخط ڪرڻ لڳو.

هو ڏاڍو پاڪيزه سيرت انسان هو. ڏاڍو پرهيزگار ۽ امانت دار

Marfat.com

۽ صوفياء ڪرام جو معتقد نيڪ ڪار انسان هو.

سلطان عالمگير جيڪي به خط يا حڪم پنهنجي اولاد يا عملدارن ڏانهن موڪليندو هو، تن کي هن جمع ڪري، احڪام عالمگيري جو نالو ڏنو ۽ بادشاهه جي دستخط ننڍا ننڍا رقعا جمع ڪري ڪلمات طيبات نالو رکيو. هو ڏاڍو خوشخط ۽ بهترين انشاء پرداز هو. ۽ بادشاهه کي ان ڪري ڏاڍو وڻندو هو. عالمگير جي وفات کانپوءِ سندس فرزند اعظم شاهه وٽ رهيو. هڪ دفعه بيت‌الله جو حج به پڙهي آيو. آخر ١١٣٩ ۾ هن دنيا مان وفات فرمائي ويو.

(ماثرالامراء مختصرا)

١٦٤- غضنفر خان عالمگيري

غضنفر خان ولد الهوردي خان جهانگيري هڪ سمجهدار امير پهريان شاهه جهان بادشاهه جي خدمت ۾ پهتو ۽ بادشاهه جي حڪم موجب هن نهايت چالاڪي ۽ چستي سان ڪم سرانجام ڏنا.

١٣ سال شاهجهاني جلوس ۾ وقت توب خاني جو داروغو ۽ فوج جو سنڀاليندڙ جو عهدو سپرد ٿيو. انهيءَ سال شاهزاده مراد بخش سان بلخ جي ڪن قلعن فتح ڪرڻ لاءِ سڄي هٿ واري فوج جو سپهسالار ٿي روانو ٿيو. جتي وڏا وڏا ڪم سرانجام ڏنائين. ان کان پوءِ ڪجهه وقت يو-پي (دوآبه) جي گورنري تي مقرر رهيو.

بادشاهه جي حڪم سان سهارنپور جي لڳ هڪ محلاص پور شهر آباد ڪرايائين جو آبهوا جي لحاظ کان بهترين خطو آهي. جتي ٻه لک رپين جي خرچ سان سرڪاري محلات قائم ڪرايائين. جڏهن حڪومت جون واڳون بادشاهه عالمگير جي حوالي ۾ آيون، تڏهن بادشاهه جي

Marfat.com

غضنفر خان تي خاص نظر عنايت رهي. هو جونپوري جو گورنر تي رهيو. ان کان پوءِ ے سال جلوس عالمگيري مطابق سن ١٠٧٥ھ تنہ جي گورنري تي پهتو. کيس پنجصدي هزار سوار ۽ سه هزاري سه هزار جو عهدو بہ عطا ٿيو، تنہ ۾ ٽن سالن رهڻ کان پوءِ پنهنجي طبعي موت سان ڏهين سال عالمگيري مطابق سن ١٠٧٧ تنہ ۾ ئي وفات ڪري ويو.

(ماثرالامراء و تحفت‌الڪرام)

١٦٥- شاهہ جهانگير هاشمي

پيءُ جي طرفان چئن واسطن سان شاهہ قاسم انوار (مشهور ايراني شاعر سان) ملي ٿو. ۽ ماءُ پاران نعمت‌الله ولي سان سندس سلسلہ نسب گنڊجي ٿو. جهانگير هڪ ڪريم‌الطبع سيد پاڪ دين ۽ نيڪ عقيدي جو انسان هو. هو پنهنجي وطن (ڪرمان) سير جي ارادي سان روانو ٿي سنڌ ۾ پهتو. ان وقت سنڌ جو حاڪم مرزا شاهہ حسن ارغون هو؛ جنهن شاهہ صاحب جي آمد کي ڏاڍو نيڪ تصور ڪري سندس بيحد عزت ۽ احترام ڪيو ۽ هو سنڌ ۾ ئي رهجي پيو.

ڪيترن سالن کان پوءِ جڏهن واپس موٽيو. تڏهن سنڌ جي سرحد تي مڪراني لٽيرن هٿان سندس حياتي جي رشتي کي ڪپيو ويو. (اهو واقعو ڏهين صدي هجري ۾ تي گذريو.) مظهرالآثار مخزن الاسرار نظامي جي تتبع ۾ سندس مشهور مثنوي آهي.

ان کان سواءِ هڪ وڏو ديوان بہ يادگار ڇڏيائين. جنهن ۾ غزل قصيدا رباعيون آهن. هي ٿورا شعر ان مان آهن.

Marfat.com

خوبرویان چه کسانند دل آرامی چند
دام بدنامي واشوب نکو نامي چند
ره که پیمانه ما پر شد دریای خمي
بکشیدیم ز دست صنمي جامی چند
هاشمي قطع تمنا مکن و از صبح وصال
گر بنو میدي هجران گز رد شامي چند

کجا است آن که مرا ساغري بدست دهد
نه درد گوید نه صاف هرچه هست دهد
چو هاشمي من و خون جگر که ساقي دهد
مي مراد بدون همتان بست دهد

بي تو نبود هوس ساغر مي در ما
گرهمه چشمه خورشید بود ساغر ما
روزگاری است که زائل شده از گریه هجر
صورت خرور مي از خاطر غم پرور ما

مي روم از گلشن کوبت گراني میبرم
رخصت هستي بسته بار ناتواني مي برم
این چنین کز آستانت میر وم نا داده جان
شرم میدارم که تمام زندگاني مي برم

مظهرالاثار مان چند شعر :-

اي شده درعالم وزارت علم
بر خط ارباب خطا کش رقم

Marfat.com

همچو قلم ناظم دفتر شوی
عامل معموره کشور شوی
زور کمان در خور بازو خوش است
سنگ بیزان ترازو خوش است
در عملي کوش کزان کسب کار
عاقبت کار شوي رستگار
سفله که زر در گره مشت اوست
هر درمسي ناخن انگشت اوست

(هفت اقليم قلمي)

مير محمد معصوم لکي ٿو ته

جهانگير هاشمي شاه طيب هروي جي اولاد مان آهي. هڪ شيرين ڪلام شاعر هو. مرزا شاه حسن جي شروعات باد شاهت واري زماني ۾ سنڌ ۾ اچي مقيم ٿيو، شعر جي سمورن نمونن ۾ بي‌نظير هو. مظهرالاثار جو تحفت الاحرار جي جواب ۾ سندس طبيعت جو نتيجو آهي. سال ٩٦٦ ۾ حج جي ارادي سان سنڌ مان مڪران جي رستي کان روانو ٿيو. وچ واٽ ۾ ڌاڙيلن کيس شهيد ڪري ڇڏيو. (معصومي) هن مان ظاهر آهي ته شاه صاحب ٩٤٦هجري ۾ هن دنيا مان مڪران جي علائقه ۾ شهيد ٿي ويو.

١٦٦- محمد روشن روشن ٺٽوي

محمد روشن نام، ذهين تخلص، روشن ذهن شاعر ۽ ذهين طبع فاضل هو. ٺٽه جو حاڪم مرزا جاني بيگ تخلص وقاري جو سخن سنج ۽ نڪته پرور ۽ شاعرن جو قدردان ۽ گنج بخش هو. ذهين مرزا جو

Marfat.com

معاصر ۽ مداح رهندو آيو. هڪ غزل ۾ فرمائي ٿو.

بذهني حاصل است در بي نيازي
وقار از درگهه مرزائي غازي

يعني ته ذهين هن بي نيازي يا بي پروائي واري حالت ۾ مرزا غازي جي درگاهه مان ڪيس عزت ۽ وقار حاصل آهي. هن شعر ۾ مرزا غازي جو نالو سندس تخلص سميت ذومعنيٰ واري طريقي تي، ادا ڪري ويو آهي. مرزا غازي ڪي جڏهن قندهار ۾ زهر ڏيئي نوجواني جي زماني ۾ شهيد ڪيو ويو (سن ١٠٢١هه) ذهين سندس ماتم ۾ هن دنيا فاني کان دل ڪڍي فقيري ۽ ويراني اختيار ڪئي مرندي تائين سير سياحت ڪندو رهيو. (مقالات الشعراء)

مير علي شير لکي ٿو ته هڪ ڪتاب ۾ هن جي وفات ١٠٠٩ نظر مان گذري آهي. جڏهن آن جا عدد ورتم ته "مرد ذهين" مان سواء
١٠٠٩
ڪنهن گهٽ وڌ جي سندس تاريخ وفات جو سال حاصل ٿيو.

هوڏانهن انهيءَ ساڳي ڪتاب مقالات ۾ ۽ مآثر الامراء ۽ تحفت الڪرام ۾ مرزا غازي جي وفات ١٠٢١هه ثابت ٿيل آهي. پوء هي ڪيئن ثابت ٿيندو ته مرزا وقاري جي وفات کان پوء درويشي اختيار ڪئي ۽ دنيا کان تارڪ ٿي رهيو بر فوت وري ١٠٠٩ هه ۾ مرزا کان اڳ ۾ ٿي ويو. معلوم ٿئي ٿو ته مير قانع کي ذهين جي وفات جي صحيح تاريخ هٿ نه آئي آهي. جنهن ڪري ئي لکيو اٿس ته "در نسخه تاريخ وفاتش تسع والف بنظر آمده."

و الله اعلم با الصواب

Marfat.com

١٦٧- قاضي محمد جعفري ذنوي

قاضي محمد اُچي پنهنجي زماني جي مشهور عالمن مان هو. آچ ۽ ملتان جي گڙبڙ ۽ فسادن کان پوءِ بکر ۾ اچي رهيو. ان کان پوءِ ننهن جو قاضي مقرر ٿيو. حقيقت ۾ ديني علمن ۾ ڏاڍو ماهر هو ۽ عربي ادب جو ڏاڍو چاڙهو هو. مقدمن جي فيصلن ۾ ڏاڍو انصاف ۽ احتياط کم آڻيندو هو. مرزا عيسيٰ ترخان جي اوائل حڪومت ۾ قضا جي هٿ، سندس حياتيءَ جو دفتر ويڙهي ڇڏيو (معصومي)

مير قانع لکي ٿو ته قاضي محمد، حضرت جعفر طيار بن ابي طالب جي اولاد مان آهي. هو زماني جي مشهور عالمن مان آهي. اصل هرات جو رهاڪو هو. جتان پهريان آچ ۾ اچي رهيو. جام نظام الدين جوڻي جي زماني ۾ جڏهن سيد ميران محمد مهدي جون پوري ٺٽي ۾ آيو تڏهن وقت جي عالمن هن تي ڪفر جون فتوائون ڏنيون. پر قاضي محمد جو حقيقت کان واقف هو. صوفين جي مقامن جي خبر هوس.

هن ولي ڪامل بابت ظاهري عالمن جي فتوائن کي پوري طرح رد ڪري ڏنائين. جنهن ڪري سيد ميران محمد مهدي، سندس حال تي توجه فرمايو ۽ سندس ترقي ۽ سندس اولاد جي بلند مرتبه تي رهڻ جي دعا فرمائي، جنهن ڪري سندس اولاد ۾ اڄ تائين بزرگي ۽ عزت جا آثار ۽ علامتون موجود آهن. جو زماني جي مختلف حوادثن ڪري به انهن ۾ انقلاب نٿو اچي.

قاضي محمد ملتان ۽ آچ جي انقلابي حالتن کان پوءِ بکر ۾ اچي رهيو، مگر سندس شهرت گهڻي حد تائين ”اُچي“ جي نالي سان ٿيندي رهي.

تڏهن قاضي شڪرالله جي درخواست تي ٺٽي مرزا شاهه حسن

Marfat.com

بيگ ارغون اهو عهدو قاضي محمد کي گهرائي انجي سپرد ڪيو. چاڪاڻ هرات ۾ قاضي شڪرالله ۽ قاضي محمد جي وڏن جو ڏاڍو گهاٽو لاڳاپو هو. ان کان پوءِ ٺٽه ۾ ظاهري عزازت ۽ گڏ قبرستان مڪلي جو سيدن ۽ قاضين جو رابطو قائم ٿي ويو.

سيد ميران محمد جي برڪت جو ڪارڻ آهي، جو ڪائونس پوءِ ۾ قضا جو منصب سندس اولاد ۾ ورثه طور رهندو آيو آهي.

مرزا عيسيٰ ترخان جي شروع حڪومت ۾ وفات فرمايائون.
(تحفت الڪرام)

قاضي محمد جي خانداني ڪتب خانه جي هڪ بياض تي، سندس سال وفات سن ٩٦٤ نظر مان گذريو.

١٦٨- قاضي محمد يحيٰ ٺٽوي

قاضي محمد يحيٰ جعفري طياري بن قاضي محمد حسين ولد قاضي علي محمد بن شيخ فريد بن قاضي محمد آچ. ٺٽه ۾ مرزا حسن ارغون سندس وڏو شيخ محمد آچ قاضي مقرر ٿيو. انکانپوءِ قاضي محمد جو فرزند شيخ فريد قضا جي مسند تي ويٺو. جنهن بابت مير قانع ليکيتو ته:

”درجا معيت علوم فريد عصر بود وبمحڪم شريعت متڪي ؟ بده عزت شده“ (تحفت الڪرام)

شيخ فريد جي بعض شيعيان جا نقل مخدوم محمد هاشم جي تصنيفات ۾ ابندا آهن. شيخ فريد مرزا جاني بيگ ارغون جي زماني جو قاضي هو.

قاضي محمد يحيٰ، پنهنجي والد قاضي محمد حسين جي زماني ۾ ڪئي

Marfat.com

قضا جي عهدي تي فائز ٿيو ڇو ته آخر عمر ۾ قاضي محمد حسين جي اکين جي بصارت ڪمزور ٿي وئي هئي. جنهن ڪري فيصلن لکڻ ۾ تڪليف ٿيندي هيس. قاضي يحيٰ پنهنجن وڏن وانگر شرعي فيصلن ۾ انصاف جون روايتون قائم رکيون ۽ تمام وڏي عزت سان حياتي گذاريائين. قضا جي منصب تي سلطان عالمگير پاران مقرر ٿيل هو. سندس عهدي ملڻ جي تاريخ عبدالباسط ٺٽوي فقره "نافذ العمل" مان

١١٠٣

ڪڍي آهي. هن بزرگ پنهنجي عهدي کي ڪاميابي سان هلائي سال ١١٣٧هه ۾ وفات فرمائي.

اسدالله روشن تخلص سندس سال وفات هيٺئين مصرعي مان ڪڍي آهي. "مشعل دين متين بود محمد يحيٰ"

١١٣٧

مير قانع لکي ٿو ته هن ۾ غلطي کان يحيٰ جي پوئين ياء کي ي ۽ الف ٻئي هڪ جاء شمار ڪيا اٿس.

ميان عبدالله واعظ ٺٽوي قاضي صاحب جي وفات جي تاريخ قرآن شريف جي هيٺئين آيت مان ڪڍي آهي. "ذالڪ الفوزالڪبير"

١١٣٧

(مقالات ـ تحفه ـ بياض ڪتب خانه قاضيان)

١٦٩ـ عبدالغني ٺٽوي

شيخ عبدالغني ولد مخدوم نورمحمد ولد شيخ عبدالغني.

عبدالغني جو والد رواجي علمن ۾ هڪ وڏو مشهور عالم هو ۽ ساڳي طرح سندس ڏاڏو وڏي قابليت وارو ۽ دنيا جي مشهور ماڻهن مان

Marfat.com

هو. هي پاڻ سلطان عالمگير جي زماني کان وٺي شاهه شهيد فرخ سير
جي زماني تائين ٺٽي جو امين ٿي رهيو. هن جي زندگي بلڪل اميرانه
انداز ۾ گذرندي هئي. ۽ سندس مجلس جو نمونو بلڪل مرزا (عبدالقادر)
بيدل (مشهور شاعر) جهڙو هوندو هو. ٺٽه جا وڏا ماڻهو ۽ علم جا
شوقين سندس. خدمت ۾ درس وٺندا ۽ صحبتن مان فائدا پرائيندا
رهندا هوا.

جيئن ته ميرڪ محمد افضل ميرڪ محمد احسن شيخ الاسلام جو
والد ۽ ميرڪامران ضرب خانه جو محافظ يا داروغه ميرڪزوري مشهور
شاعر جو پوٽو ۽ پيا سندس خدمت مان فائدو حاصل ڪندا رهندا هوا.
سندس شاگردن مان ميان محمد صادق ۽ ميان قمرالدين ڪاوُنس شعر
جو فن به حاصل ڪيو.

پاڻ شيخ عبدالغني هڪ وڏو باڪمال فارسي جو شاعر هو. هڪ
وڏو ديوان يادگار ڇڏيائين، جنهن ۾ هر قسم جا شعر موجود آهن.
سندس شعر جو نمونو هن ريت آهي.

رسيده تا خيال خوی کرمش در دل تنگم
جلوه ريزه آمده گوی خزان در گلشن رنگم
مقيم شهر دلهاديم ندانم کوهء صحرا را
بزلفت کايد از فرهاد و مجنون موبمو ننگم
ز ضعف و ناتواني باشدم کاخ سليماني
دهد مورے ضعيفے جا اگر در ديده تنگم
فغان در دل گره گشته رگ و پی خشک گرويده
نوازش کن که بهردست بوست صورت چنگم

شيخ عبدالغني ١١٣٥ ۾ وفات فرمائي. مير قانع سندس وفات جي
تاريخ هيٺئين فقره مان ڪڍي آهي. (في الجنت مثويه) (مقالات)

Marfat.com

١٧٠- عبدالباسط ٺٽوي

شيخ عبدالباسط هڪ نوجوان علمي استعداد جو مالڪ، شروع جواني جي زماني ۾ روزگار جي تلاش ۾ شاهجهان (دهلي) روانو ٿي ويو. ڪيترو ئي وقت ڪنهن عهدي جي ڳولا ۾ رهيو. پر ڪامياب نہ ٿيو. آخر (عالمگير جي وزير) عنايت‌الله خان سان لاڳاپا پيدا ڪيائين، جنهن شيخ عبدالباسط لاءِ ڪيترائي دفعا بادشاهہ کي توجہ ڏياريو تہ کيس نوڪري ڏياري وڃي. مگر بادشاهہ جي عادت هوندي هئي جو علم ۽ فضليت وارن لاءِ، اهڙو عهدو جنهن کي نوڪري سڏيو وڃي، قبول نہ ڪندو هو. تنهن ڪري عنايت‌الله خان جي گذارش قبوليت ۾ نہ ٿي آئي. ۽ شيخ جي گذران جو ڪو وسيلو پيدا نہ ٿي ٿيو.

سلطان عالمگير جڏهن قلعہ خيرالرحمان بخش فتح ڪيو، تڏهن شيخ عبدالباسط تاريخ فتح هيٺين قرآني آيت مان ڪڍي، بادشاهہ کي موڪلي. هذا عطائنا فامنن اوامسڪ بغير حساب (يعني هي اسان جو توتي احسان آهي پوءِ نوازيتو ٿي ۽ انکي پاڻ وٽ جهل سواءِ ڪنهن حساب جي) حساب ۾ عدد حساب جو نہ آندو ويندو. بادشاهہ جڏهن اها تاريخي آيت نظر مان ڪڍي، تڏهن فرمايائين تہ حضرت صاحبقران امير تيمور جي زماني کان وٺي، جو روم جي فتح وقت غلبت الروم في ادني الارض جي آيت مان نڪتي آهي. وري هن شخص ٺي چٽي آهي. آخر عنايت‌الله خان جي سفارش سان شيخ عبدالباسط کي ٺٽي جي عدالت هلائڻ جو حڪم سپرد ٿيو دهلي ۾، ٺٽہ ۾ اچي انهيءَ عهدي تي مقيم ٿيو.

پڇاڙي جمار ۾ بيت‌الله جو سفر ڪيائين ۽ حج ادا ڪري هميشہ لاءِ وطن ۾ رهڻجي پيو. هو ڏاڍو پڙهيو ٿي ويو هو ۽ بدن جهور ٿي ويو

Marfat.com

هوس. مگر ان هوندي به عربي ڪتابن جو درس ڏيندو رهندو هو. شعر شاعري ۾ تمام وڏي قابليت وارو هو. خصوصاً تاريخ جي ماده ڪڍڻ ۾ بلڪل وڏو دسترس هوس. (مقالات)

اگرچه سندس وفات جي تاريخ جو پورو پتو نه ٿو پوي پر ١١٣٠ ڌاري وفات ڪئي اٿس چاڪاڻ جو انهيءَ سال ٿٽي جي ڪنهن سادات کي فرزند ڄائو، جنهن جي تاريخ تولد "زهي گل نو خاندان رسول"
١١٣٠
مان ڪڍي اٿس. بهرحال ١٢ صدي جي فاضلن مان آهي.

١٧١- سيد مراد علي بکري

سيد مير مراد علي ولد سيد چمن شاهه (متوفي ١١٩١) ولد مير جان محمد رضوي بکري معروف به جان الله شاهه شاعر صوفي مريد شاهه عنايت الله صوفي شهيد ١١٣٠هه.

مراد علي شاهه روهڙي ۾ رهندو هو ۽ مير علي مراد خان ٽالپر جو هم عصر ۽ علمي مصاحب هو. هو عربي ۽ فارسي زبان جو وڏو ماهر ۽ ڄاڻو هو. هنجي عربي داني ۽ قابليت جو هن مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو. جو سيدنا حضرت علي رضه جي خطبات نهج البلاغة جو فارسي ترجمو ڪيو اٿس. ترجمه جي شروع ۾ ڄاڻايو اٿس ته مون کي ڪتابن جي مطالعه ڪانپوءِ دل ۾ حيدري مذهب جي محبت پيدا ٿي ۽ هي ترجمو انهي اشتياق پوري ڪرڻ لاءِ لکڻ ٿو. ترجمه کي مير علي مراد خان جي ٽالپي معنون ڪيو اٿس.

ترجمه تي شرح ۽ سمجهاڻي طور حاشيه به لکل آهي جنهن ۾ نعت جي مشڪل الفاظن جو حل ڏيندو ويو آهي. ترجمه غره رمضان المبارڪ

Marfat.com

۱۲۰۷ ۾ شروع ڪري ۲۱ صفر ۱۲۰۸ ۾ ختم ڪيو اٿس.

سيد صاحب وڏو زميندار ۽ جاگيردار هو. پوٽنان فقط هڪ نيا
چڏي هن دنيا مان سن ۱۳۲۰ لاڏاڻو ڪري ويو.

۱۷۲- سيد يقيق بخاري

مير قانع لکيتو ته ”سيد يقيق بزرگي معروف شمال رويه اورنگابن
بفاصله شش گروهي مدفون درگاهش برارنده حاجات هرگو نه علي
را دارالشفا ڪرامت است“ (تحفت الڪرام)

يعني ته سيد يقيق هڪ مشهور بزرگ آهي. جو اورنگابندر
ڪوهه پري دفن ٿيل آهي. سندس درگاهه ڪم پورا ڪندڙ ۽ هرقس
جي بيمار لاء دارالشفا آهي.

غلام رسول صديقي هالائي لکيتو ته :-

سيد يقبق اڪوٺن وليڻ مان آهي. فيض ۽ فتوح جو مالڪ سنڌ
موت ڪانپوء اڌ انڌا ۽ منڊا ۽ ڪوڙهيا هن ولي جي مقبري تي وڃ
پوندا آهن ۽ گهڻو ڪري چڱا ڀلا ٿي ويندا آهن. سندس قبر ڪڪ
جي ديهه ۾ آهي. (ارشادالطالبين قلمي)

شاهه يقيق جو تفصيلي احوال هن ريت آهي. هو اُچ جي بخاري
سادات مان آهي. سندس سلسله نسب هن ريت آهي.

سيد يقبق بن سيد شريف بن سيد عبدالله بن سيد عبدالحميد بن سيد
عبدالمجيد بن سيد علي اصغر بن سيد محمود بن سيد علي بن سيد
جلال‌الدين بن سيدالموئد علي بن سيد جعفر بن سيد محمود بن سيد احمد
بن سيد عبدالله بن سيد علي صغر بن سيد جعفر ثاني بن امام تقي

Marfat.com

حضرت امام موسيٰ رضا بن امام موسيٰ ڪاظم بن حضرت امام جعفر صادق بن امام محمد باقر بن علي زين‌العابدين بن امام حسين بن حضرت علي رضي‌الله تعاليٰ عنهم. سيد صاحب سن ٨٣٥ھ ۾ اُچ ۾ تولد ٿيو ۽ شروع نوجواني ۾ سنڌ هليو آيو. پهريان ڪجهہ وقت هاڻوڪي ضلع ٿرپارڪر ۾ رهيو ان ڪانپوءِ ڪڪرالہ جي علائقہ ۾ هليو آيو اُتي ميان محمد عثمان عباسي جي نياڻي سان نسبت ٿيس. مگر ڪن دشمنن شادي جي رات سال ٨٥٥ھ ۾ شهيد ڪري ڇڏيو جڏهن سندس ڄمار ويهہ ورهين جي مس ٿيل هئي اهو واقعو اورنگا بندر جي ڳوٺ ۾ ٿي گذريو. (رسالہ سوانح شاھ يقيق قلمي)

انهي رسالي ۾ سندس ڪرامتون ۽ ٻيون حالتون بہ گهڻي قدر بيان ٿيل آهن. مگر انهن سڀني جو مدار سندس وفات کان پوءِ جي واقعن تي آهي. جنهن سان اسانجو ڪوبہ لاڳاپو ڪونہ آهي. مٿيون نسب نامہ بہ انهيءَ قلمي رسالہ تان ورتل آهي جو گهڻي قدر صحيح نہ آهي شاھ يقيق جو مقبرو شاھ بندر تعلقہ ۾ چوهڙ جمالي ۽ لاڏين جي وچ رستي تي آهي. جتي سال بہ سال وڏو ميلو لڳندو آهي. سندس سهري عثمان عباسي جو قبو بہ شاھ بندر تعلقہ ۾ لاڏين جي ڳوٺ کان ڏ ڪوهن جي مفاصلي تي آهي، جتي بہ سڀ ڪنهن ماھ، پهرين آچر تي ميلو لڳندو اچي ٿو. اورنگا بندر هن وقت قتل ڊڙا ٿيو پيو آهي.

١٧٣- مخدوم محمد صالح وزيرآبادي

وزير آباد لکي جي لڳ تعلقہ سکر ۾ مهرن جو هڪ ننڍڙو ڳوٺ آهي اتي جي مشهور ماڻهن مان ١٣ صدي هجري ۾ مخدوم محمد صالح نقشبندي ٿي گذريو آهي. هو هڪ عالم صالح ۽ وڏو نيڪ ڪار بزرگ

Marfat.com

هو. نقشبندي طريقي ۾ پير خواجہ نظام‌الدين مجددي شڪارپوري
مريد هو ۽ حڪمت ۾ لکي جي ساداتن سان سندس لاڳاپا هو
سندس مرشد وفات ڪئي ته قطعہ تاريخ هن بزرگ جو لکيل سند
مقبره تي لڳل آهي. جنهن مان هن جي عقيدت‌مندي جو اندازو ڪر
سگهجي ٿو. هو پاڻ به نقشبندي طريقي ۾ مريد ڪندو هو ۽ پنهنج
وقت ۾ عام ماڻهن جو مرجع هو.

مخدوم محمد صالح پين انساني خوبين سان گڏ فارسي جو نهاي
عمدو ۽ قادرالڪلام شاعر هو. سندس نظمون گهڻي حد تائين نعت‌النب
۾ آهن. جن مان نموني طور ڪجهہ هيٺ درج ڪجي ٿو. فارسي دا
قابليت وارا سندس ڪلام جي پختگي ۽ روانگي جو اندازو لڳا
سگهن ٿا. فرمائي ٿو.

بيا ساقي بگردان جام مي را
جزاک الله في الدارين خيرا
صبا از منزل ليلي بيا ور
پئي مجنون شميم خاک حي را (١)
سرم مخمور از عشق رسول است
مغني خوش نواکن چنگ ني را
خداي پاک از فرط محبت
گزيده سرور فرخنده پئي را
صلاء عام خدام جنا بش
نموده طي بساط جود طي را (٢)
بحمد الله که نام پاک احمد

(١) ليليٰ جو قبيلو (٢) حاتم طائي جو قبيلو

Marfat.com

چو شهد و شیر شیرین کرد نَے را (۱)
ز عشقش صالح بیخود نداند
کنون تاب تموز رنج وی را (۲)

ایضاله

از کف ساقي گرفتم جام را
نوش کردم بادهٔ گلفام را
کعبہ مقصود ــــــ یا فتم
بستم از شوق درون احرام را
در سرم سودائی عشق آمد بدید
خواهم از گیسوش برپا دام را
تا ز زلفش ساختم ز نار دل
کفر داده رونق اسلام را
خستگان عشق این دانند رموز
نیست آگاهی ازو هر خام را
من مرید پیر عشقم از ازل
تا ابد خواهم قوی انجام را
تاخت فوج لشکر عشق از کمین
بر کشیده عقل نا فرجام را
اضطراب عشق او تسکین ما است
ما نمی خواهم کنون آرام را
ای صبا زین عندلیب خستہ گو
اشتیا قم عرض آن گلفام را

(۱) وات نڙي (۲) جولائي مهينو

Marfat.com

در حضور مصطفیؐ در طیبہ
قاصدا از من ببر پیغام را

هي تمام طويل قصيدو آهي. جنهن‌جي تشبيب هتي آندي وئي آهي. تشبيب کان پوء جيڪو گريز ڪيو اٿس. تنهن مان سندس قابليت جو اندازو لڳائي سگهجي ٿو. ۽ هن جي قادر ڪلامي جو داد ڏيڻو پوي ٿو. خواجہ حافظ شيرازي جي هڪ غزل جي نعتيہ تضمين ڪئي اٿس. جنهن جي آخر ۾ فرمائي ٿو :-

اے خوش آن کس کز فیض عشقت مدح خواني میکند
ہر گدائی بارگاهت کامراني مي کند
با غم عشق تو صالح شادمانی مي کند
بلبل شیراز تلقین خوش بیانی میکند
خسرو وا پیرا نہ سر حافظ جوانی میکند
بر اُمید عفوجان بخش گنہ فرسائی تو

مخدوم صالح رح جهڙو فيض بخش ۽ فيض رسان عاشق رسول هن دنيا فاني مان سن ۱۲۶۸ ھہ ۾ وفات فرمائي دارجاوداني ۾ وڃي آراميو. ۽ عشق جي طفيل پنهنجي محبوب جي جوار ۾ جاء لڌائين. سندس تاريخ وفات جو قطعہ ميان نور محمد پيرزاده عبدوي هيٺين ريت نظم فرمايو آهي.

زہے واصل حضرت ذوالجلال ــ پسندیدہ مصطفیؐ در حضور
وسیلہ جهان رهبر خاص و عام ــ از و فیض حق گشت هرجا ظهور
عجب خاور آفتاب علا ــ کہ رخشان کند سینہ را زنور
چو آهنگ ترحیل دنیائے دون ــ نموده بحکم خدا، باسرور

Marfat.com

ز هاتف شنيدم صداى بگوش
از و گشت راضي خداى غفور
سن ١٢٦٨ هه

١٧٤- ميان نورمحمد پيرزاده عبدوي

تعلقہ سکر ۾ عبدولهر جو هڪ مشهور قصبو آهي، جتي ميان ور محمد پيرزاده پيدا ٿيو ۽ پنهنجي خانداني استادن وٽ پڙهي، عربي ۽ فارسي جي فضيلت ڪيائين.

سکر تعلقي ۾ مخدوم شاهہ عثمان هڪ مشهور بزرگ شيخ‌الاسلام بهاؤالدين زڪريا ملتان جو سنڌ ۾ خليفو هو ۽ سندس وفات سن ٧٠٦هه جٺي وڃي ٿي.

تعلقہ سکر ۾ شاهہ عثمان جي اولاد کي پيرزادو سڏيو ويندو آهي، هي ميان نورمحمد صاحب بہ عثمان چوٿو پيرزادو آهي، مگر جيئن عام پيرزاده شيخ ملتاني جي خلافت ڪري سهروردي طريقي جا مريد رهيا ايندا آهن. تيئن ميان نور محمد نہ هو. پر هو صاحب لکي جي ساداتن جي علمي سنگت سبب لواري واري بزرگن سان بيعت ڪري نقشبندي طريقي جو فقير ٿيو. ۽ ذڪر اشغال ۾ پوري ڪماليت حاصل ڪيل هوس. مگر بي حد بي نفس ۽ خاموش زندگي گذاريندو هو. چمار بہ وڏي حاصل ڪيائين. هن سنڌ ۾ انگريزن جو قبضو ۽ ميرن جو زوال بہ ڏٺو. فارسي شاعري ۾ خاص قطعات تاريخ جو ڏاڍو ماهر هو. هن پنهنجي خاندان جي ڪيترن بزرگن جي وفات جون نظمون فارسي ۾ لکيون آهن. ٽالپرن جي زوال ۽ مير صاحبن جي گرفتاري جي تاريخ واقعہ کي جنهن انداز ۾ نظم ڪيو اٿس سو هيٺ ڏجي ٿو. فرمائي ٿو.

Marfat.com

چون بيفتاد از مراتب جاه — صوبيدار ولد غلام علي
ديگر مير مير محمد خان — پور عالي تبار فتح علي
ميرشهزاد خان (١) ميرنصير — ابن الابن بن مراد علي
حيدرآباد و ملک سنده تمام — هم ز انصاف سان مدام جاي
همه حبس آسمان کرده — ملک شان را دگر نمود ولي
سال تاريخ يکهزار دو صد — چهل دو،ونه زے است جلي
گفت هاتف ز سال آن مردان — که کنار بکشت سيل علي رضه

تاريخ وارو مصرعو ميان نور محمد جي بياض تان آڏوهي ڪاٺي چڪي هئي، جنهن ڪري پورو سمجهه ۾ نه آيو.

ميان نور محمد جي وفات ١٣ محرم‌الحرام سن ١٣٢٠ هه ۾ ٿي گذري. ڪنهن شاعر سندس مرثيو لکيو آهي. جنهن جا چند شعر هيٺين ريت آهن.

آن که بُدْ خلق را امام زمان
صاحب شرع همه يگانه زمان
چون که رفت از جهان بجنت خُلْد
جستم از سال انتقال نشان
ناگهه از هاتفم رسيد آواز
که بہ جنت‌الخلد شد امام زمان

نوٽ:

پوئين مصرع تاريخ جو سال حاصل نه ٿيو. هي قطعو فقط هن لاءِ آندو ويو آهي ته ميان نور محمد کي پنهنجا شاگرد ڇا سمجهندا هوا. -

---

(١) مير شهزاد خان بن مير نورمحمد بن مراد علي خان
نصير خان بن مراد علي خان

Marfat.com

١٧٥- سيد عبدالملڪ بڪري

نائين صدي هجري جي وڏن مشائخن قادريہ طريقي مان هو۔ خضر خاندان جي مشهور بادشاھ علاؤالدين شاھ عالم (متوفي ٨٨٣) دهلي جي بادشاھ، بکر مان دهلي گهرايس۔ جتي خلق جي هدايت ۾ مشغول رهيو۔ آخر اسلام جي لشڪر سان آزيسي جي علائقہ ۾ شهادت جو شربت چکيائين۔ اهو واقعو ٨٥٥ سن ۾ ٿي گذريو۔

مفتي غلام سرور لاهوري، سندس وفات جو قطعہ تاريخ هيٺين بيت لکيو آهي ۔

متندي دو جهان عبدالملک ـ هادي و مهدي امين سيد شريف

٨٥٥ ٨٥٥

رحلتش خوان مقتدا پير زمان ـ نيز کامل امام دين سيد شريف

١٧٦- سيد عبدالواسع بڪري

عبدالواسع بن عبدالملڪ بڪري، هي بزرگ پنهنجي والد سان گڏ بکر (سنڌ) مان علاؤالدين شاھ بادشاھ جي گهرائڻ تي دهلي آيو هو۔ پنهنجي والد جي شهادت کانپوءِ دهلي مان هجرت ڪري، سرهند شريف ۾ اچي متيم ٿيو ۽ اتي ئي وفات ڪيائين ۽ مقبرو بہ اتي ئي آهي۔ قطعہ تاريخ از مفتي غلام سرور لاهوري ۔

عبدالواسع سيد هر دو سراي ـ مقتدا و رهنما و متقي ۔

شمع عشق وصال پاک او ـ باز فرما سيد مخلص ولي

٨٨٠ ٨٨٠

• سيد عبدالواسع بکري جي بويان سيد عبدالخالق قادري طريقي جو

Marfat.com

پير يادگار رهيو. هو سرهند مان نقل ڪري اچي لاهور ۾ ر
لاهور جي مشهور بزرگ سيد محمود حضوري (متوفي ٩٤٢)
دامادي ۽ مريدي جو شرف حاصل ٿيس. لاهور ۾ هڪ وڏو
نهرايائين جتان مريض غسل ڪري شفاياب ٿيندا هوا. هن بزرگ
٩٠٧ هجري ۾ وفات فرمائي. (گنج تاريخ از غلام سرور لاهوري

١٧٧- سيد عبدالله بکري

سيد عبدالله بن سيد اسدالله بکري، سيد قطب الدين بکري
اولاد مان چشتي طريقي جو پير ۽ وڏو بزرگ ٿي گذريو آهي.
جي قلعي ۾ هن وقت به سيد قطب الدين يا شاهه قطب جي مزارمبار
موجود آهي. سيد عبدالله جو سائس هيٺين ريت سلسلہ نسب ڳنڍجي

عبدالله بن سيد اسدالله بن سيد برهان الدين بن سيد عبداحماز
سيد خواجه محمد جان بن سيد محمد سمعان بن سيد منصور بن
قطب الدين بکري.

سيد عبدالله صاحب مغليه سلطنت واري زماني ۾ بکر مان
سياحت جي ارادي سان هندستان جو سفر ڪندي، بهار پرڳڻي ۾ اچ
وارد ٿيو ۽ مخدوم الملڪ سيد شرف الدين احمد بهاري جي درگاهه
اچي مقيم ٿيو. ۽ اتي ڪشف طور روحاني ارشاد ٿيس ته هن ملڪ ۾
رهي پوي.

درگاهه تان روانو ٿي جهنگل ۾ هڪ تلاءُ تي ويهي وڻ هان
توڪل ڪري ويهي رهيو جنهن ڪان پوءِ ڪيترائي معتقد ۽ مخ
ماڻهو سندس چئو طرف گڏ ٿيڻ لڳا. عام ماڻهن جو هڪ وڏو هج
ٿيڻ لڳو.

Marfat.com

سيد اسد الله سنڌس والد جو هن جي جدائي ۾ سخت پريشان هو. آخر اهو صاحب پنهنجي بي بي سميت پنهنجي فرزند جي ڳولا ۾ نڪتو جو آخر هنڪي بهار پرڳڻي جي انهيءَ ڳوٺ ۾ اچي مليا، جتي هن صاحب پنهنجي درگاهه جو بنياد رکيو هو. هن وقت انهيءَ ڳوٺ جو نالو "شيخپوره سيدان" سان مشهور آهي. هن وقت به سيد صاحب جو اولاد سجاده نشين ۽ جاگيردار آهي. ٻکري سادات جي نالي سان شهرت جو مالڪ آهي. (رسالہ صوفي ١٩٢٤)

١٧٨- سيد علي سيوستاني

هي بزرگ اصل شيراز جو رهاڪو مخدوم شهباز قلندر جي سفر جي ساٿين مان آهي. جو اخيردم تائين ساڻس رهندو آيو. چون ٿا ته هو اميرانه زندگي گذاريندو هو ته اوچتو جذبي محبت الاهي پيدا ٿيس. مخدوم لعل شهباز جي سنگت ۾ رهي سيوهڻ ۾ اچي رهيو. هو شيخ علي بغدادي کان پوءِ ٻئي نمبر ۾ شهباز جو خليفو هو. شيخ علي پنهنجي حياتي ۾ ئي، اهي سڀ شيون سپرد ڪيون، جيڪي سهروردي قلندري طريقي ۾ فقيرن سان لاڳو رهنديون آهن.

شيخ علي بغدادي جي وفات ٦٨٢ کانپوءِ هي بزرگ فقيرن جي سنڀال ۽ ذڪر جي تائين ڏيندو رهيو مگر ناڻ ساڳي صدي ۾ وفات ڪيائين ته لعل شهباز جي قبر جي ابرندي کان ڪس دفن ڪيو ويو. رحمت الله عليه (... قلندري از خضر علي سيوستاني)

١٧٩- پير سيد محمد بقا شهيد لڪعلوي

عارف ڪامل فاضل اڪمل سيد محمد بقا لڪياري پير سيد حضرت

Marfat.com

محمد راشد روضي ڌڻي رحمت الله عليه جو والد ۽ راشدي خاندان جو مورث اعليٰ، سندن وڏا ڪلهوڙي مان لڏي اچي سانڌي (ديهه ڳاگڙي هاڻي تعلقه ڳمبٽ) ۾ مقيم ٿيا، ان ڪانپوءِ سيد صاحب پنهنجن عزيزن ڪان جدا ٿي، رحيم ڏني ڪلهوڙي جي ڳوٺ ديهه فريدآباد ۾ اچي ويٺو. (رحيم ڏني ڪلهوڙي جي نياڻيءَ جي اولاد مان ڳڙهي ياسين تعلقه ۾ وڏيرن جو خاندان آهي، جن جون اڄا تائين راشدي خاندان سان سائنيون آهن.)

رحيم ڏني ڪلهوڙي جي ڳوٺ ۾ رهڻ وارن ڏينهن ۾ پير صاحب جناب مخدوم اسماعيل پرياڻوءِ واري سان نقشبندي طريقي ۾ بيعت ڪئي ۽ سندن سلسلو هيٺئين ريت امام رباني مجدد الف ثاني سان وڃي رسي ٿو.

پير سيد محمد بقا ڪياري مريد مخدوم اسماعيل (متوفي——) جو اهو خواجه جمال الله سنڌي جو اهو حافظ حاجي ايوب سنڌي جو اهو مريد شيخ سعدي لاهوري جو اهو سيد آدم بنوري (متوفي ——) اهو حضرت امام رباني شيخ احمد مجدد الف ثاني جو.

هڪ دفعي مخدوم اسماعيل رح ڪيس فرمايو ته تنهنجي بيعت هڪ ٻئي بزرگ سان به ٿيڻ واري آهي هو ڏو وٽ مسافر ٿي اچي مقيم ٿيندو ان ڪان توکي فيض ۽ هدايت حاصل ٿيندا. پير صاحب عرض ڪيو ته انجي سڃاڻپ جي ڪهڙي علامت آهي؟ مخدوم صاحب فرمايو ته هنجي سامهون ڪامل شئي زنده ٿي پوندي. پير محمد بقا وٽ مينهون هيون. جن تي پاڻ به گذران ڪندو هو ۽ مهمانن ۽ مريدن کي ماني کارائيندو هو. هڪ دفعي بغداد جو پير سيد عبدالقادر ثاني (متوفي ١١٩٠) سنڌ جو سفر ڪندي، روهڙي شريف ۾ موءِ مبارڪ جي زيارت لاءِ آيو ۽ ان ڪانپوءِ پير محمد بقا جو مهمان ٿيو ۽ مرده کي زنده

Marfat.com

ڪرڻ واري علامت وٺائڻس ڏسڻ ۾ آئي. جنهن ڪان پوء قادري طريقه ۾ سائڻس بيعت ڪيائين .

ڪن ماڻهن جو چوڻ تہ هڪ ٻلي رستي ۾ پيل هئي ، سا سيد عبدالقادر بغدادي ثاني جي تڏي سان زنده ٿي پئي . گلزار قادري جي مصنف لکيو آهي ، بغدادي پير صاحب کي مهماني ۾ سڄي ترڪل ۽ ماني ڏني ويئي . جنهن تي بغدادي صاحب فرمايو تہ ميان محمد بقا سچي تہ جٽري آهي . اها ڪيئن ڪائڻ لاء آندي اٿو . عرض ڪيائين تہ سائين مان تہ ٽرائي ڪٺي آيو آهيان . پوء ڏٺو ويو تہ سچي جون ڪرڙيون ڦٽڪي ٻاهر ٿيڻ لڳيون . ان ڪان پوء حضرت محمد بقا صاحب بہ پنهنجي مرشد جي بيعت ۾ هم رڪاب ۽ هم سفر رهيو . آخر بغدادي پير صاحب ضلع جهنگ پنجاب جي ڳوٺ سڏانہ ۾ اچي مقيم ٿيو . ۽ هميشه اتي رهڻ جو ارادو ڪيائين . جنهن ڪان پوء جڏهن پير محمد بقا صاحب ڪانئس رخصت وٺي ڳوٺ موٽڻ لڳو ، تڏهن مرشد صاحب فرمايس تہ جڏهن واپس اچو تڏهن رام تڙ (روهڙي) جا ڏنڊڻ پڻ سان آڻجو جناب پير محمد بقا صاحب گهوٽان ڪم ڪار لاهي دوباره مرشد جي ملاقات لاء روانو ٿيو . تڏهن پير ڪوٽ (سڏانہ) جي ٻاهران ٻہ ميلن پهچڻ وقت پنهنجي مرشد جي ڏنڊڻ آڻڻ وارو ارشاد ياد پيو . جنهن تي ڏاڍو افسوس ٿيس تہ هاڻي مرشدن کي ڪهڙو جواب ڏيندس . آخر پڪو ارادو ڪري وري سنڌ ڏانهن واپس وريو . ۽ هلندي هلندي اچي روهڙي وٽان ڏنڊڻ هٿ ڪيائين ۽ جنهن ڪان پوء منزلون طئہ ڪندي اچي مرشد جي خدمت ۾ حاضر ڪيائين .

پير عبدالقادر ثاني ميان صاحب کي ڳلي لڳايو ۽ نهايت قرب ۽ محبت سان پيش آيو . ارشاد فرمايائين تہ آئينده اوهان ۽ اوهانجي اولاد تان اسان ڏانهن سفر ڪرڻ معاف آهي . هي بہ ارشاد فرمايائين تہ تنهنجي

Marfat.com

اولاد ۾ غوث ۽ قطب پيدا ٿيندا ، جيئن تہ ائين ٿيو . ان ڪانپوءِ پير ميان محمد بقا ڪي ڪجهہ تبرڪات ڏئي سنڌ ڏانهن رخصت ڏنائون جنهن صاحب سنڌ ۾ رهي سون ماڻهن کي قادري ۽ نقشبندي طريقن تي فيض پهچايو.

زندگي جو سمورو پويون حصو فقط مهمان نوازي ۽ ياد خدا ۾ گذاريندو رهيو.

هڪ دفعي شيخ طيب جي قبرستان لڳ هڪ مسجد ۾ پٿر جي وڏن داڻن واري تسبيح ڦيرائي خاموش ذڪر ڪري رهيو هو. داڻن جو ٺهڪو يا کڙڪو بلند ٿي رهيو هو. رستو ويندي ڪن چورن کڙڪو ٻڌي گمان ڪيو تہ شايد ويران مسجد ۾ ڪو ماڻهو ربيا ڳڻي خزانو پوري رهيو آهي جنهن تي هن بزرگ تي بيخبري ۾ ڪاهي آيا ۽ ڪيس ترارن جا ڌڪ هڻي شهادت جي درجي تي پهچاياٿونس. مگر پوءِ ڏنائون تہ الله واري وٽ ڇا رکيو هو؟ ڪنهن شاعر سندس شهادت جو قطعہ تاريخ هيئن ريت لکيو آهي :-

چون سيد محمد بقا شد شهيد
حلاوت از رحمت الاهي چشيد
بسي بود نافع بهر خاص و عام
کزو زود طالب فدا شد رشيد
خرد سال تاريخ او در دلم
بگفتا بدرجہ شهادت رسيد

۱۱۹۸

پنهنجي پويان چار فرزند ڇڏي ويو. (۱) سيد عبدالرسول شاهہ (۲) سيد ميان عبدالسليم شاهہ (۳) پير سيد محمد راشد شاهہ صاحب (عرف روضي ڌڻي) (۴) پير سيد علي مرتضي شاهہ صاحب.

Marfat.com

١٨٠- پير سيد صبغت الله شاهہ راشدي

عالم فاضل صوفي ڪامل حافظ سيد صبغت الله ولد پير سيد محمد راشد روضي ڌڻي عليه الرحمت. هي بزرگ حضرت روضي ڌڻي جي سيني فرزندن ۾ وڏو فرزند ۽ سندن گادي نشين ٿيو. ۽ انهيءَ ڪانپوءِ هن خاندان جي گادي نشين بزرگن تي پاڳاري جو لقب پيو.

ظاهري علمن جي ختم ڪرڻ کان پوءِ نقشبندي ۽ قادري طريقه ۾ سلوڪ جون سموريون منزلون پنهنجي والد بزرگ جي خدمت ۾ ختم ڪيائين. والد بزرگ جي مٿس ايڏي مهرباني هئي جو عام مريد ۽ پيا ماڻهو انهيءَ وقت ۾ ئي هن صاحب کي خليفت الله جي لقب سان سڏيندا هوا ۽ سندس بيحد ادب ڪندا هوا. سي جدا جدا پاڙن ۾ وراهجي ويا. مگر هن صاحب پنهنجي عقلمندي سان هڪ اهڙي سرفروش جماعت جو بنياد رکيو جنهن تي سندس پوٽي جناب پير حزب الله شاهہ صاحب جي زماني ۾ ”حر“ جو لقب پيو.

سفر يا حضر ۾ هن بزرگ جي عادت هئي تہ مولانا روم جي مثنوي جا ڪي ٽڪرا پڙهي انجو ترجمو جماعت کي ٻڌائيندا ۽ تصوف جا نڪتا بيان ڪندا هوا. بعض وقتن تي قرآن ۽ حديث بيان فرمائي وعظ ڪندا هوا. اگرچہ پنهنجي مائٽن جي رواج موجب حنفي مذهب جو پابند هو مگر ان هوندي بہ ڪيترن مسئلن ۾ هنجو پنهنجو مجتهدانہ رنگ هوندو هو. سندس زماني جي عالمن ۾ هن ڳالهہ ۾ اختلاف ... هو تہ جمعہ نماز ڪانپوءِ (اخر ظهر) اڳين جون چار ... پڙهجن، يا نہ. گهڻن حنفي عالمن جو خيال هو تہ پڙهڻ گهرجن. ڇو ... جمعہ نماز ادا ڪرڻ لاءِ ضروري شرط آهي تہ وڏو شهر هجي. ۽ ان ... حاڪم مسلمان، اسلامي حڪم بہ جاري رکندو اچي تہ پوءِ جمعہ فرض

Marfat.com

ٿيندو. جيڪڏهن ائين نه هوندو ۽ پوءِ به جمعه پڙهيو ويو ته اهڙي مشڪوڪ حالت ۾ ظهر جو فرض چار رڪعتون به پڙهجن.

ان بابت سنڌن فتويٰ هيءَ ته خليفو يا مسلمان بادشاهه جو شرط غيرضروري آهي، تنهنڪري جتي به اچي ته جمعه ادا ڪري ڇڏجي. سنڌس تحرير جي عبارت هيٺين ريت آهي:-

وجبت الجمعة اين ماكان المصرالذي ورد في شانه انا مدينةالعلم وكان الخليفة الذي كان فيحقه اني جاعل فيالارض خليفة. وكان الجماعة موجودا اعني مكانالذي سمي بجسع الجمع

(خزينت المعرفت)

هن عبارت جو اصل مطلب هيٺين سوال مان نڪري ٿو. جو خليفه ملا حبيب‌الله هالائي ڪائون سوال ڪيو ته جمع ۾ خليفه جو شرط ڪٿي آهي، پاڻ فرمايائون ته انسان خدا جو خليفو آهي پوءِ جتي به جمعو ادا ڪري جائز آهي. خليفه گل محمد هالائي (مصنف ديوان گل) ڪي هڪ سوال جو جواب ڏيندي فرمايائون:-

نماز آخر ظهر از شک عدم جواز جمعه مي خوانند، و عبادت شکي هيچ نيست و نماز آخر ظهر نيز هيچ نيست

(خزينت المعرفت)

اصل ۾ آخر ظهر نماز جي غير ضروري هجڻ ۽ جمعه جي تعيين سان ٿيڻ جو قائل شروع ۾ خاندان جو باني، پير سائين روضي ڌڻي رحمت‌الله هوا. ان کانپوءِ اهو مسئلو هن جماعت ۾ مضبوط ٿيندو ويو. پير سائين صبغة الله جماعت کي نماز پاڻ پڙهائيندو هو ۽ ڪڏهن ڪڏهن بانگ به پاڻ ڏيندو هو. هڪ دفعي صبح جي بانگ ڏيندي ”الصلوات خير من النوم“ جو جملو چوڻ وسري ويو. پوءِ ڪنهن فقير ياد ڏياريو. مگر مجتهدانه رنگ ۾ جواب ڏيڻ فرمايائين ته جيڪا

Marfat.com

جماعت نوم يا ننڊ ۾ هجي، تنهن لاءِ اهو جملو ضروري آهي. مگر جا جماعت هميشه سجاڳ آهي. تنهن لاءِ غير ضروري آهي. يعني تہ فراموشي واري حالت ۾ بہ اها تاويل ڪئي وئي.

نماز تراويح سمورو مهينو جماعت سان پڙهڻ ضروري نہ سمجهندو هو. جيئن امام مالڪ رح جو مذهب آهي. رمضان شريف جي پوئين ڏهي ۾ اعتڪاف ڪندو هو. ۽ جمعة الوداع جو هڪ خاص رنگ ۾ نظم و نثر ۾ خطبو پڙهندو هو. رمضان شريف جي مهيني ۾ سندن ڳوٺ ۾ ڪوبہ مسلمان کليو کلايو نہ کائي سگهندو هو. هڪ دفعہ مير سهراب خان جو نوڪر، پير ڳوٺ ۾ رمضان شريف ۾ کائي رهيو هو. جنهن کي جماعت جي فقيرن روڪيو هو مگر هن پرواهہ نہ ڪئي. جو تہ حاڪم جو ماڻهو هو. پير صاحب کي اطلاع ڪيو ويو. جنهن ارشاد فرمايو، اسان کي سهراب جي عزت کان اسلام جي عزت وڌيڪ کرڻي آهي. ضرور مير جي نوڪر کي تعذير ڏنو وڃي. آخر هن جو منهن ڪارو ڪري، گڏهہ تي چاڙهي شهر ۾ شهرت ڪئي وئي.

ٽالپرن جو زمانو هو. هڪڙا حيدرآباد تہ ٻيا خيرپور ۾ حڪمراني ڪري رهيا هئا. هوڏانهن پنجاب ۾ رنجيت سنگهہ جو راڄ هو. انگريز سڀني جي ڪمزوري مان فائدو وٺي، آهستہ آهستہ ملڪ ۾ پير کوڙيندو ويو ٿي. سکن جي ظلمن ڪري دهلي مان شاهہ عبدالعزيز بن امام ولي الله دهلوي جهاد جي تحريڪ هلائي، جنهن جي وفات کان پوءِ سندس مجاهد مريد سيد احمد غازي بريلوي ۽ سندس ڀائٽي مولانا اسماعيل شهيد، سکن سان جهاد ڪرڻ ۽ دهلي ۾ وري مضبوط اسلامي سلطنت قائم ڪرڻ جي ارادي سان نڪتا. سفر ڪندي ۽ ڪهندي ڪهندي اچي پير ڳوٺ ۾ جناب پير سيد صبغت الله شاهہ جا مهمان ٿيا. پير صاحب سندن مرحبا ڪئي ۽ مهمانيون ڪيون ۽ جماعت ۾

Marfat.com

جهاد جو روح ڦوڪيو. ان وقت راڻي پور ۾ پير صالح شاهه پهريون سجاده نشين هو. ان وقت به سيد احمد غازي ۽ پير صاحب گڏجي دعوت جهاد لاءِ آيا.

مگر هن صاحب قبول نه ڪيو. مگر ان وقت هڪ سرويچ جماعت جو بنياد پوندو رهيو جا اڳتي هلي اسلامي سلطنت جي قيام جو ڪم ڏني. انهيءَ ساڳي زماني ۾ رنجيت سنگهه سنڌ تي ڪاهڻ جو ارادو ڪيو. ٽالپرن ۾ مقابلي جو اصلي حوصلو ڪونه هو. جنهن ڪري رضاڪارانه نموني ۾ پير صبغت الله شاهه صاحب جماعت کي سکن ڪافرن سان جهاد لاءِ تيار ڪيو. ۽ چوطرف دعوت ناما لکي، هنن کي الله جي واٽ ۾ سر ڏيڻ لاءِ آماده ڪيو.

انهيءَ سنڌ تي لاڙ ملڪ مان هڪ معزز بلوچن جي ٽولي آئي، جا مال املاڪ اولاد تان آسرو ڪٽي اچي پهتي، جنهن تي پير صاحب جماعت کي فرمايو ته اوهان جهاد لاءِ جيڪو قدم کنيو آهي. انجو ثواب اوهان کي الله تعاليٰ ڏيندو. ۽ پاڻ هنن کان ڏاڍا خوش ٿيا، مگر هنن جواب ۾ عرض ڪيو ته قبلا اسان کي ثواب جي سڌ ڪانه آهي. اسان ته آيا آهيون فقط اوهان جي قدمن ۾ قربان ٿيڻ. اگرچه انگريزن جي وچ ۾ پوڻ ڪري رنجيت جو رولو سنڌ تان ٽري ويو. مگر حرن جي جماعت جو بنياد پئجي ويو. ان وقت "فرق وارا" ۽ سالم جماعت ۾ وراهيل ڪونه هوا. پر سمورا مريد هڪٻئي سان رلي ملي رهندا هوا اهو فرق پوءِ جناب پير سيد حزب الله شاهه صاحب جي زماني ۾ پيدا ٿيو. هو بزرگ زماني جي معاملات کي منهن ڏيڻ سان گڏ عابد زاهد ۽ ذاڪر ۽ صاحب تلقين جو به زبردست هو. سيد احمد بريلوي جو هڪ زبردست روحانيت جو مالڪ صوفي هو. ۽ مولانا اسماعيل شهيد سندس موحد مريدن مان هو. ان بابت روايت آهي ته پير ڳوٺ ۾ رهڻ وارن

Marfat.com

ڏينهن ۾ هڪ دفعي پير سائين روضي واري جي مقبري تي ٻئي ڇٽان گڏ هوا. اتي مولانا اسماعيل تي ايڏو توجه وڌائون جو هو بزرگ عالم چوڻ لڳو ته ”زهي صدق ارادت ايشان و زهي مرشد كامل ايشان“

دهلي جي مجاهد جماعت مان ڪي مسافر غلطي ڪان اولهه ڏانهن پير ڪري سمهيل هوا. جنهن تي ڪنهن فقير وڃي، پير سائين سان ڳالهه ڪئي ته بي ادبي ڪن ٿا. پاڻ فرمايائون ”الله جي وات ۾ جهاد لاءِ سر ڏيڻ هليا آهن، تنهن ڪري هو مئلن ۾ داخل آهن ۽ مئل ماڻهو جا اولهه ڏانهن پير ٿين ته ان ۾ ڪو عيب ڪونه آهي.“ اگرچه روحانيت جو مالڪ ۽ روحانيت جي ذريعي فيض حاصل ڪرڻ جو قائل به هو مگر وفات ڪيل بزرگن تي نذر نياز ڏيڻ جو ڏاڍو مخالف هو. سندس ملفوظات شريف ۾ آهي:-

”ناقل بلال فقير كه روزي حضرت خليفه‌الله در وعظ احاديث بيان فرمودند كه آن كسان كه ماده گاؤ يا بزغاله يا غيره بطريق نذرانه به نيت اهل مقابر در گورستان ذبح مي كنند، كشنده وكشانيده يعني آن مرد و مامور مرد و كافر مطلق اند وبر خورندگان حرام ست

(خزينت‌المعرفت قلمي)

صاحبزادگي جي زماني ۾ سنڌي، هندي، فارسي ۾ شعر به چوندو هو. مگر پوءِ والد بزرگ جي منع فرمائڻ تي اهو شغل صفا ترڪ ڪري ڇڏيائون. فارسي ۾ مسڪين تخلص ڪندو هو، ۽ اهو ساڳيو تخلص سندس پوٽي پير حزب‌الله شاهه به اختيار ڪيو.

فارسي ڪلام تمام ٿورو آهي. نموني طور هيٺ هڪ غزل ڏجي ٿو:-

يار من در نقاب مي آيد — سر من در رڪاب مي آيد

خواب آلوده بخت نو بيدار — نرگس نيم خواب مي آيد

Marfat.com

هوس وصل هـل رآنـي را ـ لـن ترانـي جواب مـی آيد
تشنگي صدف چون شود بسيار ـ بهر سقيش سحاب مـی آيد
عـاشق بيگناه را کشتـن ـ دلبران را ثـواب مـی آيد
رونمودن به همچومن مسکين ـ نازنين را حجاب مـی آيد

جناب پير صاحب وڏي چمارکي پهچي هيئيان فرزند پوء تان چڏي وفات فرمائي ويو.

(١) پير غلام مصطفيٰ شاهه (٢) پير عبدالقادر شاهه (٣) پير علي محمد شاهه (٤) پير علي حيدر شاهه (٥) پير شاهه مراد شاهه (٦) پير مان علي ذوالفقار شاهه (٧) پير علي گوهر شاهه (سجاده نشين).

سندس وفات تي ڪيترن ئي شاعرن قطعات تاريخ ۽ مرثيا لکيا آهن. مگر انهن مان سندس خليفه آخوند گل محمد هالائي جيکي قطعات لکيا آهن، تن مان ڪجهه هيٺ درج ڪجن ٿا.

قطعه تاريخ فی القديم از خليفه گل محمد هالائي

غوث عالم مرشد فياض مـا کان کرم
کامل و اکمل مربي و مهدي و اعلي همم

صبغت الله پير ما آن محي دين احمدي
محي دلها ماحی عصيان و آثام آمم

چون به امر ارجعي نقل مکان زين دار کرد
وائي واويلا زعالم خواست تا لوح و قلم

در بيان سال و صال از اسم پاک آن شفيع
صبغت الله زيب دلها گفته ام بيش و کم

١٢٤٦

ايضاً که از هر مصرعه سال تاريخ حاصل مي شود

Marfat.com

نائب دین خلیفةالله خاص ــ خاص در بزم خاص، خاص‌الخاص
حق نما با حقیقت حق بود ــ بحق از خلق غیر حق بزدود
کرد صورت مثال ظهور ــ بی مثل از تہ ظلال نور
چون شد ازظل باز سوئی اصل ــ رفت از اصل سوي اصل الاصل
من هاتف شدیم در سر سال ــ در جواب و سوال، قیل و قال
او بما گفت مابوی گفتیم ــ حد تاریخ را در سفتیم
گفتمش بود شمع انجم خلق ــ گفت جامع رشید در دل فرق
۱۲۴۶ ۱۲۴۶
گفتمش بود بحر اعظم جود ــ گفت وه خوش دل و کریم وجود
۱۲۴۶ ۱۲۴۶
گفتم این فرد با فتوت بود ــ گفت ہمئے آن علی سخاوت بود
۱۲۴۶ ۱۲۴۶
گفتم او بدر پر ضیاء وجود ــ قال قد شاع شمس یوم شهود
۱۲۴۶ ۱۲۴۶
گفتمش مهدي چہ خوب مثال ــ قال لي کان ذاتہ لازال
۱۲۴۶ ۱۲۴۶
گفتمش مظهر کمال هدا ــ گفت وه روشن جمال خدا
۱۲۴۶ ۱۲۴۶
گفتمش زیب در طریقت شد ــ گفت حق بود در حقیقت شد
۱۲۴۶ ۱۲۴۶
گفتم آن مرشد بمع صفات ــ گفت ہے ہے وجود جامع ذات
۱۲۴۶ ۱۲۴۶
گفتم از رفعت صفاتي او ــ گفت حق وجود ذاتی او
۱۲۴۶ ۱۲۴۶
گفتم آن شرح از صفات حق ــ گفت وی واحد بذات حق
۱۲۴۶ ۱۲۴۶

Marfat.com

گفتم از اسم در مثل چون شد ـ گفت بـالله ذات بيچون شد

١٢٤٦ ١٢٤٦

چون گذشت از فهوم عام كلام ـ ختم شد والسلام والاكـرام

١٨١- قاضي عنايت الله متعلوي

عالم فاضل فقيه عنايت الله بن محمود بن حاجي محمد سعيد ـ مخدوم فيروز ٺٽوي جي اولاد مان متارين ۾ ١٢٧٦ سن ۾ ليلت البرات ١٥ شعبان جي تولد ٿيو. شروع ۾ قرآن شريف جي تعليم کان فارغ ٿي، قاضي محمد اسماعيل (متوفي ١٢٨٦) ۽ قاضي عبدالحميد (متوفي ١٣٠٥) مولانا محمد مقيم متعلوي فارسي جا علوم پڙهي فارغ ٿيو. عربي جا شروعاتي ڪتاب حافظ حاجي عبدالوالي متعلوي (متوفي١٣١٢) وٽ صرف نحو جا ڪتاب پڙهيائين. تفسير قاضي حاجي عبدالواحد بن ابراهيم متعلوي وٽ. باقي علوم سمورا جامع العلوم مولانا مولوي محمد حسن مرحوم حيدرآبادي (متوفي ١٣٠٩) ۽ مولوي حاجي احمد علوي (متوفي ١٣٤١) جو پڻ ساڳي حيدرآباد واري مدرسه ۾ تعليم ڏيندو هو. آتي فارغ ٿيو. ان کانپوءِ ١٣٠٤ ۾ مڪه شريف جو سفر درپيش آيس. مڪه جي مدرسه هنديه ۾ سيد عبدالله (متوفي ١٣١٠) وٽ نحو جو مشهور ڪتاب الفيه ابن مالڪ ۽ ٻيا ڪتاب پڙهيائين. مڪه شريف جي مشهور صوفي عالم شيخ محمد مراد النقشبندي المجددي کان تصوف وغيره ڪتابن جي اجازت حاصل ڪيائين. ان کان پوءِ مدينه منوره ۾ شيخ الدلائل سيد محمد حسين ۽ سيد محمد بن ظاهرالوطري الحنفي کان دلائل الخيرات جي اجازت حاصل ڪيائين. نقشبنديه طريقه ۾ پهريان شيخ ولي محمد ملاڪاتيار واري جو مريد ٿيو. ان

Marfat.com

کان خط ڪتابت جي ذريعي شيخ محمد مظهر بن شيخ احمد سعيد مجددي مهاجر مڪي کان تصوف ۽ اخلاق ۾ علم جا فائدا حاصل ڪيائين. ظاهري علم پڙهائڻ کان وڏيڪ سندس لاڙو ذڪر اشغال ڏانهن رهندو آيو. ۽ متارين ۾ پنهنجي مشهور فاضل ۽ شاعر ٻاءُ قاضي هدايت‌الله سان گڏجي گذاريندو ۽ ڪتابن جي مطالعه ۾ مشغول رهندو هو. بي نظير ڪاتب ۽ اعليٰ درجه جو خوشخط هو. عربي فارسي زبان ۾ بي ساخته مضمون لکڻ تي قدرت هوس.

سموري زندگي متوڪلانه گذاري ۲۰ شوال‌المڪرم سن ۱۳۲۲ ۾ هن دنيا فاني مان رحلت فرمائي ويو.

(مسوده دستخط قاضي عنايت‌الله)

۱۸۲- آخوند اميد علي سانوڻي هالائي

عالم فاضل، عامل شاعر نقشبندي طريقي جو صوفي آخوند اميد علي تخلص سها ولد حاجي عبدالله ملا سانوئي، خواجه عبدالقيوم مجددي قندهاري جي مريدن مان هڪ ڪامل شخص ٿي گذريو آهي. گهڻو وقت حيدرآباد جي ٽالپرن وٽ گذاريندو هو. هو سندس علمي ...ل سان خدمتون ڪندا رهندا هوا. علم جفر ۽ عمليات ۽ علم تڪسير ۽ اعداد جو وڏو ماهر هو. ۽ انهيءَ فن ۾ سندس دستخط هڪ رسالو به نظر مان گذريو آهي جنهن ۾ مستحصله نقش پڙ جون واتون ڏنڪاريل آهن. هو فارسي جو نهايت عمدو شاعر آهي ۽ تاريخي ماده ڪڍڻ جي فن ۾ هڪ بي مثل قابليت جو مالڪ هو.

قصيده برده جو شرح فارسي نظم ۾ بن نمونن ۾ نهايت اعليٰ نموني ۾ ادا ڪيو اٿس. ان سان گڏ نثر ۾ به آن جي هيٺ ترجمه ڏنل

Marfat.com

آهي، تہ جيئن وڏيڪ وضاحت سان قصيده جو مطلب دل نشين ٿئي. هڪ شعر جو نموني طور ترجمہ هيٺ ڏجي ٿو.

فمالعينيک ان قلت اکففا همتا ـ ومالقلبک ان قلت استفق يهم

(١) چيست اين چشمانت راگريند گر گوئي بمان
ورهمي گوئي دلت را هوش کن گردديهم (پريشان)

(٢) پس چيست چشم گريہ کنان ترا اثر
گر گويمش کہ گريہ مکن گريد او بهتر
باز اين دل تراچہ رسيدہ ست آفتي
گويم بهوش شو شود هوش بيخبر

سنڌس فارسي شعر جو نمونو هي آهي. حضرت عارف حاجي جن ـــــــ ۾ مناجات ۾ فرمائي ٿو.

خداوندا دلم را زندگي ده
بکار نيکوئي فرخندگي ده
زبانم را بذکر خويش بکشا
بکامم شکر شکرانہ بفرسا
شب ناآميدىم را صبح گردان
بفيروزي چو خورشيد درخشان
گل پژمرده از باد خزاني
بخندان از نسيم جاوداني

پنهنجي محبوبہ جي نالي تي هيٺين نظم لکي اٿس.

بگوش هرکہ رسد همچومن ملامت عشق
زند بہ تعبيہ نام حسن بہ نو بت عشق
حقيقتي ست نهان در حقيقت صورت

Marfat.com

خوشا حقیقت حسن است در حقیقت عشق
لبش چه لب که لب کوثر و لب حیوان است
مگر ببوسه شوم، خضر در طریقت عشق
یقین که مفتئی عشاق مي دهد فتوی
بخون من بستم کیش در شریعت عشق
مرا بجا دوئي چشمانش رخنه درکار است
بیک نگاه دلم را رُبود غیرت عشق
تبارک الله که دلبري پري پیکر
نهاد در دل ویرانه ام ودیعت عشق
نوشت از سر هر بیت نام موزونش
سها بشیفتگی نامه وثیقت عشق

هن فارسي جي خوشگو شاعر ۽ صوفي جو وصال ١٥ - ربيع الاول
سن ١٢٩٨ ۾ ٿيو. سندس هڪ همعصر عزيز آخوند احمد هيٺين ريت
قطعہ تاريخ لکي آهي:-

فرقت یاران عذاب داغ دهد بردلی
نیست کسے را گذار خواه نبی و ولي
عابد و ساجد تمام - جاهد عقبیٰ مدام
خاصه با خلاق حق با سم امید علي
بر دل او نقش است شاه قیوم الست
بود زخیل کرام شیخ مجدد ولي
بیک اجل چون رسید گوش دل او شنید
فادخلوا جنات عدن شارب جام ملي
١٢٩٨
ماه ربیع لاولین پانزدهم یوم ثالث

Marfat.com

بود هزار دو صد و نود هشت تلي (۱)
سال وصالش بگوش گفت با احمد شروش
عابـد و حافـظ (۲) وائـي اميد علـي
وهود خل بجنت السلام مان بہ سندس سال وفات ملي ٿو.
(از مسودات آخوند احمد هالائي)

۱۸۳- آخوند احمد ساذوڙي هالائي

عالم، فاضل شاعر حافظ آخوند احمد قادريہ طريقي جو فقير ۽ پير سيد علي گوهر بن پير صبغةالله بن سيد پير محمد راشد روضي ڌڻي جي مريدن مان هو. سموري زندگي تعليم ۽ تعلم ۽ شعرگوئي ۾ گذاريائين. حيدرآباد جي ٽالپرن وٽ سندس وڏي عزت ۽ مان هو. مير نور محمد ۽ مير محمد حسن‌علي خان ولد مير نصير خان وٽس تعليم حاصل ڪئي ميرن جي ڪيترن صاحبزادن جي ڄمڻ جون تاريخون لکيون اٿس. ۽ ڪن جي وفات تي بہ قطعات آهن. هو تاريخ جي ماده ڪڍڻ واري فن ۾ بلڪل يڪتا زمانہ هو. سندس هم عصرن مان آخوند اُميد علي سها هالائي ۽ مولوي احمد يتائي مان شعرن جو تبادلو ۽ تتبع ٿيندو رهيو آهي. عربي فارسي، سنڌي ٽنهين زبانن ۾ ڪلام موزون ڪندو هو. وڏو عابد زاهد متقي هو. جنهن ڪري چمار بہ تمام وڏي حاصل ٿئي هئس يعني تہ هڪ سئو سال کان بہ وڌي چمار حاصل ڪري، پوء وصال ڪيائين ۽ پنهنجي هم عصر دوست آخوند اُميد علي جي وفات جو بہ پاڻ مرثيو لکيو اٿس. جو اُميد علي جي تذڪره ۾ درج آهي.

---

(۱) مخنف ڏالي (۲) اِتي هڪ حرف ڇڏيل آهي

Marfat.com

آخوند اُميد علي نقشبندي طريقي جو صوفي هو. مگر ان هوندي به
بهادر نالي پنهنجي شاگرد تي نظارو رهندو هوس.

هڪ دفعي اُميد علي بهادر جي شان ۾ هيٺئين رباعي ارشاد فرمائي.

بهادر چه دري ست پاڪيزه
نباشد چنين گوهر در صدف
نه هر جوهري قدر او را شناخت
بهادر گران را مده با خزف

آخوند احمد مرحوم انهيءَ قطعي جي جواب ۾ فرمايو ته:-

بهادر نه دري ست پاڪيزه
ز خرمهر ارزان برابر خزف
چو شعراء تابع غوا گفته حق
تو داناى هستى مفرما قذف

انهيءَ سلسلي ۾ هڪ ٻئي سان ٻنهي شاعرن جا ڏگها سوال جواب
هليا آهن. جن کي اختصار سبب هت ترڪ ڪيو وڃي ٿو.

هڪ ڏگهو منظوم عربي خط مولوي احمد ٺٽائي کي لکيو اٿس،
جنهن ۾ فرمائي ٿو.

فيامن هو احرق قلبنا بنار هجرڪ
فيجمع بيننا رب الخلائق

هن عربي خط جي آخر ۾ عربي کان پهلو بدلائي فارسي ۾
خطاب ڪري ٿو.

شوق زياد گشت بسوى وصال تو
ليکن بد ست خويش ندارم زمام را
چون اختيار نيست مرا در طريق وصل

Marfat.com

پس اختيار کـردم اينک کـلام را
احمد صبور بـاش کـہ ناگهہ صبا رسد
از بـوء گـل معطر سازم مشام را

فارسي عربي ڪلام کان پوءِ سندس سنڌي ڪلام جو نمونو هڪ قطعہ تاريخ ۾ معائنہ ڪري سگهجي ٿـو، جو سيد خان محمد شاهہ سنائي جي تعمير مسجد جي سال لاءِ لکيو اٿس. فرمائي ٿو،

سيد خان محمد مسجد جوڙائي گهڻي هيج منجهاء
شـروع مهيني رجب ۾ پـوري شب قـدرا
تـاريخ اُنجي سال جـي چئي ان پـر هاتفا
مسجد سگهوري، گهر خـدا پلي جـو آهـہ

آخوند صاحب ۾ علم، عبادت جي وصفن کان سواءِ خانداني عمليات ۽ علم جفر ۽ وظيفن ۽ مسخرات جو چاڻ بہ هو. مگر عمليات تي گهٽ ڪاربند هوندو هو. شعر شاعري ۽ ياد خدا ۾ مشغول رهندو هو. ايڏي ڪماليت وارو بزرگ ١٣١٧هہ ۾ وفات ڪري هالن ۾ دفن ٿيو.
(بياض آخوند احمد هالائي)
[٣١- آگست ١٩٤٧ع بروز يڪشنبہ ڪراچي- وفائي.]

١٨٤- مفتي محمد رفيق هالائي

هي بزرگ عالم فاضل صاحب فتويٰ ٽالپرن جي زماني ۾ هالن ۾ ٿي گذريو آهي. درس تدريس سان گڏ انهيءَ وقت فتويٰ نويسي جو معاملو بہ سندس حوالي هو. هو سڀني علومن جو ماهر ۽ فاضل عالم هو. هن بزرگ جي وفات پهرين جمادي الثاني سن ١١٨٢ ۾ ٿي گذري

Marfat.com

آهي. سندس معتقدن مان هڪ شاعر سندس تاريخ وفات هيٺئين ريت لکي آهي.

وه چه انسان فاضل و فائق
بود اندر لطافت او لائق
عالم و عامل ديانتدار
دائما با کتابيان مشفق
در علوم چهار ده دائي بود
لطف طبعش بهر کسی لا حق
علم فقه و فرائض و تفسير
از حديث و معاني و منطق
هم کلام او اصول قرات و صرف
نيز بود او بمناظره مسبق
قضيئه فوت شان ز هوشم برد
طعن جگر ها نمود همچو شفق
بر نماز جنازش مردم
بود الف چهار از تحقق
در شب اول، جمادي الثاني
کرد مولاء ما رحيل بحق
گفت هاتف ز سال تاريخش
بود، ازان مرندم هدايت حق

۱۱۸۲ ھ

(از کتب خانہ ملا سانوڻي هالائي)

Marfat.com

١٨٥- آخوند محمد قاسم سانوڻي هالائي

آخوند محمد قاسم ولد آخوند محمود سانوڻي هالائي فارسي جو وڏو شاعر ۽ فاضل اديب ٿي گذريو آهي. هن سموري تعليم پنهنجي والد بزرگ وٽ حاصل ڪئي، جو نصرپور ۾ بيرن وٽ تعليم ڏيندو هو، ۽ سندس مقبرو به اُتي نصرپور ۾ آهي. سندس وفات ٻارهين صدي هجري جي آخر ۾ ٿيل ڀانئجي ٿي. چاڪاڻ جو سندس دستخط هڪ ڪتاب ڏٺو ويو، جنهن تي ١١٧٢ لکيل آهي.

آخوند محمد قاسم پنهنجي والد جي وفات کانپوءِ ڪجهه وقت نصرپور ڇڏي ۽ آخر مير چاڪر خان جي ٽنڊي ۾ تدريس جو شغل جاري رکيو. ڪانئس فارسي زبان جي تعليم وٺي ڪيترائي فائدو پرائي ويا. هن جي سفر ۾ هڪ "ديوان قاسم" جمع ٿيل آهي. نموني طور سندس ڪلام مان ڪجهه بيت ڏجي ٿو.

رسيده در جهان بي سرو رفتار
بسنت همچنين از دور دوّار
رخ خجلت ده گل اے گل اندام
تو هم با عاشقان بنماء اظهار
روان شو بادل افگاران بگلشن
که گل هم گردد رويت دل افگار
ربا تاج گلرو ده لاله را داغ
ز حسن خود بهريک کن خبردار
رود اندوه هجران از دل من
به بستان چون شوم با تو قدح خوار
رحيق کامراني نوش با دت

Marfat.com

بقاسم هم عطا کن قدح دو چار

ایضاً له

زود آ که در قالب ـــــ آید جان باز
جان باز تو ام ـــــ روح روان باز
زود آ ز ـــــ غم آئینه دل
کز عکس خور رخت شود نور افشان باز
زلفت چو شب تار رخت صبح منور
روزم بشب این ـــــ مگر دور زمان باز
زنجیر کجا که این دل آشفته در این شب
دیوانه شده شب از هوس زلف بتان باز
زین گونه قاسم بدر دیر نشین است
شاید که کند رحم بر او پیر مغان باز

ایضاً له

چهره اش خوب است رخسارش علی هذا القیاس
خنده اش خوش است و گفتارش علی هذا القیاس
شکل او دلخواه و ناز جان فزایش زان قبیل
صور قرن ـــــ کردارش علی هذا القیاس
جلوه اش جادوی اوصاف جمالش زین نمط
قامتش نیکو است و رفتارش علی هذا القیاس
دیده شوخش ستمگار و جفا کار است بس
گیسوئی حمدار و طرارش علی هذا القیاس
طبع قاسم دلکش و طرز بدیعش دلنواز
نظم او نغز است و اشعارش علی هذا القیاس

Marfat.com

سندس بيو ڪلام بہ علیٰ هذا القياس ڏاڍو شيرين ۽ دل پسند آ
مرحوم محمد قاسم جي وفات ۱۳ صدي جي اوائل ۾ ٿيل آهي. اگر
سندس مقرر تاريخ معلوم نہ ٿي سگهي .

(مسودات ڪتبخانہ خاندان سانوڻي)

۱۸۶- آخوند نُور محمد ساڌوڻي هالائي

نور محمد بن آخوند الهہ بخش بن عارف صوفي حاجي متين‌الدي
سانوڻي هالائي. آخود امير علي هالائي جي دستخط هڪ ڪتاب ...
لکيل ڏنو ويو تہ ملان سانوڻي عقيلي نسب جا هاشمي آهن. ...
سلسلہ نسب گهڻي ڳولا سان بہ هٿ ڪونہ اچي سگهي ٿو.

آخوند نور محمد علم تعويذات ۽ عمليات ۽ علم تڪثير جو و...
ڄاڻو هو. فارسي زبان جو پڻ چڱو شاعر هو. سندس مخمس ڪريا...
سعدي نظر مان گذري. جنهن مان هڪ بند هيٺ ڏجي ٿو.

در ايام گلزار فصل بهار
بهم مجلس مهوش گلعذار
بوقت صبا خنده لالہ زار
مئي لال در ساغر زرنگار
بود روح برور چو لعل نگار

آخوند نور محمد ۲ ذوالحج سن ۱۲۸۱ ۾ هن دنيا فاني م...
رحلت فرمائي جاوداني جهان ڏانهن روانو ٿي ويو. قطعہ تاريخ وفا...
سندس عزيز همعصر آخوند احمد هيٺين ريت لکي آهي .

Marfat.com

بسالکان هدایت طریق دین متین
بود نصیب مدارج علا بلاشک و شین
حرم کعبهء فردوس را دخول و طواف
کسي ندارد خبر حاجیان عین یقین
زهي مهذب اخلاق - مؤدب علم
بناسم ان له ذمة بفضل مبین
به بیت دوم از ماه حج بود هجرت
هزار دو صد هشتاد و هفت سنین
گذاشت کثرت از شوق وحدت واحد
بمرغ طائر باشد قفس عذاب مهین
بگفت احمد تاریخ رحلتش از دل
مقیم نور محمد بود بخلد امین

١٢٨٧هـ

(از مسودات آخوند احمد هالائي)

١٨٧- آخوند عبدالصمد ساڌوڙي هالائي

پختہ گو شاعر ۽ عامل - رمل جفر جو ماهر بزرگ ٿي گذريو. هو آخوند خليفہ گل محمد هالائي جو عزيز ۽ همعصر هو. سندس دستخط هڪ ڪتاب نظر مان گذريو. جنهن تي ٢١ ربيع الاول سن ١٢٢٤ لکيل هو سندس فارسي ڪلام جو هيٺيون نمونو آهي.

زماني جي شڪايت، دوستداري ۽ ناقدري جي باب ۾ فرمائي ٿو.

نادار را عزیز نہ باشد نہ خویش کس
نادار عیبدار بود بوءِ دار بس

Marfat.com

چون داشت درد بوديم در حلقہ عزيزان
کس يار غار خواند کسي دوست دار بس
دولت از دست رفت زبون گشتم از چون مور
دائمال خلق گشتم در زيـر بـار بس
عبدالصمد خموش مکـن نـالـہ عبـث
خوش دار خويش بـر قلم کردگار بس

مرحوم آخوند عبدالصمد ٢٢ محرم‌الحرام سن ١٢٧٢ جي هن دنيا فاني مان لاڏاڻو ڪري جاء جاوداني ڪي وڃي هميشہ لاء وسايو.

١٨٨- حافظ نصرالله ساڻوٽي هالائي

قاري عالم شاعر نصرالله بن حافظ بلال بن حافظ هارون ساڻوٽي. "ساڻوٽي" هن ڪري هن خاندان کي سڏيو ويندو آهي. جو علم درياء هنن وٽ ساڻوٽي جي موسم جيان چوليون هڻندو رهندو هو. چيو وڃي ٿو تہ هن خاندان جو سلسلہ نسب حضرت عقيل بن ابي طالب سان وڃي ملي ٿو. ـــ والله‌اعلم.

آخوند حافظ نصرالله فارسي ۾ هڪ مناجات چئي آهي. جنهن جا چند شعر هيٺ ڏجن ٿا.

ز شـر نفس اماره نـگا هـم دار يا الله
هوائي غير خود کلي زمن بردار يـا الله
کريما از کرم ما را بده توفيق بر طاعت
مرا از لطف خود هرگز فرو مگزار يا الله
مرا از درد بيماري بفضل خود نگهداري
برحمت خويش کن ياري بدبن بيمار يا الله

Marfat.com

دران تنگی و تاریکی که اندر لحد من باشد
فراخي بخش روشن کن پراز انوار یا الله
ز وسو سهاری شیطاني، دگر خطرات نفسانی
از ان هر یک تو می داني منم بیزار یا الله
شکسته دل همین نالد بدرگاه تو نصرالله
برو رحمت فراوان کن کرم بسیار یا الله

سموري زندگي درس تدريس ڏيندي هن فاني جهان مان لاڏاڻو ڪري ويو. اگرچه سندس وفات جي تاريخ مقرر طور معلوم نه آهي. مگر هو صاحب ١٣ صدي هجري رجائن مان آخوند گل محمد "ديوان گل" واري جي معاصرن مان آهي.

١٨٩- خليفو حاجي لطف الله ساڻوڏي هالائي

لطف الله بن حاجي حافظ نصرالله سانوٽي، هڪ عالم شاعر ۽ مدرس ۽ نيڪ سيرت بزرگ ٿي گذريو آهي، سندس ڪلام سنڌي فارسي مدح ۽ مناجات ۽ مولودن جي صورت ۾ موجود آهي. هن صاحب جي شادي سنڌ جي مشهور شاعر خليفو حاجي گل محمد هالائي "ديوان گل" جي مصنف جي دختر نيڪ اختر سان ٿي هئي، هي سمورو خاندان پيرصاحب صبغت الله پاڳاري جو مريد هو. جنهن ڪري هن کي خليفو جي لقب سان سڏيو ويندو آهي. آخوند لطف الله پنهنجي والد جي وفات ڪانپوءِ هالن براڻن جي بازار واري مسجد ۾ پنهنجي والد جي جاءِ تي درس تدرس ڏيندو رهيو. اها مسجد اڄا ڏينهن سندس فرزند آخوند حبيب الله جي نالي سان مشهور آهي جو ١٢٥٣ ۾ وفات ڪري ويو آهي.

Marfat.com

آخوند لطف الله ١٣ صدي جي آخر ۾ وفات ڪئي ۽ هنن سڻ
لڳڻ وقت سندس شاگردن ۾ هڪ بزرگ ٨٠ سالن جو هالن پراڻن
۾ اڃا زنده موجود آهي.

سنڌي ڪافي آخوند لطف الله

هو وئيڙا ڪنهن ڏس ڏور ـ عمر! ادا آءٌ ڏوتي ڏسان ڪين ٿي
جيڪس جهانگي جوءِ مان ـ لڏي ويڙا ڪنهن زور ضرور
مندون مولي آئيون ـ سارو نـ موتيا مـور
ملڻ ڪارڻ مارن جي ـ رڙي تـيس رنـجـور
الاهي لاڳاپا لطف چئي ـ ساري ويـا مـهجـور
عمر ادا آئون ڏوتي ڏسان ڪينڪي

ايضا غزل

محب ماڻه ڪريو تون مارين ٿو
سور دل جا سدا سڌارين ٿـو
تون بچين تو تير برهه جا تازا
نيـڻ ڪٿيو جڏهن نهاريـن ٿـو
قـرب وارن قـريب ڪوڻابـو
پرت جا جام پڙ پيارين ٿـو
عاشقن کـي آهـا بشارت بس
نيش پنهنجي برين پوڪارين ٿو
آهـه حيـران لـطـف هالائـي
نت نوان ناز جنهن ڏيکارين ٿو.

ايضا مناجات فارسي

غمي دارم ڪه دوايش از تو جويم ـ تن بيمار طبعم را طبيبي

Marfat.com

پريشان دل فتادم از وطن دور ـــ نظر فرما برين حال غريبي
درين آوارگي بيچار گشتم ـــ به تنهائي توبا قربت قريبي
ز لطف عام تو اميد دارم ـــ دعائي مستمندان را مجيبي

قصيدو طويل آهي. جيو وچي تو ته مديني شريف ۾ حاضري واري موقعي تي روضه اطهر جي سامهون پڙهيو هوائين. والله اعلم.
(ڪاغذات قلمي ڪتبخانه ملا سانوڻي هالائي)

١٩٠- آخوند رحمت الله ساڏوڻي هالائي

آخوند رحمت الله ولد آخوند محمد شاڪر سانوڻي چڱو شاعر هو. ڪجهه فارسي ڪجهه سنڌي ڪلام سندس ڪتبخاني ۾ موجود آهي. هو فارسي تعليم حاصل ڪري ڪانپوءِ سرڪاري ملازمت ۾ گهڙيو. ۽ ناري جيل (حيدرآباد) تي جيلر هو. ۽ اتان رٽائرڊ ٿي اچي عالن ۾ ياد خدا ۾ مشغول رهيو. سندس فارسي ڪلام هيٺين ريت آهي.

از اسقام و علل رنجور گشتم ـــ ڪريما بخش يڪ شرب شفائي
علاج خويش را جز تو ندارم ـــ دوائي درد من آخر نمائي
درود مصطفي اولاد و اصحاب ـــ طفيل او اجابت ڪن دعائي
فقير رحمت الله داغدار است ـــ شهنشاها احب واسع دعائي

آخوند صاحب ٢١ جمادي الثاني سن ١٣٠٢هـ جي هن دنيا فاني مان گذاري ويو. ۽ پنهنجي خانداني قبرستان ۾ دفن ٿيو.

١٩١- مخدوم عبدالواسع سيوستاني

عالم فاضل شاعر عبدالواسع بن مخدوم محمد حسن قاري جو اهو

Marfat.com

پاءُ هو ، مخدوم عبدالواحد سيوستاني بياض واري جو ، سندن خاندان ۾ تصوف ۽ علومن جو چرچو هو. سندس چاچي مخدوم عبدالواحد ڪانپوءِ قضا ۽ مدرسي جو مالڪ سندس وڏو ڀاءُ مخدوم محمد عارف هو. جنهن ڪري عربي علم ته پنهنجي مدرسي ۾ ئي تحصيل ڪيائين. ان ڪانپوءِ پنهنجي خانداني بزرگن جي طريقي نقشبنديه جي بجاءِ هو قادريه طريقي ۾ ملتان جي هڪ پير صاحب جي بيعت ڪيائين ۽ خلافت جو خرقو حاصل ڪيائين. اهو پير صاحب سال به سال سيوهڻ ۾ ايندو رهندو هو.

هو وڏو فقيه ۽ صوفي اهل الله ٿي گذريو آهي. ڪڏهن ڪڏهن فارسي شعر ۾ به طبع آزمائي ڪندو هو. جو تصوف ۽ حال تي مشتمل آهي.

نمونه

الا يا ايهاالساقي شراب عشق را نوشان
زدست خويش با مستانه دلق بيخودي پوشان
قلندر قادري هستم به بحر معرفت مستم
کمر در راهه حق بستم ردائي فيض بر دوشان
دلم هموار مي جوشد براهه عشق مي کو شد
رحيق راهه مي نوشد، دلم چون ديگ درجو شان
گل گلزار تحسينش، بهار باغ تمکينش
زتاب آتش حسنش، چراغ دل بکن اوشان
مغني گر تو مي داني، غزل خواني بيا بيشم
بوجد آري دل مارا، فراموشم شود اوشان
بعبد الواسع عاشق، بده يکجرعه فائق
که خاطر زان شود شائق طريق قادري کوشان

Marfat.com

سندس اولاد مان مخدوم حاجي فضل‌الله پاٽائي وڏو مشهور عالم ۽ صوفي ٿي گذريو آهي. ١٣ صدي جي وچ ڌاري وفات فرمائي ويو. الله تعاليٰ مٿس رحمت ڪري.

١٩٢- مخدوم سعدالله سيوستاني

قاضي سعدالله بن مخدوم محمد حسن قاري ۽ مخدوم عبدالواحد بياض واريءَ جو پاٽيٽو عالم فاضل ۽ بين علومن جو ماهر هو.

سيوهڻ ۽ سندس متعلق سر زمين جي قضا ۽ فتويٰ سندس پياءُ مخدوم محمد عارف جي حوالي هئي. ۽ اهو مير مراد علي حيدرآبادي جي حڪومت جو زمانو هو.

هڪ دفعي مير صاحب مخدوم محمد عارف ڏانهن لکيو ته حيدرآباد ۽ سندس آس پاس واري علائقه جي شرعي فيصلن ڪرڻ لاءِ هيڏانهن ڪو قاضي موڪليو. جنهن جي جواب ۾ محمد عارف صاحب پنهنجي ڀاءُ مخدوم سعدالله کي حيدرآباد روانو ڪيو. مير مراد علي ڏانهن مخدوم محمد عارف جيڪو پنهنجي ڀاءُ لاءِ تعارفي خط لکيو، تنهن ۾ چاٽايل هو ته "جامع العلوم سعدالله" موڪلجي ٿو. مير صاحب جڏهن اهي حرف پڙهيا تڏهن حيرت لڳس، مخدوم سعدالله کان جدا جدا علمن بابت سوال پڇڻ لڳو، فقط هن ارادي سان ته سچ پچ جامع العلوم آهي يا فقط عبارت آرائي لاءِ اهي لفظ ڪم آندل آهن. طب، نحو، عربي ادب، فارسي شاعري، علم عروض مطلب ته مختلف علمن مان سوال ٿيندا رهيا. ۽ مخدوم صاحب برابر جواب ڏيندو رهيو. جنهن تي مير مراد علي خان آفرين چوندي فرمايو ته "بيشڪ اوهان جامع العلوم آهيو". مخدوم صاحب هڪ لا اُبالي مزاج ۽ بي پرواهه ماڻهو هو جنهن

Marfat.com

ڪري حيدرآباد ۾ هڪ مهيني ڪان وڌيڪ رهي نہ سگهيو. قضا جو عهدو ڇڏي مير چام خان وٽ، ٽنڊو چام ۾ وڃي رهيو. چام خان مخدوم صاحب جو ڏاڍو معتقد ۽ مخلص هو، جنهن ڪري سموري زندگي پاڻ ڪان جدا نہ ڪيائين ۽ مخدوم صاحب وفات بہ ٽنڊوچام ۾ ڪئي، ۽ اهو واقعو هجري جي ١٣ صدي جي پوئين اڌ ۾ ٿي گذريو.

١٩٣ - مخدوم محمد صالح صوفي سيوستاني

محمد صالح ولد مخدوم محمد حسن قاري (برادر زاده مخدوم عبدالواحد صاحب البياض) هن بزرگ ۾ ننڍپڻ ڪان وٺي صلاحيت ۽ نيڪي جا آثار ظاهر هوا، ١١ سالن جي ڄمار ڪان وٺي پنهنجي چاچي بزرگ مخدوم محمد عارف مفتي سيوستان جي مدرسہ ۾ سمورا رواجي علوم پڙهي فارغ ٿي ويو. خصوصاً فقہ ۽ طب، جفر جامع ۾ يگانہ روزگار ٿيو. شروع ڪان وٺي عام ماڻهن ڪان گوشہ گزين ٿي ڪتابن جي مطالعہ ۾ لڳو رهيو. آخر ۾ ڪتابن ڪان منهن موڙي ياد خدا ۾ مشغول ٿي ويو.

زماني جي گهمسان ۾ ڦاسڻ ڪان بچاء طور شادي ڪرڻ ڪان آزاد رهي ايتريقدر الاهي عشق ۾ محويت حاصل ٿيس، جو ڪيس عام ماڻهو مجذوب سمجهڻ لڳس. هميشہ سائي پوشاڪ تي ڳاڙهي پڳ پائيندو هو. هوڏانهن حنفي طريقي ۾ ڳاڙهو ڪپڙو ڍڪڻ بلڪل مڪروه آهي، ڪن لاابالي صوفين وانگي اهل بيت جي محبت جي وڏي دعوا رکندو هو، ۽ انهيء ڪري پاڻکي جعفري طريقي جو پيرو بہ سڏائيندو هو. مگر ان هوندي بہ شيعہ مذهب سان عملي طرح گوشہ گزيني ۽ چلہ نشيني ۽ رياضتن ۾ بعض حالتن ۾ ايڏو محو ۽ مشغول

Marfat.com

رهندو هو. جو فقط وڻن جي ڦڙن تي گذران ڪري وقت گذاري وڃندو هو.

رياضت ۽ ٻڪن ڪري اندر ۾ ايڏو چمتڪار پيدا ٿيل هوس جو بعض حالتن ۾ صافي سيني جي ڪشف سان ايندڙ واقعات جو بيان ڪري ڇڏيندو هو. جنهن ڪري سندس ڪشف ۽ ڪرامت جو ملڪ ۾ ڌاڌو ۽ غلغلو بلند ٿيل هو ۽ سوين حاجتمند انسان وٽس ايندا ۽ فائدو پرائي ويندا هوا. نذر ۽ نياز به گهڻائي پيش ٿيندا هئس. مگر هو مجرد مرد خدا جو هو. جنهن ڪري ڪجهه به قبول نه ڪندو هو. يا فقط وٺي عام ضرورتمندن ۾ ورهائي ڇڏيندو هو.

هو صاحب گهڻو ڪري شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي ڪلام جو شائق رهندو هو. سومر ۽ فضل فقير نالي به درويش گهڻو ڪري وٽس اچي ڀٽائي جي ڪلام سان ڪيس وندرائيندا هوا ۽ راتين جون راتيون ڀٽائي جي موحدانه شعر ۾ گذرنديون رهنديون هيون.

حيدرآباد ۾ جعفر نالي هڪ ڪني سندس معتقد جو گمان هوندو هو ته صوفي محمد صالح ڪيميا ڄاڻندو آهي. هن جي گهر ۾ هڪ نوجوان ڌيءَ هئي، جا حسن و جمال ۾ بلڪل بي مثال هئي. جعفر مخدوم صاحب کي عرض ڪيو ته هي منهنجي ڌيءَ پنهنجي نڪاح ۾ قبول ڪريو ته آئنده منهنجو ۽ منهنجي پوري ڄمار باقي جو وقت آرام سان گذرندو رهي ۽ مال دولت جي محتاجي لهي ويندي. مخدوم صاحب ان ڳالهه کان انڪار ڪندي فرمايو ته مونکي ته ڪا ڪيميا ڪانه آهي، باقي تنهنجي ڌيءَ سا هندورن ۾ لڏندي ۽ ٻانهيون ٻڌي سندس خدمت ۾ آيبون هونديون. درويش جو چوڻ سچو نڪتو. ٿورا ڏينهن مس گذريا، مير صوبدار خان ولد مير فتح علي خان ”فاتح سنڌ“ کان سندس ڌيءَ جو سماءُ پهتو ته حرم سرا ۾ داخل

ٿي هندورن ۾ لڏندي نظر آئي، ۽ پرستاريون سندس خدمت ڪنديون رهيون.

هڪ دفعي جو واقعو آهي ته سيد قائم جهانڪارائي تي سرڪاري پئسن غبن ڪري مير ڪرم علي خان ٽالپر حاڪم سنڌ جو غصو ٿي پيو، جنهن تي سادات سڳوري مخدوم محمد صالح کي اچي عرض ڪيو ته اوهان مون سان گڏجي هلي مير صاحب کي سفارش ڪريو ته منهنجي جان خلاص ٿئي. جنهن تي درويش شاهه صاحب گڏجي سيوهڻ مان ڪهي اچي حيدرآباد پهتو ۽ سموري سفر ۾ هڪ جهنڊو به ساڻ هون. پاڻ شاهه مڪائي جي قلعي ۾ اچي لٿو. سيد قائم شاهه کي چيائين ته تون هي منهن جو جهنڊو ڪلهي تي کڻي مير صاحب جي ڪچهري ۾ پهچي وڃ، اميد ته تو کي ڏسڻ شرط، مير صاحب جو غصو ختم ٿي ويندو، شاهه صاحب ڊچندي درويش جو حڪم مڃي، مير صاحب جي ڪچهري ۾ وڃي حاضر ٿيو، مير صاحب ڏسندي فرمايو ته اوهان نه ڊڄو، اوهان صحيح نسب سيد آهيو. اوهان کي آءٌ قيد ۾ وجهي بي‌آبرو ڪري سگهان ٿو؟ شاهه صاحب کي نه فقط ڏوهه معاف ٿيو، پر مير صاحب ڀاران نوازش به ٿيس، جنهن تي هن صاحب حيدرآباد مان ريشمي وڳو تيار ڪرائي مخدوم صاحب جي خدمت ۾ پيش ڪيو ته هي قبول پوي جو اوهان جي برڪت مان هي بلا ٽري آهي، مخدوم صاحب انڪار ڪندي فرمايو ته مون کي ڪجهه به نه گهرجي، هي سفر خدا ڪارڻ ڪيو اٿم. باقي دنيا جي لالچ جو ڪو به غرض ڪونه آهي. مخدوم محمد صالح ڪڏهن ڪڏهن فارسي ۾ نظم به موزون ڪندو هو جنهن جو نمونو هيٺ ڏجي ٿو:-

از دو عالم غير ذات پاڪ حق درڪار نيست
مست هشياريم سائل، جز دل بيدار نيست

Marfat.com

رائت راهے قلندر بردوش آرائیم بس
تاج تقوی بر سرم از خشن پوشي عار نیست
سر خوشم از جام وحدت هست از روز اول
محوروئی دوست می باشم ، بعالم کار نیست
از سر جوش جنون در راه مستي گامزن
هیچ حاجت از رفیق و مونس وغمخوار نیست
از شراب شوق سر مستي، محمد صالح ست
درد دل و جانش طرب و الفت ورائی یارنیست

. هن صاحب جي تقوي ۽ پرهيزگاري ڪري ٽالپرن جي ساڻس ڏاڍي نيدت هئي. جڏهن مير نصير خان ولد مراد علي خان سنڌ جو والي ٿيو. هن مخدوم صاحب کي ديهه سامتياڻي جاگير ۾ ڏنائين. سامتياڻي ديهه جي ڪاردار نالي جيڪو پروانو جاري ڪيو ويو هو. تنهن ۾ ميرصاحب مخدوم کي هيٺين لقبن سان ياد ڪيو آهي.

حقائق و معارف آگاهے، ڪمالات دستگاهے مخدوم محمد صالح قريشي برادرزاده مخدوم محمد احسان (عبدالواحد سيوستاني) وغيره. انهي ۽ پروانه تي سن ۱۲۵۷ درج ٿيل آهي.

اگرچه سندس وفات جي تاريخ پوري طرح معلوم نه ٿي سگهي آهي. مگر واقعات مان اندازو ڪري سگهجي ٿو ته ۱۳ صدي جي پوئين اڌ ۾ سندس وفات ٿي آهي.

(رساله حالات بزرگان سيوستان قلمي)

۱۹۴- مخدوم محمد مراد سيوستاني

محمد مراد بن محمد حسن (برادر زاده مخدوم عبدالواحد صاحب

Marfat.com

الرياض) درويش عالم ۽ وڏي اثر وارو بزرگ هو. پنهنجي وڏي ڀاءُ گادي نشين مخدوم محمد عارف مفتي سيوستان جي مهمان خاني ۽ زمينن جي سنڀال سندس سپرد هوندي هئي. درس تدريس جو ڪم ڪڏهن به ڪانئس نه ورتو ويو، پر درويشي ۽ خانداني لحاظ ڪري هو وڏي وجاهت ۽ اثر وارو بزرگ هو، جنهن ڪري وقت جي ٽالپر حاڪمن ۾ پڻ وٽ سندس ڏاڍي هلندي هئي. جنهن ڪري ڪمن ڪارين وارا سوالي سفارش لاءِ ڪيس حاڪمن ڏانهن وٺي ويندا هوا، ۽ ماڻهن جا ڪم سندس وجود مسعود جي ذريعي ٿيندا رهندا هوا.

سنڌ جي مشهور بزرگ مخدوم محمد ولد مخدوم محمد عارف سيوهاڻي جي شادي انهيءَ بزرگ محمد مراد جي نياڻي سان ٿي هئي، جنهن مان هن وقت سيوهڻ ۾ سجاده نشين قاضين يا مخدومن جو نسل هلندو اچي ٿو.

هن جون ڪي خاموش ڪرامتون به مشهور آهن. جنهن ڪري حيدرآباد سنڌ جي ڪتبين جو محلو سندس سخت معتقد هندو هو، ۽ دعا لاءِ هميشه هن ڏانهن رجوع ڪندا هوا.

هي بزرگ به ١٣ صدي جي رجالن مان آهي.

(رسالہ حالات بزرگان صديقي سيوستان)

١٩٥- قاضي برهان سيوستاني

چيو وڃي ٿو ته هي قاضي برهان اصل بخارا جو باشندو هو. مگر سير سياحت ڪندي اچي سيوستان ۾ مقيم ٿيو. هو ظاهري علمن جو وڏو عالم فاضل هو جنهن ڪري سيوهڻ ۾ هڪ وڏو مدرسو کولي شاگردن کي پنهنجي علمن مان فيض ياب ڪرڻ لڳو. جڏهن تمام پوڙهو

Marfat.com

ٿيو، پنهنجن شاگردن کي جمع ڪري، کين وصيت ڪيائين ته هاڻي منهنجي لاڏاڻي جو وقت اچي ويجهو ٿيو آهي اوهان آئنده پنهنجو وقت يادالاهي ۾ گذاريندا رهجو. ڪن شاگردن عرض ڪيو ته اسان آئنده ته ظاهري علمن جي تحصيل کان ته محروم رهجي وينداسين. انجو به ته ڪو بندوبست ڪريو وڃي. فرمايائين ته انجو اوهان ڪو خيال نه ڪريو قدرت ڏانهن اها ذات اوهان تي بند ڪانه ٿيندي. جنهن کان پوءِ جلدئي هن بزرگ وفات ڪئي، ۽ کيس دفن ڪري عام ماڻهو سوٽيا ته سندس شاگردن مان ست چٽا آئي سندس مقبري تي مجاور ٿيجي رهجي پيا. مگر ڪجهه وقت ڪانپوءِ، سنڌ تي تاتارين جي ڪاهه ٿي، جنهن ۾ آهي سمورا بزرگ شهيد ڪيا ويا، ۽ انهيءَ هنڌ هڪ جاءِ تي دفن ڪيا ويا. جنهن کي سيوهڻ جا ماڻهو اڄ تائين "گنج شهيدان" سڏيندا آهن.

شيخ برهان ۽ سندس شاگردن جو مقبرو شهر کان ٻاهران مشهور مقبرو آهي. جنهن تي اڳ گنبذ به هو مگر هاڻي هو ويران ٿي ويو آهي. (تذڪره مشائخ سيوستان از عبدالغفور بن حيدر سيوستاني. قلمي.)

۱۹٦- قاضي ڏتو سيوستاني

عالم فاضل، صوفي مفسر قاضي ڏتو، پنجين پيڙهي ۾ قاضي رڪن‌الدين سان وڃي ملي ٿو. جو سنڌ جو قاضي ٿي گذريو آهي. سندس والد جو نالو آهي قاضي شرف‌الدين معروف به مخدوم راهو. مطول تائين پنهنجي والد وٽ علم جي تحصيل ڪري پوءِ مخدوم بلال جي ... ۾ تفسير ۽ علم حديث جي حاصل ڪرڻ لاءِ اچي رهيو هو.

ازانسواءِ مخدوم محمود فخر پوٽي ۽ علامه عبدالعزيز هروي کان به فائدا حاصل ڪيائين ۽ درس ورتائين. ۱۸ تفسير قرآن جا سندس

Marfat.com

مطالعہ ۽ درس ۾ گذريا هوا ۽ سمورا ياد هوس. ترڪي زبان ۾ لکپڙهہ جو به ڏاڍو ماهر هو. علم جفر ۽ ٻيا عجيب علم به ڄاڻندو هو ڪتابن جون عبارتون برزبان ياد هونديون هئس.

مرزا شاهہ حسن ارغون سنڌ جو بادشاهہ سندس شاگرد ۽ معتقد هو ۽ گهڻو ڪري پاڻ کان جدا ٿيڻ نہ ڏيندو هوس. سندس ايڏي تعظيم ۽ تڪريم ڪندو هو. جنهن کان وڌيڪ تصور ڪري نہ ٿو سگهجي.

مير محمد معصوم بکري بہ سندس شاگردن ۾ان هو.

سندس والد مخدوم راهوصاحب حال هو. پنهنجي وفات کانپوءِ پٽ کي ارشاد ڪيو هوائين تہ هو مخدوم بلال جي صحبت ۾ وڃي رهي. جنهن جي صحبت ۾ ڪشف ڪماليت کي رسيو. (معصومي)

تذڪره مشائخ سيوستان جو مصنف لکي ٿو تہ:-

قاضي ڏتو وڏو عالم ۽ ولي ڪامل ڪشف و ڪرامت جو مالڪ هو. پنهنجي والد کان تصوف طريقت ۽ ظاهري علوم حاصل ڪري، جڏهن مخدوم بلال جي خدمت ۾ پهتو تہ مخدوم صاحب کيس هميشہ ملا ڏتو ڪري سڏ ڪندو هو. هڪ ڏينهن مخدوم صاحب ملا جي بجاءِ قاضي ڏتو ڪري سڏيس، جنهن تي جماعت عرض ڪيو تہ اڄ ملا جي بجاءِ قاضي جو لقب ڇو عطا ٿيو آهي؟ مخدوم صاحب فرمايو تہ اڄرات حضور رسول ڪريم صلي‌الله عليه وسلم ارشاد فرمايو تہ ڏتو قاضي آهي. تنهن ڪري کيس پيغمبري دربار مان مليل لقب سان ياد ڪيو اٿم.

علم جو ايڏو متبحر ۽ ڄاڻو عالم هو جو هڪ دفعي سنڌ جي حاڪم (مرزا شاهہ حسن) وٽ هڪ ڪتاب سوکڙي ٿي آيو جنهن جو خط ۽ عبارت اهڙي منجهيل يا شڪستہ هئي، جنهن کي ڪوبہ پيو- وقت جو عالم قابل ڪونہ سمجهي سگهيو. آخر قاضي ڏتي جي سامهون رکيائون جنهن بنا ڪنهن تڪليف سمورو مضمون پڙهي مطلب ڪڍي

Marfat.com

ڏنو. جنهن ڪري وقت جا سڀ عالم فاضل حيرت ۾ رهجي ويا.

قاضي صاحب جي ذهين صدي جي آخر ۾ وفات تي آهي.

رحمت‌الله عليه رحمة واسعة

١٩٧- محمد عارف سيوستاني

سيوهڻ جي مشهور شاعر نورالحق مشتاقي بن ملا دائود جي اولاد مان هن پوئين زماني ۾ سنڌي ۽ فارسي جو بهترين شاعر ٿي گذريو آهي. شروع ۾ آخوند غلام رسول سيوهائي جي مڪتب ۾ تعليم ورتائين جتي فارسي ۾ ڏاڍو چڱو محاورو پيدا ٿيس ۽ ننڍپڻ ۾ئي شعر موزون ڪرڻ لڳو. ان ڪان پوءِ وڃي سرڪاري ملازمت ۾ داخل ٿيو ۽ سب انسپيڪٽر پوليس جي عهدي تان ١٩٠٧ مان رٽائرڊ ٿي اچي پنهنجي وطن ۾ مقيم ٿيو. ڪريما جو سنڌي ترجمه سندس حياتي ۾ ڇپجي وراهجي ويو. پويان ٢ ديوان يادگار ڇڏيا اٿس. (١) سنڌي (٢) فارسي ڪلام ۾ عارف تخلص ڪندو هو.

سندس ديوان نظر مان گذريو. قلمي جهونو نسخو ضايع ٿيڻ تي آهي ان ۾ ٣ سئو غزل رديف وارا آهن ۽ ازاسواء حمد ۽ نعت تي ٻه گهڻون ڪلام چيل آهي، مخدوم لعل شهباز جون مداحون ۽ وعظ نصيحت ۽ دنيا جي فاني هجڻ تي به گهڻو ڪجهه چيل آهي.

زميندارِي نامه- ڪريما مترجم سنڌي ٻه مستقل رسالا به موجود آهن. ٦٣ سالن جي ڄمار ۾ سن ١٣٣٤هه هن دنيا جي شعر و شاعري کان زبان بند ڪري لحد جي ڪنڊ ۾ خاموشي واري حالت ۾ وڃي آراميو.

Marfat.com

١٩٨- ملا محب علي سنڌي

سنڌ جو وڏو شاعر عالم صوفي محب علي ولد مولانا حيدر علي سمرقندي ماآثر رحيمي جو مصنف لکي ٿو تہ حيدر علي سمرقند مان هجرت ڪري سفر جا جاکوڙا سهندي اچي سيوهڻ ۾ پهتو ۽ آتي ئي مستقل بود باش اختيار ڪيائين. مير ابوالمقا بن غياث‌الدين سبز واري جي ملازمن ۾ منسلڪ ٿيو. آتي سيوهڻ ۾ ئي ڪيس فرزند ارجمند ملا محب علي تولد ٿيو. هي ٻار اڃا ننڍو ئي هو تہ سندس والد مولانا حيدر علي سيوهڻ ۾ وفات ڪري ويو. جنهن ڪري ٻوه جڏهن پوري طرح هوش سنڀاليائين تہ طلب علم لاءِ ٺٽہ ۾ اچي مقيم ٿيو. ٺٽہ جي عالمن فاضلن وٽ سڀني علمن ۽ فن ۾ ڪمال حاصل ڪري ٺٽہ ۾ ئي هميشہ مقيم ٿي رهيو.

٩٩٩ هجري ۾ جڏهن جلال‌الدين محمد اڪبر بادشاهہ (____) جي حڪم سان نواب عبدالرحيم خان خانان (____) سنڌ تي چڙهائي ڪري ٺٽہ کي فتح ڪيو. تڏهن خان خانان جي درباري شاعر مولانا شڪيبي جي واسطہ سان ملا محب علي جي خان سان ملاقات ٿي پهرين ئي صحبت ۾ هڪٻئي سان اهڙا تعلقات جڙيي ويا جو آخر د ٽائين نہ ٽٽا.

ملا محب علي جڏهن خان جي خدمت ۾ پهتو، تڏهن هيٺيون شعر عرض رکيائين:-

بي غم عشق تو صد حيف ز عمري کہ بگذشت
پيش زين کاش گرفتار غمت مي بودم

عبدالرحيم خان پاڻ درويش صفت ۽ ڏاڍو درويش پرور امير هو. هوڏانهن ملا محب علي ۾ اهي سموريون صفتون هيون جنهن ڪري

Marfat.com

ون وڏي عزت ۽ وڏائي ۽ مرتبه سان حياتي گذارڻ لڳو. هڪ قصيده
خان کي خطاب ڪندي لکي ٿو ته:-

مرا چون شد جواني بردر تو
نخواهم شد به پيري از برتو

عبدالرحيم خان ملا سنڌي کي پنهنجي فرزند شاهنواز خان جو
تاد ۽ اتاليق مقرر ڪيو. جنهن ۱۰۲۵ ۾ خان دکن جي مهم تي روانو
، تڏهن پنهنجي فرزند جي همراهه ملا محب علي کي به برهانپور ۽
انديش ڏانهن ورتيون ويو. جنهن ڪانپوءِ گهڻو وقت اتي ئي زندگي
ذاريندو رهيو. خان خانان جي اجازت ۽ خرچ تي. ملا محب علي حج
و سفر ڪيو. انهيءَ سفر ۾ سندس همعمر ساٿي مولانا محمد رضا
ڪيمي (متوفي ۱۰۲۳) به همسفر هو. خان خانان پنهنجي بزرگن جي
فر خرچ لاءِ ۸۰ هزار رپيا نقد ادا ڪيا. ان ڪانسواءِ ڪاڏي بيتي ۽
ي ڪپڙي وغيره ضروريات سفر جو جدا انتظام ڪيو ويو. اهو سفر
ال ۱۰۱۲ ۾ واقع ٿيو. (گلزار) ــــــ بندر تي پهچڻ ڪانپوءِ آتي
ي وڏي عالم صوفي شيخ محمد فضل سان صحبت تيس ڪاٺوانس خرقه
بلافت ڏي ڪي، ان ڪان پوءِ حرمين ڏانهن روانو ٿيو. مڪه معظمه ۽
لدينه عاليه ۾ جيترو وقت رهيو سمورو وقت هڪ طرفو ۽ گوشه نشين
اد الاهي ۾ رهيو. اتان واپس تي تڏهن عبدالرحيم خان وٽ پهتو.
ڏهن ته مورڳوئي سندس رنگ الڳ ئي ويو. رات جو عبادت ۾ بيهڻ
، ڏينهن جو روزا رکڻ سمورو وقت تسبيح ۽ تهليل ۾ گذارڻ مولانا
حب علي سنڌي خان خانان وٽ ڪل ۲۹ سال گذاريا. ان وچ
حج جو سفر ۾ ڪيو. آخر ته بجاءِ برهانپور ۾ ئي مقيم تي حياتي جون
گهڙيون عبادت ۾ گهارڻ لڳو.

عبدالرحيم خان خانان جي وفات (ــــــ) ڪانپوءِ عبادت گذاري

Marfat.com

جي ايامڪاري ۾ جڏهن سلطان خورم شاهه جهان هندستان جي تخت تاج جو مالڪ ٿيو. تڏهن ملا محب علي کي هن علم دوست باد شاهه پاڻ وٽ گهرائي ورتو. بادشاهه جي دربار ۾ سندس ايڏو مرتبو ۽ عزت هئي جو ١٠۴٨هه ۾ جڏهن هندوستان ۾ بارش نه پوڻ سبب ڏڪار جو سخت خطرو پيدا ٿيو. تڏهن باد شاهه جي ارشاد موجب جن بزرگن برسات لاءِ دعائون گهريون (باران نمازون پڙهيون) تن مان ملا محب علي به هڪ بزرگ هو.

مير عبدالله سلطان عريضي ولد مير ابوالمڪارم (جنهن وٽ مولانا جو والد سمرقند مان اچي سيوهڻ ۾ ملازم ٿيو هو) تنهن کي شاهجهان وٽ رهڻ وارن ڏينهن ۾ مولانا سفارش ڪري ٥ هزار سالانا آمدني جي جاگير نني ۾ ڏياري ۽ ان ريت انهيءَ خاندان جي احسان جو بدلو ادا ڪيائين. آخر ١٠۴٨ ۾ شاهجهان کان موڪل وٺي وري وچي گوشه نشيني اختيار ڪيائين. مولانا ايڏي علم فضل وارو هو جو سندس معاصرن مان مولانا محمد رضا شڪيبي حسان الهند ۽ ملا عبدالحميد لاهور مصنف باد شاهه نامه ۽ عبدالقدوس نهاوندي مصنف ماثر رحيمي سندس تعريف ۽ واکاڻ مان ڍاپندائي ڪونه هوا.

عبدالباقي نهاوندي مولانا جي شان ۾ لکي ٿو ته:-

درويش نهاد و فاني مشرب واقع شده دو طرز تصوف و تذکير تحقيق جنيد وبا يزيد وقت و زبان خود است (ماثر رحيمي)

مولانا هڪ وڏو شاعر آهي. ماثر رحيمي ۾ سندس هڪ وڏو قصيد ۽ ساقي نامه ۾ درج ٿيل آهي. ۽ عبدالنبي مؤلف تذڪره ميخانه وڏ شاعرن مان شمار ڪيو آهي. عبدالباقي کيس حڪيم سنائي غزنوي جي برابر درجو ڏئي ٿو. مگر ان هوندي به سندس صوفيانه ۽ عارف

Marfat.com

زندگي اگهان سندس شعر شاعري کي هيچ ڪري سمجهي ٿو، لکي ٿو ته :-

”به نسبت شعر و شاعري به ايشان دادن لازم آمد، والا مرتبه و حالت ايشان را در اقسام حيثيات وا ستعدا دات به تخصيص فقر و مسکنت که انسان کامل عبارت از جمعي است که اين سرشته بدست درآورده باشد آن است“ (مآثر رحيمي)

١٩٩- حافظ حامد ڏڪڙائي

حافظ حاجي حامد، سنڌي فارسي جو بهترين شاعر، ميمڻ قبيلي مان هي بزرگ ٿي گذريو آهي. ننڍپڻ ۾ ماتا جي بيماريءَ سبب سندس اکين جو نور الوداع ڪري ويو. مگر دل جي روشني اهڙي قائم رهيس جو هو سڄڻ کان سڄو هو.

ٺٽي ۾ اٺ سيپارا قرآن شريف جا ياد ڪري، ان کانپوءِ جوانيءَ جي شروعات ۾ حرمين شريفين ڏانهن روانو ٿي ويو. باقي ٢٢ سيپارا مدينه طيبه ۾ شيخ قاري محمد شازلي جي خدمت ۾ فقط ٨ مهينن اندر ياد ڪري ورتائين. سندس فرزند محمد هاشم مخلص کان روايت آهي ته والد مرحوم فرمائيندو هو ته استاد صاحب کان سبق وٺي روضه حضور سرور ڪائنات جي روضه اطهر جي سامهون هڪ پيرو ڏيندو هوس، ۽ سبق ياد ٿي ويندو هو. وري دوباره پيرو ڏيڻ جي ضرورت نه رهندي هئي. هڪ دفعي شيخ محمد شازلي چيس ته حامد تون سبق کي پورا گهمرائي ڪونه ڪڍين ٿو تنهن ڪري تو کان قرآن وسري ويندو. جواب ۾ عرض ڪيائين ته سائين هڪ دفعو اوهان وٽ پڙهان ٿو ۽ ٻيو دفعو روضو مبارڪ جي سامهون. پوءِ اثر نه ٿيو جو مون کان قرآن

Marfat.com

ڪڏهن به فراموش نه ٿيندو. حرمين ۾ ٻه سال رهي، ٻه حج ادا ڪري ان ڪانپوءِ پنهنجي وطن ۾ واپس آيو. مناسڪ الحج نالي هڪ رسالو سنڌي زبان ۾ منظوم ڪيائين. جو زماني جي دست برد سبب ناياب ٿي ويو آهي. هڪ ڏينهن پنهنجي ڳوٺ واري مسجد ۾ ستل هو ته مولوي حاجي موسيٰ نظاماڻي کيس اچي اٿاري چيو ته حامد اٿي فارسي پڙهه! حافظ صاحب عرض ڪيو ته مون جو فارسي سان ڪهڙو واسطو؟ پر آخر مولوي صاحب جي زور آڻڻ تي آمدن - آوردن - آموختن جون ٿي گردانون کيس ياد ڪرائي مولوي صاحب ڳوٺ روانو ٿي ويو. جتي ٽن ڏينهن ڪانپوءِ وڃي اتي وفات ڪيائين. هوڏانهن حافظ حامد لاءِ اهي ٣ مصدرون ۽ سندن گردانون فارسي سکڻ ۾ انجي تڪميل لاءِ گنج ثابت ٿيون. قدرت هن دل جي سچي بزرگ تي ايڏي عنايت ڪئي جو هو فارسي ۾ نهايت عمدو شعر چوڻ لڳو. جنهن تي وقت جي شاعرن کي عبرت لڳندي هئي سندس فارسي غزل جو نمونو ڏسو.

چه سحر آموخت يارب چشم يارم
خرابه انداخته ست آن جمله کارم
همه زلفش چه سودا درد در دل
که مردم بيخود بي اختيارم
بشرق موعد وصلش که صبح است
همه شب مي رود در انتظارم

هن صاحب عربي تعليم ملاڪاتيارن جي درس ولي محمد وٽ شروع ڪئي. جون تا ته صبح جو اڪيلي سر ڪتابن جي ڳنڍڙي پٺي تي رکي چار ميل پنڌ ڪري ٽنڊو مان ڪاتيارن پهچندو هو. رستي ۾ ڪڏهن واهه تي ڪنا ڪاني، پل جي بجاءِ رکيل هوندي هئي ته ان تان بوڙڪ عبور ڪري هليو ويندو. تعليم وٺندي هڪ ڏينهن شرح

Marfat.com

ملا جامي جي ڪنهن عبارت تي استاد سان اختلاف ٿي پيس. انجي حل ڪرڻ لاءِ گهڻو بحث مباحثو جاري رهيو. مگر حافظ صاحب کي اطمينان نه آيو. جنهن ڪانپوءِ اتان ڇڏي ٽنڊو سائينداد جي قاضي ابوالحسن مرحوم جي خدمت ۾ شاگردي جو سلسلو قائم ڪيائين. ان ڪانپوءِ ڪجهه وقت متارين جي علمائن وٽ پڙهي علم جي تڪميل ڪري ورتائين. طالب علمي جي زماني ۾ ۽ ان ڪانپوءِ هن جو مسدود توجهه شاعري ڏانهن هو. پڙهيل ۽ اڻ پڙهيل ماڻهن وٽ سندس شعر قبول پوندو رهيو. سندس همعصر شاعرن مير عبدالحسين سانگي ۽ سيد غلام محمد شاهه گدا ۽ سيد مرتضائي ٺٽوي سندس ڪلام جو قدر ڪندا ۽ بيحد تعظيم سان پيش ايندا هوا. جن شاعرن جي شعر، سندن حياتي ۾ ئي قبول عام جو درجو حاصل ڪيو، تن مان هڪ حافظ صاحب به آهي. سندس سنڌي ڪلام ۾ رواني ۽ سادگي ۽ سلاست لفظن جي تجنيس اهڙي طرح پوئل آهي جو چڻ ته سندس هڪ هڪ شعر موتين ماليا آهن. جنهن ماڻهو سندس ديوان "ارمغان حامد" پڙهيو هوندو، سي ئي سندس ڪلام جي لطف ۽ لذت جو اندازو ڪري سگهن ٿا.

حافظ صاحب پنهنجي جمار جو گهڻو حصو [illegible] جي [illegible] خرچ ڪيو هو اڪين ڪان نابينا، مگر دل جو اهڙو سڄو هو جو هٿ لائي سفيد ۽ رنگين ڪپڙا ڇيٽ کي سڃاڻي سگهندو هو. بلڪ جو [illegible] آهن ته ڪپڙن جا رنگ به هٿ سان سڃاڻندو هو. [illegible] زبردست هوس جو هڪ دفعي هڪ [illegible] [illegible] بڌائين ته ورهين ڪانپوءِ اهو ماڻهو ملس ته [illegible] [illegible] هي فلاڻو ماڻهو آهي. حافظ مرحوم جي حافظي ۽ دل [illegible] اڄ تائين ماڻهن کي ايترا قصا ياد آهن جو ڳڻيا [illegible] [illegible]

Marfat.com

هن کان سرزد ٿيندڙيون رهيون ٿي. اهڙي ڪماليت وارو شاعر سفر جي حالت ۾ ڳوٺ چاريلي رياست جوڌپور ۾ ١٣١٥ ۾ وفات ڪري ويو. سندس سال وفات ”آهه غريب‌الوطن“ مان نڪري ٿو.

٢٠٠- سيد رحمت‌الله بکري

سيد رحمت‌الله بن لطف علي رضوي بکري. ميان عبدالغني فيروز جنگ بهادر سنڌ جي پوئين ڪلهوڙي حاڪم جو درباري شاعر ۽ مداح ۽ قصيده خوان ٿي گذريو آهي. بکر جي آجاڙ ٿيڻ ڪانپوءِ رضوي سادات ڪي روهڙي ۾ رهيا ته ڪي وري پنهنجي بڪار واري جاگير ۾ مقيم ٿيا. سيد صاحب به بڪار جي جاگيردارن مان هو. جنهن جو ذڪر انهيءَ قصيده ۾ ٿيل آهي. جو ميان عبدالنبي ڪلهوڙي جي مدح ۾ فرمايو اٿس. انهيءَ قصيده لکڻ وقت هو صاحب خدا آباد ۾ ميان صاحب جي وڏي درباري امير ۽ ٽالپرن جي مورث اعلى مير بجار خان جو اوطاقي هو. انهيءَ ٿي مير صاحب جي شهيد ڪرائڻ سبب ملڪ ۾ ممڻ متو ۽ ڪلهوڙن جي راڄ جو زوال آيو ۽ ميرن ملڪ ورتو. هن صاحب کي مير صاحب وٽ ٽڪندي ڪجهه وقت لنگهي ويو. پويان گهر ٻار جو انتظار هوس جنهن ڪري قصيده ۾ مير بجار خان کي به خطاب ڪيو اٿس ته به مهينا گذري ويا آهن عيال کان دور آهيان موڪل ملي ته وطن وران.

سيد صاحب جو قصيدو تمام طولاني آهي. جنهن ۾ نه فقط ميان عبدالنبي جي شخصي مدح سرائي ڪيل آهي پر ان ۾ سندس درباري اميرن ۽ وڪيلن ۽ توشه خانه جي هندو منشين ۽ درباري عالمن ۽ قاضين ۽ حڪيمن جو به نام بنام ذڪر آهي. قصيده جي شروعات

Marfat.com

اسانجي سنڌ سڳوري جي واکاڻ سان ڪئي اٿس. جيئن سنڌ کي ساراهيندي لکيو ته:-

بارک الله کشور سند سواد دلکشا
کز غبار او بود چشم فلک را توتیا
آبروئی چهره خلد برین را آبرو
از هوایش گلشن فردوس را نشوونما
شرخشان بادهء توحید را میخانه
ارزو وعده ایمال را سلمی نما
بسکه آدم برور آمد این گلستان هر
سبز از کهسار می روید همه مردم گیا
درچنین ملک ملک خیزے ملائک بروزے
در بنود گر شد ابلیس از کفرش رها.

يعني ته دل کي فرحت ڏيندڙ سنڌ ديس تي الله جي برڪت هجي شال، جنهن جي خاڪ جي ذرن آسمان جي اکين جو سرمو آهي. سنڌ بهشت بلند جي چهري تي آبرو آهي ۽ جنهن جي هوا ڪري بهشت جو باغ وڌي ويجهي رهيو آهي توحيد جي مست متوالن لاءِ سنڌ ديس ميخانو آهي. ميلاپ جي وعدي لاءِ معشوق وانگي وڻندڙ آهي. هي عمر عقل جو باغ ڏاڍو انسان پرور آهي ڪهسار تي سبز گاهه جي بجاءِ ماڻهو پرورش وٺي رهيا آهن. جهڙي ملائڪ پيدا ڪندڙ ۽ ملائڪ پاليندڙ ملڪ ۾ شڪ نه آهي ته ابليس به پنهنجي ڪفر کان توبهه تائب ٿي وڃي.

سنڌ ندي جي واکاڻ ۾ فرمائي ٿو.

در دل پر مهر سند این نهر مهران روان
شادي ديدار يار وعدهء وصل وفا

ماشاءالله رود مهران سراپا مهربان
جوئبار سلسبيل و چشمه آب بقا
نيل مصر از انفعال روء او بر چهره نيل
آب خضر از شرم او زد غوطه در بحر خفا
"كل شئي حي" آمد و صف احياى دمش
از صفات حق زده آب بروئى كارها

سنڌ جي محبت ڀري دل جي وچ ۾ مهراڻ جاري آهي. جنهن ۾ معشوق جي وصال واري وعدي جي خوشي جو ڏيک ڏئي رهي آهي.

سنڌ ندي (مهراڻ) برابر مهربان آهي. ڄڻ ته بهشت جي سلسبيل ندي آهي يا آب حيات جو چشمو آهي.

مصر جي نيل ندي شرمندگي کان پنهنجي چهري کي نيري رنگ ۾ رنگيندو آهي ۽ مهراڻ جي شرم کان آب حيات به ڪٿي گهڻي ڳجهه ۾ وڃي غوطو کنيو آهي.

سنڌ جي دم سان سڀ ڪا شئي جيئري آهي. اها هڪ الاهي صفت آهي جو دنيا جي ڪاروبار ۾ ڪم ڪري رهي آهي. هن پوئين شعر ۾ قرآن شريف جي آيت "وجعلنا كل شيء من الماء حي" جي تلميح آهي، يعني ته اسان سڀ شئي پاڻيءَ مان جيئري يا زنده ڪئي آهي.

سيد صاحب ۱۱۹۴ھ ڌاري جڏهن هو ۽ اهو قصيدو به انهيءَ سال لکيو هئائين. ميان عبدالنبي خان ڪلهوڙي ڏانهن قنڌار جي بادشاهه تيمور بن احمد شاهه ابدالي انهيءَ سال خلعت موڪلي هئي، جنهن جو پڻ انهيءَ قصيدي ۾ ذڪر ڪيل آهي ۽ "خلعت با امن" جي عددن مان

۱۱۹۴

Marfat.com

انجو سال ڪڍيو اٿس. پر سندس وفات جو سال ڪنهن طرح معلوم نه ٿي سگهيو آهي.

٢٠١- شيخ ابراهيم عباسي

هي بزرگ پهريان عرب ملڪ مان سنڌ ۾ آيو ۽ ٺٽي ڪوٽ جي اڳيان هڪ پهاڙي ڪلهوڙا نالي تي اچي رهيو. هڪ عابد زاهد فاضل عالم هو. جنهن سنڌ ۾ دين جي علم کي جاري فرمايو. هن ملڪ ۾ ئي شادي ڪيائين. جنهن مان ٻارهن فرزند ڄاوا ۽ انهن جو اولاد سنڌ ۾ ڪلهوڙا قوم جي نالي سان مشهور آهي. ڪلهوڙا زماني سنڌ ۾ وڏي عالم ۽ اسلامي حڪمن جي جاري ڪرڻ ۾ ڪوشش ڪئي. انهن جي سنڌ جي دور حڪومت ۾ هنن ڪي جيڪي نالا مشهور ٿي ويا ۽ انهن جو دور ٢٠٢ ورهيه آهي. ڪهڙن وارن مشهور مخدومن جو جد امجد هي بزرگ آهي. ان جي لحاظ مان جيڪڏهن سنڌ ۾ ڪلهوڙا سڀ کان اڳ آيا ته جمع وچي ٿو ته هنن ڪهڙن ورن مخدومن جو هڪ ڏهر آهي. شيخ ابراهيم جو نسب هن رنگ ۾ آهي جنهن جو سنڌ ۾ سلام ملي ٿو.

ابراهيم بن اسحاق بن معروف بن محمد بن عبدالله بن محمد بن علي بن عبدالله بن عباس رضي الله تعاليٰ عنهما. هي شيخ ابراهيم خليفه معتصم بالله ابراهيم جي زماني ۾ حلب وغيره جي مشهوري مان سنڌ ۾ اسلامي حڪمن جي جاري ڪرڻ لاءِ آيو. (تذڪره مخادم ڪلهوڙا)

٢٠٢- شيخ عبدالله عباسي

شيخ عبدالله بن ابراهيم عباسي بغدادي پنهنجي والد جي وفات

Marfat.com

ڪانئپوءِ شريعت ۽ طريقت جي مسند جو مالڪ بڻيو. ظاهري ۽ باطني علمن ڪان مائهن کي فيض ياب ڪندي سن ۳۹۲ ۾ هن دنيا فاني مان رحلت فرمائي ويو. ان کان پوءِ سندس فرزند جمال الدين پنهنجي والد واري ساڳين صفتن موصوف ٿي خلق خدا کي هدايت ڪندو رهيو. اهو بزرگ سن ۴۶۰ ۾ هن دنيا مان آخرت جو سفر فرمائي ويو ۽ سندس فرزند شيخ عبدالله ڪاملن مان هو. جنهن ۵۰۷ ۾ رحلت ڪئي ان بعد شيخ يحيٰ بن جمال الدين، ڪشف و ڪرامت جو مالڪ، شريعت ۽ طريقت جو جامع هو. سوين مائهو سندس ظاهري ۽ باطني علمن مان بهره ور ٿيا. آخر هن عابد زاهد جي حياتي جو سج فنا جي مغرب ۾ غروب ٿي ويو. اهو واقعو سن ۶۶۸ هجري جو آهي. ان ڪانپوءِ مخدوم بن يحيٰ شرع محمدي جي مسند تي پهتو. سوين مائهو سندس تعليم تدريس مان بهره ور ٿي فاضل ڪامل ٿيا. جنهن پڻ سن ۷۵۰ ۾ دارالفنا مان دارالبقا ڏانهن رجوع ڪيو. سندس جاءِ تي مخدوم احمد بن محمد قائم مقام ٿيو. هي هڪ وڏو محدث فقيه عالم ٿي گذريو آهي. تفسير حديث، فقه جي تدريس ۾ دائمي مشغول رهي سن ۸۷۰ ۾ پنهنجي جان، جان آفرين جي حوالي ڪيائين.

نوٽ:- هي سمورو احوال مخدوم مرحوم الهبخش ڪهڙوي جي رسالي "فرزالاخلاف من فيض اسلاف" مقلب به تذڪره مخاديم ڪهڙه تان ورتل آهي. مگر هن ۾ بزرگن جي وفات جا جيڪي سال ڄاڻايل آهن سي قدري مشتبه ۽ شڪي نظر اچن ٿا.

(والله اعلم با الصواب "مؤلف")

۲۰۳- مخدوم اسدالله ڪهڙوي

مخدوم اسدالله ولد مخدوم احمد (متوفي ۸۷۰) هو وڏو عالم

Marfat.com

فاضل متبحر صوفي باصفا ۽ هڪڙوئي هو، شريعت جي حڪمن جاري ڪرڻ ۾ اسم بامسمىٰ هو. سندس زماني ۾ همايون بادشاهه جڏهن سنڌ ۾ آيو ته مخدوم صاحب جي ساڻس ملاقات ٿي. همايون ڪانونس دعا گهرائي ته دهلي جو تخت وري واپس ڪيس نصيب ٿئي. همايون جي وفات سن ٩٦٣ ڪانپوءِ جڏهن سندس فرزند جلال الدين محمد اڪبر ١٤ سالن جي چمار ۾ تخت تي ويٺو ته هن شروع ۾ سوري سلطنت جو انتظام شرعي نموني ۾ ڏي رکيو ۽ هر هڪ ملڪ ۾ اشتهار موڪليائين ته شريعت جي حڪمن کي جاري ڪري بدعت ۽ گمراهي جون باڙون پٽيو وڃن. سنڌ ۾ مخدوم موصوف ته اڳ ۾ ئي انهيءَ ڪم سان لڳل هو. مگر ان زماني ۾ ڪن هندن پاڻي ڪري بادشاهه کي عريضو موڪليو ته اسد نالي هڪ ماڻهو اسان تي ظلم زبردستي جاري رکي رهيو آهي. جادو سحر سان ماڻهن کي غلط رستي تي هلائي رهيو آهي. مخدوم صاحب کي جڏهن اها سڌ پيئي، تڏهن هڪ عرضو پنهنجي شرعي خدمات بابت لکي قاصد هٿان بادشاهه جي دربار ۾ موڪليائين. جڏهن اهو عريضو بادشاهه جي نظرن مان گذريو ۽ شرعي حڪمن جاري ٿيڻ جو احوال معلوم ڪيائين. تڏهن بادشاهه ڏاڍو خوش ٿيو. هڪ پروانو مخدوم صاحب جي نالي روانو ڪيائين ته سنڌ جي قضا ۽ فتويٰ سندس وجود سان وابسته رهي. بيشڪ شرعي حڪم جاري فرمائيندو اچي. ان ڪانپوءِ پاڻ کهڙن جي لڳ ٻيري جي ننڍر ۾ رهڻ لاءِ آتي هڪ مسجد به اڏائائون ۽ اتي ئي وفات فرمايائون اهو سال ٩٩٥ جو واقعو آهي.

٢٠٤- مخدوم جلال الدين کهڙوي

جلال الدين بن اسدالله عباسي، پنهنجي والد جي وفات ڪانپوءِ شرع

شريف جي مسند تي متمڪن ٿيو. ظاهري علم سان گڏ باطني ذوق جو مالڪ ۽ وڏو عابد صاحب حال جو هو. سموري ڄمار شريعت جي مضبوطي ۽ درس تدريس ۾ گذاري سن ١٠٢٧ ھ ۾ رحلت فرمايائين.

قطعہ تاريخ

جمال ز دين حق ترا کافی ست
بہ پيش حضور نبی شافی ست
خرد سال آن شيخ عالم تقی
بگفتا کہ شيخ ز من هادی ست

١٠٢٧ ھ

(آئينہ جهان نما)

٣٠٥- مخدوم يحيٰ بن جلال الدين کهڙوي

مخدوم يحيٰ وڏن درجن ۽ وڏين ڪرامتن جو مالڪ هو. وڏو عالم ۽ فقيهه مصنف ٿي گذريو آهي. پنهنجي والد مخدوم جلال الدين جي جاءِ تي ظاهري ۽ باطني فيض سان ماڻهن کي مالامال ڪندو رهيو. سندس لقب بدرالدين رکيل هو. هن جي تاليفات مان اساس المصلي، رسالہ در توحيد، رسالہ در فرائض و واجبات نماز يادگار آهن. سال ١٠٤١ ۾ وصال فرمايائين.

قطعہ تاريخ

جناب زنده شيخ معلی ــ کہ بدردين لقب نامش يحيٰ
چون تاريخ وصول او جستم ــ خرد گفتا کہ فاضل علم اعلیٰ

١٠٤١

Marfat.com

٢٠٦- مخدوم عبدالخالق کهڙوي

عبدالخالق بن بدرالدين يحيٰ، اهو بزرگ ڀريوڻن انهيءَ خاندان مان جو ڀيري (تعلقه گمبٽ) مان نقل ڪري کهڙن جي شهر ۾ اچي رهيو هو، جنهن اباڻي طريقي تي دين جي تجديد ۽ شريعت کي جاري رکيائين. آخر سن ١٠٦٢ ۾ وفات فرمايائين.

قطعه تاريخ

از بروح فياض علم و عمل

٢٠٧- مخدوم محمد عاقل اول

محمد عاقل ولد عبدالخالق، عالم فاضل ۽ صوفي سالڪ هو، معمور الوقت رهندو عبادت ۽ شرعي حڪمن جي جاري ڪرڻ ۾ مصروف رهندو هو. جڏهن ناگاهه هڪ رات کين حضرت رسول الله صلي الله عليه وسلم ۽ چئن يارن سڳورن ۽ سيدنا عبدالقادر جيلاني ۽ شيخ عثمان مروندي لعل شهباز سيوهاڻي جي بمعيت ڪشف جي حالت ۾ زيارت نصيب ٿي. حضور رسول الله صلي الله عليه وسلم هن صاحب کي "مخدوم" جو لقب عطا فرمائي سيدنا ابوبڪر صديق جي معرفت فضيلت جي بڪيءَ بدلي ۾ سندس اولاد ۾ علم ۽ فيض جي بقا لاءِ دعا فرمائي.

هن بزرگ انهيءَ واقعي کان پوءِ پنهنجي اولاد کي وصيت فرمائي ته آئنده جڏهن به ڪو فتنو جي گدي تي ويهي ته اهو ڀيري سيوهڻ وڃي مخدوم لعل شهباز قلندر جي درگاهه تي دستاربندي ڪرائي

Marfat.com

ان ڪانپوءِ ڪم ڪار ڪي لڳي. اها رسم آخر وقت تائين انهيءَ خاندان ۾ جاري رهندي آئي آهي.

مخدوم محمد عاقل جي وفات ١٠٩٢ ۾ ٿي گذري.

قطعہ تاريخ

عظيم و فاضل و عاقل زمانـہ – شهہ اهـل ڪـرم عاقل محمد
وصالش قطب افضل اهل دل گو – بـود پاڪبزہ دم عاقل محمد
١٠٩٢

(آئينہ جهان نما)

٢٠٨- مخدوم محمد ثاني کهڙوي

محمد بن مخدوم محمد عاقل، عالم فاضل، ظاهري ۽ باطني علمن جو جامع، قادري طريقي جو وڏو پير ڪرامتن جو مالڪ هو. آبائي رواج موجب هميشہ شريعت جي حڪمن جاري ڪرڻ ۾ گهڻي ڪوشش ونندو رهندو هو.

روايت آهي، ڳوٺ ترائي (حال تعلقہ ڳڙهي ياسين) ۾ وڏيري جلال خان ابڙي هڪ اهڙي هندو کي پناهہ ڏني هئي. جنهن کان اسلام جا ڪلما صادر ٿي چڪا هوا. مخدوم انهي هندو جي بازو هٿ ڪرڻ لاءِ جماعت سان جلال ابڙي وٽ چڙهي ويو. مگر هن نہ مڃيو، جنهن تي مخدوم صاحب شهر لاءِ بد دعا ڪئي، نتيجو اهو نڪتو، سمورو شهر سڙي خاڪ ٿي ويو. جلال خان جي والده مخدوم صاحب جي خدمت ۾ اچي دعا لاءِ منٿون ۽ زاري ڪئي جنهن تي پاڻ فرمايائون تہ:

سڙي لوٽ منجهان هڪ مورو پيدا ٿيو

Marfat.com

جنهن ڪاڻ پوءِ خبر نه پيو. مگر اڄ تائين انهي بد دعا جو اثر انهيءَ شهر ۾ باقي نظر ايندو آهي. سندس وفات ڪانپوءِ ڪيترا ماڻهو هن بزرگ جي مقبري تي زيارت لاءِ ايندا آهن. ۽ سندس ڪرامتن جا قائل آهن. مماتي ۾ سندس ڪرامتن جو تفصيل تاريخ "آئينهءِ جهان نما" ۾ تفصيل سان ڏيکاريل آهي.

هن بزرگ سال ١١٢٢ ۾ هن دنيا فاني مان وفات فرمائي

قطعهءِ تاريخ

چون ازين دنيا بفردوس برين – حضرت مخدوم محمد دستگير

هست سلطان المشائخ رحلتش – باز گو سال وصالش شيخ پير

١١٢٢   ١١٢٢

٢٠٩- مخدوم عبدالرحمان شهيد کهڙوي

مخدوم عبدالرحمان ولد مخدوم محمد عباسي، عالم عامل عارف ڪامل صاحب طريقت ۽ شريعت هو. ڪڏهن جذبي جي حالت ۾ اچي ڪما ۾ سندس زبان مان نڪري ويندا هوا، جو شريعت ۾ ... آهن جڏهن هوش ۾ ايندو هو ته ان لاءِ توبهه ڪندو هو. شريعت جي رواج ڏيارڻ ۾ بيحد ڪوشش تي لڳو رهيو. ان وقت ميان نور محمد ڪلهوڙي جي سنڌ تي حڪومت هئي. ۽ اسلام جي هادين ۽ مشائخن جو دين جي رواج ڏيارڻ ۾ ڏاڍو زور هو. هڪ دفعي جو واقعو آهي ته مخدوم صاحب مسجد جي الهندي ڪاڻ واهه جي ڪناري تي ... هو ته اوچتو هڪ مجذوب صفا ننگو پاڻي مان ... نڪري مخدوم صاحب جي سامهون اچي بيٺو. مخدوم صاحب شريعت موجب عالم اوگهڙ

ڏيکڻ لاءِ چيو، مگر هن نه مڃيو. پوءِ پنهنجي هٿن سان ڪيس ڏيکڻ لاءِ سڄي ٻانهن چورياٿون ته اها خشڪ ٿي پئي. وري ڪبي ٻانهن چورياٿون ته اُن به ڪم نه ڏنو. آخر مخدوم صاحب هن ڏانهن شرعي حڪم جي پوراڻي ڪرڻ لاءِ اکيتي وڌيو ته سڄورو بدن سڪي مُڏڪي ٿي پيس. مطلب ته فقير جي ڪرامت سان مخدوم صاحب جو بدن طاقت ڇڏي سست ۽ خشڪ ٿي پيو. مگر هو صاحب شريعت جي برخلاف اگهاڙو ٿيو بيٺو هو، انکي تنبيهه ڪرڻ کان باز نه آيا. آخر اهو فقير ٿوري وقت لاءِ اکين کان غائب ٿي ڪپڙا پهري، مخدوم صاحب جي خدمت ۾ اچي پهتو ۽ ڪيس ياڪر ٻاڏي دعا ڪرائين ته الله تعاليٰ تنهن جي عضون ۾ برڪت ۽ سگهه ڏئي جو شريعت جي حڪم پوري ڪرڻ لاءِ جوريا اٿو. هي اوهان جو امتحان هو جو ٿي گذريو. آئينه جهان جو مصنف لکي ٿو ته اهو خضر عليه السلام هو، مگر عقل قبول نٿو ڪري ته ڪو خضر عليه السلام اگهاڙو ٿي ماڻهن ۾ اچي ويهندو. شايد ڪو ٻيو فقير هوندو، جيڪو مخدوم صاحب جي امتحان لاءِ آيو هجي.

سنڌ جي دوستن سان گهوٽڪي شريف جو مشهور سيد ميان موسيٰ شاهه هڪ وڏو بزرگ ڪامل صاحب شريعت ٿي گذريو آهي. سيد صاحب هميشه مخدوم صاحب جي ملاقات لاءِ ٺٽي ۾ ايندو هو، ۽ گهوٽڪي کان ٢٠ ميل پري ميان جانزل شاهه جي ڳوٺ ۾ پيادل پنڌ ڪري مخدوم صاحب وٽ اچي پهچندو هو. مخدوم صاحب جي شهيد ٿيڻ کانپوءِ سنڌ جي عيال و اطفال جي سنڀال لاءِ به پير صاحب ٩ مهينا ڪوٽ ۾ رهي پيو هو. سلسلهءِ قادريه جو وڏو پير بزرگ هو.

مخدوم صاحب وصيت ڪئي هئي ته اسانجي وفات کانپوءِ ختم يا خيرات جيڪا به اسانجي نالي ڪئي وڃي، تنهن ۾ پير موسيٰ شاهه جو مالو به ورتو وڃي. نه ته اسان کي نامنظور آهي. مخدوم صاحب جي

Marfat.com

ڪامل مريدن ۽ خليفن مان فقير چنيه ذاتي اچڻ به هوءِ جن جي درگاه اجان تائين کهڙن ۾ موجود آهي. خليفه جمعه کهڙو به سندس ڪامل مريدن مان هو. اهڙيطرح دوستن مان روهڙي جي مشهور رضوي سادات مان سيد حيدر حقاني بکري به هو. جنهن ڪري روهڙي جي سادات جو تمام پوئين وقت تائين هن خاندان سان دوستي ۽ محبت ۽ اخلاص جو رستو هلندو آيو ٿي.

مخدوم صاحب جي شڪ طرف کان شريعت جو زور هوته ٻئي طرف کان سندن مريدن ۽ معتقدن جون جماعتون ڏينهون ڏينهن وڌنديون ويون. جي ڪڏهن شرعي معاملو پيش ايندو يا ڪنهن هندو کي مسلمان بنائڻ تي تڪرار ٿيندو ته [illegible] هزارن تائين ماڻهو مخدوم صاحب جي ارد گرد جمع ٿي ويندا هوا. اهي خبرون وقت جي حاڪم ميان نور محمد ڪلهوڙي تائين پهچنديون رهنديون هيون. هو سمجهندو هو ته جيڪڏهن مخدوم صاحب ان طرح [illegible] حڪومت لاءِ چڱو ڪونه آهي.

[illegible] آهي [illegible] حڪومت [illegible] مرشد [illegible] حاڪم [illegible] هوا [illegible] نور محمد [illegible] ڪري [illegible] مخدوم صاحب [illegible] ارمان [illegible] ويو [illegible] ڀيرن [illegible] ڪونه ڪيو [illegible] آباد [illegible] ماڻهن جي [illegible] سان [illegible] سندس [illegible] حي دربار ۾ [illegible] پهچي لڳا [illegible] نور محمد [illegible] ماڻهو لاءِ ڪچهري ۾ [illegible] آندو هو [illegible] هو. مخدوم صاحب جي جماعتي طاقت ۽ علمي نسب [illegible] ڪيس دل ۾ آيو ته سندس خدمت [illegible] آهي ۽ [illegible]

Marfat.com

عزت جي برخلاف آهي. تنهن ڪري ــي تدبير ڪئي وئي ته مخدوم صاحب کي اڳ ۾ ڪچهري ۾ آندو وڃي. ان ڪانپوءِ ميان صاحب داخل ٿئي ته جيئن مخدوم کي ئي هن لاءِ اٿڻو پوي. پر ٿيو چا جو جڏهن مخدوم صاحب ڪچهري ۾ داخل ٿيو ته ميان صاحب کي نه ڏٺائين ته آتي چادر وڇائي نفل شروع ڪري ڏنائون. ايتري ۾ ميان صاحب به آيو ته پاڻ التحيات ۾ هوا، ميان صاحب پنهنجي مسند تي اچي ويٺو. مخدوم سلام ورايو تــه اتي ويٺي ويٺي هڪٻئي سان خوش آمديد ۽ مرحبا ڪيائون.

مخدوم صاحب احوال ڏيندي فرمايو تــه ميان صاحب اوهان وٽ پاٽ پاٽ جا عمده ڪتا به هوندا. ميان صاحب هائو ڪندي، هندستان ۽ خراسان ۽ گجرات جا ڪتا. مخدوم صاحب جي ڏيکارڻ لاءِ آڻي حاضر ڪرايا. مخدوم فرمايو تــه اسان کي ڪتن جي ضرورت ڪانه آهي. پر ڪتن کي ڏسي هڪ حديث ياد آئي آهي. ته حضور رسول الله صلي الله عليه وسلم فرمايو آهي ته خيرات يا صدقو ڏئي موٽائيندڙ ڪتي جهڙو آهي، جو قئي ڪري وري انکي پاڻ کائيندو آهي. شايد ميان صاحب وٽ جو تمام گهڻا ڪتا آهن، تن جي عادت منجهس اثر ڪيو آهي جو صدقات اڳوڻن حاڪمن جيڪي روهڙي جي سيدن کي ڏنيون آهن، سي وري واپس ورتو ناه. ائين چئي دعا خير گهري روانا ٿي پنهنجي رهڻ واري اوطاق تي اچي پهتا.

ميان نورمحمد هڪ داناءُ حاڪم هو. تنهن هڪ منشي ۽ پنهنجي مهر سميت مخدوم شهيد ڏانهن روانو ڪري ڏنو تــه جو ڪجهه وٺيو اٿو پروانو لکائي مهر ڪري ساداتن جي حوالي ڪريو. جنهن تي مخدوم صاحب جاگيرن جا سمورا پروانا لکرائي بحال ڪرائي واپس ٿيو. ظاهري ۾ ميان ائين ڪيو. پر باطن ۾ ڪتي سان مشابهت ڏيڻ وارو

Marfat.com

مثال سندس دل ۾ تير وانگر چڀي رهيو هو. هن کي يقين ٿيو ته ايڏي بي عزتي جي جرات فقط اهو ماڻهو ڪري سگهي ٿو، جنهن کي هن باد شاهت هٿ ڪرڻ جو حوصلو هوندو. باقي ٻين کي ڇا مجال آهي. تنهن ڪري هن تاڙ ۾ رهيو ته، ڪو وجهه ملي ته مخدوم صاحب کي ختم ڪرايو وڃي. ان وچ ۾ ڇا ٿيو جو هڪ مجذوب آئيداس نالي ڏنگي تي چڙهي، کهڙن جي بازار ۾ گهنٽن ۾ هلندو رهندو هو. جنهن هٿ ۾ هوس جو ٻيندو ۽ چوندو رهيو ٿي ته منهنجو نالو آئيداس آهي. رمضان جو مهينو ۽ مخدوم صاحب جي شرعي حڪومت ۾ ماڻهن کي اها ڳالهه ڏاڍي ڏکي لڳي، ڪس حتي ٻيڻو ڪان گهڻي منع ڪيائون پر باز نه آيو. آخر مخدوم صاحب جي خدمت ۾ اهو واقعو ٻڌايائون. پنهنجي خليفي کي حڪم ڏنائين ته مجذوب کي منع ڪريو. حڪم سان منع سان نه مڙي ته ڪس تعذير ڏيو. خليفي جماعت سميت وڃي هنکي سمجهايو. مڪر هن ڪنهن جي پرواه نه ڪئي. آخر ڪيس ٻنڊ هٿ لڳا، مگر هن کي ڪوبه اثر ڪونه لڳو ٿي. آخر مخدوم صاحب سان احوال ڪيو ويو. فرمائين هاڻي وڃي مجذوب جو اسان هن تي ڪلام دم ڪريون ٿا. گرفتار ... ... بوه خليفي هن ڏانهن جب اچلائي ته ڏکي تان ... ... گرفتار ڪري مخدوم صاحب وٽ وٺي آيا. مخدوم صاحب فرمايو ته هنکي ٢٢٠ درا هڻو ۽ هجو ڏيو ڪيهي، حيران ... ... مجذوب چيو ته جڪو به منهنجو ڏنو نائيندو ... ... ڪسي ويندو. مخدوم صاحب وراڻيو ته جيڪو ... ... بوتي کائيندو تنهن تان دوزخ جي باهه حرام ٿي ويندي. آخر ... ٢٢٠ درا هنيائون ۽ ڏنگو ڪهي کاڌائون، جنهن ... مخدوم صاحب

۽ سنڌ ۾ جماعت جو واقعو پيش آيو. تنهن ۾ انهن جو جن ڏکيو ڪاڏو تن شهادت جو شربت پيتو ۽ جن نه ڪاڏو سي بچي ويا.

شهادت جو واقعو

ڪوهيڙن لڳ فقير صاحب منگي ------ جي ڳوٺ ۾ هڪ مڱڻهار مسڪين رهندو هو. جنهن جي زال ڏاڍي خوبصورت ۽ نوجوان حسين هئي. ۽ هڪ سيد صاحب هن عورت سان ڪريل هو. ۽ مڱڻهار فقير کان زوري زال کسي ان سان زنا ڪندو رهندو هو.

هو غريب زال وٺي مخدوم صاحب وٽ اچي فريادي ٿيو ته مونکي هن ظالم سيد کان ڇوٽڪارو ملي ۽ مون کي پاڻ پنهنجي پناهه ۾ وٺو. مخدوم صاحب سادات جي معتبر فردن کي خط لکيو ته اوهان پنهنجي نوجوان سيد کي روڪيو ته انهيءَ بدڪاري کان باز اچي. جيڪڏهن نٿو مڙي ته مڱڻهار فقير کان ٣ طلاقون زال کي ڏياري پوءِ شريعت موجب نڪاح ۾ آڻي. انهيءَ خط ڪانپوءِ معزز سادات ڳوٺ ۾ هن بدڪار نوجوان سيد کي سمجهايو مگر هو باز نه آيو. آخر مخدوم صاحب انهي مڱڻهار کي سندس زال سميت روهڙي جي حاڪم ڏانهن روانو ڪيو. هن وقت ميان نور محمد ياران معين تالپر ڏيٿو ذات جو مقرر هو. مڱڻهار جي بچاءَ لاءِ مخدوم صاحب پنهنجو نوڪر زورڪ ٿالپي ۽ ٻيا به ڪي ماڻهو ساڻ ڪري روانو ڪيو. هوڏانهن انهن خبر پهچڻ بدڪار سيد کي پهتي. ٻيا ڪيترا جوکهڙن جي لڳ شاهه ماڻهن جي مقام وٽ ڪيترا ماڻهو وٺي عورت جي زوري کسڻ لاءِ اچي پهتو. جڏهن مخدوم صاحب جا ماڻهو آئي پهتا تڏهن ترين جو معاملو ٿيو ۽ زورڪ ڳوٺ جي سيدن کي سمجهايو ته مڙي وڃو. مگر هو باز نه آيا. آخر ترين ۾ منهن مقابل تلوار هلڻ لڳي. ترين جا ڪيترا

ماڻهو زخمي ٿي پيا. هڪ سيد واصل شاهه نالي کي زيرڪ جي اهڙي ضرب لڳي جو هو ٿڏي تي مري پيو جنهن تي سيدن جماعت ناهي مقتول جي لاش کڻي روهڙي ۾ حاڪم وٽ فريادي ٿيا. هن کي اڳ ۾ ئي مخدوم صاحب سان ميان نور محمد جي عداوت ۽ اندروني ڪيني جو پتو پيو هو. هنکي پورو وجهه ملي ويو. جنهن کي گهڻو وڌائي ميان نور محمد ڏانهن مخدوم صاحب جي برخلاف لکيائين. خون جي بدلي جو وجهه ميان نور محمد لاءِ هڪ سونهري موقعو هو. تنهن داڻود نالي قوم قصاب کي حڪم لکيو ته فوج ڪاهي وڃي مخدوم صاحب کي سيد جي بدلي شهيد ڪري. داڻود فوج ڪاهي کهڙن جي ٻاهران اچي گهيرو وڌو ۽ جنگ، جو انتظار ڪري رهيو هو ته من مخدوم صاحب پاران به ڪجهه چرپر ٿئي. اها ڳالهه ٻڌي هزارين ماڻهو مخدوم صاحب وٽ امداد ڪرڻ ۽ جنگ ۾ سر ڏيڻ لاءِ اچڻا رهيا. مگر هن بزرگ سڀني کي اجازت ڏني ته اسانکي مقابلو ڪرڻ ناهي جيڪڏهن اڳرائي ڪري اسانکي شهيد به ڪندا ته انڪار به ڪونه آهي. حاصل ڪلام ته جماعتي جن ۾ عالم، حافظ، سيد ۽ ٻيا نيڪوڪار ماڻهو هوا، ظهر جي نماز ڪانپوءِ مسجد ۾ مراقبو ڪري ويٺا. قاتل اچي رسيا. مخدوم صاحب پنهنجي اهل عيال کان موڪلائي رخصت فرمائي اچي شهادت جي انتظار ۾ ويٺو. قاتلن حملو ڪري پهريان مخدوم صاحب کي شهيد ڪيو. ان کانپوءِ باقي مسجد ۾ ويٺل جماعت جو ڪم پورو ڪيائون. ان واقعي ۾ مخدوم صاحب جو ننڍو ڀاءُ مخدوم محمد عاقل ۽ سندس ڏهٽو مخدوم سعدالله مجذوب به شهيد ٿيا. ڏينهن ڪانپوءِ سندن لاشن کي دفن ڪيو ويو. ... حويلي ڏانهن ڦرلٽ لاءِ فوجي ماڻهو وڌيا مگر سيد پيروز شاهه لڪياري جو وقت جو ڪامل مرد پنهنجي فرزندن ۽ متعلقين سميت حويلي

Marfat.com

جي حفاظت ڪرڻ لڳو. جنهن ڪري حويلي جي بي حرمتي نه ٿي. مخدوم صاحب پوٽنان ۾ فرزند مخدوم محمدي ۽ ٻن سالن جو ٻ مخدوم احمدي هڪ سال جو ڇڏي ويو. اهو واقعو سن ١١٤٥ ۾ ٿي گذريو. مخدوم محمد عاقل رابع مؤلف تاريخ آئينه جهان نما ۾ هن دردناڪ واقعي شهادت تي هڪ مرثيو لکيو آهي. جنهن مان ڪجهه شعر هي آهن.

این چه سودا در دماغ دهر پا انداخته
واین چه شورشر بگردون در صدا انداخته
ني بيک شهر ست آه و نه يک کوچه است وائی
خشت ماتم هر تنے در هر سرے انداخته
هر زمان در فکر می بینم بهر جا فوج فوج
هر کسے با هر کسے لاؤ بلی انداخته
یا هلاکو گشت ظاهر یا مگر حجاج زیست
کز سعید و نجم جان از تن جدا انداخته
یا قیامت گشت قائم یا شر شد آسمان
هاء هوئے در جهان چون کربلا انداخته
یا به قتل عبدالرحمان رحمت رحمان علیه
در جهان شب از ره رنج و بلا انداخته
هر کجا آن شاه باز دین و دولت می روید
هر عذاب کفر بدعت قاؤ قاء انداخته
(آئينه جهان نما)

٢١- مخدوم محمد عاقل ثاني کهڙوي

محمد عاقل بن مخدوم محمد براد ر مخدوم عبدالرحمان شهيد

Marfat.com

کهڙوي. هڪ ولي ڪامل، عالم فاضل پرهيزگار هو. هميشه وضو دريا جي تازي پاڻي سان ڪري پوءِ نماز ادا ڪندو هو. سندس پرهيزگاري هن حد کي پهتل هئي جو هڪ دفعي جاءِ تان مسجد ڏانهن نماز لاءِ وڃي رهيو هو ته رستي ۾ پنهنجي بيبي جي ٻانهي ته اتان اچي لنگهي. اگرچه اها ڪنيزڪ سندن ملڪيت هئي. مگر مخدوم جي هڪ آڱر ٻانهي جي ٻانهن کي لڳي وئي، جنهن تي ڪيترو وقت روئي روئي استغفار ڪندا رهيا. دعا گهريائين ته هي آڱر جا ڏاري عورت سان ڇهي آهي، سا مون سان قبر ۾ به ساڻ نه هجي. ستان ان بابت ڪا گرفت ٿئي. آخر ٿيو ائين جو شهيد ٿيڻ وقت اها آڱر بدن کان جدا ٿيل هئي ۽ سندن قبر ۾ ساڻ نه هئي.

هڪ عالم ڪاتب جو قصو آهي ته هن صاحب باوضو ٿي ڪاڻي سان مشڪوات شريف (حديث جو ڪتاب) لکي سنڌ مان مدينه منوره کڻي وڃي روضه مطهره ۾ پيش ڪيو ته هي خدمت ۾ قبول ٿئي. هن کي خواب ۾ اشارو ٿيو ته اهو ڪتاب مخدوم محمد عاقل کي هديو ڪري ڏئي، جو اسانجي حڪم سان سنڌ ۾ اسلام جي خدمت ڪري رهيو آهي. آخر اهو ڪتاب مخدوم صاحب جي خدمت ۾ پهچايو ويو جو ١٢٩١ تائين ڪتاب تاريخ آئينه جهان جي تاليف واري وقت تائين مخدومن جي ڪتب خانه ۾ موجود هو.

چون ٿا هڪدفعي سندس حجري ۾ ڪو چور لنگهي آيو. ڪجهه ٿيڙ کڻي ٻاهر نڪرڻ لڳو ته انڌو ٿي پيو. پوءِ جڏهن ٿيڙ ڦٽا ڪيائين تڏهن سڄو ٿيو ۽ راهه وٺي رمندو رهيو. ازانسواءِ هن بزرگ ... ... ڪرامتون بي شمار آهن. افسوس جو پنهنجي وڏي ڄاهه مخدوم عبدالرحمان صاحب سان گڏ ڪلهوڙن جي فوج هٿان سن ١١٨٥ ۾ شهيد ٿيو جنهن جو تفصيل مٿي ڏنل آيو آهي.

Marfat.com

٢١١- مخدوم محمدي کهڙوي

مخدوم محمدي بن مخدوم عبدالرحمان شهيد، هي بزرگ وڏو عالم ۽ وڏو پير قادري طريقي جو شيخ هو. پنهنجي والد جي شهادت کانپوءِ پير سيد محمد موسيٰ شاهه گهوٽڪي واري کان تربيت ورتائين. تصوف ۾ اويسي ولايت جو مالڪ هو ۽ ظاهري علم استاذن کان حاصل نه ڪيائين، بلڪ لدني علمن جي موهبت جو مالڪ بڻيو. روايت آهي ته ستن سالن ۾ قرآن ياد ڪري ان کانپوءِ جناب مخدوم ابوالمعالي نوشهرائي وٽ درس وٺڻ لڳو. جو هو صاحب سندن تدريس لاءِ مقرر ڪيو ويو هو، فقط ڏينهن مخدوم ابوالمعالي وٽ رهيا، شرح ملاجامي ۽ توضيح تلويح وغيره ڪتاب از خود استاذ جي خدمت ۾ پوري تشريح سان پڙهائيندا ويا، استاذ حيران هو ته هي ڇا ٿي رهيو آهي. ان کانپوءِ مخدوم ابوالمعالي معقول ۽ منقول جا مشڪل مسئلا پنهنجي شاگرد کان پڇڻ لڳو، جنهن جا پورا پورا جواب پڙندو رهيو، استاذ صاحب فرمايو ته هي خدا جي ذات آهي، اسانجي تعليم جي ضرورت ڪانه آهي. جنهن کانپوءِ رخصت ٿي روانو ٿيو.

مخدوم محمدي شرعي علومن کانسواءِ عربي ادب ۽ فارسي انشا پردازي ۾ يڪتا روزگار هو، سندس انشا پردازي ۾ عربي خطن جا ڪي نسونا تاريخ آئينه جهان نما ۾ موجود آهن، جن مان سندس خداداد قابليت جو اندازو لڳائي سگهجي ٿو.

ڪشف ڪرامت جو اينڊو مالڪ هو جو بعض وقتن تي سندس منهن ڏسڻ سان ماڻهن تي قلبي واردااتون نازل ٿينديون هيون ۽ اسم ذاتي جو ذڪر ڪلي پوندو هو. پاڻ گهڻو ڪري چادر جي جهنڊ لڳائي هلندا هوا سندن باطني فيوضات مان فيض حاصل ڪرڻ لاءِ

Marfat.com

ڪيترا مجذوب الحال فقير به وٽن خدمت ۾ ادب سان ايندا هوا.

هڪ دفعي هڪ مجذوب جو تماڪ ڇڪيندڙ ۽ ڀنگ پيندڙ هو کهڙن ۾ آيو. مخدوم صاحب کي اطلاع ڪيو ويو ته هو هندستان مان اهڙيون بدعتون ڪندي سنڌ ۾ پهتو آهي بلڪ مخدوم اسماعيل پرياڻوءَ واري جي مسجد ۾ به ويهي تماڪو پيتو ۽ ڀنگ گهوٽي اٿس. مگر مخدوم صاحب هن کي روڪي نه سگهيو. هاڻي کهڙن جي جامع مسجد ۾ ساڳيو ڪم ڪري رهيو آهي. مخدوم صاحب ماڻهو موڪلي مجذوب کي منع ڪرائي مگر هن نه ٻڌو. حالت هي اچي بڻي ته جنهن ماڻهو به فقير کي ڏنو تي ته هو بي هوش ٿي ڪري پيو ٿي. آخر مخدوم محمدي صاحب پاڻ لنگهي آيا. فقير جو حقو ۽ ڪونڊو اچي ڀڳائون، فقير چيائون سچون پنهنجي هٿن مان ڪترائين فقير چيو ته مان سچون ملامت جي ارادي مان رکايون هيون. اٺين جي اوهان اهي ڪترايو ٿا ته ان جي عيوض اوهان جي عمر ڪترجي ويندي. مخدوم صاحب فرمايو ته اسان شريعت جي ظاهري حڪمن جاري ڪرڻ لاءِ مقرر ٿيل آهيون. ۽ نه عمر جي وڌي ٿيڻ لاءِ.

مخدوم اسماعيل پرياڻوءَ سندن هم عصر هو جو هڪ وڏو عالم ڪامل درويش هو. جڏهن مخدوم صاحب محمدي جي ملاقات لاءِ ايندو هو ته هلڻ وقت سندن بوٽ‍ان هلندو هو، چوندو هو ته اوهان جي پيشاني ۾ اسم اعظم آهي، ان کي هٿيءَ ڏيڻ جي اسان ۾ طاقت ڪانه آهي.

هڪ دفعي حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي رح کهڙن مان ٿي پاهران سجيڏنه اچڻ جي ڪوهه تي اچي منزل ڪئي. مخدوم صاحب دعوت لاءِ سندن خدمت ۾ ماڻهو موڪليو. شاهه صاحب همنيون سندي بيت ڪين لکي موڪليو.

Marfat.com

اج نہ آيس آئون، صبح ايندس سپرين
تو تي جنھن جو نانءُ، سو ڪٿي بار ڪهين جا

شاهہ صاحب ٻئي ڏينهن مخدوم صاحب جو اچي مهمان ٿيو، اسر جي وقت نماز تهجد کان پوءِ شاهہ صاحب جي عادت هوندي هئي يڪتاري تي ڪجهہ راڳ ٻڌندو هو، ۽ فقيرن جي ٽولي ساڻ هوندي هيس. کهڙن جي شريعت واري شهر ۾ مخدوم صاحب جي خليفن شاهہ صاحب کي عرض ڪيو تہ راڳ بنا سرود جي بيشڪ ٻڌو، پر سرود بند ڪرايو. شاهہ صاحب اها ڳالهہ قبول ڪئي ۽ تنبورو ۽ ٻيو ساز سامان هڪ ڪوٺيءَ ۾ بند ڪري رکيائون. رات جو تهجد جي نماز کان پوءِ جڏهن شاهہ صاحب فارغ ٿيو ۽ فقيرن ڳائڻ شروع ڪيو تہ بند ڪوٺيءَ مان سرودن جو آواز بہ اچڻ لڳو. ماڻهن مخدوم صاحب کي وڃي اطلاع ڪيو تہ ڪوٺي ۾ قفل آيل سرود وڄي رهيا آهن. فرمايائون تہ اها هڪ جدا حالت آهي، جنهن سان شريعت جو حڪم لاڳو نہ ٿو ٿي سگهي. ان کان پوءِ شاهہ ٻنائي پورو هفتو کهڙن ۾ مخدوم صاحب وٽ مهمان رهي، روح رهاڻيون ڪري پوءِ روانا ٿي وياءِ قنڌار جو بادشاهہ احمد شاهہ دراني جڏهن ٻهريون دفعو دهلي جي ٻچاءَ لاءِ ڪاهيندي سنڌ مان لنگهيو هو تہ سنڌ جي درويشن ۽ مخدومن کان دعائون گهرائيندو ۽ ملاقاتون ڪندو ٿي ويو. ان سلسلي ۾ هن رات جي تهجد نماز پڙهڻ وقت چند سپاهين سان مخدوم محمدي سان مسجد ۾ اچي ملاقات ڪئي. مخدوم صاحب پنهنجي خانداني معمولات مان هڪ تعويذ بادشاهہ کي لکي ڏنو جو فتح ۽ ڪاميابي لاءِ اڻ ڳس علاج هو. بادشاهہ ڪجهہ وقت کانپوءِ مخدوم صاحب ڏانهن مرزاڻپور جي جاگير جو پروانو لکي موڪليو. (مرزانپور هن وقت تعلقہ ڳڙهي ياسين ۾ آهي.)

Marfat.com

مخدوم صاحب ست سالن چمار جو هو. ان وقت روهڙي ۾ هڪ هندو جي مسلمان ٿيڻ تي جهگڙو ٿي پيو. جنهن تي خانداني لحاظ سان مخدوم صاحب کي به نندپڻ ۾ روهڙي ڇاڙهي آيا. هندو آخر مسلمانن جي حوالي ڪيو ويو. جنهن تي هندو پنچات ميان نورمحمد ڪلهوڙو وٽ دانهين ويئي. ميان صاحب کي ڏاڍو غصو آيو ۽ سندس والد جي شهادت جو واقعو به تازو ٿي گذريو هو. حڪم ڪيائون ته مخدوم زادي کي خدا آباد ۾ حاضر ڪيو وڃي. پروانې پهچڻ ڪانپوءِ مخدوم صاحب جماعت سميت ڪهي خدا آباد پهتو. ميان صاحب کانئس ڪجهه پڇيو چا پڙهندا آهيو. جواب ڏنائين ته قل هوالله احد انهي جواب حاضرين مجلس ۽ ميان صاحب کي لرزي ۾ آڻي ڇڏيو ۽ هڪ هيبت ۾ رعب طاري ٿي ويو. جنهن کان پوءِ ميان صاحب مخدوم صاحب جي ڏاڍي عزت ڪئي، خلعت ۽ انعام ڏنا ۽ سندس والد بزرگ جي شهادت تي افسوس جو اظهار ڪيو ۽ جاگير جو پروانو لکي ڏنو. مخدوم صاحب جي چمار اچا ٢٤ سالن کي مس پهتي هئي ته سن ١١٧١ ۾ هن دارفاني مان، دارجا وداني جو سفر اختيار ڪيائون.

ڪان حاميا لشريعة جي فقري مان سال تاريخ حاصل ٿئي ٿو.

١١٧١

٢١٢- مخدوم احمدي ڪهڙوي

مخدوم احمدي ولد مخدوم عبدالرحمان شهيد برادر مخدوم محمدي جنهن جو ذڪر گذري آيو آهي. قادريه طريقه پير سيد موسيٰ شاهه گيلاني جو فيض يافته آهي.

ظاهري علومن جو وڏو عالم ۽ صاحب ڪشف ڪرامات ۽

Marfat.com

تبرڪات جو هوء پنهنجي پاڻ مخدوم محمدي جي وفات ڪانپوءِ سجاده ۽ مسند جو مالڪ ٿيو. ماڻهن ۾ ايڏي معتقا هوندي هيس جو سندس وضوءَ ڪيل پاڻي وجي بيمارن کي پيارئيندا هوا، ته شفاياب ٿيندا هوا، روزانه سندس وضو وقت پاڻي حاصل ڪرڻ لاءِ هجوم رهندو هو.

بادشاهه احمد شاهه دراني جو جيڪو سندس وڏي پاڻ مخدوم محمدي سان لاڳاپو هو. تيئن هن بزرگ سان به هو. مرزانپور جي جاگير بابت جيڪو پروانو بادشاهه وٽان صادر ٿيل هو ان جو بعينه نقل هيٺ ڏجي ٿو.

اعوذ بالله تعالي:- فرمان همايون شد- آنکه عاملان حال و حڪام مستاجرين و متباشرين استقلال الڪار شڪارپور باالطاف خداوند سرفراز گشته بدانند که چون موضع مرزانپور متعلقه شرافت پناهه افاضت دستگاهه شيخ و مخدوم ميان احمدي زيد توفيقه مي باشند. هم اوقات بند گان دارا دربان اقدس را پاسخاطر اين طائفه منظور ست لهذا امر ــــــ مقرر فرمو ديم که موضع مذکوره مطلق و معمول بحال دانسته سد هانيد وهم خادمان جناب مولوي و مخدوم مشاراليه و سڪنان آن ديهات که قديمي و ملڪي ايشان مي باشند بدون جهت معمولي غير حساب مزاحمت نرسانند که همه اولاد ايشان درمهد امن و امان بوده بدعاي دوام دولت ابد اقدس استقبال داشته فارغ البال و خاطر جمع باشند در عهده شناسند- تحرير ١٦- صفرالمظفر سن ١١٧٢هه.

ان کانسوءِ احمد شاهه دراني هڪ ٻيو پروانو ١٢ ربيع الثاني سن ١١٧٥هه ۽ ٽيون پروانو ٧ ربيع الاول سن ١١٧٨هه ۾ به مخدوم صاحب جي نالي روانو ڪيو جنهن ۾ وڏيڪ جاگيرن ڏيڻ جا احڪام، صادر ٿيل هوا. احمد شاهه پنهنجي سر هڪ درويش صفت ۽ پڪو دينڌار بادشاهه هو. سندس زماني ۾ سمورا معاملا شرعي عدالت ۾ رجوع ڪيا

Marfat.com

ويندا هوا. بادشاه دين پناه احمد شاه جڏهن سن ۱۱۸۴ هه ۾ وفات ڪئي ۽ سندس فرزند تيمور شاه تخت تي ويٺو ته ان زماني ۾ شڪارپور ۾ هڪ ٻڍي هندو عورت ڪلمو پاڪ پڙهي اسلام قبول ڪيو مگر سندس عزيز هن ٻڍڙي کي پاڻ کان جدا ڪرڻ لاءِ تيار نه هوا. اهو مقدمو شريعت جي عالمن وٽ پيش ٿيو. مخدوم صاحب جماعت سميت شڪارپور اچي لٿو. ان وقت تيمور شاه جي پاران نواب غلام صديق خان حڪومت جو مالڪ هو. جنهن هندن جي طرفداري ڪري پانهن ڏيڻ کان صفا انڪار ڪيو. مخدوم صاحب اهو سمورو قصو لکي تيمور شاه ڏانهن قندار موڪلي ڏنو. جنهن جي جواب ۾ نواب غلام صديق خان ڏانهن جيڪو حڪمنامو آيو سو بعينه هيٺ درج ڪجي ٿو.

عاليجاه رفيع جانگاه اخلاص و عقيدت دستگاه عمده خوانين اعظام غلام صديق خان، غلام سرڪار خاصه شريفه و حاڪم و مستاجر ماليات الڪار شڪارپور بالطاف روز افزون شاهانه سرفراز گشته بداند ڪه دريں وقت بغرض اشرف رسيد ڪه يڪ نفر ضعيفه ڪافره در شڪارپور ڪلمه طيبه اسلام بر زبان رانده و علماء اسلام و سادات عظام درآنجا اورا بدار الشرع طلب نموده ڪه ارشاد با آئين مسلماني نمايند. آن عاليجاه وغيره بدفع الوقت گذارينده و اورا بدارالشرع نه فرستاده اند. جهت چيست ڪه آن عاليجاه در امورات اسلام ڪه اعظم ـــــ ست ڪوتاهي مي نمايند ـ بايدڪه بورود رقم مبارڪ همان ضعيفه مذڪوره را بحضور اهالي شرع اندر رجوع نمايند ـ وهرچه مطابق و موافق حڪم شريعت غرا باشد به همان قرار بعمل آورده وهيچ وجه روئي وريائي و چشم پوشي و اغماض نه نمايند ـ قد غن لازم دانسته در عهده شناسند ـ

في تاريخ ۹- شهر ربيع الثاني سن ۱۱۹۲هه.

Marfat.com

ساڳي ريت تيمورشاهه وٽان جاگيرن جي بحالي جو نئين سر پروانو پهتو جنهن تي ٨- محرم‌الحرام سن ١١٩٤ هه لڳل آهي.

محمد خان ۽ اشرف خان پٺاڻن مخدوم صاحب جي جاگيرن تي ١١٩٧ ۾ خوامخواه تغلب ۽ تصرف ڪيو. آمدني بند ڪيائون. مخدوم صاحب اهڙو اطلاع امير تيمور شاهه کي موڪليو. جنهن تي مٿين پٺاڻن ڏانهن سخت تنبيهه‌نامو آيو. جنهن تي ١٠ ربيع‌الثاني سن ١١٩٨ هه جي تاريخ ثبت ٿيل آهي.

تيمور شاهه جي زماني ۾ ڪلهوڙن جي حڪومت جو خاتمو ٿيو ۽ ١١٩١ هه ۾ مير فتح علي خان ٽالپر سنڌ کي ٽن حصن ۾ تقسيم ڪري تخت تي ويٺو. ان زماني ۾ هڪ برهان فقير نالي ماڻهو پيدا ٿيو. جنهن جي ڪٿ هوا تي هلندي هئي. چوندو هو ته مونکي سليمان پيغمبر جو مرتبو مليل آهي. مسيلمه ڪذاب وانگي نبوت جي دعوي ڪيائين. هو پنهنجو نالو احمد سڏائيندو هو. پنهنجن معتقدن کي هن ڪلمو سيکاريو هئائين. لااله الاالله محمد احمد رسول الله. چوندو هو ته، قرآن شريف ۾ جو ارشاد آهي ته، يأتي من بعدي اسمه احمد يعني ته عيسي پيغمبر خوشخبري ڏني ته مون کان پوءِ جيڪو ايندو، انجو نالو احمد هوندو. سو اهو احمد آءُ آهيان. فقير جون ڳالهيون ڏسي ڪرامتون ڏسي هزارين ماڻهو سندس حلقي ۾ داخل ٿيڻ لڳا. تان مير فتح علي خان به سندس عزت ڪرڻ لڳو ۽ معتقدانه نموني ۾ ... اچڻ لڳو. سنڌ جي عالمن مخدوم صاحب جو انهيءَ فتني ڏانهن توجهه ڇڪايو.

مخدوم صاحب پير سيد جمال محمد گهوٽڪي واري ۽ ٻين علماء جي جماعت ساڻ ڪري حيدرآباد روانو ٿيو. مخدوم صاحب جو ... فرزند مخدوم عاقل محمد ثالث جو هڪ نوجوان عالم هو، سو اڳ...

Marfat.com

حيدرآباد وجي پهتو. مير فتح علي خان سان گفتگو ڪئي. مگر مير صاحب برهان فقير جي طرفداري ڪريو بيهي رهيو. ايتري ۾ مخدوم احمدي به جماعت سميت حيدرآباد ۾ پهچي ويو. آخر اهل سنت جماعت جي اميرن جي ذريعي مير صاحب ۽ مخدوم صاحب جي گفتگو هلي. آخر فيصلو هن ڳالهه تي ٿيو ته علمي بحث کي ڇڏي ڪرامت جو مقابلو ڪرامت سان ڪرايو وڃي. مخدوم صاحب اها ڳالهه قبول ڪئي. نهراڻ ٿيو ته جڏهن برهان فقير پنهنجي کٽ تي چڙهي هوا ۾ پرواز ڪري ته انکي جماعت جو ڪو شاگرد موچڙو اڇلائي ڪيرائي وجهي، ته پوءِ معاملو طئي ٿي وڃي. آخر ائين ٿيو جو هڪڙي شاگرد جي موچڙي اڇلائڻ سان فقير کٽ سميت هيٺ اچي ڪريو ۽ شردعت جي مددگارن جو مُنهن مٿي ٿيو. برهان فقير جو منهن ڪارو ڪري هاٿي تي چاڙهي، حيدرآباد ۾ شهر گشت ڪرايو ويو. پوءِ برهان کي ڪهڙن ۾ وني مسجد جي اتر واري حجري ۾ پنهنجي شاگرد رشيد يعني سيد محمد راشد اڪياري (يعني حضرت روضي ڌڻي) جي حوالي ڪيائون جو ان وقت ننڍي ڄمار ۾ مخدوم صاحب وٽ تعليم حاصل ڪندو هو. برابر ڇهه مهينا اتي زنجيرن ۾ جڪڙيو پيو هو، مگر ان کانپوءِ صاحبزادي کي ڪو نانڊو پهچائي چاپلوسي ڪري راتورات آزاد ٿي گم ٿي ويو. جنهن جو پوءِ ڪوبه پتو ڪونه پيو.

انهيءَ مخدوم صاحب جي زماني ۾ رانيپور جا پير سيد محمد شاهه ۽ سيد احمد شاهه بغداد مان سنڌ ۾ پهتا ۽ ٺٽيرو ٿي وقت مخدوم صاحب وٽ مهمان هوا. جنهن کان پوءِ رانيپور ۾ احمد شاهه پيرت ۾ محمد شاهه کي مخدوم صاحب پنهنجي معرفت رهايو هو. جني باقاعده سندن اولاد جون گاديون قائم ٿي ويون آهن. مخدوم صاحب جي زماني ۾ احمد شاهه قنڌاري پنجاب وسنڌي سنڌ مان اچي لنگهيو. ماڻهن ۾

Marfat.com

فوج جي آمد جو ڏاڍو ڏپ ۽ هراس پيدا ٿيل هو. مخدوم صاحب
بادشاهه کي هڪ عريضو موڪليو ته سنڌ وارا فوج جي دراز دستي کان
امن ۾ رهڻ گهرجن. جنهن جو اطمينان بخش جواب بادشاهه وٽان
پهتو. جنهن کان پوءِ سنڌ وارن کي آرام مليو ۽ لشڪر شاهي امن
سان بکر تيي پنجاب روانو ٿي ويو.

مخدوم صاحب اسلامي مقدس ۽ هندن کي اسلام ۾ آڻڻ لاءِ گهڻو
ڪوشش ۾ رهندو هو. جنهن ڪري آخري ڄمار ۾ ٻير ۾ زخم تي
پيو. هڪ اهڙي طبيب حجام کان مرهم پٽي ڪرائيندا هوا. جنهن کي
هندن رشوت ڏئي مخدوم صاحب جي دوا ۾ زهر ملائڻ تي راضي ڪري
ورتو. هن مرهم ۾ زهر ملائي ڏنو. جنهن جو اثر سموري بدن تي ٿيو
اهو واقعو شڪارپور ۾ ٿيو. پاڻ پٽي ڏيڻ مگر مان بيڙي تي حرمي
گهڙن پهتا، ۽ آتي اچي وفات ڪيائون. اهو واقعو سال ۱۲۰۳ ۾
تي گذريو.

قطعهء تاريخ

آه از فوت مکمل نقشبندي — حامي دين رسول احمدي
آمر و معروف بوده خلق را — آمر نيکي و ناهي از بدي
پيش او يکسان بُدي در امر شرع — چه پياده چه اميري منصبدي
آن ولي چون ازين جهان بي‌بقا — رفت سوئي خلد دار سرمدي
سال تاريخش بجستم از خرد — گفت بوده پير قاضي احمدي

۱۲۰۳

(آئينهٔ جهان نما مختصراً)

۲۱۳- مخدوم محمد عاقل ثالث

وڏو عالم فاضل، صوفي عارف ڪامل محمد عاقل بن مخدوم

احمدي، والد جي وفات کانپوءِ شرعي حڪمن جاري ڪرڻ ۾ ساڳيو دستور قائم رکيائين. جو سندس والد بزرگ جو قائم ڪيل هو. سندس رعب ۽ دهشت بدعتي ماڻهن ۽ ڪافرن تي سخت ويٺل هو ۽ مخدوم صاحب جي نالي کان بہ گناهہ ڪندي پيا ڪنبندا هوا. جڏهن ڪنهن شرعي مقدمي لاءِ شڪارپور ۽ حيدرآباد چڙهندو هو تہ سندس جماعت جي دهشت کان ڪوٽن جا دروازا بند ڪرائي سرڪاري طرح مخدوم صاحب کان سندس آمد جو مقصد پڇي پوءِ دروازا کوليندا هوا. سندس زبان ۽ بيان ۾ ڏاڍو تصرف هوندو هو، جيڪو لفظ بہ سندس وات مان ڪرندو هو تہ انهن تي پوندو هو.

سنڌ جا امير ۽ حاڪم تہ سندس معتقد هوا، پر جوڌپور جو راجا ۽ جيسلمير جو راجا بہ هميشہ سندس خدمت ۾ سوکڙيون موڪلي پنهنجي حق ۾ دعائون گهرائيندا هوا. قنڌار جو بادشاهہ تيمور شاهہ بہ سندس معتقدن مان هو. مخدوم احمدي جي وفات کان پوءِ هڪ ورق مخدوم محمد عاقل پاران بادشاهہ تيمور کي ارسال ڪيو ويو، جنهن جي جواب ۾ امير تيمور جيڪو خط ارسال ڪيو، سو بعينہ هت ڏنو وڃي ٿو.

آنکہ حقائق معارف آگاہ علميات و ڪمالات پناہ زبدة العارفين ميان محمد عاقل بالطاف مرمور شهانہ سرفراز گشتہ بداند، عريضہ کہ در خصوص حقائق احوال خود و مقامات وفات مرحوم ميان احمدي والد آن حقائق معارف آگاہ و معالي مآثان اجراء امور شريعت آنجا وغيره مواد انفاذ حضور ساطع النور نمود بود رسيد مضامين آن حالي راءِ جهان آرا شد چون هيچ فردي از افراد انساني را از رسم شريف وجوان ضعيف از شربت ناگوار ممات چشيدن وجسد جام حيات دربدن و سر در نقاب تراب ڪشيدن چاره نيست در اين امر کہ برضائي

Marfat.com

خداوند جهان است راضي و شاكر بوده باشند در حضور امور قضائي و اجراء إحكام شريعت نبوي بلستور مرحوم و مغفور متوجه شده جميع مهمات شرعيه كه فيما بين مرد مان آنجا اتفاق آفتد بروقت شريعت غرا انفصال و حق بحقدار برسانند. حكام و عمال و مباشرين امور رعايا و برايا و متوطنين صوبه سند فضيلت پناه حقائق آگاه زبدة السالكين ميان محمد عاقل را قاضي باالاستقلال اينجا در امورات شرعيه خود رانزد او رجوع نموده و بموجب حكم شرع انفصال نمائنده و حرمت او را فراخور مرتبه و منزله او بجا آورده از سخن شرعي او بيرون نروند.

تحرير تاريخ ٢٢ ماه صفرالمظفر سن ١٢٠٤ هه

شڪارپور جي حاڪم ذوالفقار خان پٺاڻ مخدوم صاحب جي جاگير تي بندش وجهي آمدني ڏيڻ کان جواب ڪيو ڏنو. مخدوم ان باري ۾ تيموري دربار ۾ لکيو ته ذوالفقارخان کي سخت تنبيهه نامو آيو. مخدوم صاحب جي پاس خاطر ۽ سندس جاگيرات بحاليءَ ڪيترائي پروانا مخدوم صاحب جي نالي شاهي دربار مان صادر ٿيل آهن. جن جا نقل تاريخ آئينه جهان نما ۾ موجود آهن.

مخدوم صاحب جو عام ماڻهو ته احترام ڪندا هوا پر مجذوب درويش به سندس عزت رکندا هوا ته قاسم شاه، راڻيپور ۾ هڪ ننگو مجذوب هوندو هو، جنهن جي مير سهراب خان به تمام گهڻي عزت ڪندو هو. هن جو ڪشف ڪرامت ملڪ ۾ مشهور هو اهو مجذوب جڏهن ڪهڙن ۾ ايندو هو تڏهن ڪپڙا ڍڪي، با ادب تي مخدوم صاحب جي خدمت ۾ ايندو هو. ۽ درويشانه گفتگو ڪري پوءِ واپس ويندو هو.

خيرپور ۾ ديوان واڌو مل مير سهراب جو مالي وزير هو. تنهن هڪ مسلمان نوڪر کي چيو ته اسان سڀ پاڻ آهيون. مخدوم صاحب

Marfat.com

جنهنجي معني ڪيدي ته "واڌو مل اخوات اسلامي جي دعوي ڪري رهيو آهي" تنهن ڪري هو مسلمان ٿي چڪو. مير سهراب خان کان سندس بازو گهري ورتي، مير صاحب سواءِ ڪنهن چون چرا جي ديوان صاحب جي بازو ڪيدي ڏني. جنهن ڪي سندس فرزند ڏنيچند سميت مسلمان ڪري، هاٿي تي شهر گشت ڪرايو ويو.

قمبر جي لڳ ڇڇڙن جي ڳوٺ ۾ هندو مخدوم صاحب جي ڪوشش سان اسلام ۾ آيا. جن جو نسل اڄ تائين سنجوڳي شيخن جي نالي سان موجود آهي.

مير عالي خان ٽالپر هڪ اسلام آڻيندڙ هندو کي پناه ڏني. مخدوم صاحب بازو هٿ ڪرڻ لاءِ جماعت جي ڪٽڪ ڪاهي، مير عالي خان ٽالپر (برادر مير سهراب خان) وٽ ڪاهي ويو. مير عالي خان اهڙو ضدي هو، جو جنگ ڪرڻ لاءِ تيار ٿيو. مگر هندو جي بازو نه ڏنائين. ان وچ ۾ پير محمد صالح شاه جيلاني راڻي پور وارو رومال ۽ تسبيح گردن ۾ وجهي، اسم خدا جو وجهي مخدوم صاحب کي جنگ و جدال کان روڪي وڌو. مخدوم صاحب فرمايو ڀلو واپس ٿا ورون ته پر مير عالي ڏانهن خير ڪونه آهي، ان وقت اوچتو برسات وسڻ لڳي. وچ ڪڙڪات ڪندي اچي مير صاحب جي ڪٽ پرسان ڪري، جنهن ڪري مير جو سڪيلڌو پٽ مري پيو. ۽ ڪس اڄڪلهه ڏڪو آهي جو هميشه لاءِ منبو ٿي پيو.

روايت آهي ته مخدوم صاحب نه فقط ظاهري علم ۽ تصوف جو مالڪ هو پر فن ڪيميا ۽ عمليات جو به وڏو ماهر هو، جنهن ڪري هنڪي ڪڏهن به تنگي درپيش ڪانه ايندي هئي.

سندس زماني ۾ تيمور شاه وفات ڪئي. ان کان پوءِ محمود شاه به راه رباني ورتي. جڏهن تيمور شاه جي پوٽي شاه شجاع الملڪ جو

Marfat.com

زمانو آيو تہ هُن بہ مخدوم صاحب جي جاگيرات جي بحالي لاءِ پروانا لکي موڪليا جن مان هڪ سن ١٢١٩ هہ ۾ ٻيو سن ١٢٢١ هہ ۾ ۽ ٽيون ١٢٢٢ هجري جا لکيل آهن.

شاهہ شجاع الملڪ ١٢١٩ ۾ جڏهن قندار مان ڪاهي سنڌ ۾ پهتو، تڏهن پيرن ۽ اميرن مخدوم صاحب کي التماس ڪيو تہ اوهان بادشاهہ وٽ ڳڌجي هلو تہ کيس سکر مان واپس ڪيو وڃي. نہ تہ اڳتي وڌيو تہ سنڌ فوج ملڪ تباهہ ڪري ڇڏيندي، جڏهن مخدوم صاحب تيار ٿي نڪتو ۽ خيرپور جي ٽالپرن پاران ميرلقمان خان (ٽنڊو لقمان وارو) حيدرآباد وارن پاران نواب ولي محمد خان لغاري، مخدوم صاحب سان گڏجي روانا ٿياءِ بادشاهہ سان سکر ۾ ملاقات ڪيائون جنهن ڪانپوءِ سالانو ڏن ولي، آتان واپس ٿيو. ڪنهن شاعر انهيءَ واقعي جي عمن فقري ان تاريخ ڪڍي آهي.

از لب در ز بکر باز گشت

١٢١٩ هہ

پير سيد محمد راشد عليہ الرحمت جي ڇٽن کان وتيڪ شادين ڪري ٻيو واقعو مخدوم صاحب جي آڏو پيش ڪيو ويو. پير صاحب سندس والد جو شاگرد هو ۽ ڏاڍو ادب سان پيش ايندو هو، جنهن ڪري مخدوم صاحب وٽ اچي حاضر ٿيو، پرہ جيڪو فيصلو ٿيو سو "تاريخ آئينہ جهان نما" جي لفظن ۾ نقل ڪيو وڃي ٿو.

پير صاحب پيش مخدوم صاحب آمدند، فرمودند کہ ما از حکم شرع بيرون نيستم و حاضر هستم. عرض مي کنم کہ موجب حيلہ شرعي کہ سنت حضرت امام حسين عليہ السلام است سنت طلاق ثلثہ ادا مي نمايم بعدہ تناسم را اختيار مي کنم و دو شاهدان معتبر مستعد متلف موجود بودند باقي اختيار نشستن و رفتن اوشان مت. بعد اقرار

Marfat.com

پير صاحب و حضور شاهدان مخدوم صاحب اجابت فرمود و با خود مصافحہ و معانقہ فرمودند.“

مخدوم صاحب جي زماني ۾ فقير سچيڏنہ عشق رسول ۾ هڪ مغلوب الحال فقير هو. هو پهريان عالم زاهد هو، پر پوءِ رندي مشرب ۾ هليو ويو. ۽ توحيد ـي مضمون جون ڪافيون جوڙيندو رهندو هو. ان هوندي بہ عالمن سان سندس صحبتون رهنديون هيون ۽ مخدوم صاحب وٽ بہ ايندو ويندو هو. هڪ دفعي مخدوم صاحب ڪي سندس نندو ڀاءُ مخدوم محمد جاگير جي حصي تي جهڳڙو ڪيو. فقير سچيڏنہ مخدوم صاحب وٽ فيصلي لاءِ لنگهي آيو. مخدوم پنهنجي مهر فقير جي حوالي ڪندي فرمايو تہ جيئن وڻي، تيئن فيصلو ڪر. فقير سچيڏنو تيون حصو مخدوم محمد کي ڏباري پرواني تي مهر ڪري ڏني. ايڏا گهڻا لاڳاپا پنهين ڌرين جا هوا. ان هوندي بہ جڏهن مخدوم صاحب کي معلوم ٿيو تہ سچيڏنہ هڪ اهڙي ڪافي چئي آهي جا ظاهري شرع شريف جي مخالف آهي، جنهن تي سنبريا تہ فقير کي تعذير ڏبارجي، يا توبہ تائب ڪرائجي. فقيرصاحب جڏهن اها ڳالهہ ٻڌي تہ پيرين پياده صبح جي وقت مخدوم صاحب جي خدمت ۾ پهچي عرض ڪيو تہ، اجهو حاضر آهيان. مونکي ڪهڙي طاقت آهي جو شرع شريف جي حڪمن کان منهن موڙي سگهندس. مخدوم صاحب ڀاڪر پائي تعظيم ڏئي شرع شريف تي هلڻ جي وصيت ڪري کيس رخصت ڪيو.

مخدوم صاحب کي ملا عرشو عمراڻي خدا تعاليٰ جو اسم وحدا... پنهنجي سوٽ پير بخش عمراڻي بلوچ ڏي ناڙي جي ملڪ ڏانهن چاڙهي ويو. طبع ۾ اڳ ۾ ئي ٿوري علالت هئي. پر ناڙي جي سفر وڏيڪ تڪليف پهچائي. جڏهن اتان ڪلاهي واپس ٿيا طبيعت وڏيڪ ضعيف ۽ نازڪ ٿي وئي. آخر منزل قبول ڪندي کهڙن ۾ اچي پهتا. جتي

Marfat.com

ٿئين ڏينهن وفات فرمايائون. سندن جنازه نماز ۾ پير سيد محمد راشد روضي ڌڻي ۽ سيد محمد صالح شاهه جيلاني راڻي پوري، فقير سچيڏنو درازائي ۽ پيا به هزارين ماڻهو موجود هوا. سندس وفات ١٢٣٢ هجري ۾ ٿي. مصرعه نور ڪامل بود بشرع رسول مان سندس وفات جو سال
١٢٣٢
حاصل ٿئي ٿو.

٢١٤- مخدوم عبدالخالق ڪوٽڙوي

ولد مخدوم محمد عاقل ثالث، هڪ وڏو بزرگ عالم ۽ عابد زاهد پرهيزگار ۽ متقي هو. هو نقشبندي طريقي ۾ خواجه فضل الله مجددي نقشبندي کان بيعت ٿيو ۽ اباڻي طريقي قادريه جي بجاءِ نقشبندي طريقي کي رواج ڏياريائين. تهجد نماز کانپوءِ صبح تائين مراقبي ۾ رهندو هو. ۽ ڪشف جي حالت ۾ حضور سرور ڪائنات صلي الله عليه وسلم سان سندس ملاقاتيون ٿينديون رهنديون هيون.

شرع شريف جي جاري ڪرڻ ۽ مقدمن نبيرڻ ۾ پنهنجي خانداني بزرگن وانگي عام خاص جو مرجع هو.

هڪ دفعي گمبٽ ۾ هڪ هندو ذمي ڪڻون زنا ڪئي. مخدوم صاحب هن کي تعذير ڏيڻ لاءِ گهريو. مگر حاڪمن ۽ هندن هنجي ڏيڻ ۾ ڪجهه ڪوتاهي ڪئي. آخر مخدوم صاحب پاڻ چڙهي گمبٽ ويا. انهيءَ جوابدار جي جڏهن مخدوم صاحب تي نظر پيئي تڏهن ڪلمو پڙهي اسلام جي دامن ۾ اچي لڪو ۽ مسلمانن جي جماعت فتحياب ٿي.

١٢٣٤ جو واقعو آهي ته ٺٽو مستي خان ۾ هڪ هندو عورت

Marfat.com

جي واتان ڪو اهڙو ڪلمو نڪتو. جنهن ڪري هن تي لازم آيو ٿي. اهو مقدمو معتبر شاهدن اڳي مخدوم صاحب سان بيان ڪيو. وڏيرو محبت خان مري ولد مستي خان انهي هندو زال کي ڏگاڻي خان مري جي معرفت حيدرآباد موڪلي ڏنو ته جيئن مخدوم صاحب جي گرفت کان بچي وڃي. مخدوم صاحب ٻه هزارن جي جماعت سان تندي ڏانهن چڙهي پيو. مگر هندو زال ته هٿ سان نڪري چڪي هئي. جنهن تي مخدوم صاحب کي ڏاڍو غصو آيو. مرين تي ڏاڍي ناراضگي ڏيکاريائون ڪن درويش جماعت جو خيال هو ته بددعا ڪري ٽالپرن جو ٻوڙو ٻي ڪڍي ڇڏجي. مگر مخدوم صاحب منع ڪندو رهيو ته مسلمان حاڪمن کي بددعا ڪرڻ نه گهرجي. آخر مخدوم صاحب جماعت سميت خيرپور ۾ مير رستم خان وٽ پهتو. مير صاحب حياءَ وارو علماء دوست هو تنهن عورت جي ضمانت ۾ هڪ هندو ڪڍي ڏنو ته جيستائين اها هندو زال نه ملي تيستائين هي هندو اوهان وٽ رهي. مخدوم صاحب اهو هندو پير محمد صالح شاهه راڻي پوري ۽ سيد بچل شاهه کهڙائي جي حوالي ڪيو ته انجي نگهباني ڪندا رهو. هنن بزرگن نيل گهرائي هڪ پاسي هندو جي پير ۾ ته ٻئي ڪڙي پائو خان جتوئي جي پير ۾ وڌي، جو اهو جتوئن ۾ معتبر نيڪ بخت ماڻهو هو. ٿيو ڇا جو هندن جتوئي کي رشوت ڏني هڪ رات هندو ضامن جي پير مان نيل ڪيرائي ڀڄائي ڇڏيو. جنهن تي جماعت ۾ ڏاڍو جوش خروش پيدا ٿيو. آخر مخدوم صاحب نااميد ٿي کهڙن ڏانهن واپس آيو ۽ اللهه جي برخلاف هلندڙ اميرن ۽ بلوچن کي بددعا ڪيائون. نتيجو هي نڪتو جو شجاع الملڪ جي ڪاهه وقت گهڻا امير قتل ٿي ويا، محبت خان مري دربدر ٿي ويو. ڪي بلوچ درياهه ۾ غرق ٿيا ۽ ٽالپرن جي حڪومت ۾ ڏاڍو فتور پئجي ويو. آخر وڏيري محبت خان غلطي

Marfat.com

محسوس ڪئي پوءِ تہ پنھنجن ڪچاون سميت مخدوم وٽ اچي معافي جو خواستگار ٿيو ۽ وڏو نذرانو ڏنائين. ان ڪانپوءِ لنگر جي خرچ لاءِ ڪيترو ئي اناج موڪليندو رھندو ھو. مخدوم صاحب ڪيس دعائون ڪري معافي ڏني.

افغانستان جي انقلاب کان پوءِ حڪومت امير دوست محمد جي حوالي ٿي تہ مخدوم صاحب انھن سان خط و ڪتابت بند ڪري ڇڏي. فقط حيدرآباد جي اميرن ۽ خيرپورين سان سندس راھ و رسم ھوندو ھو. ھو ھميشہ دعا طلبي لاءِ خطوط لکندا ۽ نذرانا موڪليندا رھندا ھوا. ھن صاحب جون ڪرامتون بہ عام طرح ماڻھن کي معلوم ھونديون ھيون. جنھن ڪري ھزارين خلق سندس معتقد ۽ مخلص ٿي رھندي ھئي. علمي مباحثن ۾ ھڪ وڏي پايہ جو عالم ھو. ۽ صحاح ستہ جي اجازت حاصل ٿيل ھوس جا مسلسل نمونہ ۾ پنھنجي فرزند مخدوم محمد عاقل رابع کي عطا ڪيائين. جنھن جو ذڪر تفصيلوار آئينہ جھان نما ۾ ڪيل آھي. جامع الصغير حديث جي ڪتاب جو اختصار سندس ڪيل آھي. ھڪ بياض بن جلدن ۾ سندس تاليف آھي. جنھن ۾ ھزارين ناياب مسائل ۽ علمي مباحث جمع ٿيل آھن. آئينہ جھان نما جو مؤلف لکي ٿو تہ:

روزي پيش حضور آنحضرت نشستہ بودم. بغتة يک نعره اسرذات از بدن مبارکش مانند برق جلوه گر شد پس غمناک شده صبر فرمودند. بعد چند ساعت کہ سر از زانو برداشتند. بر سيدم صاحب چہ حالت بود. بعد تامل هجوم الناس برطرف شدند. اين مسکين ودو سہ تن خلفاء موجود بودند فرمودند بابا! امشب بحکم رباني ملائک در آسمان منادي کردند کہ بعد اليوم تصرفات و کرامات اهل حيات خواه اهل ممات نہ کنند. بہ صبر و شکيب و رضاء قضا سبحاني بوده باشد و سماع

Marfat.com

اين آواز هر اوليا زنده و ممات رسيد و هر هم تسليم كردند. آئنده تصرف مرشدان يا اهل كرامات بند شد. اين حكم بعد غلبہ انگلستان بر سندهہ فرمودند. (قلمي نسخہ تاريخ جهان نما)

سندس وفات ١٨ ماهہ رجب سن ١٢٦٨ وقوع ثي.

قطعہ تاريخ از پير نظام الدين مجددي شكارپوري

دريغا رونق دين متين بود — مهي افلاك شرع هم يقين بود
چراغ دين آمد سال و صلش — اگر تاريخ او واضح ازين بود
١٢٦٨
كہ جستہ چون نظام الدين ازهاتف — بگفتا خاتم علماء دين بود
١٢٦٨

٢١٥ - مخدوم محمد عاقل رابع

مخدوم محمد عاقل معروف بہ مخدوم پير محمد ٹيڙوي ولد مخدوم عبدالخالق عالم فاضل فقيہ شاعر ڪامل هو. سندس تصنيفات مان "ديوان عاقل" فارسي ڪلام (٢) "منح المعاني" پاره عم جو تفسير جنهن ۾ هزارين علمي نڪتا جمع ڪيل آهن. (٣) رسالہ جواب لاجواب در رسالہ لاجواب. رد مذهب اهل تشيع (٤) رسالہ در ارسال ... تائيد مذهبي حنفي. (٥) قصہ چهار درويش فارسي نثر نهايت عالي جي جواب ۾ فارسي زبان جي بلاغت جو هڪ ذخيرو آهي (٦) انشا ... (٧) تاريخ آئينہ جهان نما جو ابتداء اسلام کان ... تاريخي مواد جمع ڪيو اٿن ۽ هڪ بيمثل ڪتاب آهي. (٨) ... المحافل سخنوري ۽ مجلس جي آداب ۾ هڪ بينظير ڪتاب آهي

اگرچہ سندس زمانہ ۾ سنڌ ۾ انگريزن جو راڄ قائم ٿي چڪو ...

Marfat.com

شرعي مقدما ۽ معاملا علماء اسلام جي اختيارات مان نڪري چڪ هوا. تاهم اڃا ڪجهه رواج هلندو آيو ٿي. تنهنڪري مخدوم صاحب وٽ عام ماڻهو پنهنجي مقدمات جي فيصلن لاءِ ايندا هوا. هڪ دفعي گهوٽڪي جي پيرن صاحبن جي مقدمہ فيصل ڪرڻ لاءِ رياست بهاولپور تشريف فرما ٿيا. بهاولپور جي نواب فتح خان چئن ميلن تي سندن استقبال ڪيو ۽ نواب فرمايو تہ علماء اسلام جي گهوڙن جي خاڪ اسانجي لاءِ هزارن مشڪ ۽ عنبر ڪان بهتر آهي، آخر احمد پور ۾ پهتا جتي نواب صاحب مخدوم ۽ ساداتن جي رهڻ لاءِ اهڙو انتظام رکيو هو جو ان مان بهشت جو ڏوڪو آيو ٿي. بهاولپور ۾ هڪ وڏو حنفي عالم مولوي قمرالدين رهندو هو ۽ سرڪار سان هنجو تعلق هو. تنهن بروقت ئي مخدوم صاحب جي شان ۾ تشريف آوري جي مبارڪباد ۾ هڪ طويل قصيده پڙهيو جنهن جا چند شعر هي آهن.

اي ز علوم تو ملک مهتدي ـ خلق بعلم تو شده مقتدي
دل ڪش تو گشتہ دل عالمي ـ آمدنت شد سپر هر غمي
چون تو نمودي سوءِ ما دلڪشي ـ ز آمدنت گشت محفل خوشي
منتظرات عالم وهم ملتجي ـ جئت الينا فلتقم المجي

پورو هڪ هفتو ساداتن جي مقدمہ فيصل ڪرڻ لاءِ اهڙو شرعي فيصلو ٻڌايائون جو طرفين ان تي راضي ٿي ويا.

امتحان طور مخدوم صاحب کان ان وقت جي علمائن تفسير، حديث ۽ تاريخ مان سوال ڪيا. جن جا بروقت هنن کي ڪافي جواب مليا. جنهن ڪري نواب صاحب کان رياست جي ٻين اهلڪارن جو اعتقاد زياده تر ٿيندو رهيو. جمعي ڏينهن نواب صاحب جي زور آڻڻ تي امامت ڪرائي، نماز پڙهايائون ۽ واعظ بہ فرمايائون. ان کانپوءِ پنهنجي وطن بہ واپس آيا. مخدوم صاحب شرعي مقدمن جو فيصلو ڪرڻ کان

Marfat.com

هوء جڏهن واندو ٿيندو هو تہ باقي سمورو وقت نقشبندي طريقي جي
ذڪر اذڪارن ۾ مشغول رهندو هو. سموري ڇمار ان ريت رات
ڏينهن ياد خدا ۾ گذاري وفات فرمائي ويو. سندس فارسي ڪلام جو
ڪجهہ نمونو هيٺ ڏجي ٿو.

برون شد از خم ديرين شراب آهستہ آهستہ
بر آمد از پس ڪره آفتاب آهستہ آهستہ
فريب روئي آتشناک او خوردم وندانستم
کہ خواهد خورد خونم چون ڪباب آهستہ آهستہ
باين خورسندم از نسيان روز افزون پير يها
کہ از دل مي برد ياد شباب آهستہ آهستہ
بيا بشنو تو پند من اگر هستي تو عاقل دل
کہ طفل خورد مي خواند ڪتاب آهستہ آهستہ

———*———

تمام شد مسودات جلد ثالث ڪتاب تذڪره مشاهير سنڌ مؤرخہ
٢٣ سوال المڪرم شب اربع بوقت ١٠ بجہ شب سن ١٣٦٦ هہ مطابق
٩ سپٽمبر ١٩٤٧ع. بحمده تعالي

(فقير دين محمد وفائي)

Marfat.com

Marfat.com

٢١٦- نيازي ٺٽوي

بخاري جو سيد سفر ڪندي ٺٽي ۾ پهتو ۽ اتي فوت ٿي ويو. معمانويس ۽ علم عروض ۽ شعر شاعري جو وڏو ماهر ۽ قابل هو. گهٽي هجو ۽ گلا چوڻ جو اُستاد هوندو هو. اِهوئي سبب آهي، جو هنڪي ڪٿي به قرار يا آرام ڪونه ملندو هو. هميشه دربدر ڌڪا کائيندو وتندو هو. هنجي زندگي جي ڪهاڻي به عجيب آهي. بخارا جي رهڻ وارن ڏينهن ۾ هڪ نظم لکي جنهن جي شروعات هن ريت آهي.

برفلڪ نيست شفق، باده گلفام من ست
رنـد درد ڪشم طاس فلڪ جام من ست

اخير ۾ چيائين:-

تا نيازي شد در ملڪ سُخن خسرو عهد
نام جامي شد منسوخ ڪنون نام من ست

غزل جي هن مقطع جي معنيٰ آهي ته نيازي يعني آءٌ جنهن وقت کان وني شاعري جو بادشاهه ٿيو آهيان تـه اُن ڏينهن کان وني مولوي جامي جو نالو منسوخ يا منجي ويو ۽ هاڻي فقط منهنجو نالو آهي.

اِنهيءَ شعر سبب بخارا جي ماڻهن ۾ سخت ناراضگي پيدا ٿي، جو نقشبندي طريقي جي پير ۽ عالم جي بي ادبي سمجهي وئي. جنهن ڪري بخارا مان ڀڄي هرات هليو ويو هـو. اُتي جي مشهور راڳيندڙ شاهه محمد شرناٿي جي صحبت ۾ اچي رهيو. ۽ اهو ماڻهو موسيقي ۽

Marfat.com

سرودي جو وڏو ماهر هو. مگر پنهنجي ڦرڻي گهرڻي بي قرار طبيعت موجب آن سان به نه ٺهيو. هنجي گلا ۾ هيٺين رباعي لکيائين :-

شرنائـي منافق بـي حسن بـي تميز
انگوهمه نوائـي بـد آموز ميـز نـد
شرنائي او چوكير خرست و بحير تم
كان بي هنر ز كير چسان گوز ميزند

يعني ته منافق ۽ بدتميز شرنائي سمورو آواز بڇڙو بلند ڪري رهيو آهي. هن جي شرنائي گڏهه جي عضوي وانگر آهي. مگر مونکي حيرت ٿي لڳي ته هو مخصوص عضوي مان "ٺٺ" ڪيئن ڏئي رهيو آهي. شاهه محمد شرنائي جي وير ونڻ کان ڊڄي، سڌو بلخ ۾ پهتو، آتي به هجو جا بيت چئي، بلخ وارن جي خوب خبر ورتائين. جنهن تي شهر وارن سندس قتل جو ارادو ڪيو، مگر آتان راتو رات ڀڄي ڪولاب جي علائقه ۾ پهتو. اُتي هڪ امير سيد زادي مير حيدر علي بن سلطان تي عاشق ٿي پيو. ماڻهن کي اها ڳالهه نه وڻي، جنهنڪري هنجي مارڻ لاء تيار ٿي ويا. ويچارو بدبخت نمازي، آتان به جان بچائي وٺي ڀڳو. بدخشان وڃي پهتو، پر بدنام ٿيل هو، جنهن ڪري آتي وري رافضي هجڻ جي تهمت رکي ويس. جنهن ڪري آتان ڀڄي اچي قندهار ۾ لڪو. سلطان همايون تيموري جي گورنر بيرم خان سان ملاقات ڪيائين، مگر پهرين ملاقات ۾ ئي بيرم هن کان ناراض ٿي پيو. ان کان پوء سنڌ ۾ هليو آيو. ان وقت ٺٽي ۾ مرزا شاهه حسن ارغون حاڪم هو. ٺٽي ۾ پهچي مرزا کي ملاقات لاء عرض ڪيائين. مرزا حضرت جامي رح جو سخت معتقد هو جنهن هن شاعر جي ملاقات کان اڳ ۾ "ديوان جامي" تان فال گهري. اڳوڻي بي ادبي سبب جا هنجي مولانا جامي سان ڪيل هئي، هيٺيون شعر نڪري آيو.

Marfat.com

چرخ را جامی نگودان کز مئی عشرت تهی ست
بـاده از جـام نگون جستن نشان ابلهی ست

جنهن کانپوء مرزا هنکي پاڻ وٽ اچڻ ۽ ملاقات ڏيڻ کان انڪار ڪيو. آخر لاچار ٿي، ٺٽي وارن ماڻهن سان ساز باز ڪري، نهايت تنگدستي ۽ مفلسي جي حالت ۾ آتي رهجي پيو.

مرزا شاهه حسن جي وفات کان پوء، مرزا عيسيٰ ترخان، سندس حال تي رحم آڻي کيس نوازيو ۽ ان کان پوء مرزا محمد باقي ترخان جي نوازش ۾ رهيو.

انهيءَ زماني ۾ سلطان اڪبر جو دور دورو هو. هنجي اميرن مان شاهه خواجه ولد دوست خاوند حج جو سفر ڪري سنڌ ۾ پهتو هو. ٺٽي ۾ نيازي جي احوال کان واقف ٿي سلطان اڪبر جي دربار ۾ سندس لاء سفارش ڪيائين. بادشاهه قبول فرمائي. هنجي اچڻ لاء ٺٽو ۾ قاصد ۽ فرمان موڪليو. جيستائين شاهي فرمان ٺٽي ۾ پهچي ئي پهچي، تنهن کان ٿورو اڳ۾ نيازي مسڪين جي نالي تي حقيقي حاڪم جي پاران فرمان قضا پهچي ويو. ۽ ٺٽي ۾ ئي دفن ٿيو.

اهو واقعو ڏهين صدي هجري، پوئين اڌ جو آهي.

(مقالات تحفت الڪرام)

٢١٧- مخدوم ميڏنو نصرپوري

عالم فاضل فقيه، صوفي، نصرپور ۾ مخدوم روح الله کانپوء ئي هو صاحب فضا ۽ فتويٰ جو مالڪ ٿيو. سندس معاصرين مان مخدوم عبدالواحد سيوستاني ۽ مخدوم محمد صادق لڪياري ۽ مخدوم عثمان

Marfat.com

متعلوي آهن جن سان هن بزرگ جا بعض فقهي مسئلن تي ردڪد ۽ مناظرا رهيا آهن. مير قانع لکي ٿو ته :-

مخدوم ميان ميدنه جامع فنون ڪمال، عالم متبحر در فقه اکثر علماء در سائر ڪمالات اشهر برايا، با سلوک آشنا درين تازگيها بس ڪمال وفات يافت. پسرارشدش ميان عبدالله از علوم ظاهري بهره وافي برده متوجه علم معني است. (تحفة الڪرام)

مخدوم ميڏنو مريد هو مخدوم محمد امين ڊاسوڙي واري جو. هو وڏو موحد ۽ ڪامل وقت جو بزرگ ٿي گذريو آهي. ۽ ٻارهين صدي جي پڇاڙي ۾ ان بزرگ وفات فرمائي آهي. جيئن ته تحفت الڪرام مان معلوم ٿئي ٿو :-

مخدوم ميڏنو تمام ٻڍاپڻ ۾ سال ١١٨١ ۾ هن دنيا فاني مان رحلت فرمائي نصرپور ۾ ٿي سپرد خاڪ ڪيو ويو.

٢١٨- شيخ ابو تراب تبع تابعي

هي بزرگ جو احوال سنڌ گزيٽر ۾ هيٺئين ريت آيل آهي.

ابو تراب نالي هڪ وڏو بزرگ، جنهن بکر جو قلعو فتح ڪيو ۽ ٻيا وڏا بهادري جا ڪم ڪيا انجو مقبرو ڳوٺ گجو تعلقه ٺٽو ۾ آهي ٺٽي کان اهو ڳوٺ ١٠ ميل پري آهي. سندس قبر تي سال ١٧١ هجري مطابق ٧٨٧ع جو ڪتبو لڳل آهي. سنڌ ۾ انهيءَ کي تمام جهوني تاريخي لکيت تسليم ڪرڻو پوي ٿو.

هن مان ظاهر آهي ته اهو سال خليفي هارون عباسي جي خلافت جو آهي جنهن کي سنڌ ۾ جهوني مان جهونو بزرگ ۽ سندس مقبره

Marfat.com

کي جهوني مان جهوني يادگار تسليم ڪجي ته درست آهي.
(اورينٽل ميگزين لاهور)

مولوي محمد شفيع ايم. اي لاهوري مٿئين ميگزين ۾ لکي ٿو: مان انهيءَ مقبري تي پهچي ڏاڍي گهولا ڪئي ته ١٧١ ورهين وارو ڪتبو نظر اچي، پر ڪٿي به اهو ڪتبو نظر ڪونه آيو.

مگر مير قانع لکي ٿو ته:

شيخ ابوتراب از اجل تبع تابعين که مزارش مع شهدا ديگر تاهنوز زيارتگاه اهل دل ست. برسرگنبذ تاريخ بنا از ان قرار سال صدو هفتاد ويک مرقوم. (تحفت الڪرام)

مير قانع شيخ ابوتراب جو ذڪر عباسي خليفن جي گورنرن جي سلسلي ۾ ڪيو آهي ۽ سندس خيال آهي ته هو ٻي صدي ۾ اسلامي عرب مجاهدن سان گڏ ساڪري جي سر زمين تي شهيد ٿي، اُتي دفن ٿيو آهي. مير قانع ٻي هنڌ لکي ٿو ته:

شيخ ابوتراب المعروف بحاجي ابوترابي اصل از گماشتگان بنو عباس ست که بايالت سنڌ او امر بودند و معروف به تبع تابعي چنانچه مذکور، از شهداء است - مزارش مابين موضع گجوکه بعوض شهر ناره ولتو آباد شده و موضع کوری که بدل رسول آباد محمد طورثاني آباد گرديده از تته بانداز چهار گروه زيارتگاه سادرو زائر است برگنبذش تاريخ تعمير صد و هفتاد ويک موجود. (تحفت الڪرام)

مير قانع جي عبارت مان هي به ظاهر آهي ته ١٧١ جو ڪتبو سندس زماني ١١٨١ ۾ به موجود هو جو هاڻي ناياب ٿي چڪو آهي.

جام صلاح‌الدين سمو (٨٧١ھ کان ٨٩٣ھ تائين) حاڪم سنڌ جي زماني ۾ سندس رشتيدارن علاؤالدين سمو شيخ ابو ترابي تي گنبذ تيار

Marfat.com

ڪرايو جنهن تي هيٺيون ڪتبو لکيل آهي. جو تمام مشڪل سان پڙهڻ ۾ اچي ٿو.

بعهد شهر يار دهر سلطان داور (؟)
شه فيروز و منصور و مظفر در صف ميدان
بامر سرفراز سندهه خاص حضرت عالی.
که قدر او علا از فـّر فرقد تابان
ستوده جام جم سيرت علاؤالدين دريا دل
که مهمانی لطفش جهان شد جمله آبادان
برآمد اين چُنين گنبذ معلیٰ کز صفا گوئی
بسان بيت معمور آمده است اظهار اين ايوان
مقام شيخ حاجي بوترابي آن ولی الله
که بر درگاه او گردد رواحاجات خلق آسمان
بسال هفتصد هشتاد دو از هجرت احمد
زعون ايزد ذوالمنن والافضال والاحسان
بنا شد ثالث ماهه صفر اين روضه ميمون
بسعي کمترين بندگان موسیٰ بن شه جان

٢١٩- مولوي محمد علي سنڌي

هي بزرگ عارف، ڪامل، شاعر فاضل اصل سنڌ جو رهاڪو هو. ابتدائي تعليم به سنڌ ۾ حاصل ڪيائين. ان کان پوءِ باهر علم جي تحصيل لاءِ سفر ڪندو رهيو. دهلي، لاهور ۽ پشاور ۾ علوم حاصل ڪري پنجاب جي مشهور چشتي طريقي جي پير خواجه محمد سليمان (متوفي ٧- صفر ١٢٦٧) جي خدمت ۾ پهچي، نجي بيعت ڪري سندس خدمت ۾ رهجي پيو. (تذڪره روز روشن)

Marfat.com

خواجہ محمد سليمان تونسوي جي مريدن مان ٣ خليفا عرب عجم ۾ مشهور ٿي ويا جن مان هڪ مولوي محمد علي آهي. جنهن پنجاب کي پنهنجي ظاهري ۽ باطني فيض سان مالامال ڪري ڇڏيو.

(خزينت الاصفياء)

آخر مرشد جي اجازت سان سنڌ ندي جي ڪناري تي هڪ قصبہ مکڏ ۾ اچي رهيو، جتي پنجاب وارن کي ظاهري ۽ باطني فيض ڏيندو رهيو. هو ايڏو وڏو پرهيزگار ۽ شب زنده دار عابد هو جو برابر ٣٦ سال لاڳولاڳ عشا جي نماز واري وضو سان صبح جي نماز ادا ڪندو رهيو. هو فارسي جو نهايت بهترين شاعر هو. پورو ديوان غزليات جو يادگار ڇڏيو اٿائين. مولوي تخلص ڪندو هو سندس ڪلام جو نمونو اجهو هي آهي.

شهيد تير آن ترکم کہ از ابرو کمان دارد
خدنگ از شست آن خوردم کہ از مژگان سنان دارد
ز چشم مست بيمارم چہ بيماري فزود آخر
بهر سويش کہ مي بينم هزاران کشتگان دارد
حديث حُسن يوسف راکجا دانند اخوانش
زليخا را بپرس از وي کہ صد شرح و بيان دارد
خوش آن عاشق کہ از جانان رخ مهر وفا بيند
ز يار خويش حيرانم نہ اين دارد نہ آن دارد
صبا با آن طبيب عشق، حال مولوي برگو
کہ بس عمري است اين بيمار سر بر آستان دارد

هن بزرگ مکڏ شريف (پنجاب) ۾ ئي باقي جمار گذاري ٢٩- رمضان شريف ١٢٥٣ھ ۾ وفات فرمائي.

(تذکره روز روشن)

Marfat.com

٢٢٠- مير ڪرم علي خان ٽالپر حيدرآبادي

سنڌ ۾ حيدرآبادي ٽالپرن جي شاخ مان چئن ڀائر ٽالپرن هڪ ٻئي جي پوئتان حڪومت ڪئي. تن مان مير ڪرم علي خان ٽالپر هڪ نامور حاڪم ۽ علمي ادبي مذاق جو شاعر ٿي گذريو آهي. هن جو زمانو جيڪڏهن ٽالپرن جي عروج حڪومت جو زمانو هوته ان سان گڏ شعر ۽ سخن پروري جي ترقي جو زمانو ليکيو وڃي ٿو.

ڪرم علي خان پنهنجي ٻن ڀائرن، مير فتح علي خان (فاتح سنڌ) ۽ مير غلام علي خان ڪانپوءِ سال ١٨١٣ع ۾ گادي تي ويٺو.

سندس زماني ۾ شاه شجاع الملڪ قندهار جو بادشاهه، سنڌ تي چڙهي آيو مگر مير صاحب هنکي ڪافي خزانو ڏيئي، ملڪ تان اها مصيبت ٽاري ڇڏي.

پنجاب جي حاڪم، راجا رنجيت سنگ به سنڌ تي ڪاهڻ جو ارادو ڏيکاريو، مگر ميرن جي انگريزن سان دوستي قائم ٿي چڪي هئي، جنهن ڪري انگريزن وچ ۾ پئجي، رنجيت سنگهه کي ڪاهڻ جي ارادي کان روڪي ورتو.

مير ڪرمعلي خان، مذهب جي لحاظ سان پڪو شيعو هو، جنهن ڪري هنجي نگراني ۾ هڪ مشهور مرثيه گو شيعو ثابت علي سيوهاڻي سنڌي زبان ۾ مرثيه جو بنياد رکيو ۽ ثابت علي جي مير جي دربار ۾ ڏاڍو قدر ۽ عزت ٿيندي رهي.

مير صاحب پاڻ فارسي جو شاعر هو. هو پنهنجي يادگار هڪ "ديوان" ڇڏي ويو آهي. انهيءَ ديوان جوگڏ ڪندڙ مير نصيرخان ولد مير مراد علي خان، سندس ڀائٽيو آهي.

Marfat.com

"ديوان ڪرم" ۾ ڪل ١١١ غزل، ٣ قصيدا ۽ ٤ قطعات آهن.
سندس شعر جو نمونو هي آهي:

لطف ايزد هستم هردم يار ما
زين سبب بگرفت رونق کار ما
از نسيم فيض او خواهد شگفت
تازه گل در گلشن گلزار ما
نيست حاجت تا کرم سازد بيان
کار ساز ما بہ فکر کار ما

ٻي هنڌ فرمائي ٿو:

سويم بہ مهر ديد خطارا بهانہ ساخت
وز کوئی خويش راند جفارا بهانہ ساخت
گفتم بتا ز لطف بنه پاء بچشم من
خنديد ناز کرد، حنا را بهانہ ساخت
گفتم کہ روئی تو بہ بينم ز شوق دل
پوشيد رو بدست دعا را بهانہ ساخت

ميرڪرم‌عليخان، ١٥ سال سنڌ تي راڄ ڪري ١٢- جماديالثاني ١٢٤٤ھ مطابق ١٨٣٨ع ۾ وفات ڪري ويو. سندس تاريخ هيٺين فقري مان نڪري ٿي.

"بادا بهشتش بارگاه"

٢٢١- ملا عبداللطيف بديٽائي

عبداللطيف سرزمين سنڌ جو هڪ وڏو شاعر هو، قيصر تخلص سان مشهور حضرت محي‌الدين عالمگير جي درٻارين مان هو.

Marfat.com

مير قانع لکي ٿو تہ: قيصر هڪ مستعد ۽ قابل ماڻهو هو. ڇهن ڇهن مهينن کان پوءِ پيس جي ٽڏي جو مصلو ڪڻي سلطان عالمگير ڏانهن ويندو هو، جتان کيس ڪافي انعام ملندو هو ۽ عيال جو ان مان گذران ڪندو هو. هڪ دفعي بادشاه جي حضور ۾ هي شعر پڙهيائين:

سلطنت ختم ست بر تو چون نبوت بر نبي
بادشاهی بر تو تنها چون خدائی بر خدا

بادشاه شريعت جو سخت پابند هو. جنهن ڪري مٿئين قسم جي شاعري جنهن ۾ حد کان وڌيڪ مبالغو هجي کيس پسند نہ هو. بادشاه کي مٿئين شعر تي ڏاڍو غصو آيو ۽ حڪم فرمايائين تہ ملا قيصر لاءِ روزينو ٺٽي جي حڪومت تي مقرر ڪيو وڃي تہ جيئن ملا آئينده سفر جي مصيبت کان ڇوٽڪارو لهي، سنڌ ۾ رهيو پيو هجي. ۽ هيڏانهن اچڻ جي تڪليف نہ ڪري. هي هو بادشاه جو غصو، پر شفقت سندس لاءِ ڪهڙي نموني جي هوندي. (مقالات الشعراء)

ملا قيصر جي شاعرانہ طبيعت ڏاڍي سخي هئي. هن "ديوان قيصر" پنهنجو يادگار ڇڏيو آهي. بختيار خان خواجہ سراء جي مدح ۾ فرمائي ٿو:

هر کہ خواهد مدد از بخت و نصيب از دوران
گو نهند سر بر در دولت بختاور خان
(تذکره فرحت الناظرين)

بختاور خان پنهنجي ڪتاب "ده سالہ عالمگيري" ۾ ملا قيصر جو ذکر ڪيو آهي، کيس ٺٽي جو رهاڪو لکيو آهي. مگر مير قانع مقالات ۾ لکي ٿو تہ سنڌ وارن کي هندستان ۾ گهڻو ڪري ٺٽي ڪري ليکيندا آهن. تنهن ڪري بختاور خان ملا قيصر بديڻي کي

Marfat.com

"ده سالہ" ۾ثنوي ڪري لکيو آهي. نہ تہ دراصل هو بدين جو رهاڪو آهي. تاريخ وفات معلوم نہ ٿي سگهي. مگر سندس حالات مان ظاهر آهي تہ هو ١٢ صدي هجري جو سنڌي شاعر هو.

٢٢٢- مير زين‌العابدين ٺٽوي

سيد زين العابدين عرف مير لطف الله ولد مير بزرگ. ٺٽي جي سيد علي شيرازي جي اولاد مان هڪ وڏو صاحب ڪمال ۽ مرجع جميع خصال، پنهنجي وقت ۾ ٺٽي جي ماڻهن ۾ هڪ وڏو معتمد، اهل علم ۽ فضيلت جو مالڪ هو، ٺٽي جا حاڪم سندس بيحد تعظيم ۽ تڪريم ڪندا هوا. شهر جا سمورا ماڻهو هن جي فيض ۽ صحبت مان فائدا حاصل ڪندا هوا. علم جي استعداد بہ تمام گهڻو هوس. سندس ڪيترائي ڪتاب مشهور آهن. حرزالبشر هڪ عربي رسالو ۽ "ديوان قانع" هن جا يادگار آهن. شعر ۾ قانع تخلص ڪندو هو. ملا حسن ڪاشي ايراني جي ترڪيب بند جو جواب ڏاڍو سهڻو لکيو اٿس. (مقالات شعراء)

مير علي شير قانع لکي ٿو تہ سندس هي هڪ شعر هزار شعرن جي برابر آهي جو هيٺ درج ڪجي ٿو:

دوات چين چشم غزالان کم سياهي شد
مگر مجنون بليلى باز انشاكرد مكتوبي

مير موصوف سال ١١٣٢ هہ ۾ وفات فرمائي "رضو عنه" مان سال تاريخ ڪڍيو ويو.
١١٣٢ هہ

Marfat.com

٢٢٣- خليفو زين العابدين ٺٽوي

صديقي نسب مان سنڌ ۾ قادري طريقي جي خليفن جي خاندان مان هڪ وڏو بزرگ گوشه نشين رهندو ايندو هو. جاء جو دروازو هميشه بند رهندو هوس جيڪڏهن ڪو ماڻهو از خود ڪيس ڪجهه سوکڙيون يا نذرانو پهچائيندو هو ته وٺندو هو.

ان قسم جي ماڻهو جي آمد جو پتو ڪيس باطن جي صفائي سان پوندو هو، جنهن لاء آئي دروازو کوليندو هو. بي صورت ۾ سوال لاء ڪٿي به هٿ ڊگهو ڪونه ڪيو هوائين. ڪڏهن ڪڏهن فارسي ۾ ڪلام موزون ڪندو هو. فرمائي ٿو ته:

چه بردارد ز دریا نوک عصفور
چه نسبت درمیان اعمی ودر نور
نتابد پر تو خورشید خفاش
ندارد سر معنی طبع او باش
هم از تو باشم از تقصیر کردم
بعصیان برگنه تو فیر کردم
توئی آمرزگاري هر گناهی
صلاح کار هر حالت تباهی

هن اهل الله بزرگ سال ١١٤٨ ۾ ٺٽي ۾ وفات ڪري هميشه لاء هن دنيا جو دروازو بند ڪري ويو. (مقالات الشعراء)

Marfat.com

٢٢٤- مير حيدرالدين ٺٽوي

مير حيدرالدين ابوتراب تخلص ڪامل، ولد مير رضي‌الدين تخلص فدائي بزرگ پنهنجي تخلص ڪامل وانگي سورين ڪماليتن جو مالڪ هو. ۽ اهل ڪمال سندس خدمت ۾ ڪمالات حاصل ڪرڻ لاءِ حاضر ٿيندا رهندا هوا. دنيا کي ترڪ ڪري فقيرانه زندگي اختيار ڪئي هوائين. سموري حياتي شادي ۽ اهل عيال جي گمسان ۾ ڦاسڻ کان سواءِ مجرد گذاريندو رهيو. هنکي اگرچه گذران جي ڪابه گهٽتي ڪانه هوندي هئي. مگر ان هوندي به امير طبقي جا ماڻهو، جيئن ته نواب مهابت خان تخلص ڪاظم (متوفي ١١٣٥ ھ) منتون ڪري سندس خدمت ۾ نذر نياز پهچائيندا هوا مگر گهٽو ڪري قبول نه ڪندو هو. گوشه نشيني ۾ گذاريندو هو.

جيڪو به سندس صحبت ۾ ايندو هو، سو گهڻو ڪجهه پرائي اٿندو هو. قال الله و قال الرسول کان سواءِ سندس گفتگو خالي نه هوندي هئي.

مير علي شير قانع ٺٽوي ۽ محمد پناهه رجا ٺٽوي سندس مشهور شاگردن مان آهن. سنڌي، هندي ۽ فارسي جو بهترين شاعر هو. سندس متفرق شعرن جو هڪ وڏو ڪتاب جمع ٿي ويو هو، جنهن کي سندس ارشاد موجب ميان محمد پناهه رجا مرتب ڪندو رهيو. فرمائي ٿو:

نگاهش ساغر مل ميتوان گفت
صراحي گفت قلقل مي توان گفت
شهادت جنت از دوزخ برآرد
چراغ گشته گل مي تواند گفت

Marfat.com

ايضا

قانع بخانہ دست بهر خان مکش مکش
یکنان بس است منت دو نان مکش مکش
ایماشناس نرگس بیمار یار باش
با درد ساز منت درد مان مکش مکش

هندي شعرن جو نمونو ڏسو:

لبوں دلبر کے میرے قتل پر بیڑا اٹھایا ہے
خدایاں خون سوں میرے تو اسکو سرخرو کرنا

بيا به هندي ۾ هزارين شعر زبان زد عام هوا. سندس شعرن جي ديوان کي محمد پناهه رجا اچا پوري طرح جمع نه ڪيو هو ته پاڻ سال ١١٦٤ ۾ هن دنيا فاني مان رحلت فرمائي ويو. مير قانع "ان للمتقين جنت" جي فقري مان سال تاريخ جو ڪڍيو آهي.

(مقالات الشعراء)

٢٢٥- حڪيم حبيب الله بڪري

حبيب الله بن خواجه ابراهيم بڪري شاگرد حڪيم محمد بڪري اهو شاگرد حڪيم عبدالڪريم رضوي بڪري (ملازم ميان نور محمد ڪلهوڙو) اهو شاگرد سيد حڪيم عبدالفتاح نمڪين دهلوي.

حڪيم حبيب الله هڪ مصنف ۽ شاعر عالم هو. سندس تصنيفات مان (١) رساله در نبض (٢) دلائل البول (اهي ٻئي رسالا منظوم آهن) - (٣) دافع الامراض و شفاء الاعواض (٤) شجره منظومه مشائخان قادريه (٥) رساله در علم تصوف.

Marfat.com

هو بزرگ حضرت پير سيد محمد راشد عليہ الرحمت روضي ڌڻي جو مريد ۽ خليفو هو. سندس دستخط شرح مثنوي مولانا روم جو نظر مان گذريو جنهن کي ٢٢ جماديالثاني سن ١٢١٨ ۾ لکي پورو ڪيو اٿس. (دافع الامراض) جي پڇاڙي تي ٩- ذيالحج سن ١٢٢١ هہ لکيل آهي.

اگرچہ تاريخ وفات معلوم ٿي نہ سگهي. مگر مٿين رسالن مان معلوم ڪري سگهجي ٿو تہ هو بزرگ ٽالپرن جي زماني ۾ ١٣ صدي هجري ۾ گذريو آهي.

٢٢٦- سيد عبدالڪريم متعلوي (بلڙي وارو)

سيد عبدالڪريم بن سيد لعل محمد جو شجرو نسب وڃي سيد علي بن حيدر هروي سان ملي ٿو. ۽ انهيءَ سيد علي متعلوي شهر آباد ڪيو، جو هاڻي مٽيارين جي نالي سان مشهور آهي.

سيد عبدالڪريم مشهور شاهہ ڪريم بلڙي وارو مٽيارين ۾ ٢٠- شعبان ٩٤٤ هہ (٢٠ جنوري ١٥٣٨ع) ڄائو. هو اڃا ننڍو ئي هو تہ سندس والد وفات ڪري ويو، جنهن ڪري سندس پرورش ۽ سنڀال سندس وڏو ڀاءُ سيد جلال ۽ سندس والده ڪندا رهيا. ڇهن پنجن سالن جي ڄمار ۾ کيس مڪتب موڪليائون، پر پڙهڻ ۾ دل نہ لڳس. سبق جي بجاءِ، الله جو نالو ياد ڪندو رهيو. سندس وڏي ڀاءُ هنجي پڙهائڻ لاءِ گهڻي ئي ڪوشش ورتي، پر ڪامياب نہ ٿيو. هو ننڍپڻ ۾ مڪتب ڇڏي وڃي سماع يا راڳ جي مجلسن ۾ شريڪ ٿيندو هو. جنهن سان ڏاڍو چاهہ هوندو هوس. ڪڏهن ڪڏهن وعظ جون مجلسون بہ ٻڌندو هو.

Marfat.com

هڪ دفعي مشهور عالم مخدوم ضياءُالدين جو وڏو عارف دانشمند هو تنهن وعظ ڪيو ٿي، شاهه ڪريم ننڍڙو هو ۽ ڪن لائي وعظ ٻڌي رهيو هو. جڏهن وعظ ختم ٿيو ۽ شاهه ڪريم آٿي گهر ڏانهن هلڻ لڳو تڏهن مخدوم ضياءُالدين جي سندس پٺ تي نظر پئجي وئي، ڏسڻ شرط فرمايائين ته سبحان الله هي ڇوڪرو هنن ڏينهن ۾ ئي ——— خضر عليه‌السلام سان صحبت ۾ آهي. جيڪڏهن جواني ۾ ڪيس ڏسان ها ته ڪهڙو نه چڱو ٿئي ها.

سيد جلال جي وفات کان پوءِ حضور رسول‌الله صلي‌الله عليه وسلم وٽان شاهه ڪريم کي ارشاد ٿيو ته آئنده پنهنجي پاءُ وانگي گهر جي ڪم ڪار ۽ عيال جو سمورو بار تو تي آهي. انجي خدمت ڪندو رهه.

پاءُ جي وفات کان اڳ ۾ ئي سندس شادي ڪرائي وئي هئي. هن کي اگرچه شادي سان ڪابه دلچسپي ڪانه هئي. مگر سندس وڏي پاءُ ۽ سندس والده ڪاڏونس پڇڻ کانسواءِ شادي ڪرائي ڇڏي، نڪاح واري مجلس ۾ ئي انڪار ڪرڻ تي هو، مگر عزيزن، ساداتن جي زور آئڻ تي ڪٿي قبول ڪيائين.

سندس ملفوظات جي ڪتاب بيان العارفين ۾ آهي ته دل ۾ پنهنجي بيبي سان لاڳاپو ڪونه هو، ۽ گهر ۾ گهڙندو هوس ته ڄڻ دوزخ ۾ پير پاتم. اهڙي رنجش جي حالت ۾ به مونکي ڪيترائي ڀار ڇاوا ڇاڪاڻ جو ڪوشش ڪري اها رنجش لڪائيندو رهندو هوس. ايتريقدر جو گهر وارن کي ان جو پتوئي ڪونه پيو. ٻاهران ڪو هڪ پئسوئي ملندو هو ته اهو گهر وارن کي آڻي ڏيندو هوس. جيستائين جيئري هئي، تيستائين ڪنهن سان به پنهنجي ناراضگي جو حال نه اوريم. هميشه صبر ۽ شڪر ۾ رهيم.

Marfat.com

شادي کان اڳ ۾ پنهنجي والده سڳوري جي خدمت ڪندو هو. پورهئي سانگي ٻين مزدورن سان وچي جهنگ ڪپي زمين صاف ڪندو هو. اُتي ڏوهيڙو به مٺي سر سان چوندو هو. مزور جڏهن اهي بيت ٻڌندا هوا، تڏهن ڪيس منت ڪري چوندا هوا ته اوهين ويهي رهو. اسان پاڻيهي اوهان جي زمين جو حصو صاف ڪنداسين. پوءِ شاهه ڪريم آلاپ سان ويهي ڳائيندو هو ۽ مزور ذوق ۽ حظ پيا حاصل ڪندا هوا. شام جي ويلي شاهه صاحب بناڪنهن تڪليف جي پنهنجي مزوريءَ جو حصو وٺي گهر موٽندو هو.

حضرت شاهه ڪريم فيض ۽ برڪت گهڻي ڀاڱي حضرت مخدوم نوح هالائي کان حاصل ڪئي. گهڻو ڪري سندن خدمت ۾ رهندو ۽ فيض برڪت پرائيندو رهيو. حضرت مخدوم نوح جي ارشاد سان ٺٽي متيارين مان لڏي بلڙي ۾ اچي رهيا ۽ ان کان پوءِ سيد يوسف مهدي بکري کان ۽ مخدوم آدم سميجي کان به فيض پرايائون.

بيان العارفين جي ضميمي ۾ آهي ته هڪ دفعي ڪو سبلاني بزرگ سلطان ابراهيم نالي ٻهار پرڳڻي جو رهاڪو، شاهه ڪريم جي ڳوٺ واري مسجد ۾ اچي رهيو هو. هو ڀهتل ڀانهو وڏو بزرگ هو. شاهه ڪريم هنجي خدمت ڪرڻ لڳو. روزانو فقير کي ڪاٺ کڻي ڪارائيندو هو. برابر ڇهه مهينا هو مسجد ۾ رهيو پيو هو ۽ شاهه ڪريم سندس خدمت ڪندو رهيو.

هڪ دفعي شاهه صاحب کان هن فقير پڇيو ته هن بسڪرداڻيءَ ۾ ڪهڙا بزرگ آهن؟ عرض ڪيو ته مخدوم نوح ۽ سيد يوسف بکري جو ٺٽي ۾ مڪلي جي ٽڪري تي رهي ٿو ۽ ٻين وقت جي ڪن بزرگن جا نالا ٻڌايائين. جنهن تي ميران يوسف جي واکاڻ ڪرڻ لڳو

Marfat.com

۽ ڪيس پيو ساراهيندو هو تہ هنجي ذڪر ڪرڻ جو طريقو ڏاڍو چڱو آهي.

هڪڙي ڏينهن انهيءَ بزرگ شاھہ صاحب کي ذڪر جي تلقين ڪئي، ڇيائين تہ اها ڳالھہ ڪنهن سان بہ نہ سلج. ان کان پوءِ اوچتو ئي اوچتو فقير صاحب مسجد مان ڪيڏانهن هليو ويو. پوءِ تہ شاھہ صاحب ڏاڍو سرگردان ٿيو. آخر ڳوليندي ڳوليندي اچي سيد يوسف مهدي جي اوتاري ۾ ڪيس لڌائين مگر اهو فقير سنت ئي لاهري بندر (شاھہ بندر) مان ڪشتي ۾ سوار ٿي سنڌ مان روانو ٿي ويو۽ شاھہ ڪريم کي چئي ويو تہ سنڌ ۾ سنت ئي تنهنجو ڪم چمڪندو ۽ تون تمام خوشحال ٿيندين ۽ هاڻي وڃي پنهن جي عيال جي خدمت ڪر.

شاھہ ڪريم جي جواني ۽ وچولي وهي جي حياتي گذارڻ جو نمونو هن ريت هوندو هو، جو صبح جي نماز پڙهي، مراقبي ۾ ويهندا هوا سج ابرئي کان پوءِ اشراق پڙهي گهر ۾ ايندا هوا. رڌ پچاءُ ڪري پنهنجي ٻچن کي کارائي، پوءِ ڪاسو کڻي شهر مان گدائي ڪري آڻي فقيرن کي کارائيندا هوا. ان کان پوءِ هر قار ڏاندن جو جڻ ڪاهي ٻني ۾ ڪم لاءِ ويندا هوا. زمين کيڙي، سج لڙي مهل وري گهر ڏانهن موٽندا هوا ۽ ڍڳن کي گاھہ ڏيئي، پوءِ وضو ڪري نفل پڙهندا هوا. پوءِ گهڙي آرام ۽ قرار سان جماعت سان نماز پڙهي وري ٻني جي ڪم تي ويندا هوا. ٽپهري وقت موٽي ڏاندن کي گاھہ ڏيئي، پوءِ مسجد ۾ نماز پڙهي ياد خدا ۾ وينا هوندا هوا، تانجو سومهڻي جي نماز پڙهي، پوءِ گهر اچي ٻارن ۽ فقيرن جي ڪاڏي پيتي جو سمورو ڪم سرانجام ڪندا. جڏهن ڪائي ننڍي سڀ ماڻهو سمهندا هوا، تڏهن پاڻ وضو ڪري نفل پڙهي ڳوٺ کان ٻاهر نڪري، راهوت ڳوٺ ڏي

Marfat.com

روانا ٿيندا هوا، وات تي ڪا مسجد ايندي هئي ته ان ۾ وضو لاءِ پاڻي پريندا ۽ وت لاءِ ڪُڙا رکندا هوا. اتان هڪ ندي تري مڪلي ٽڪر تي ٺٽه ايندا هوا. ٺٽي جي مسجدن جو پاڻي پريندا ۽ مسجدن ۾ سٺل ماڻهن کي پوڙو ڏيندا، مڪلي جي مشائخن کي ختما چوندا موٽندي پير آري ۽ پير پٺي کي ختما چوندا، پوءِ پرهه ڦٽي ڪوٺ اچي صبح نماز لاءِ بانگ چوندا هوا. فجر جي نماز پڙهي، اشراق جي نفلن پڄاڻا وري ساڳي ريت ڪم کي لڳندا. پيري جي ضعف اچڻ کان اڳ ۾ سمورو وقت ان ريت رياضتن ۽ بي خوابي ۾ گذاريندا رهيا، جنهن جو پتو، ڪن خاص ماڻهن کانسوءِ بين ڪي ڪڏهن ڪونه پئجي سگهيو. سموري زندگي جو وڏو حصو فقرفاقه ۽ تنگدستي ۾ گذاريائون. مگر ڪنهن کان به حياتي ۾ سوال نه ڪيائون.

بڊاپڻ جي ڏينهن ۾ مسجد جي حجري ۾ ياد خدا ۾ ويهي رهيا ۽ آتي صوفيانه سنڌي ڏوهيڙا چوندا هوا. ۽ باهران فقيرن جي وڏي جماعت پڌندي ۽ روحاني راز حاصل ڪندي هئي.

هن بزرگ جو سنڌي ۾ پنهنجو به صوفيانه شعر چيل آهي. جنهن کي اڄ اهل دل درد وارا ماڻهو ڳائيندا آهن.

شاهه ڪريم جڏهن هن بي بقا دنيا مان لاڏاڻو ڪيو، تڏهن سندن ڄمار ٨٨ ورهين جي هئي. ٧- ذي القعد ١٠٢٣ هجري. آچر رات مغرب جي نماز کان پوءِ سندن روح پاڪ پنهنجي رب کي وڃي رسيو.

ڪنهن شاعر سندن ولادت ۽ وفات جي تاريخ هن ريت چئي آهي.

شاهه عبدالڪريم سيد ما
بود از هاديان راهه خدا

Marfat.com

از نبي و علي نژادش دان
وز حسين و بتول اصلش خوان
بود از اولاد حيدر هروي
زاد شد اولاً به متعلوي
سال نهصد و چهل چهار دگر
بود از هجرت شفيع بشر
چونکه سي ودو و هزار گذشت
شد لقائش نصيب و وصاش گشت
شهر ذي قعد هفتين از ماه
شب يکشنبه آن خدا آگاه
وقت شام از جهان برضوان رفت
قد بلغ قد باغ ز جانها رفت
سال تاريخ رحلتش از ره ابجد
جز بلغ نيست در حساب خرد
رحمت حق برو و مريدانش
وز خدا باد عفو غفرانش

هن بزرگ جا حالات، مقالات ۽ ڪشف ڪرامتن جا بيان تمام ڊگها آهن. جن کي سندس ملفوظات "بيان‌العارفين" ۾ تفصيل سان مطالعو ڪري سگهجي ٿو.

(ماخوذ از بيان‌العارفين از علامه محمد دائود پوٽه)

سندس مقبري تي جڏهن گنبذ تيار ٿيو، تڏهن ٺٽي جي مشهور عالم فاضل مخدوم محمد صادق هيٺين مصرعه مان تاريخ ڪڍي
"چه درگه کريمست مجلائي حق"
(مقالات) ۱۱٦٦

Marfat.com

٢٢٧- شيخ معروف پاٽائي

پاٽ جي صديقي خاندان مان شيخ معروف ۽ شيخ عثمان ٻه پاڻر وڏا عالم ۽ وڏا صوفي هوا. شيخ طاهر بن يوسف پاٽائي (   ) جا سڳا سوٽ هوا ۽ انهن بزرگن جي ڀيڻ وري شيخ طاهر جي ننڍي ڀاءُ قاسم جي نڪاح ۾ آيل هئي، جنهن مان دنيا جو مشهور ولي ۽ عالم مسيح‌الاولياء شيخ عيسيٰ سنڌي برهان پوري تولد ٿيو.

شيخ طاهر جو قول آهي ته اسان جڏهن سنڌ ۾ هواسين، تڏهن انهن بزرگن‌کان وحدت‌الوجود جون ڳالهيون ٻڌندو هوس. مگر سونکي سمجهه ۾ نه اينديون هيون. ڪتاب مرصاد العباد ان وقت ۾ پڙهندو هوس، پر اهو به سمجهه ۾ نه ايندو هو. پوءِ جڏهن غوث الاولياء جي خدمت ۾ احمد آباد آيس تڏهن سڀ ڳالهيون سمجهه ۾ اچڻ لڳيون. هي ٻئي بزرگ سنڌ جي مشهور قاضي قاضن بکري (متوفي ٩٥٨) جا صحبتي ۽ ساٿي هوا. قسمت سانگي هو پنهنجي ڳوٺ پاٽ مان صبت پور شهر (١) ۾ اچي مقيم ٿيا، جتي سندن سوين معتقد ۽ مريد جمع ٿيندا ويا. ماڻهن هنن بزرگن جي وجود کي غنيمت سمجهي ڏاڍا فائدا پرايا. آتي ئي وفات فرمايائون. سندن آرامگاهه به صبت پور ۾ آهي.

سندن نسب هن ريت آهي. معروف بن شيخ عيسيٰ ڪبير ڏناني بن رڪن‌الدين بن معروف بن شهاب‌الدين صديقي شعباني سهروردي.

---

(١) صبت پور اڳ بکر جي گورنري ۾ ملتان جي گورنري جي سرحد تي هوندو هو. هاڻي اهو شهر علي‌پور تحصيل ضلع مظفر ڳڙهه ۾ سنڌ جي ضلع جيڪب‌آباد سان متصل آهي.

Marfat.com

ساڳي ريت شيخ طاهر جو والد شيخ يوسف سنڌي پٽ آهي
رڪن‌الدين جو. باقي نسب‌نامہ تاريخ جي ڪتابن ۾ موجود آهي.
(تذڪره گلزار الابرار)

هنن بزرگن جي وفات جي تاريخ معلوم نہ ٿي سگهي آهي. مگر
حالات مان ظاهر آهي. هو ڏهين صدي هجري جا آهن.

٢٢٨- مخدوم عباس پاٽائي

عباس بن جلال صديقي، پاٽائي پاٽ جي شهر ۾ ڄائو ۽ آتي ئي
علم حاصل ڪيائين ۽ وڏو ٿيو. مگر پوءِ ڪن سببن ڪري تقدير جي
حڪم موجب ٩٤٧ھ ۾ پاٽ مان لڏي هگورجن ۾ اچي رهيو (جنهن
ڪري تاريخ جي ڪتابن ۾ ڪيس مخدوم عباس هگورجو سڏيو ويندو
آهي) ورهين تائين درس جو هنگامو جاري رکيائين. هزارين وڏا وڏا
عالم وتاڏونس فيض حاصل ڪري ويا.

حڪيم عثمان بوبڪاني ۽ قاضي عبدالسلام سنڌي برهانپوري
سندس شاگردن مان هوا. قاضي جو چوڻ آهي تہ دين ديانت، دانش،
بينش، طبيعت ۾ نرمي، ميلاب وقت گرمي، اِهي سڀ وصفون مخدوم
صاحب جي سرشت ۾ داخل هيون. ننڍپڻ‌کان وٺي ويندي وفات تائين
ڪنهن بہ ماڻهو کان ڪوبہ سوال نہ ڪيائين.

(تذڪره گلزار ابرار)

مير معصوم فرمائي ٿو تہ مخدوم عباس تفسير، حديث، فقہ ۽
باقي ٻين علومن ۾ وڏي مهارت جو مالڪ هو. هر هڪ مسئلي تي
تحقيق ۽ تدقيق تمام زبردست نموني ۾ ڪيل هوس. زهد ۽
پرهيزگاري ۾ جهڙس ڪونہ هو. رات ڏينهن جدا جدا عبادتن ۽

Marfat.com

فرمانبردارين ۾ گذاريندو هو. حديث جي درس وقت ايڏي نيازمندي ۽ هيٺائين پيدا ٿيندي هيس جو قال قال رسول الله صلي الله عليه و سلم چوڻ وقت مٿس بيهوشي غالب پئجي ويندي هئي ۽ اکين مان لڙڪ زار زار وهندا هوا. خود پڙهندڙن کي روح کان حديث جي پڙهڻ جي طاقت ڪانه رهندي هئي. مولانا عباس جو درجو تمام وڏو هو. ۹۶ سالن جي ڄمار ۾ ۱۴ شعبان ۹۹۸ هه، بي دنيا ڏانهن روانو ٿي ويو.

(تاريخ معصومي)

تذڪره گلزار مان معلوم ٿئي ٿو ته سندس مدرسه ۾ مسجد جو جاء نشين يا حقدار رشته داري سبب شيخ عيسيٰ مسيح الاولياء بڻيو هو.

۲۲۹- شيخ لادجيو سنڌي

هي بزرگ سنڌ مان هجرت ڪري برهانپور ۾ وڃي رهيو. مسيح الاولياء شيخ عيسيٰ سنڌي برهانپوري جي جامع مسجد جي اتر واري ديوار سان سندس هڪ ڪوٺڙي ملي پئي هوندي هئي.

سيد محمد بن حسن غوثي لکي ٿو ته آءٌ سندس گهر وٽان وقت بوقت لنگهندو هوس. خانه داري جو سامان مطلق سندس گهر ۾ ڪونه ڏسندو هوس. هڪ پرانو تڏو وڇائي آن تي رات ڏو سمهندو هو. هڪ مجازي عشق ۾ وڏو نظرباز هو ۽ سندس دل کي ظاهري معشوقن جي محبت کان روڪي نه سگهندو هو. سنڌي ڪافيون ڏاڍي دردمند آواز ۾ ڳائيندو ۽ ماڻهن جون دليون پنهنجي راڳ سان ڇڪي وٺندو هو. ۷۰ سالن جي ڄمار کي پهچي برهانپور ۾ وفات ڪيائين. شيخ

Marfat.com

ابراهيم سنڌي جي قبرستان ۾ برهانپور ۾ دفن ڪيو ويو. هو ظاهر ۾ قيدي پر معنيٰ ۾ آزاد هو. ”روضہ اش بزمگاہ رضوان باد“

(تذڪره گلزار ابرار)

٢٣٠- مولانا يونس سنڌي

قوم جو لاکو، سنڌ ۾ علومن جي تحصيل ڪرڻ کان پوءِ برهانپور هليو ويو. هو ايڏو وڏو عالم هو، جو شيخ وجيهه‌الدين علوي احمد آبادي ———— ۽ قاضي عيسيٰ احمد آبادي جي برابر علمن ۾ دستگاهه ۽ پهچ هوس.

ڏهين صدي جا وڏا وڏا عالم سندس شاگرد آهن، جيئن ته شيخ نظام‌الدين ابن ڪبير ———— ملا طيب سنڌي، قاضي ———— سيد ابراهيم بکري ————، قاضي ————

٢٣١- قاضي قاضن سيوستاني

قاضن بن قاضي ابو سعيد بن زين‌الدين بکري. قاضي قاضن جدا جدا علمن جو وڏو عالم هو. قرآن جو حافظ ۽ علم قرات جو وڏو ماهر هو. حديث، تفسير، فقه، تصوف ۽ عمليات يا عزيمت جي علمن ۾ وڏو دخل هوس. انشا پردازي ۽ علم حساب ۾ جهڙس ڪونه هو.

(معصومي)

هن بزرگ جام فيروز سمه حاڪم سنڌ ۽ مرزا شاهه بيگ ارغون ۽ مرزا شاهه حسن ۽ سلطان محمود بکري سان گڏ گذاريو.

Marfat.com

ٺٽي تي چام فيروز برخلاف جڏهن ٩٢٣ ۾ مزار شاهه بيگ ڪاهي آيو ۽ سمورو شهر ويران ٿيڻجي ويو تہ ان وقت قاضي قاضن جو عيال بہ مغلن جي لشڪر جي گرفت ۾ اچي ويو. قاضي صاحب ڏاڍو حيران پريشان رهجي ويو. شهر ڦرجي رهيو هو. عيالدار ماڻهن جي آبروريزي جو خطرو صاف نظر اچي رهيو هو. اُن وقت قاضي صاحب خداداد قابليت کان ڪم وٺي مرزا شهه بيگ ارغون کي هڪ خط لکيو. شهه بيگ تي انهيءَ خط ايڏو اثر ڪيو جو عام منادي ڏياريائين تہ ٺٽي وارن جي مال ۽ عيال تي ڪوبہ سپاهي هٿ سنئون نہ ڪري. ان کان سواءِ مرزا، قاضي صاحب کي پنهنجن تيرن جي ٻلي نشاني طور ڏني تہ ڪنهن بہ فوجي ساٿهو کي هي نشاني ڏيکاري، ان کان ٺٽي وارن جي مال ۽ عيال کي واپس وٺي. ان کان پوءِ مرزا شهه بيگ جو قاضي صاحب تي ڏاڍو اعتماد ۽ اعتبار ٿيو. ٺٽي وٽ جڏهن مخدوم بلال سمہ ۽ سندس مريد مرزا جي اطاعت کان انڪار ڪيو، تڏهن بہ قاضي صاحب کي هنن جي سمجهائڻ لاءِ موڪليو ويو، مگر هنن نہ مڃيو، جنهن جو نتيجو هي نڪتو جو مرزا جي سنڌ تي فتح حاصل ڪرڻ کان پوءِ مخدوم بلال کي شهيد ڪرايو ويو.

جڏهن مرزا بکر جي علائقہ ۾ پهتو، تڏهن کيس معلوم ٿيو تہ هن علائقي جا ڌاريجا زميندار، اطاعت ڪرڻ کان نابري واري ويٺا آهن. آخر ڌريجن جا ست سرڪردا وڏيرا گرفتار ڪري وٺي آيا. قاضي قاضن کان هنن بابت مشورو ورتو ويو تہ ڇا ڪرڻ گهرجي. قاضي قتل جو اشارو ڪيو، جنهن ڪري هنن کي مارائي سندن سرون سندن ڳوٺن ۾ اڇلايون ويون ۽ انهيءَ علائقي ۾ امن امان قائم ڪيو ويو.

مرزا شهه بيگ جي وفات (٩٢٨ هه) کان پوءِ مرزا جي فرزند شهه حسن قاضي صاحب کي بکر جو قاضي مقرر ڪيو. هو فيصلن ۾

Marfat.com

ڏاڍي ايمانداري سان شرعي فتوي ڏيندو هو. ماڻهو سندس امانت داري جي بيحد واکاڻ ڪندا هوا.   (معصومي)

سيد ميران محمد جونپوري (وفات ٩١٠هه) جي مهدي هجڻ جي دعوي سان سنڌ ۾ ڄام فيروز جي حڪومت واري زماني ۾ سنڌ ۾ اچي رهيو هو. قاضي قاضن سندس مريد ٿي، تصوف جي علم عمل ۾ وڏو درجو حاصل ڪيو هو. سنڌ جا ظاهري عالم سيد محمد جي مهدويت واري دعوي جا سخت مخالف هوا، تنهن ڪري قاضي صاحب تي به هو گمراهه هجڻ جو طعن ڪندا هوا. مگر هو پنهنجي ارادي تي آخر تائين قائم رهيو.

سيد محمد غوثي لکي ٿو ته قاضي قاضن ظاهري علمن کان دل کڻي چڪو هو. اخلاق جي تبديل ڪرڻ سان هن دنيا جي گهجهارت کي حل ڪرڻ ۾ لڳل هو. نفس جي لڙائي سان انهيءَ گهجهارت کي حل ڪري ورتو هوائين. شين جون حقيقتون ڪيس ظاهري اکين سان صاف ڏسڻ ۾ آيون، هت سندس خيالات کي پيش ڪجي ٿو. جي سنڌي زبان ۾ هن لکيون آهن. پوءِ هيٺين بيتن جو فارسي ۾ ترجمو ڏئي عذر ڪيو اٿس ته اصل ڪلام جي نزاڪت انهيءَ زبان ۾ قائم رهي ٿي، جا ترجمه سان ادا نه ٿي سگهندي آهي.   (تذڪره گلزار ابرار)

شيخ ابراهيم ولد عمر سنڌي، قاضي جي ارادتمند دوستن مان هو. جنهن جو مقبرو برهانپور ۾ آهي.

ڪنز قدوري ڪافيا ڪوهه نه پڙهيوم
سو پارٺي پيو ڪو، جنان پرين لڌوم
لوڪان نحو، صرف، مون مطالعه سپرين
سو ٺي پڙهيو سو پڙهان، سو ٺي سو حرف
(بيان العارفين)

Marfat.com

قاضي قاضن پيدايش جي زماني ۾ بکر جي قضا کان استعفا ڏيئي ياد خدا ۾ مشغول رهيو. سندس جاء تي سندس ڀاءُ نصرالله قاضي مقرر ٿيو. قاضي قاضن سن ٩٥٨ ھ ۾ وفات فرمائي.

٢٣٢- سيد صفائي بکري

شيخ الاسلام سيد صفائي بن سيد مرتضي ترمذي شه بيگ جي سنڌ فتح ڪرڻ کان پوءِ بکر ۾ اچي رهيو. علم عمل جو مالڪ، زماني جي عالمن ۾ وڏو عالم ۽ فاضلن ۾ وڏو فاضل هو. هن جون عادتون ۽ اخلاق ساراهيل هوندا هوا. هن جي شرافت ۽ سيادت بيان کان ٻاهر آهي. هميشه عالمن سان سندس صحبتون رهنديون هيون ۽ صبح درسترخوان تان مسافر ۽ محتاج ڪاڌو کائيندا رهندا هوا.

بکر جي شيخ الاسلام شاه قطب الدين جي وفات کان پوءِ مرزا شاه حسن ارغون، شيخ الاسلامي جو منصب، سلطان محمود حاڪم بکر جي مشوري سان سيد صفائي کي مليو، انهيءَ حالت ۾ ذي قعد مهيني سن ٩٩١ ۾ هن دنيا مان لاڏاڻو ڪري بقا واري دنيا ڏانهن روانو ٿي ويو.

سندس مشهور گرامي فرزند سيد محمد معصوم نامي بکري تاريخ وفات تي هيٺيون قطعو لکيو آهي.

شاه قريشي لقب صفائي
کافراخت فلک تواي نورش
ناگاه ازين جهان شد سير
افتاد بہ آن جهان سرورش

Marfat.com

تاريـخ جستـمش ز نـامـی
گفتا پـر نـور بـاد گورش
٩٩١ هـ

سندس مقبرو سکر ۾ مير معصوم جي مناري هيٺان چوکنڊي ۾ آهي جتي مير معصوم ۽ ٻئي خاندان جون قبرون آهن.

٢٣٣- مرزا شه بيگ ارغون

شه بيگ بن امير ذوالنون چغتائي چنگيزي، هن جو تعلق هرات جي سلطان حسن مرزا سان رهيو آهي. شروع ۾ حسن مرزا پاران امير ذوالنون قندهار جو گورنر هو ۽ ان کان پوءِ شال (کوئٽه) مستونگ ۽ سيوي تي به قبضو ڪري ورتو.

شه بيگ هرات ۾ پيدا ٿيو ۽ اتي پنهنجي والد جي تربيت ۾ علم پڙهيائين. هرات جي علماء سان صحبتون ڪندو رهيو ۽ گهڻو وقت عبادت ۽ بندگي ۾ گذريندو هوس. نقشبندي طريقي ۾ شيخ الاسلام عبدالله انصاري هروي جو مريد هو. ٩١٣هه جڏهن سندس والد ذوالنون قندهار جي ٻاهران شهيد ٿيو، تڏهن شه بيگ مستقل طرح قندهار جو حاڪم مقرر ٿيو. هو جنهن صورت هڪ وڏو عالم، عادل ۽ صوفي طبع جو حاڪم هو، تنهن ڪري ماڻهو کانئس ڏاڍا راضي ٿيا.

ساڳي سال ظهيرالدين محمد بابر قندهار جي فتح ڪرڻ لاءِ چڙهائي ڪئي ۽ شه بيگ ۽ سندس ڀاءُ محمد مقيم مقابلي جو ارادو ڏيکاريو - مگر شاهي فوج جي سٽ نه سهي ورتي ڀڄي، سلطان بابر قندهار تي پنهنجي ڀاءُ ناصرالدين مرزا کي قبضو ڏياري، پاڻ واپس هليو ويو.

Marfat.com

مگر ٿوري ئي عرصي ۾ مرزا شه بيگ وڏو ڪٽڪ ڪٺو ڪري دوباره قنڌهار تي ڪاهيو ۽ فتح ڪري پنهنجي قبضي ۾ آندو. اُن زماني ۾ هڪ طرف شاهه اسماعيل صفوي ايران ۾ زور وٺي رهيو هو ته ٻئي طرف بابر بادشاهه جو ڏاڪو ڄمي رهيو هو. اها حالت ڏسي مرزا شه بيگ هن ۾ سلامتي ڏٺي ته سيوي ۾ جاء پناهه ٺاهي ڇڏجي. جي ڪڏهن ٻنهين بادشاهن مان ڪنهن جي به ڪاهه ٿئي ته اُتي وڃي رهجي اگرچه سيوي ۽ فتح پور جي فتح ڪرڻ کان بلوچن جون فوجون ميدان جنگ ۾ آيون. مگر تاب مقابله جو نه آڻي آخر پيش پيا. ان ڪم کان فارغ ٿي شه بيگ وري قنڌهار واپس آيو. مگر ان هوندي به پنهنجا ايلچي موڪلي، اسماعيل صفوي جي اطاعت قبول ڪيائين ته جيئن سلطان بابر جي حملي کان ڪيس بچاءُ جو ڪم ڏئي.

حضرت سلطان بابر اها ڳالهه ٻڌي قنڌهار ڏانهن توجه ڪيو، مگر سلطان بابر قنڌهار جي ٻاهران بيمار ٿي پيو. شه بيگ اها ڳالهه ٻڌي بادشاهه جي خدمت ۾ سوکڙيون موڪلي، صلح جو پيغام ڏياريو. جنهن ڪري بادشاهه واپس هليو ويو.

٩٢١ هه ۾ دوباره بادشاهه قنڌهار تي ڪاهيو ۽ ان کان پوء ٩٢٣ هه ۾ ٽيون دفعو ڪاهيو. مرزا شه بيگ بادشاهه جي ڪاهن کان تنگ اچي معاهدو ڪيو ته آئنده سال ٩٢٤ هه ۾ قنڌهار بادشاهه جي حوالي ڪيو ويندو، في الحال معافي ڏني وڃي.

شه بيگ ان کان پوء ڪوئٽه (شال) سيوي جي علائقه ڏانهن هليو آيو. سنڌ س ارادو هو ته سنڌ تي قبضو ڪري وڃي آرام سان وقت گذارجي ته ايتري ۾ ڄام ننده (   ) جو ٽنيلو امير دريا خان سيوي تي ڪاهي آيو. سنڌين ۽ مغلن جي وچ ۾ سخت جنگ لڳي. مرزا شه بيگ اُن وقت سيتان طرف ڪنهن مهم تي هليو ويو هو. آخر

Marfat.com

انهي جنگ ۾ مرزا شه بيگ جو پاڻيڻو ابو محمد مرزا شهيد ٿي ويو، مگر پوء سنڌين جي فوج سواء ڪنهن نتيجي جي ٺٺ موٽي آئي.

ڄام نندہ جي وفات ڪان پوء ڄام فيروز تخت تي ويٺو مگر حڪومت جا سمورا اختيار دريا خان جي هٿ ۾ هوا، جنهن ڪري هو ڏاڍو تنگ ٿي پيو هو. لاچار ٿي پنهنجي والدہ نالي مدينه ماڇاڻي کي مرزا شه بيگ ڏانهن روانو ڪيائين ته اسانکي دريا خان ڪان اچي بچائي، شه بيگ سنڌن داد رسي لاء وڏي فوج ڪاهي سنڌ مان باغبان، سيوهڻ، فتح ڪندي اچي ٺٺ جي ٻاهران پهتو. دريا خان، ڄام فيروز کي چيو ته هي مصيبت منهن جي لاء نه آندي اٿئي پر پنهنجي پير تي پاڻ ڪهاڙو هنيو اٿئي. ڄام فيروز هن جي نصيحت کي نه ٻڌو. آرام سان گهر ۾ ويٺو رهيو. آخر دريا خان مقابلو ڪندي قتل ٿي ويو. سواء ڪنهن تڪليف جي مغلن جو ٺٽي تي قبضو ٿي ويو.

مرزا شه بيگ هيترو سو ڪيو جو سيوهڻ ڪان هيٺيون حصو ڄام فيروز جي حوالي ڪيو ۽ سيوهڻ ڪان مٿي پنهنجي قبضي ۾ ڪري بکر ۾ سلطان محمود کي مقرر ڪري پاڻ وري سيوي واپس ويو.

ڄام صلاح‌الدين ڄام فيروز جو ڇاڇو جو دريا خان هٿان شڪست کائي گجرات ڏانهن هليو ويو، تنهن کي جڏهن سڌ پئي ته فيروز بيڪار ٿي چڪو آهي ۽ دريا خان قتل ٿي ويو آهي. اهو وڏو ڪٽڪ ڪاهي ٺٽو ۽ سنڌ جي فتح ڪرڻ لاء وڌيو. ڄام فيروز مرزا شه بيگ ڏانهن قاصد موڪلي امداد گهري.

شه بيگ ۹۲۷ ھ ۾ پنهنجي فرزند مرزا شاه حسن بيگ کي سنڌ روانو ڪيو. مرزا شاه حسن جو ڄام صلاح الدين ۽ گجراتي فوج سان سخت مقابلو ٿي گذريو، جنهن ۾ ڄام صلاح‌الدين جو پٽ ۽ پاڻ ٻئي قتل ٿي ويا. باقي فوج ٽڙي پکڙي گجرات ڏانهن هلي وئي.

Marfat.com

ان ۾ مرزا شہ بيگ بہ باغبان (ثلثي) ۾ اچي پهتو ۽ پنهنجي فرزند مرزا شاہ حسن کي خدمت ۾ پهچڻ جو خط لکيائين، جو ٻن ڏينهن ۾ اچي گڏيو.

سنڌ جي معاملات کان جڏهن مرزا شہ بيگ فارغ ٿيو تڏهن کيس دل ۾ آيو تہ گجرات تي ڪاهي اهو ملڪ بہ هٿ ڪجي، مگر ايتري ۾ هن کي اندر ڏي اندر سور پيدا ٿيو. گهڻو علاج معالج ڪيو ويو، مگر فائدو نہ ٿيو. جڏهن موت جي ويجهو آيو، تڏهن پيش امام محمد شريف قاري کي گهرائي چيائين تہ سورت ياسين پڙهي. جڏهن حافظ آيت:

"وما لي لا اعبدالذي فطرني واليه ترجعون"

يعني تہ مون کي ڇا ٿيو آهي، جو آءٌ انهيءَ پالڻهار جي عبادت نہ ڪريان جنهن مونکي پيدا ڪيو آهي، ۽ ان ذاتهن اوهان کي وڃڻو آهي.

حافظ کي چيائين تہ اها آيت ٣ دفعا پڙهہ!

جڏهن آيت: "قال ياليت قومي يعلمون بما غفرلي ربي" تي حافظ پهتو، تڏهن پنهنجي جان الله تعاليٰ جي حوالي ڪيائين. اهو واقعو ٢- شعبان ٩٢٨ هہ ۾ ٿي گذريو.

مرزا شہ بيگ جي عادت هوندي هئي، هفتي ۾ هڪ دفعي عالمن جي وڏي مجلس سڏائي هن سان علمي ڳالهيون ڪندو هو. هن جا پنهنجا تصنيف ڪيل ڪتاب آهن. جيئن تہ ڪافيہ نحو جو شرح - حاشيہ شرح مطالع - حاشيہ شرح فرائض مرسيد ۽ ٻين ڪن رسالن تي حاشيا. (معصومي و طاهري.)

انهن مان بعض ڪتاب مير محمد معصوم جي زماني تائين سنڌ ۾ موجود هوا، جو هاڻي ناپيد آهن.

Marfat.com

قطعہ تاريخ از مفتي سرور لاهوري

چون بتقدير خدائي ذوالجلال
گشت راهي سوئي جنت شاہ بيگ
سال تاريخ وفاتش از خرد
شد عيان، سلطان بدولت شاہ بيگ

٩٣٠ ھ

هت تاريخ وفات ٩٣٠ ڏيکاريل آهي ۽ مير معصوم بکري ٩٢٨ ڄاڻائيندي فقره "شهر شعبان" مان سال تاريخ ڪڍيو آهي. ٽن سالن کان پوء مرزا شہ بيگ جي لاش کي مڪہ معظمہ موڪلي جنت المعلي جي قبرستان ۾ دفن ڪيو ويو. اهي ٣ سال بکر ۾ لاش امانت رکيل هو.

٢٣٤- مخدوم بايزيد هالائي

مخدوم بايزيد بن مخدوم عربي آيانو هالائي. هن ظاهري ۽ باطني علم پنهنجي والد بزرگ کان حاصل ڪيو. هو سدي رستہ تي صداقت هميشہ قائدي ڏيئي ۾ مستقيم رهيو. ڪيترن طالبن کانئنس فائدو پرايو.

(تحفت الڪرام)

سنڌ جي فتح ڪرڻ لاء جڏهن مرزا عبدالرحيم خان خانان سنڌ ۾ آيو هو تہ واپس ٿيڻ وقت برهانپور ۾ شيخ عيسيٰ سنڌي، مسيح الاولياء سان بيان ڪيائين تہ صوبہ ٺٽہ جي فتح واري زماني ۾ آءٌ مخدوم بايزيد جي خانقاہ ۾ ويو هوس، اُتي درويشن جي هڪ جماعت ڏٺم، جن جا همت تہ ظاهري ڪم ڪار ۾ رڌل هوا، مگر هنن جون زبانون

Marfat.com

قرآن جي تلاوت ۽ ذڪرالاهي ۾ مشغول هيون ، سندن قلب نفساني خطرات جي دور ڪرڻ ۾ رڌل هوا، مان سندن سڳوري صحبت مان گهڻون ڪجهه فائدو پرايو ۽ اندر جو سوجهرو حاصل ڪيو.
(تذڪره ابرارگلزار)

مرزا عبدالرحيم خان خانان سنه ۾ ٩٩٨ کان ٩٩٩ تائين هو، جنهن مان اندازو لڳائي سگهجي ٿو ، هن بزرگ جي وفات يارهين صدي جي اوائل ۾ ٿي هوندي.

٢٣٥- مير لطف الله سيوستاني

لکياري ساداتن مان شاهه صدرالدين لکعلوي جي اولاد مان نامور بزرگ ٿي گذريو آهي. هو پنهنجي علم ۽ قابليت ڪري ڪلهوڙن جي حڪومت ۾ پهريان سنڌ پاران دهلي دربار ۾ سفير ٿي رهيو ۽ ان کان پوءِ ميان نور محمد والي سنڌ جو وزير اعظم جي درجي تي پهتو. بخت ۽ دولت واري زماني ۾ ساداتن ۽ علماء جي خدمت ۽ ڪمن ڪارين کي نهايت خوش اسلوبي سان سرانجام ڪندو هو. عام خاص سان سندس سلوڪ ڏاڍو سهڻو رهيو ، جنهن ڪري سنڌ ۽ هند ۾ تمام نيڪ نالو ڇڏيائين. (تحفت الڪرام)

هو جڏهن دهلي مان دوباره ٺٽي ۾ آيو ۽ اچي سرڪاري ڪم ڪار سنڀاليائين، تڏهن سندس دوست ۽ علمي مصاحب محمد ... ٺٽوي هيٺين مصرع مان ٺٽي ۾ آمد جو سال تاريخ لکيو.

ع - ڪردي آباد صوبه ٺهٺ
١١٥٥

Marfat.com

آخر وقت سيوهڻ ۾ اچي رهيو. آتي سرڪاري طرح ماڻهن جا فيصلا ڪندو هو. گويا وقت جو قاضي هو.

(بياض مير صابر علي ٺٽوي)

ٺٽي جو مشهور شاعر محمد پناهه تخلص رجا گهٽي ڇمار سندس نوڪري ۾ رهي انعام اڪرام حاصل ڪندو رهيو ۽ ڏاڍو آبرو سان گذاريائين.

سيد صاحب سن ١١٦٠ ۾ هن دنيا فاني مان وفات فرمائي ۽ سندس تاريخ رحلت تي محمد پناهه رجا، هڪ قطعه لکيو آهي، جنهن جي آخر ۾ آهي ته:

هر ڪه آمد برسر قبرش بتاريخ وفات
رحمت ايزد بجان میر لطف الله گفت

١١٦٠

(تحفت الڪرام)

٢٣٦- مولانا عبدالعزيز ابهري محدث

مولانا عبدالعزيز اصل هرات جو رهاڪو، هڪ وڏو عالم فاضل هو. هرات تي ٩١٨ هه ۾ جڏهن ايران جي شيعي بادشاهه اسماعيل صفوي ڪاهيو ته اُن وقت اهل سنت جماعت جي علماء تي ڏاڍو تنگ وقت آيو، ڇاڪاڻ جو بادشاهه جو حڪم هو ته جيڪو ماڻهو شيعه مذهب قبول نه ڪري ته ان کي قتل ڪيو وڃي، جنهن ڪري مولانا عبدالعزيز ابهري ڄام فيروز ولد ڄام نظام الدين جي زماني ۾ سنڌ ۾ هليو آيو ڇاڪاڻ جو فيروز جو والد ڄام نظام الدين پنهنجي علم دوستي ڪري ڏاڍو مشهور هو.

Marfat.com

سيوهڻ جي لڳ ڳاهان جي ڳوٺ ۾ سمن حاڪم جي وزير اعظم دريا خان جي جاگير هئي، جتي مولانا کي سندس ٻن فرزندن (١) اميرالدين ابهري ۽ (٢) محمد ابهري سميت رهايو ويو. هي ٻئي بزرگ عقلي ۽ نقلي علمن جا جامع ۽ ماهر هوا، جنهن ڪري سنڌ وارن وٽانئن تمام گهڻو فيض پرايو.

مير محمد معصوم لکي ٿو ته هرهڪ علم ۾ مولانا عبدالعزيز جون پسنديدہ جهڙيون تصنيفون آهن، جن مان مشڪوات شريف تي سندس حاشيه آهي، مگر پورو نه ٿيل آهي. انجا مسودا منهن جي (ميرمعصوم) جي ڪتب خاني ۾ موجود آهن. (معصومي)

مير قانع لکي ٿو ته ٻين ٻه ڪيترن ڪتابن تي سندس حواشي آهن هرات مان هي رباعي منظوم فرمائي هوائين:

انجائی کہ بناء دین گردد برہم
باشی تو دنی اگر کنی مکنی کم
اینک رہ راست پیش روء عالم
کافر نشوی ملک خدا نبود کم

(مقالات الشعراء)

انهيءَ ڳاهان جي ڳوٺ ۾ هن دنيا جي نسخي ٻڙهڻ کان اکيون ٻوٽيائين ۽ آخرت جي حالات کي مطالعہ ڪرڻ لاءِ روانو ٿي ويو.

اِهو ڏهين صدي هجري جي وچ ڌاري جو واقعو آهي ۽ سندس مقبرو ٻه ڳاهان جي قبرستان ۾ آهي. اهو ڳوٺ هن وقت ٢١ ميل سيوهڻ جي آثر الهندي ۾ آهي جو ڳاهڻ جي ڳوٺ سان مشهور آهي. سندس شاگردن مان محمد انور تخلص انوار قنڌهاري هڪ مشهور شاعر ۽ عالم ٿي گذريو آهي جو سنڌ ۾ پرورش پاتي ۽ ڳاهان ۾ مخدوم

Marfat.com

صاحب وٽ سمورو علم حاصل ڪيو. پوءِ وڃي سلطان ظهيرالدين بابر جو ملازم ٿيو ۽ آخر همايون جي ملازمت ۾ سنڌ ۾ پهتو ۽ حرمين سفر ڪندي وفات ڪري ويو. (مقالات)

٢٣٧- سيد عبدالرشيد ٺٽوي

عبدالرشيد بن عبدالغفور حسيني ٺٽوي، پنهنجي وقت جو علامه ۽ سيني علمن جو جامع هو. سلطان شاهجهان جي نالي عربي لغت جو ڪتاب "منتخب‌اللغات" لکيائين جو سموري هندستان ۾ مشهور آهي ۽ بار بار ڇپجي چڪو آهي. فارسي نعت جو ڪتاب به رشيديه سان مشهور آهي. علم مناظره ۾ "رشيديه" رسالہ عربي زبان ۾ داخل درس آهي.

سيد وڏو شاعر هو. هڪ ڊگهي قصيدي ۾ پنهنجي علميت ۽ علومن ڏانهن اشارو ڪيو اٿائون، جنهن مان ڪجهه شعر هيٺ ڏجن ٿا.

شهر ياري فضلم و شهري معاني جاء من
ميرود در ڪشور دانش ڪنون غوغائي من
هم قلم دارم بدست هم علم دارم بدوش
ڪرد فتح ملڪ معنا خاطرم داناي من
در تفاسير سور ڪشاف سير مشڪم
منزل است اين آية اندر شان استيفاي من
در معاني و بيان مفتاح گنج داشتم
نيست در فن بلاغت هيچڪس همتائي من

Marfat.com

در طـريق نحـويان مصباح راه ظلمتـم
در سبيل صرفيان وافي است استيفاى من
در اصول هند سي تحرير اشكال از من است
در طريق منطقى تام است استقرائى مـن
از طبيعـي واز الهــي بهــره دارم تمــام
نيست محتاج براهين ســوره دعوائى مـن
شيوه سحر حلال از شعر من دارد رواج
شمع جمع شاعران بــاشد يـد بيضائى مـن

قصيدو تمام ڏگهو آهي. هن ۾ جن علمن ۽ ڪتابن جا تلميح طور نالا ونندو ويو آهي تن جو پتو تن کي پئجي سگهندو، جي صاحب علم انهن جا ماهر هوندا.

سلطان شاهجهان کان پوء حضرت عالمگير جڏهن تخت نشين ٿيو، تڏهن جلوس جي تاريخ هيٺين آيت مان حاصل ڪيائين.

”واطيعوالله واطيعوالرسول وا ولي الامر منڪم“

(يعني ته الله جي فرمانبرداري ڪريو ۽ رسول جي فرمانبرداري ڪريو ۽ اوهان مان جيڪو حڪومت جو مالڪ هجي، انجي به اطاعت ڪريو.)

عالمگير جي زماني ۾ ٺٽي مان دهلي ۾ پهچي آتي وڏو مرتبو حاصل ڪيائين. ٻارهين صدي ۾ وفات ڪري ويو. پوئتان ڪافي اولاد ڪونه ڇڏيائين. سندس پاءُ سيد عبدالرؤف به هڪ وڏو عالم هو. مگر ان کي به اولاد ڪونه ٿيو. رحمهم الله تعالى

(تحفت الڪرام ... ...)

Marfat.com

٢٣٨- ملا عبدالحڪيم عطا ٺٽوي

اخلاق حسنہ جو جامع ۽ تقويٰ ۽ پرهيزگاري جو مالڪ برابر ٣٠ سال رات جو جاڳندو عبادت ڪندو ۽ ڏينهن جو روزي سان رهيو. عشا جي نماز جو وضو ڪري صبح جو فرض انهي ساڳي وضو سان ادا ڪندو هو. انهن ٽيهن سالن ۾ رسول الله جي نعت ۽ حضرت علي جي مناقب ۾ هڪ لک شعر لکيائين جو عام ماڻهن ۾ قبول پئجي ويو. سندس ڪلام سنڌ مان لنگهي ڪابل تائين پهتو جو ماڻهو سندس ڪلام کي مولود طور پڙهڻ لڳا. سندس غزلن جو هڪ ديوان بہ آهي جو ٽيهہ هزار بيتن کان بہ وڌيڪ آهي. جيئن تہ هڪ هنڌ فرمائي ٿو :

نسخهٔ ابيات ديوانم گذشتہ از سي هزار
ليڪن اين در و گهر نيست اڪنون جوهري

سندس چمار هڪ سئو سالن کان بہ لنگهي وئي. سندس سامهون صفائي، سنڌي، قيصر، بديهي، سلامي ۽ شڪري ٺٽوي هڪ هڪ ٿي فوت ٿي چڪا هوا. جيئن تہ هڪ شعر ۾ فرمائي ٿو :

ڪو صفائي، قيصر و ملا سلامي و شڪري
در گذشتهٔ القصہ هريڪ اختر روشنگري

ملا عطا ٺٽوي، بادشاهہ شاهجهان (تخت نشين ١٠٣٦) جي زماني کان وٺي بادشاهہ محمد شاهہ (تخت نشين ١١٣١) تائين سمورو وقت زنده رهيو.

دهلي مان ٺٽي تي جيڪي بہ حاڪم مقرر ٿي ايندا هوا، سي ملا عطا جي ڏاڍي عزت ڪندا ۽ انعام اڪرام ڏيندا هوا. هو سائو لباس ڍڪيندو هو. سندس اولاد ۾ بہ ڪيترا شاعر ٿي گذريا آهن.

(مقالات الشعراء)

Marfat.com

سن ١٩٦٧ع مطابق ١٣٨٥ هه ماهه رمضان ۾ مونکي ٺٽ جي سيد محمد زمان شاهه مهدوي وٺان عطا ٺٽوي جي قصائد جو هڪ ڪرم خورده نسخو مطالعه لاءِ مليو جنهن ۾ حمد ۽ نعت ۾ سوين قصيدا هوا. بعض بعض قصيدن جا جدا جدا نالا به لکيا اٿس. هڪ قصيده روح الارواح ۾ فرمائي ٿو:

خداوند بحق وحدت تو
به آن مختار صاحب همتاها
حبيب خلق، تاج فرق ابرار
به آل صحب اصحاب تقاها

هڪ قصيده مان معلوم ٿئي ٿو ته هو عبادت زهد سان گڏ قرآن جو حافظ به هو، فرمائي ٿو:

ز دست آويز حفظ خاص قرآن
کنم عرض و غرض هم التجا ها

سموري زندگي رات ڏينهن عبادت ۾ گذارڻ جو احوال هيئين ريت پيش ڪري ٿو:

با کلمه صلوات مرا تاشو اعلي ست
هر شب، شب برات و بهر روز روز عيد
بيدارو خفته در صلوات توام بس است
بي ياد تو مباد مرا گفت هم شنيد
يک لحظه ز عمر معطل نبوده ام
کسب مُفيض داشته ام و پيشه سعيد
توحيد و نعت خاص و صلوات ست منقلبت
نظم و نثر هائي قديم است وهم جديد

Marfat.com

بس نامهائـی تحفہ تحیت رسالہ
گفتم نو شتم آنچہ بطبعم همي رسید

اهو مجموعہ مصنف مرحوم جو دستخط هو، جنهن ني مصنف قصیدن جي جمع ۽ ترتیب جي تاریخ هیٺین ریت لکي آهي:

خجستہ قصائد بتوحید و نعت
مردف و مرتب بطرز نوی
ثمرها طبع دل (۱) ....
بحسن قوانـي ردیـف و روی
خرد سال تاریخ ترتیب او
بگفتا قصائد عطا تتـوي

۱۱۰۹

اگرچہ سندس سال وفات هٿ نہ آیو، مگر معلوم ٿئي ٿو تہ هن بزرگ ۱۲ صدي جي وچ ڌاري وفات ڪئي آهي.

ٺٽي جا سبز پوش سڏائيندڙ عبدالحڪیم عطا سبز پوش جو اولاد آهن.

۲۳۹- شیخ محمد سیوستاني

شیخ محمد اصل بغداد جو رهاڪو هو. بغداد جي تباهي (۶۵۲هہ) کان پوءِ سنڌ ۾ هلیو آیو آهي. سیوهڻ ۾ اچي رهیو. شیخ محمد ابن بطوطہ مغربي جڏهن سنڌ ۾ آیو، تڏهن هن بزرگ سان سیوهڻ ۾ اچي

(۱) کرم خورده بود اینجا- ۱۲- وفائي (ڪاغذ اڏوهي کاڌل ۽ اکر غائب هوا "وفائي")

Marfat.com

ملاقات جو شرف حاصل ٿيس، جو مخدوم عثمان قلندر جي مقبره وٽ هڪ حجري ۾ دنيا کان لاڳاپا ٽوڙي، ياد خدا ۾ رهندو هو. ان وقت سندس ڄمار هڪ سئو چاليهه ورهن کان به مٿي هئي. هو بغداد جي تباهي وقت جڏهن بغداد جي پوئين خليفه مستعصم با الله کي هلاڪو بن تولاء تاتاري قتل ڪيو هو، تڏهن هي بزرگ بغداد ۾ موجود هو ايڏي ڄمار هوندي به بدن جو مضبوط ۽ پنهنجن پيرن تي هلي سگهيو ٿي. (نزهت الخواطر)

ابن بطوطه سنڌ ۾ ۷۳۴ ۾ آيو ۽ بغداد جي تباهي ۶۵۲ ۾ ٿي.

۲۴۰- شمس الدين شيرازي بکري

شيخ شمس الدين محمد هڪ وڏو عابد زاهد ۽ تمام پيرسن هو. جنهن سان محمد بن بطوطه جي سن ۷۳۴ ۾ بکر جي شهر ۾ ملاقات ٿي. ان وقت سندس ڄمار هڪ سؤ ڏهن سالن کان وڌيڪ هئي. دنيا کان منهن موڙي، عبادت ۾ رهندو آيو ٿي. (نزهت الخواطر)

۲۴۱- سيد نجم الدين بکري

بکر جي سيد يوسف مهدوي جي اولاد مان جو پوء اهو خاندان ٺٽي ۾ اچي سڪونت پذير ٿيو. نجم الدين جي والد مير محمد رفيق بکري جي علامه محمد معين ٺٽوي جي ڌيءَ سان شادي ٿي، جنهن مان پيٽ مان مير نجم الدين ڄاول ٿيو. مخدوم معين کي اولاد ڪونه هو، جنهن ڪري پاڻيجي کي پنهنجي اولاد وانگي تربيت ڏنائين ۽ سندس ئي شاگرد ٿي رهيو. جامع ڪمالات ۽ حاوي فضائلات ٿي، استاد ۽

Marfat.com

مامي جي سامهون درس تدريس جو شغل اختيار ڪيائين ۽ صاحب فتويٰ جو بڻيو. سندس شاگردن مان مخدوم احمد ۽ باقر واعظ نامور ٿي گذريا.

سيد نجم الدين مخدوم معين جي تربيت ۾ بهترين شاعري ۾ هڪ بهترين ڪماليت جو مالڪ ٿيو. تخلص "عزلت" اختيار ڪيائين، "ديوان عزلت" سندس يادگار آهي، جو شايد هن وقت زماني جي دستبرد کان محفوظ نه رهيو هجي. سندس هڪ نسخو ١٩٢١ع ۾ راقم الحروف وفائي، حيدرآباد جي مرحوم ڊاڪٽر مرزا مدد علي وٽ ڏٺو هو، مگر ڊاڪٽر جي وفات کان پوءِ انجو پتو ڪونه ٿو پوي.

عربي فارسي ۾ ڪيترين ئي تصنيفون آهن، جن مان يڪروزي منطق جي جواب ۾ سندس هڪ رسالو "يڪروزي" پڻ آهي، جنهن ۾ ڪيترن ئي علمن جو بيان ٿيل آهي، جو موجوده درسي يڪروزي کان وڌو ۽ بهتر آهي. فقط هڪ ڏينهن ۾ لکيل آهي.

طوطي نامه فارسي زبان نخشبي جي طوطي نامه کان عمده عبارت ۾ لکيل آهي. ازانسوءِ مخدوم محمد هاشم ٺٽوي جي هڪ رسالي "عدم جواز ماتم حسين" بابت به سيد عزلت جو هڪ جوابي رسالو آهي ۽ اهو رسالو پيرسائين جهنڊي وارن جي ڪتب خانه ۾ سيد عزلت جي مهر سان، منهنجي نظر مان گذريو.

سندس شعر جو هي نمونو آهي:

معشوق را ز جوهر ناز آفريده اند
عشاق را ز خاڪ نياز آفريده اند

(مقالات)

Marfat.com

سيد عزلت کي حياتي وفا نہ ڪئي. هو نوجواني ۾ ئي وفات ڪري ويو. سندس وفات سال ۱۱٦۰ هہ ۾ ٿي ۽ پوئتان نرينہ اولاد ڇڏي ويو ۽ اهو خاندان اڄ تائين ٺٽہ ۾ بکري جي بجاءِ مهدوي نسبت سان موجود آهي.

٢٤٢- ميان عبدالله واعظ ٺٽوي

ميان عبدالله ولد ميان محمد حفيظ، مخدوم ابوالحسن سنڌي واري جو پائيتو ۽ پاڙيچو هو. سندس ئي شاگرد ۽ مريد پڻ هو. هو "ميان موري" جي نالي سان مشهور هو. وڏو صالح ۽ وڏو پرهيزگار، صاحب علم ۽ عمل ۽ خدائي توفيق ۽ ذات جو مالڪ هو.

هن جي وعظ وارين مجلسن مان هزارين عام ۽ خاص ماڻهو فائدو پرائيندا هوا، هن جو ڪلام ڏاڍو اثرائتو ۽ دلين ۾ گهر ڪندڙ هو.

هو جيڪي بہ فرمائيندو هو، ان تي اڳ پاڻ بہ عمل ڪندو هو. هن جو وجود فقط برڪت ئي برڪت هو. هو شعر و شاعري جي ڪوچہ مان نہ لنگهيو هو مگر ان هوندي بہ ٺٽہ جي مشهور بزرگ قاضي محمد يحيٰي جعفري جي تاريخ وفات آيت ذالڪ الفوز الڪبير ۱۱۳۷ مان ڪڍي هوائين.

ميان عبدالله عرف ميان موريو واعظ تمام وڏي ڄمار کي رسي ۱۱٦۷ ۾ هن دنيا فاني مان لاڏائو ڪري هليو ويو.

فائده:- اسانجي ڪن معاصرن (۱) ميان موري واعظ کي

(۱) ڏسو سنڌ جي ادبي تاريخ مصنفہ مسٽر محمد صديق ميمڻ حيدرآبادي.

Marfat.com

سنڌي جي مشهور ڪتاب ڪنزالعبرت جو مصنف سمجهي، انجي ڪتاب تي وڏي تنقيد ۽ تبصرو ڪرڻ فرمايو آهي. هوڏانهن ڪنزالعبرت جو مصنف رياست ڪڇ ڀڄ جو رهاڪو نمرئي جي شهر ۾ مدفون آهي ۽ اتي ئي سندس اولاد ۽ هزارين مريد آهن ۽ ميان موري عبدالله واعظ ڪان پوءِ جو بزرگ آهي، ڇاڪاڻ جو ڪنزالعبرت سال ١١٧٥ ۾ لکي پورو ڪيو اٿس. جيئن ته پاڻ لکي ٿو ته:

تحقيق جڏهن تمام ٿيو نسخو سنڌي واهه
تڏهن ڪنزالعبرت سنڌي ۾ رکيم تنهنجو ناءُ
ٿيا هوا اڪاره سؤ ۽ پنجهتر ورهن گذريا
ڪنا هجرت حضرت رسول جي نورالانبياءُ

هوڏانهن مخدوم موريو، مير قانع ٺٽوي جي سامهون سن ١١٦٧ ۾ وفات فرمائي. جيئن ته لکي ٿو:

معمر شده و عنقريب سال شصت و هفت انتقال نمود
(مقالات الشعراء)

اُميد ته هن پڙائي ڪان پوءِ هن تاريخي مسئلي ۾ اشتباهه نه رهندو.

٢٤٣- مير رضي الدين محمد ٺٽوي

مير رضي الدين محمد ولد مير ابوالمڪارم شهود امير خاني سادات مان مشهور شاعر ۽ عالم فاضل هو. ڪيترن ئي خانداني فضيلتون ۽ نيڪيون هن جي ذات ۾ جمع ٿيل هيون. شعر ۾ فدائي تخلص ڪندو هو ۽ "ديوان فدائي" سندس يادگار آهي. ان ڪان سواءِ پيا ڪي قصيدا به آهن. سندس هڪ شعر آهي:

Marfat.com

غير خاموشي كسي از درد ما آگاه نيست
آه رابهر عيادت برسر ما راه نيست

مير رضي‌الدين سن ۱۱۲۰ ۾ هن دنيا فاني مان رحلت فرمائي ويو. مير قانع ٺٽوي هيٺين شعرن مان تهميه طور سندس تاريخ وفات حاصل ڪئي آهي.

بسڪه بفوتش همه ڪردند هي
هي رضي الدين بود سال وے

سندس فرزند مير حيدرالدين ابو تراب ڪامل وقت جو ٿي گذريو آهي. جنهن جو ذڪر سندس جاه تي پڙهڻ گهرجي.

۲۴۴- مير محمد عطا ٺٽوي

سيد محمد عطا حسين بن سيد امين الدين خان حسين ولد مير ابوالمڪارم شهود، ٺٽه جي اميرخاني سادات ۾ هڪ وڏي ممتاز مرتبي جو مالڪ، خوبين جو جامع، خوش اخلاق متواضع ۽ با مروت بزرگ هو.

پنهنجي والد ماجد کان ادب فضيلتون تمام گهڻي انداز ۾ گڏ ڪيون هوائين، ڪيترن اميرن جون صحبتون ۽ مجلسون ڏٺيون هوائين جنهن ڪري هن ۾ اڳين بزرگن جون گهڻيون مٺيون ريتون جمع ٿيل هيون. خانداني ورثي جي ڪري شاعرانه طبع جو مالڪ هو ۽ نظم عمده ۽ مرصع لکندو هو.

چون ٿا نوجواني جي زماني ۾ "حياتا" نالي هڪ عورت سان عشق هوس، پنهنجي روح ۽ ساهه وانگي سمجهندو هو. اوچتوئي اوچتو

Marfat.com

جڏهن حياتا جي حياتي ختم ٿي وئي ۽ پنهنجي اڌاري حياتي کي ڇڏي ڏنائين تڏهن مير محمد عطا نڪ پڪ سندس موت جي واقعي تي چيائين ته "هائي حياتم رفت" هنجو حساب لڳايائون ته وفات جو سال نڪري آيو. ١١٥٥

مير صاحب جي ڪلام جو نمونو هي آهي:

محو گشتم در خيال يار خويش
خود شدم آخر عطا غمخوار خويش

(مقالات)

سندس مقبري جي پٿر تي وفات جي تاريخ هينئين ريت ثبت آهي.
نهم شهر رجب ١١٧٨ هه.

٢٤٥- مير حفيظ الدين علي تتوي

مير حفيظ الدين ولد مير حافظ الدين ولد مير ابوالمڪارم شهود. مير خاني ساداتن جي خاندان ۾ سموري ڪمالات جو حاوي ۽ فضيلتن جو جامع پنهنجي سر مير حيدرالدين ابو ترات وانگي، هندي زبان جو بهترين شاعر هو. خصوصاً هڪ لفظ ٻن معنائن وارو ڪلام تمام گهڻو چيو اٿس. ايترو گهڻو پڙهيل به نه هو. اکين کان ديد گهٽ پوندي هيس ۽ ڪنن کان صفا ٻوڙو هو، پر شعر ايڏو لطيف ۽ غريب چوندو جو ماڻهو حيرت ۾ پئجي ويندا هوا. هندي زبان ۾ ثاني اميرخسرو هو. هو ڪنهن به هندي ڪبت يا ڏوهيڙي ۾ جيڪي ذو معني وارن لفظن سان معناڏون ٻڌي ٿو. تن جو سمجهڻ سڀ ڪنهن ماڻهولاء آسان ناهي فارسي ۾ سندس ڪلام تمام گهٽ آهي. هندي ۾ تمام گهڻو آهي. سندس هڪ بيت هندي جو هيٺ ڏجي ٿو، جو عام فهم آهي.

Marfat.com

آچار هـوا کھٹا، پاپڑ لینے ہے مجھے
سرکا بنا تـو آگے سوئے سلونے اچھے

شعر فارسي

پئـے شکار مـن آن ترکتا ز مي آيد
ز بهـر صيدِ دلـم يـار، باز مي آيد

سيد صاحب مير قانع جو همعصر يعني ٻارهين صدي جي آخر جو ماڻهو آهي. سندس تاريخ وفات معلوم نہ ٿي سگهي. ٺٽي جي سيد مرحوم محمد زمان شاهہ ساقي مهدوي رضوي جي ڪتب خانہ ۾ مير حفيظ علي جو بياض نظر مان گذريو، جنهن مان معلوم ٿئي ٿو تہ مير صاحب جو ڪلهوڙن حاڪمن سان تعلق هو. جيئن تہ ميان نور محمد جي آباد ڪيل شهر شاهپور ۾ وڃي رهندو هو.

هن بياض ۾ علامہ محمد معين ٺٽوي جون ڪجهہ رباعيون درج آهن، جن جي هيٺان لکيل آهي. "ڪتبه فقير حفيظ علي در شاهپور ٧- محرم ١١٧٩". ان کان پوءِ هو صاحب ١١٨٠ ۾ زنده هو. ڇاڪاڻ جو سندس دستخط بياض ۾ هڪ قطعہ تاريخ لکيل آهي، جنهن ميان غلام شاهہ ڪلهوڙي جي ديره غازي خان جي علائقہ کي فتح ڪري اچڻ جي مبارڪباد لکيل آهي، ۽ اهو واقعو ١١٨٠ ۾ ٿي گذريو. انهيءَ قطعہ هيٺان لکيل آهي. اين تاريخ ورقعہ بخدمت ميان محمد سرفراز خان صاحبزاده نوشتہ شد. پوءِ خط ۾ ڏيکاريل آهي تہ ذره نواز اهي قطعہ تاريخ مبارڪباد رات جو دل ۾ آيو جو خدمت ۾ موڪلجي ٿو.

Marfat.com

٢٤٦- مخدوم عبدالرؤف هالائي

عبدالرئوف بن مخدوم عمر يئي هالائي، سهروردي طريقي جو فقير ۽ سنڌي شاعر ۽ عالم درويش هو. سموري زندگي فقط عبادت ۽ رياضت ۾ گذاريائين ۽ پنهنجي وقت جي مشائخن ۾ وڏي عزت وارو هو. هن جون ڪرامتون شمار قطار کان ٻاهر آهن. ميان نور محمد ڪلهوڙو، سندس معتقد ۽ خدمتگذار هو. جنهن ڪري مخدوم صاحب جي اخراجات جو سمورو بار ميان صاحب تي هوندو هو. سن ١١٦٦ ھ ۾ هن دنيا فاني مان انتقال ڪيائين. ميان ابراهيم قاضي زاده هالائي سندس تاريخ وفات "ڪان ولياً رئوف الخلق" جي فقري مان ڪڍي آهي. (تحفت الڪرام)

ميان عبدالرئوف جي ڪيتي ڏان ڏل نه وڻ جي باري ۾ هڪ خط ميان نور محمد (شاهه قلي) جي مهر سان اڄ تائين سندس خاندان ۾ موجود آهي، جنهن مان ظاهر آهي ته ميان صاحب مخدوم صاحب سان تمام رعايت سان پيش ايندو هو.

مخدوم عبدالرئوف سنڌي زبان جو بهترين شاعر هو. فارسي علم عروض جي نموني تي سڀ کان پهريان هن صاحب ئي نظمون موزون ڪيون آهن، جي مولودن جي صورت ۾ عام طرح مولود خوان ماڻهو پڙهندا آهن. هن صاحب ٻه دفعا حج ڪيو ۽ پوئين حج جي سفر ۾ وفات ڪيائين.

٢٤٧- مخدوم عبدالحميد هالائي

عبدالحميد ولد مخدوم فتح الله (متوفي ١٣ صفر ١١٢٤) يئي

Marfat.com

خاندان جو عالم فاضل بزرگ هو ۽ مخدوم عبدالرئوف موصوف جو تربيت يافته هو. پنهنجن وڏن جي درويشانه زندگي جو بهترين نمونو هو. سندس وجود ذي جود پنهنجي زماني ۾ نج برڪت ۽ خاص غنيمت هو. مخدوم عبدالرئوف کان پوءِ هوئي فيض و رشد جو مالڪ بڻيو ۽ خلق کي هدايت ڏيندو هو.

حج جي فريضه ادا ڪرڻ کان فارغ ٿي جڏهن مدينه طيبه ۾ پهتو تڏهن آتي ئي وفات فرمايائين. (تحفت الڪرام)

مقالات الشعراء ۾ آهي ته مخدوم محمد حيات سنڌي ۽ مخدوم محمد قاسم ٺٽوي جي قبر ۾ دفن ڪيو ويو. ٻي هڪ روايت آهي ته ازواج مطهرات جي قبه لڳ (جنت البقيع) ۾ ڪيس دفن ڪيو ويو. اهو واقعو ١١٧١ ۾ ٿي گذريو. هيٺين عربي فقري مان سندس تاريخ وفات نڪري ٿي. ادخل الله الجنت فی جوار المحبين

(از بياض مير صابر علي مرحوم ٺٽوي)

٢٤٨- شيخ پرڪيو ٺٽوي

هي بزرگ هڪ جنگهه کان منڊو ۽ برڪي لنگ جي نالي سان مشهور هو. چيو وڃي ٿو ته هو شروع ۾ مخدوم نوح جي صحبتن ۽ فيض يافتن مان هو، ٺٽي جي مڪلي ٻهاڙي تي رهندو هو. آتي ٻه چار دفعا ڏينهن جي نوبت نغارا وڄائيندو هو ۽ ٺٽي جا ماڻهو وٽس وڃڻ فرض سمجهندا هوا.

چام سمن جي قبرستان وارن گنبذن جو چونو ۽ سرون هٿ ڪري هن هڪ وڏو بلند منارو ٺهرايو هو، جنهن تي رات جو شمع ٻاريندو هو. انهيءَ لائيٽ هائوس جي سوجهري تي عربي سمنڊ جا

Marfat.com

مسافر رستو معلوم ڪري بندر ڏانهن وڃندا هوا ۽ ساموئنڊيءَ واپارين مان ڪيس تمام گهڻا نذر نياز ملندا هوا، جنهن ڪري وڏي دولت ۽ جماعت جو مالڪ بڻجي ويو.

هن جو دستور هوندو هو ته جيڪو به ماڻهو وٽس ملاقات لاءِ يا ڏسڻ ايندو هو تنهن کي زوري چوني گچ جي ڪم ۾ لڳائيندو هو، جنهن ڪري هڪ دفعه شهر جي مشهور بزرگ ۽ عالم عارف سيد علي شيرازي ٺٽوي کان به اهو ڪم زوري ونئي چڙهايائين ۽ سيد علي شيرازي حضرت مخدوم نوح جو مريد هو، جنهن ڪري مخدوم صاحب جي طبع تي اها ڳالهه ڏاڍي گران گذري، جنهن ڪري مخدوم صاحب کي ٺٽه اچڻ لاءِ تڪليف ڏني وئي. (تحفت الڪرام)

هن وقت ٺٽه جو حاڪم مرزا محمد باقي ترخان ( ) هو. سيد علي شيرازي، پير کي عجي طاقت پڪڙڻ ۽ زور ونئي جون آن سان به ڳالهيون ڪيون ۽ سيد صاحب جي، جيڪا پير کي زوري چوني گوهائڻ سان بيعزتي ڪئي هئي، اهو به بيان ڪيائين. مرزا محمد باقي کي پير کي جي ڪرامتن ۽ ماڻهن جي اجتماع ۽ دولتمندي ڪري اڳ ۾ئي ڏپ هو ته ڪو ممڻ نه مچائي. بادشاهه حڪم ڪيو ته پير کي درويش جي هٿيارن ۽ سامان اسباب کي ضبط ڪري، سرڪاري مهر هڻي اچو.

انهيءَ حڪم جي تعميل کان پوءِ ڏنو ويو ته خود بادشاهه جي خزاني ۽ هٿيارن ۽ بارود خاني جي ڪوٺين تي فقير جون مهرون لڳل آهن. مرزا محمد باقي ڏاڍو پشيمان ٿيو. پڇڻ جو چارو نه ڏسي فقير کان معافي گهري، هوڏانهن اندرئي اندر سيد علي شيرازي کي تاڪيد ڪيائين، ڪنهن به صورت ۾ هي بلا منهن جي سر تان ٽار!

Marfat.com

سيد صاحب ان کان پوءِ حضرت مخدوم نوح کي هڪ خط لکيو ۽ کيترين سوکڙيون ۽ هديا موکلي ڏاڍي نياز ۽ تاڪيد سان عرض ڪيائين ته پاڻ ڪنهن به صورت ۾ ٺٽي ۾ تشريف فرمائين. مخدوم صاحب سيد صاحب جي خط کان پوءِ ٻيڙي ۾ سوار ٿي ٺٽي جي ٻاهران پهتا ته سيد صاحب سندن استقبال لاءِ آيو ۽ هن نذر ڪيو هو ته مخدوم صاحب جي آمد وقت ڪجهه قدر پيادل هلندو. مخدوم صاحب ارشاد فرمايو ته نذر پورو ٿيو، تنهن ڪري هاڻ سوار ٿيو. پاڻ ٺٽي ۾ سيد جلال بن سيد علي شيرازي جي هڪ نئين جاءِ ۾ اچي رهيا، جا ڏاڍي خوبصورت ٺاهي وئي هئي ۽ اجان آن ۾ ڪو ماڻهو ئي ڪونه رهيو هو.

جمعه جي ڏينهن هزارن جي اجتماع ۾ سيد علي منبر تي چڙهي ماڻهن کي سمجهايو ته اسان سمورا مخدوم صاحب جا مريد يا معتقد آهيون. اسان کي هڪ ضرورت آهي، جنهن لاءِ مخدوم صاحب کي ٺٽه ۾ اچڻ جي تڪليف ڏني اٿئون. يعني ته مڪلي جي قبرستان ۾ هڪ فقير رهي ٿو. آن وٽ جيڪو صاحبدل يا اهل الله يا ڪو ٻيو فقير وڃي ٿو ته هن کان زوري چونو گهوٽائي ۽ ڪم وٺي ٿو!

حضرت مخدوم صاحب فرمايو ته پوءِ ان ۾ ڇا آهي، ڇاڪاڻ جو ان قسم جا ڪي فقير ٿيندا آهن. سيد صاحب وري عرض ڪيو ته هن وٽ شهر جون زالون به مردن سان گڏ وڃن ٿيون. مخدوم صاحب فرمايو ته ان ۾ ڪهڙو ڏپ آهي. الله جو رستو هٿ ڪرڻ زالن ۽ مردن تي برابر هڪ جهڙو آهي.

سيد علي، اتي گفتگو جو نمونو بدلائي عرض ڪيو ته اهو درويش بدعتي آهي. هو ڪڏهن ڪڏهن قبله ڏانهن پير ڪري سمهي ٿو ۽ قبله ڏانهن ٿڪون اڇلندو آهي. اها سراسر بدعت آهي.

Marfat.com

مخدوم صاحب جو هٿ چرندو نظر آيو ۽ پنهنجي هٿ سان مڪلي ڏانهن اشارو ڪندي فرمايائون ته برابر اهي ڪم بدعت آهن. سيد صاحب آتي سمجهي ويو ته هاڻي پرڪيو فقير آرام سان ڪونه رهندو ۽ مخدوم صاحب هٿ سان تنهن وجهڻ جو اشارو ڪيو آهي.
(دليل الذاڪرين قلمي)

سيد مير لطف الله تتوي کان جو سيد علي شيرازي جي اولاد مان آهي، روايت آهي ته مان پنهنجن وڏن کان ٻڌو ته جڏهن مخدوم صاحب شيخ پرڪي جي شرارت دفع ڪرڻ لاءِ ٺٽي ۾ تشريف فرما ٿيو، تڏهن هڪ ڏينهن مڪلي جي قبرستان ۾ زيارت لاءِ هليو ۽ مخدوم جمعه جي قبر لڳ شيخ پرڪيو به ويٺل هو. مخدوم صاحب ماڻهو موڪليس ته هو فقيرن جي جماعت ۾ اچي حاضر ٿئي. مگر اهو ماڻهو شيخ پرڪي جي حڪم موجب چوني گچ ناهڻ ۾ لڳايو ويو، جيئن آتي جو دستور هو. يعني جيڪو ايندو هو ته ان کان زوري اهو پورهيو ڪرايو ويندو هو. جڏهن انهيءَ ماڻهو دير ڪئي ته وري ٻيو ماڻهو موڪليو ويو، هن موٽي اچي عرض ڪيو ته ٻهريون ماڻهو ته چونو وٺو گهوهي. مخدوم صاحب فرمايو ته وري تحقيق ڪري اچ ته ڇا آهي؟

هي خادم جڏهن ٻئي دفعي ويو ڏٺائين ته درويش پرڪيو ٺي آتي ڪونه آهي.

ٻي هڪ روايت ۾ آهي، مرزا محمد باقي هالا قوم جي فوج جو هڪ دستو درويش پرڪي تي چاڙهي موڪليو. مخدوم آن وقت ٺٽي ۾ هو، ان فوج ٻهريان مخدوم صاحب جي خدمت ۾ اچي اجازت گهري. مخدوم صاحب فرمايو ته اطاعت اولي الامر جي فرض آهي، پلي وڃو. هو موڪل وٺي مڪلي پهتا، مگر پرڪي جو پتو ٺي ڪونه

Marfat.com

هو. پوءِ جيڪو به سامان اسباب هٿيار ۽ زر نقد پرڪي جو موجود هو، سو ڪٺي بادشاهي خزاني ۾ داخل ڪيائون. ان کان پوءِ پرڪي جو پتوئي ڪونه پيو ته ڪيڏانهن ويو ۽ ڪٿي رهيو.

(دليل الذاڪرين)

تحفت الڪرام ۾ مير قانع لکي ٿو ته ”مرزا باقي مخفي شهيد ش ساخت“ يعني مرزا پرڪي کي ڳجهي طرح مارائي ڇڏيو.

بهرحال پرڪيو فقير ڏهين صدي جي رجالن مان آهي ۽ ڏهين صدي ۾ مارجي ويو.

٢٤٩- شيخ پرڪيو ڪاتيار

پرڪيو ولد شاهو ڪاتيار. ”ڪاتيار“ قوم جو نالو آهي ۽ هڪ ڳوٺ جو نالو به آهي جو قديم تاريخ ۾ سماواتي تعلقه ۾ هو ۽ هاڻي ٽنڊو محمد خان تعلقه ۾ آهي.

شيخ پرڪيو شروع زماني ۾ ڏاڍيون زبردست رياضتون ڪيون ۽ عبادت ۽ رياضت ۾ هڏن جي مٽي بڻجي ويو هو.

چون ٿا ته ١٦ سالن کان پوءِ هڪ دفعي روزو ڪوليو هوائين. سردي جي موسم ۾ هڪ چادر ڍڪي دريا جي ڪناري تي وڃي رات جو غسل ڪري ۽ انهيءَ ڀڳل يا آلي چادر سان نماز پڙهندو [illegible] سموري رات ننڊون غسل ڪندي نمازن ۾ مشغول [illegible] جي موسم ۾ سخت تتي ۽ ڪاڙهي ۾ [illegible] سخت آس [illegible] گذاريندو هو. ايڏي رياضت [illegible] بدن کان چمڙي صفا [illegible] لهي وئي هئي.

Marfat.com

هڪ دفعي فقير صاحب چلي ۾ ويهي رهيو ۽ سانس ٻيو هڪ ماڻهو ٻه ويٺو هو. روزانه شام جو فقير لاءِ ٻسري ڀڄائي گهڻو گيهه وجهي آڻيندا هوا، جا کائي ويندو هو ۽ ٻيو فقير پيو بکون ڪيندو هو. آن تي ڪي ماڻهو طعنا هڻي رهيا هوا. (يعني ته فقير پاڻ ته گرانڙيون کائي ٿو ۽ پنهنجي ساٿي کي بکون ٿو ڏئي) پوءِ جڏهن چلو پورو ٿيو تڏهن فقير آهي چاليهه ئي ماڻيون آڻي انهيءَ ماڻهو جي اڳيان رکيائين، چيائينس ته جيڪي کاڌو هوم، اجهو هي آهي ويهي کاءُ. پوءِ سيني حاضر مجلس وارن پيٽ پري انهن ماڻين مان ويهي کاڌو. (تحفت الڪرام)

هڪ دفعي ڪنهن ماڻهو اچي فقير پرڪي کي چيو ته مان پنهنجي زال وڃائي ويٺو آهيان. نندڙا ٻار ٿا پيا ٻاڏائين، ڪيئن به ڪري لهي ڏيوم. پتو ناهي ته الائي مئي، الائي جيئري آهي. فقير پنهنجي نوڪر کي چيو ته هنجي زال کي وٺي اچ. نوڪر دروازي مان ٻاهر نڪري بيهي رهيو، حيران هو ته ڪيڏانهن وڃي. فقير وڏي سڏ چيس ته اڳتي وڌيو هليو وڃ. پوءِ ته نوڪر هلندو ويو تانجو رات به پئجي وئي، پر هلڻ وقت ائين پيو معلوم ٿئيس ته ڇڻ هيٺ لهندو وڃي ٿو. تانجو سمجهڻ لڳو ته زمين سندس مٿان آهي. ڪنهن گفا ۾ ٿو هلي، اتي اوچتو هڪ وڏي بادشاهي ڪچهري ۾ وڃي پهتو. ڏٺائين ته آها زال ۽ ٻيون کي زالون ۽ مرد ڪچهري ۾ قيد ٿيل آهن. فقير جي نوڪر انهي زال جي ٻانهن گهري، مگر جواب مليس ته هن زال اسان جو ڏن ادا نه ڪيو آهي، تنهن ڪري هت بند رهندي جيستائين ڏن نه ڏيندي. نوڪر اهو سمورو قصو واپس اچي فقير پرڪيو سان بيان ڪيو. فقير پرڪيو انهيءَ مرد کي ساڻ وٺي، پاڻ ڪچهري ۾ پهتو. هن پنهنجي زال جي گهر ڪئي، پر جواب مليس. جنهن تي فقير

Marfat.com

Marfat.com

٢٥٠- فقير ميرڻ ڪاتيار

قدوت الابرار ميرڻ ڪاتيار، پنهنجي وقت جو وڏو عارف ۽ ڪامل مرد ٿي گذريو آهي. هو مخدوم نوح عليہ الرحمت جي مخلص مريدن فيض پرائيندڙن مان آهي.

هو اصل ۾ پنهنجي قوم جو رئيس ۽ ڌن دولت جو مالڪ ڏاڍو بي پرواهہ انسان هو. اوچتوئي اوچتو هن جي دل ۾ الله تعاليٰ جي طلب جو جذبو جاڳيو ۽ جنهن ڪري وڏيرپ ۽ وڏائي جو وڻ سندس دل مان ڪپجي ويو. هو خدا جي طلب ۾ برن پٽن ۾ حيران سرگردان رلندو وتيو ٿي. گهر گهات ۽ مال اسباب جي محبت، الله جي عشق ۾ بدلجي ويئي، مگر اها ڳالهہ ڪنهن سان ڪانہ سليائين ۽ پنهنجي گهر وارن کان بہ راز ڪري مخفي رکيائين.

آخر هڪ دفعي الاهي عشق ۽ معرفت جي مام جو بيان ڪنهن دوست سان سلي ويٺو، جنهن جو نتيجو هي نڪتو جو سندس دل مان درد جو دڪيل دونهون ختم ٿي ويو. اندر ۾ جيڪو عشق جو خزانو سانڍيل هوس، سو کُرِ ٽيندو ڏٺائين جنهن تي ڏاڍو پشيمان ٿيو. چرين وانگي وچايل وٽ جي ڳولا ڪندو رهيو. جتي بہ اهل دل ۽ معرفت وارو ماڻهو ٻڌائين تي تہ وٽس ڪهي ويو ٿي، مگر نتيجو ڪجهہ بہ نہ ٿي نڪتو. آخر شاهہ عبدالڪريم بلڙي واري وٽ اچي رهيو ۽ شاهہ صاحب سان ڳالهہ ڪيتي ڪندو ۽ هر ڪيڙيندو هو ۽ خدا جي طلب ۾ لڳا رهندا هوا، اُن زماني ۾ انهن جي ڪنن تائين حضرت مخدوم نوح عليہ الرحمت جي فيض رساني ۽ طالبن جي مرادن تائين پهچڻ جو آواز پهتو. ٻئي ڄڻا گڏجي نڪتا، اچي مخدوم صاحب جي صحبت مان فيضياب ٿيو.

فقير ميرڻ ڪاتيار ڪي پنهنجي گم ٿيل شي وري موٽي ملي وئي ۽ سندس درجه ۾ ڏاڍي ترقي ٿي ۽ هو جڏهن بہ مخدوم صاحب جي بيعت وٺڻ کان پوءِ سندس خدمت ۾ ايندو هو تہ پنهنجي سلوڪ واري منزل ۾ پاڻکي مٿاهون سمجهندو رهندو هو. مخدوم صاحب سان ايڏو اعتقاد ٿيس جو پنهنجي نينگري جو نڪاح مخدوم صاحب جي فرزند سلطان ابراهيم سان ڪرائي عزازت جو رشتو ڳنڍي ڇڏيائين.

(دليل الذاڪرين)

مير قانع لکي ٿو تہ اوائل جواني ۾ ميرڻ ڪاتيار پنگ جي نشي ۾ پرپور ٿيو، پيڙي ۾ چڙهي ڪيڏانهن ويو ٿي تہ اوچتو جذبي الاهي جي حالت مٿس طاري ٿي وئي. جيڪي پسٽو هوس بسيائين. ماڻهن کان اهو احوال ڳجهو رکيائين. هڪ ڏينهن ڪنهن سان پنهنجي عشق الاهي ۽ پريت پسڻ جو حال اوريائين، جنهن ڪري اها حالت ڪاٿونس ڪسجي وئي. پوءِ چرين وانگي سرگردان ٿي پيو ۽ ڪاڏي جا طبق سر تي رکي، جوڳين ۽ مستن جي پويان رلندو وتندو هو. آخر سيد عبدالڪريم (بلڙي) کيس مخدوم نوح جي خدمت ۾ بهجايو. فقط مخدوم جي ديدار سان اڳ کان بہ وڌيڪ معرفت جي مرتبي کي وڃي پهتو. سندس اهڙي حالت ٿي جو جڏهن ذڪر ڪندو هو تہ صنا بيهوش ٿي ويندو هو، باڪ ڪيترا ڀيرا نہ هن ڪي مٺل سمجهي مٿس ياسين شريف بہ پڙهي وئي ٿي. هو چوندو هو تہ عزرائيل عليہ السلام جو اسان سان ڪوبہ واسطو ڪونہ آهي. (تحفة الڪرام)

ميرڻ ڪاتيار جي ذڪر واري حجري ۾ هڪ دفعي سندس گهرواري لنگهي آئي، پر هڪدم واپس هلي وئي. فقير چيو تہ هي هجرو هاڻي ساڙڻ جي لائق آهي، جو عورت جو پير هن ۾ پيو آهي.

هن چيو ته جڏهن آءٌ لاالٰہ الاالله جي ذڪر ۾ مشغول ٿيندو آهيان
تڏهن منهنجي لڱو لڱ سامهون مون جهڙو هوبهو پيو ماڻهو بہ ذڪر
ڪندو رهندو آهي. آءٌ هن کي پڌري پٽ ڏسندو رهندو آهيان .

(دليل الذاڪرين)

هن اهل الله جي تاريخ وفات معلوم نہ ٿي سگهي آهي ، مگر
مخدوم صاحب جي مريدن مان هجڻ ڪري ڏهين صدي جي بزرگن ۾
شمار ڪري سگهجي ٿو .

۲۵۱- سيد طيب متعلوي

سيد طيب هڪ وڏو عالم ، فاضل ، شريعت جو پابند ۽ صوفي
بزرگ هو. هن خدا شناسي جي رستي ۾ وڏا ڪشالا ڪاٽيا ۽ ڏاڪڙا
ڏٺا ، آخر مخدوم نوح جي صحبت کان پوءِ پنهن جي حقيقي مقصود
کي رسيو.

سندس چوڻ آهي تہ مان وڏي گهراڻي جو سيدزادو هوس، مون
کي ننڍي چمار ۾ ئي اندرئين جذبي ڏاڍين مشڪل ۽ مشقت جهڙن
رياضتن ۽ عبادتن تي آماده ڪيو. ڏينهن جا ڏينهن انساني آبادي کان
پچي وڃي جهنگلي جانورن سان رهيس. ڪاڏي پيتي کي ترڪ ڪري
ڇڏيم. سيني جي صفائي سان معرفت جي منزلن تي درجہ بدرجہ عروج
ڪندو ويس. آخر وڃي چاليهہ ابدالن جي ڪچهري ۽ صحبت کي بہ
پهتس. پانت پانت جي غيبي ڳالهين کان واقفيت حاصل ٿيم ، مگر
اڃان بہ سمجهان پيو ، حضور ذاتي جو درجو نصيب نہ ٿيو آهي ، جو
صفات جي ظهوري کان بلڪل خالي هجي. ان ڪري ڏاڍو نااميد ٿي
پيس ۽ وري پنهنجي وطن ۾ واپس آيس ۽ عبادت گذاري واري رنگ

الله تعاليٰ جي بندگي ۾ مشغول رهيس ۽ انتظار هو تہ من مقصود
ي مکڙي تان پردو کڄي وڃي. ايتري ۾ حضرت مخدوم نوح
ﻪ الرحمت جو ظهورو ٿيو. اها ڳالهہ ٻڌي هڪدم هالا هليو آيس. فقط
ن جي داخل ٿيڻ سان ئي مونکي پنهنجي ڪاميابي جي خوشبوءِ اچڻ
ي. مخدوم جي ذات تي نظر پوڻ شرط انهي مقصد کي وڃي پهتس،
، جي ساڃن کان وٺي ڳولا ڪندو رهيس ٿي.

سيد طيب شريعت جو بيحد پابند هو. هوش سنڀالڻ کان وٺي
ت تائين ڪوبہ بدعت وغيره جو غيرشرعي ڪم هنڪان سرزد نہ ٿيو.
ڪ هنجو ڏنڌوئي اهو هوندو هو تہ ماڻهن کي شريعت تي هلائڻ جي
وشش ۾ لڳل هوندو. ظاهر ۽ باطن ۾ سندس اهوئي ڪم هوندو
. هو دنيائي ڏاهہ ذات جي سامان جي ڪابہ پرواهہ نہ ڪندو هو ۽
ي زندگي گذاريندو هو ۽ سندس زبان مان قرآن شريف جي آيتن
حضور جي حديثن کان سواء ٻيو ڪجهہ بہ ٻڌڻ ۾ نہ ايندو هو ۽
وقت وعظ نصيحت ۾ لڳل رهندو هو. شريعت جي رواج ڏيارڻ ۾
ڻ ڪري نرمي کان ڪم وٺندو هو ۽ ڪڏهن ڪڏهن سختي سان
ن ايندو هو.

انهيءَ زماني جي بدعتي صوفين کي جيڪي متي پيرين اڳهاڙا
منڊا هوا، يا ٻيون بدعتون ڪندا هوا، تن کي سخت تعذير يا
ائون ڏيندو هو.

هن بزرگ جو شريعت سان ايڏو شغف ۽ عشق هو جو هڪ
ي پنهنجي پير ڀائي سيد علي شيرازي ٺٽوي سان عمدي بوشاڪ
ن واري سوال تي تڪرار ڪري وڌائين ۽ گفتگو حضرت مخدوم نوح
ي مجلس ۾ ٿي گذري هئي، ڇاڪاڻ سيد علي شيرازي هميشہ قيمتي
شاڪ پهريندو هو. (دليل الذاڪرين)

سندس وفات جي تاريخ معلوم ناهي، مگر معاصرين جي لحاظ س
ڏهين صدي جي رجالن مان آهي.

٢٥٣- مير سيد غلامعلي مائل تتوي

مير غلامعلي، تخلص مائل بحق ولد مير علي‌شير قانع شڪرالل
شيرازي تتوي مير علي شير قانع کي چار فرزند هوا، جن مان غلامع
مائل هڪ نامور شاعر ٿيو، جنهن پنهنجي خانداني شاعرانه روايت ک
زنده رکيو. مير مائل جو والد ته مير قانع شاعرانه دنيا ۾ توصيف
تعريف کان بالاتر آهي. اهڙي طرح مير مائل جو چاچو مير ضياءالل
به بلندپايه جو شاعر ۽ "ديوان ضيا" جومالڪ آهي. وري ميرمائل
شادي به پنهنجي چاچي مير ضيا جي گهران ٿي هئي، جنهن کري
اڪيون ٻي پنهنجي اهڙي خاندان ۾ ڪوليون، جنهن ۾ شعر شاعري
پورو پورو شغل موجود هو.

مير صاحب جي ولادت ١١٨١ ۾ ٿي، سندس سال ولاد
"غلام علي" مان نڪري ٿو.

مير قانع لکي ٿو ته ١١٦٠ سن ۾ جڏهن آغا سورت بندر ۾ هو
نڌهن معلوم ٿيو ته سيد سعدالله علامي جي ٻن فرزندن جا نالا عبدال
۽ عبدالولي آهن، تنهن ڪري دل ۾ نذرانو ڪري ڇڏيم ته جيڪا
سونکي فرزند ڄاوا ته اهي نالا رکندس.

حسن اتفاق سان سن ١١٨١ ۾ پٽ ڄائو، نالي رکڻ جي نن
ڪان سواءِ سندس تاريخي نالي جو به دل ۾ خيال آيو. سيدنا علي
برڪت سان غلام علي نالي مان متيون سال ظاهر ٿيو. ان ڪان
ارادو ڪيم، ته ڪهڙو نه چڱو ٿئي جو ان سالن ڪان بوءِ بيو ف

مي ته انجو نالو غلام ولي الله نالو رکان، جنهن مان سال ١١٨٣
کري ٿو. نذرانو به پورو ٿئي ۽ نالي سان سندس ولادت به ظاهر ٿئي.
ه تعالي اها دعا قبول ڪئي جو سال ١١٨٣ ۾ پيو فرزند به ڄائو.

(تحفت الڪرام ج - ٢)

۽ درسي ڪتاب پنهنجي شهر ۾ ئي مطالعه مان ڪڍيائين. هو
واني کي پهتو ته ڪلهوڙن جي حڪومت جو خاتمو ٿي چڪو هو،
نهن ڪري هن ميرن جي دربار ڏانهن رخ رکيو. هن مير فتح علي
ئي چار ياري ڏني، مگر شاعرن جي نوازش جو دروازو مير ڪرم علي
اڻ تي کولي ڇڏيو هو، جنهن ۾ ميرمائل پنهنجي ديوان ۽ قصيدن ۾
قط ڪرمعلي کي ياد ڪري ٿو.

هنجي ڪلام مان معلوم ٿئي ٿو ته اثناعشري شيعه پنهنجن ممدوح
ماڪم جو همذهب هو. مير قانع فقط سيدنا علي جي فضيلت جو
ائل هو، مگر مير مائل ڪجهه ان کان وڌيل هو. صوفيانه رنگ ۾
رنگيل نظر اچي ٿو، جنهن ڪري پنهنجي تخلص مائل سان حق
جو لفظ ڳنڍي ٿو ۽ ڪئي ڪتي عشق اهل بيت کان قدم وڌائي
عشق الاهي جون ڳالهيون به ڪري ٿو. هنجي زندگي قناعت ۽ نيڪ
ڪرداري ۾ گذري ٿي ۽ ڪڏهن به نشو يا شراب جهڙين شين جي
ويجهو نٿو وڃي ۽ ناخدا شناس ماڻهن سان قطعاً آشنائي نٿو رکي.
هڪ نظم ۾ هن پنهنجي انهيءَ احوال جو بيان ڪيو آهي.

خود نمائی ز من نمی آید
این خدائی ز من نمی آید

هست بودم چو قطرهٔ ماء ست
من و مائی ز من نمی آید

بيخود عشقم و بــ دختر ُرز
كتخدائي ز مــن نـمـى آيــد
با كسى هست از خدا بيگانه
آشنائــى ز مــن نــمــى آيــد
غرض نــان ست شيوه دونان
اين گدائى ز من نمى آيــد
مائــل حقم در حــق الحـق
د م جدائى ز من نمى آيــد
گــر بهايش كنــى هـمــ دنيا
دين فروشى ز مـن نمى آيــد
بنــد ه فيــض ميــر ذوالاكرام
دين فروشى ز مـن نمى آيــد

سندس غير مكمل ديوان موجود آهي ۽ متفرق قصيدا ۽ منقب
ائمه اطهار ۾ نظمون جدا جدا بياضن ۾ آهن. هن جو سوٽ مي
عظيم‌الدين ٺٽوي سندس هم عصر ميرن جو درباري شاعر آهي. پنهنج
غزلن ۾ ڪٿي ڪٿي مير عظيم‌الدين جي شعرن تي تضمين به ڪري
ٿو ۽ ڪڏهن محسن ٺٽوي جي ڪلام تي به ڏغمين آڻي ٿو، پر باربا
مير ڪرمعلي جو ذڪر ڪندو رهي ٿو.

دهــد از كــرم علــى كــامـش
دل به شكر و زبان به تحسين است

سندس ناقص ديوان ۾ به ٢١٦ غزل آهن، جو هاء جي رديف
تائين آهي. جيڪڏهن ڳولا ڪري ياٺي جي رديف به آن سان ملاءِ
وڃي. جيئن ڪن .... جو ارادو آهي ۽ سندس قصيدا به جمع ڪ
ويا ته پوءِ تمام گهڻو ڪلام جمع ٿي سگهي ٿو.

هي خوش گو ۽ خانداني شاعر ١٩ ذي‌الحج سن ١٢٧٥ ۾ هن دنيا فاني مان رحلت فرمائي ويو ۽ پنهنجي خاندان جي قبرستان مڪلي ۾ دفن ٿيو.

(از مسودات ڪتب خانهٔ سيد صابر علي شاهہ ٺٽوي)

٢٥٣- سيد صابر علي ٺٽوي

مير صابر علي ولد مير غلام علي مائل بن مير علي شير قانع، شاعر بن شاعر، بن شاعر هن صاحب ٺٽي جي شهر ۾ آن وقت اکيون کوليون، جڏهن اسلامي حڪومت جو سنڌ ۾ خاتمو ٿي رهيو هو ۽ انگريز راڄ جي شروعات هئي. هن خاندان جي علم ۽ فضل ۽ شاعري سبب سنڌ جا حاڪم پرورش ڪندا هوا، سو دور ختم ٿي چڪو هو. پر اِن هوندي بہ مير صاحب هڪ خانداني شاعر هو ۽ ٺٽي ۾ آن وقت تائين گهڻا خوش گو شاعر موجود هوا، جنهن ڪري هن صاحب فارسي نظم ۾ ڪمال حاصل ڪيو هو. سندس ڪلام جو نمونو ڪجھ هيٺ ڏجي ٿو:

تیری شرہ، ز ابروی کمانی بکمینے
زین تیر کمان نیست امانے بے امینے
مهر توان قرآن کرد بدل هیئت شرف شد
در برج و داد است قرآنے بقرینے
از قرب رقیب بدخو حیرت افزود
زیبا نبود جاء چنانے بے چینے
هر ناوک مژگان خدنگ است بقے صابر
ابرو تو گویا ست کمانے بے کمینے

ايضا وله

دستت از خون ما نگارين است
دلبرا اين چه رنگ رنگين است
آب حيوان يا دعائى مسيح
يا تحقيق لبش نگارين است
گرچه نرگس به باغ خودبين است
پيش چشم تو ليک نابين است
مه جبين ابر زلف يار فلک
عقد رندان يار پروين است
صابر اينمت خوف روز جزا
چون شفيعت على شه دين است

سندس متفرق ڪلام گڏ ڪيو وڃي تہ پورو ديوان جمع ٿي وڃي.

انگريزن جي اوائل حڪومت ۾ سڀ ڪان پهريان علمي خاندانن کي آئنده گذران جو خيال هو، چاڪاڻ جو اڳين خاندانن کي اسلامي حڪومت پاران يوميه (روزنيا) يا جاگيرون مقرر هيون جي انگريزي حڪومت ۾ سند پيش ڪرڻ کان سواء ختم ٿيڻ واريون هيون. اُنهيءَ بناء مير صابرعلي هڪ پراڻو پروانو جو مرزا عيسي ترخان جي مهر سان وٽن موجود هو، سو سنڌ ڪمشنر مسٽر فريئرصاحب جي پيش ڪيو، جنهن ڪان پوءِ تحقيقات ٿي ۽ سند پٽيداري بحال ٿي ۽ سندس لکپڙهہ جي طفيل، ٺٽي جي ٻين خاندانن جا وظيفا بحال ٿيا.
انگريزن جي شروع زماني ۾ ٻن سالن تائين قديم نموني ۾ سرڪاري لکپڙهہ فارسي ۾ ٿيندي هئي ۽ مير صابرعلي شاهہ جي ڪتب خانہ ۾

جهوني لکپڙهہ فارسي واري موجود آهي. ان کان پوءِ جڏي سڏي سنڌي ۾ شروع ٿي. آهي خط کليڪٽرن جا نظر مان گذريا آهن، مگر ڏنو وڃي ته هي صاحب پاڻ سنڌي ۾ لکي پڙهي ڪونہ ڄاڻندو هو. مير صابر فارسي جو بيحد خوشخط هو. سندس دستخط غزل ۽ ٻيا ڪاغذ نظر مان گذريا آهن، جن مان سندس قابليت جو اندازو لڳائي سگهجي ٿو.

سندس خاندان مير حسين علي شاهہ، پنهنجي والد کان بيان ڪيو ته فريئر صاحب سنڌ مان جڏهن بمبئي جو گورنر ٿي ويو ته هڪ دفعي مير صاحب کي پاڻ وٽ آتي گهرايو هوائين، جو برابر ڏيڍ مهينو مهابلشور جي پهاڙي تي ساڻس رهائيون ڪندو رهيو هو. هو خوشگو شاعر ۽ وڏن جو يادگار بزرگ اٽڪل سن ١٢٩٢ ۾ دنيا فاني مان انتقال فرمائي ويو ۽ پوٽيان وڏي چمار جو فرزند مير حسن علي شاهہ يادگار ڇڏي ويو. (مسودات ڪتب خانہ صابر علي)

٢٥٤- قاضي غلامعلي ٽتوي

غلام علي ولد محمد باقر ولد قاضي محمد حسين جعفري، قاضين جي مشهور خاندان جو فرد هڪ وڏو عالم هو. پنهنجن همعصر علمائن جي برابر درجه تي پهتل هو. جيئن ته وقت جي وڏي عالم مخدوم قائم سان سندس مناظرا ٿي گذريا. هو ظاهري علمن کان سواءِ تصوف ۾ وڏو ماهر هو. مولانا رومي جي مثنوي سان بيحد عشق هوس. ٻن جو چوڻ هو ته اڳين بزرگن چڱا يادگار ڇڏيا آهن، آءٌ به ڪو يادگار ڇڏيندس. سندس ارادو هو ته ڪو ڪتاب تصنيف ڪري، مگر افسوس جو جواني جي زماني ۾ ئي مشيت ايزدي سان هو مستنه ٿي سگهيو.

انهيءَ بيخبري جي زماني ۾ ڪڏهن نظم لکندو هو، مگر بيخودي جي حالت ۾ جيڪو به شعر چوندو ۽ لکندو هو سو سمجهه ۾ ئي نہ ايندو هو. فقط شعر سندس پڙهڻ ۾ آيو جو هيٺ ڏجي ٿو:

در بيخبري شدم خبردار
خود شده باخدا شدم يار

افسوس هي نوجوان عالم شاعر جنون يا ديوانگي جي حالت ۾ سن ١١٥٤ ۾ هن فاني دنيا مان انتقال فرمائي ويو. مير قانع هيٺين فقري مان سندس سال تاريخ وفات ڪڍي آهي. جعل الجنت مثواه
١١٥٤ هه

٢٥٥- فاضل خان ٽتوي

عثمان نالي ٺٽي جي ... جي خاندان مان قوم سميجو. مخدوم معين جي ڏاڏي مخدوم طالب الله جو مريد هو. انهيءَ اعتقاد سبب هن پنهنجي نياڻي مخدوم طالب الله جي فرزند مخدوم محمد امين سان شادي ڪرائي جنهن مان علامہ محمد معين پيدا ٿيو. ان لحاظ سان فاضل خان علامہ معين جو نانو آهي. شروع ۾ مسڪين حال هو، مدرسن ۽ مسجدن ۾ گدائي ۽ فقر جون ٽڪيون يا ماني وٺي تعليم حاصل ڪندو رهيو. هن فارسي لکپڙهہ ۾ وڏي قابليت حاصل ڪئي ۽ انهيءَ پروسي تي هو شاهجهان آباد (دهلي) روانو ٿي ويو، جتي اڳ ۾ ئي سلطان عالمگير جو مير منشي ٺٽي جو رهاڪو قابل خان محمد شفيع موجود هو، اتي هن جو علمي جوهر چمڪندو نظر آيو ۽ سلطان عالمگير جي خدمت ۾ پهچي ويو ۽ شاهي خاندان جو داروغو مقرر ٿيو. آخر پنهنجي علمي قابليت سان ترقي ڪندي قابل خان جي جاء

تي مير منشي مقرر ٿيو. سلطان پاران فاضل خان جو خطاب عطا ٿيس. آخر صدرالصدور جي عهدي تي وڃي پهتو.

چون ٿا ته هڪ ڏينهن قابل خان محمد شفيع مير منشي پنهنجي حڪومت واري اوج جي زماني ۾ رستو ورتيون آيو ٿي ته ملا عثمان متس السلام عليڪم ڪيو، مگر هن صاحب ڪيس سلام جو جواب نه ڏنو. ڪنهن ماڻهو چيس ته تون به ته هن جهڙو لائق ماڻهو آهين، آخر ٿوري وعليڪم السلام چو نه چيائين. جواب ۾ هي بيت ٺهه پهه پڙهيائين:

میکشد آخر عدو را ناگهان تسلیم ما
دست برسر رفته را تیغ کمر فهمیده ایم

هو فارسي انشاپردازي جو بيحد قابل هو، جنهن جا خط سنڌ س زماني ۾ ڏاڍا مشهور هوا. شعر به ڏاڍو سهڻو چولدو هو. فرمائي ٿو ته:

ما از نسیم جنبه گل رنج می شویم
نازک تر از حباب شاسي دماغ ما

سنڌ س وفات سن ۱۰۹٦ هه ۾ ٿي. "رضوان پاه نگاه" مان سن وفات جو حاصل نڪي ٿو.

ملا عبدالحڪيم عطا ٺٽوي هيٺئين مصرع مان تاريخ ڪڍي.

مشعل ملک سند گل شد حیف
۱۰۹٦

ان تاريخي مصرع تي جڏهن فاضل خان جي وارثن ڪيس صله (انعام) نه ڏنو ته غصه ۾ اچي في البديهه هيٺيون فقرو تاريخ لاءِ بيش ڪيائين "کاسه پهکر بشکست" يعني ته پنڻ جو پيالو ڀڃي پيو. ان

فقري ۾ فاضل خان شروعاتي چمار ۾ علم حاصل ڪرڻ وقت گدائي ڪرڻ پڙهڻ ڏانهن اشارو آهي. اگرچه هن فقري مان هڪ سال گهٽ نڪري ٿو، يعني سن ١٠٩٥ مگر اهو معاف آهي.
(مقالات الشعراء)

٢٥٦- مولوي محمد جعفر مرزا

اصل شيراز جو رهاڪو ٻارهين صدي هجري جي پهرئين اڌ ۾ ٺٽي ۾ اچي پهتو ۽ آتيئي رهي ويو. علامہ مخدوم محمد معين سان سندس تعلقات پيدا ٿيا ۽ ان ڪان گهڻو ڪجهه علم ۽ فضل پرايائين. مخدوم صاحب کي به هن جي علم ۽ فضيلت جو اندازو معلوم ٿيو، جنهنڪري ٺٽي جي ناظم شيخ شڪرالله جي معرفت مرزا جعفر جو احوال صاحبزاده محمد خداداد خان ولد مياں نور محمد ڪلهوڙي جي خدمت ۾ پهچارايائين، جنهن تي صاحبزاده مرزا کي ڏاڍي عزت سان پاڻ وٽ گهرايو ۽ ورهين جا ورهيه پاڻ وٽ رهائي ڇڏيائينس. خداداد خان مرزا جعفر جو علم فضل ۽ ڪماليت ڏسي، هن جو عاشق ٿي پيو، جنهن ڪري سندس معتمد عليه بنجي ايڏي اوج ۽ عروج کي پهتو، جنهن ڪان وڌيڪ تصور ڪري نٿو سگهجي.

ڪجهه وقت ڪان پوء صاحبزاده خداداد خان تي شيخ شڪرالله ناظم ٺٽہ جي قتل ڪرائڻ جو الزام لڳايو ويو، جنهن ڪري خداداد خان تي سندس والد ناراض ٿي پيو هو. پيءُ جي ناراضگي ڪان هندستان هليو ويو ۽ مولوي جعفر مرزا ڏولائي ۾ اچي ويو ۽ انهيءَ ڏک ڪان اکين ڪان صفا انڌو ٿي پيو، مگر پوء سنت ٿي اکيون نهرايائين ۽ دنيا جي ديدار ڪان بهره ور ٿيو. ايتري ۾ ميان نور محمد خان جو سڏ آيس

جتي نهايت عزت آبرو سان پهتو. ميان صاحب جي دربار ۾ بيحد مرتبو حاصل ڪيائين. مرزا صاحب علم جفر رمل، عمليات جو وڏو ماهر هو، جنهن ڪري ميان نور محمد جي حڪم سان "جامع جفر" نالي ڪتاب لکڻ شروع ڪيائين، اجا اهو ڪتاب پورو ٿي نه ٿيو هو ته ميان صاحب هن دنيا فاني مان رحلت ڪري ويو. ان کان پوءِ جڏهن ميان مراداياب خان وليعهد گادي تي وينو تڏهن وري مرزا جعفر وٽس ساڳئي مرتبي تي پهتو، جيڪو سندس والد وٽ هو. مگر ڪجهه وقت کان پوءِ ڪي اهڙا سبب پيدا ٿيا، جو ميان صاحب مرزا کان ناراض ٿي پيو ۽ سندس نظرن مان ڪري پيو. مرزا صاحب اها ڳالهه برداشت ڪري نه سگهيو، جنهن ڪري عراق جي زيارتن جي سفر لاءِ اجازت وٺي روانو ٿيو. واٽ ۾ ڪڪراله بندر وٽ رهڻ جو ارادو هوس، مگر اُتي جو چام اجمال سائس چڱي طرح پيش نه آيو، چاڪاڻ جو ڪلهوڙن ۽ چام جو هميشه تڪرار رهندو هو. (مرزا ڪي ڪلهوڙن جو ماڻهو سمجهي چام چڱو برتاءُ نه ڪمو هوندو.) آخر اُتان نا اميد ٿي وري ٺٽي ڏانهن واپس آيو. هن ارادي سان ته ڪراچي جي بندر کان عراق روانو ٿئي. خاص انهيءَ زماني ۾ ميان مراداياب خان به ٺٽي ۾ آيل هو، ۽ چام ڪڪراله سان جنگ ڪرڻ جي تيارين ۾ هو. ڪن حاسدن ميان صاحب جا ڪن ڀريا، هن ارادي سان ته شايد چام سان مرزا جي ڪا ساز باز آهي، جنهن تي ميان صاحب مظلوم مرزا کي ٺٽه ۾ ٻن ڏينهن جي پهچڻ کان پوءِ قتل ڪرائي ڇڏيو. اهو واقعو سن ١١٦٧ هه ۾ ٿي گذريو. مير قانع سندس تاريخ وفات هن مصرع مان ڪڍي آهي. "غريب زدام دنيا گشت آزاد"

(مقالات و تحفت الڪرام جلد دوم)

٢٥٧- مخدوم حاجي محمد هاشم ٺٽوي

عالم، عارف، قاري، حاجي، صوفي مولانا مخدوم محمد هاشم بن عبدالغفور بن عبدالرحمان بن محمد قاسم بن خيرالدين.

مخدوم صاحب جو والد بٺوري ۾ رهندو هو، جتي ١٠ ربيع الاول سن ١١٠٤هه حضرت مخدوم صاحب تولد ٿيو. سندس ولادت جي تاريخ هيٺئين عربي فقري مان حاصل ٿئي ٿي. انبت الله نباتا حسنا.

مخدوم صاحب ابتدائي تعليم پنهن جي والد بزرگ وٽ حاصل ڪئي. فقط ڇهن مهينن ۾ قرآن شريف ختم ڪيائين، ۽ پيا ڪجهه ڪتاب پڙهي باقي علم ٺٽي جي مشهور عالم مخدوم محمد سعيد ۽ مخدوم ضياءُالدين وٽ ختم ڪيائين.

علم حديث جي تحصيل مخدوم محمد معين وٽ ڪيائين. سمورو علم ٩ سالن جي مختصر عرصي ۾ ختم ڪري ورتائين. ان وچ ۾ سندس والد ١١١٣ ۾ وفات فرمائي ويو. مخدوم صاحب بٺوري جي لڳ بهرامپور نالي هڪ ڳوٺ ۾ اچي مدرسه قائم ڪيو، جنهن ڪري ڳوٺ جي پيرن ۽ وڏيرن کي مخدوم صاحب جي نصيحت ۽ پابندي شرع ڏاڍي ڏکي لڳي، انهيءَ اڻ بڻت سبب مخدوم صاحب اُتان هجرت ڪري هميشه لاءِ مستقل طرح ٺٽي ۾ اچي رهيو. مخدوم صاحب ٺٽي ۾ علمي مدرسو فيض ڏيڻ لاءِ جاري ڪيو، جنهن ڪري سوين طالب علم سندس درس ۾ اچي شريڪ ٿيا ۽ سندس علمي شهرت دوردراز ملڪن ۾ پهچڻ لڳي ۽ پري پري جا شاگرد سندس درس ۾ اچي شامل ٿيا.

مخدوم صاحب ١١٣٥ هجري ۾ حج جي ارادي سان حرمين شريفين روانا ٿيا. حج جي عبادت سان گڏ مڪي ۽ مديني جي وڏن وڏن

علمائن کان حديث ۽ تصوف جون اجازتون ۽ سندون حاصل ڪيائون. جيئن ته شيخ عبدالقادر صديقي مالڪي ۽ شيخ عبد بن علي مصري ۽ شيخ ابوطاهر مدني ۽ شيخ عبد علي بن عبدالملڪ دراوي کان فائدا حاصل ڪيائون، جنهن جو مفصل ذڪر ڪتاب "اتحاف الاڪابر في مسانيد شيخ عبدالقادر" ۾ فرمايو اٿن. مخدوم صاحب کي مدينه شريف جي رهڻ واري زماني ۾ جمعرات ۹ رجب ۱۱۳۶ ۾ حضور رسول الله صلي الله عليه وسلم جي زيارت جو شرف حاصل ٿيو، جنهن جو ذڪر پنهنجي بعض تصانيف جي حاشيه ۾ ڪيو آهي ۽ پنهنجي دستخط سان اها يادداشت لکي ڇڏي آهي.

حج جي سفر تان موٽندي بندر سورت جي مشهور عالم عارف صوفي سيد مير سعدالله سورتي جي بيعت ڪيائين، جو هڪ وڏو عالم ۽ وقت جو ڪامل بزرگ هو ۽ مخدوم محمد معين ٺٽوي به سندس معتقدن مان هو. مخدوم صاحب ٻن سالن جي سفر کان پوءِ خيريت سان صفر سال ۱۱۳۷ ۾ ٺٽي ۾ اچي وارد ٿيو. حرمين جي سفر کان پوءِ هڪ نئون رنگ حاصل ڪري واپس ٿيو هو. علم حديث جو شغل اڳي کان وڌيڪ جاري رکيو ويو ۽ بدعات جي انڪار ۽ بيخ ڪني تي وڌيڪ زور ڏيڻ لڳو. ان ۾ ٺٽي ۾ بين بدعتن سان گڏ شيعي مذهب جو به زور هو. مخدوم صاحب تابوت سازي ۽ محرم جي ماتم ڪي روڪڻ ۽ زالن کي قبرن تي وڃڻ واري بدعت کي روڪڻ تي ڏاڍو زور ڏنو، جنهن ۾ گهڻي حد تائين ڪامياب ٿيو.

ميان غلام شاهه ڪلهوڙو حاڪم سنڌ جو مخدوم صاحب جي معتقدن مان هو. تنهن کان مخدوم صاحب ٺٽي جي بدعات بند ڪرائڻ لاءِ هڪ سرڪاري پروانو حاصل ڪيو، جو بعينه هيٺ ڏجي ٿو:

عمال وکار پردازن حال و استقبال متعلقہ این جانب بدانند کہ حسب مرقوم جناب مخدوم محمد هاشم درباب اجرا و ترویج، مقدمات اسلام و منع ماتم و تابوت وغیره بدعات ایام عاشورا و منع شُرب جمیع مسکرات و قمار بازي ولولي بازي و زنان فاحشات و مخنثین و منع رفتن زنان مسلمین در مقابر و کوهستان و باغات و منع زنان مردان از نیاحت در وقت تعزیت و منع مصورین از صور ذوالارواح و منع هنود از هرهنہ کردن رانوها در بازار و کوچها و دکانها. و منع مسلمین از گرفتن لحیه قبل‌القبضه روکشیدن خط ریش وگذاشتن سبلت، و منع هنود از هولي و بهگت و سرود مزامیر و دهول نواقیس و سجده پیش اصنام و پیش دریا بطریق علانیه زجر و توبیخ شدید نموده قدغن بلیغ نمایند کہ از رعایا متعرض و مرتکب حرمات و بدعات نشده متنبهہ گردد و نیز مسلمانان را در باب صلوات و صیام و دیگر عبادات مالیہ و جانیہ تاکید اکید بعمل آ رند کہ احدي ارتکاب شرک آن نہ نمایند. درین باب تاکید اکید دانستہ حسب‌السطور بعمل آ رند و باب بداهنت بر ذمہ خود دانستہ تخلف نہ ورزند.

تحریر تاریخ ٢- شهر شعبان سن ١١٧٢ هـ.

هن سرڪاري حڪم نامي جي پهچڻ کان پوءِ نتي مان محرم جون بدعتون ۽ بيون بچڙايون ۽ غيرشرعي ڪم گهٽي حد تائين ختم ٿي ويا ۽ ان جي برخلاف ڪن ماڻهن ڪوشش ورتي ۽ ميان غلام‌شاهہ کي برغلائڻ گهريو، مگر نتيجو ان جي برعڪس نڪتو، يعني تہ

مرگهوڻي ميان غلام شاهه مخدوم صاحب کي قاضي القضاة جو عهدو ڏني، مخالفن جي طاقت کي ختم ڪري ڇڏيو.
(حيات محمد هاشم دستخط ميان غلام محمد ٺٽوي [١])

مخدوم صاحب سان سندس معاصرين مان مخدوم محمد قائم ۽ علامه محمد معين سان سوال جواب هليا آهن. خصوصاً علامه معين سان محرم جي ماتم تي ۽ سيني صحابين تي حضرت علي جي فضيلت ۽ ڏاڙهي کي مُٺ کان گهٽ رکڻ تي رسالن جي صورت ۾ رد ڪد ٿيا آهن. يعني ته علامه محمد معين انهن شين جو قائل هو ۽ مخدوم صاحب مخالف هو. ان باب ۾ ٻنهي جا رسالا موجود آهن. مير قانع لکي ٿو ته مخدوم معين هڪ رباعي ۾ لکي. يعني ته :

اي واعظ خوش ڪلام شيرين پيغام
ممبر سواد گير گون ڪن تمام
باروی سيه خاک بسر فاش بگو
در تعزيت حسين صبر است حرام

مخدوم محمد هاشم ان جي جواب ۾ هيٺين رباعي فرمائي :

اي عاشق صادق محب خوش نام
در تعزيت حسين کن خو نه مدام
بانحوز دلت اشک همريز ز چشم
ليکن نه دهی را ز مخبت بعوام
(مقالات)

---

[١] اهو صاحب مخدوم صاحب جي اولاد مان آهي.

مخدوم صاحب جي زماني ۾ شريعت جي حڪمن بيحد رواج ورتو ۽ هن جو حڪم مسلمان ڪان سواءِ غيرمسلمن تي بہ هلندو هو. هن جي هٿ تي هزارين غيرمسلمان اسلام تي آيا. وقت جي بادشاهن مان نادر شاهہ ۽ احمد شاهہ ابدالي سان سندس لکپڙهہ هئي ۽ بادشاهہ بہ سندس خواهشن موجب دين جي حڪمن جاري ڪرائڻ ۾ پوري پوري امداد ڪندا رهندا هوا. دين جو وجود غنيمت هو ۽ هر علم ۾ سندس تصنيفون آهن. (تحفت الڪرام)

مخدوم صاحب جي پوٽي ميان غلام محمد ڪل ننڍن وڏن ١٥٠ ڪتابن جا نالا ڏيڪاريا آهن، جي مخدوم صاحب جا تصنيف ٿيل آهن. سنڌي، فارسي ۽ عربي ٽنهي زبانن ۾ سندس تصنيف آهي، جن مان ڪن ٿورن جا نالا ڏجن ٿا.

بياض هاشمي (فقہ) تفسير پاره تبارڪ (عربي) تفسير پاره عم (سنڌي نظم) جنت النعيم في فضائل قرآن الڪريم. الشفا في مسئلہ الراء. اللولؤالمڪنون في مد السڪون. تحفة القاري. رسالہ في وجوه قراء تہ وان من اهل الڪتاب. حياة القاري باطراف البخاري. اتحاف الاڪابر في مرويات الشيخ عبدالقادر. نورالبصائر و غاية النيل في اختصار الاتحاف الذيل ـ الرحيق المختوم في وصل اسانيد العلوم. غنية الظريف بجمع المرويات والتصانيف. نظم الجواهر بذيل اتحان الاڪابر. نورالعينين. بذل القوي. فتح القوي في نسب النبي. وسيلة الفقير الي اسماء البشير والنذير. روضةالصفا في اسماء المصطفي. نديقةالوصول الي احباب الرسول. وسيلة القبول في حضرت الرسول. مظهرالانوار ـ حياة الصائمين. رشف الزلال في تحقيق في الزوال. فيض الغني في تقدير صاع النبي. تصحيح المدرڪ و تهذيب الڪلام. فرائض الاسلام. فتح الڪلام في اسقاط الصلواة والصيام. شد النطاق في مسئلة الطلاق

تمام العناية. درهم الصرة في وضع الدين. ترصيع الدرر. معيار النقاد. الشفاء الدائم. السيف الجلي علي ساب النبي. رسالہ في مسئلة السكر. اجارت النجدة القول الانور في ليس الاحمر. حيات القلوب. فاكهة البستان راحة المؤمنين رسالہ در ذبح و شكار. وصيت نامہ. زادالسفينة الي سالك المدينه. مناسك الحج. وسيلة الغريب الي ديار الحبيب. الطريقه الاحمديه. تحفة الاخوان في حكم شرب الدخان. اصلاح لمقدمه الصلواة حمل السلاح علي معاند الاصلاح. كشف الستر في تقدير صدقة الفطر بسط البرده شرح قصيده برده. نتيجة الفكر في تحقيق صدقة الفطر. موهبة العظم في ارث شعر الرسول الكريم. التحفة المرغوبة في الدعاء بعد المكتوبه. زادالفقير. شرح مقدمہ جرزي مسمي بہ رفع الخفاء عن مسئلة الراء. بناهٔ الاسلام. قوت العاشقين.

سند جو هي نامور بزرگ عالم ذكر قلبي جاري ركندي، ستر سالن جي چمار ۾ ٦- رجب المرجب ١١٧٤ ھ هن دنيا فاني مان لاڏاڻو كري، آخرت جي عالم ۾ وڃي آرامي ٿيو. سندس وفات حسرت آيات تي نثي جي شاعرن جيكي مرثيا ۽ قطعات تاريخ لكيا، سي هيٺ ڏجن ٿا:

از محمد پناهہ تخلص رجا ٺٽوي

هزاران حيف صد افسوس صد آهہ
كہ مخدوم خلائق رفت نا گاهہ
زهي مخدوم عالم عالم سنة
دليل دين احمد هادي راه
زهے مخدوم عالم مشعل ملك
فروغ نور علمش برتر از ماه
زهے مخدوم عالم، عال[illegible] [illegible]

که رونق داد دین را گاه بیگاه
نه اندر فقه و تفسیر و احادیث
کجا مثلش بعلم قرآة آگاه
بجد و جهد ورع و زهد و تقوي
کمال دین بدست آورد دلخواه
بروز رحلت ان پاک دین و خلق
نه تنها کرد پیهم ناله و آه
که ابر آنروز از غم زار بگریست
هوا حالش دگر گون شد باکراه
فتاده اندر زمین از آسمانها
عجائب کوکب دری شبا نگاه
پس از افتادن آن شعله نور
جناب حضرت حاجي حق آگاه
مبدل گشت احوال سیر نهش
ز حالت سابق وے تا سحر گاه
از ان دم تا دم آخر مر او را
نبودش بر لبش جز اسم الله
گذشته از روز چون قدري دو ساعت
وجود شیخ فاني گشت في الله
ششم تاریخ ز روز پنجشنبه
وقوع واقعه شد در رجب ماه
کدامي واقعه یک آفتي بود
چه قضیه قضیه دلگیر جانکاه
بوقت نزع ذکر از وي عجب نیست

که بود این ذکر شغلش گاه بیگاه
بروئی تختهٔ غسل این عجب دان
همانان داشت ذکر قلبی آن گاه
بنوعی از سماعش حاضران را
بر آمد بر زبان سبحان اللّه
صفات ذات آن مخدوم دیندار
که نفس الامر گوید حاش للّه
کمالات از تصافینش هوید است
چه گویم من چه گویم ، قصه کوتاه
ز بهر این چنین کامل وجودی
نگرید چشم کس استغفر اللّه
رجا تا چند جزع فزع خاموش
جمیل است و جمیل صبر هر گاه
رضا را تابع حکم قضا کن
قدم بگزار محکم اندرین راه
بحق حضرت مخدوم هاشم
کنون از درگهٔ حق مغفرت خواه
دل پر درد تسکین ده اکنون
که فضل ایزد یها اوست همراه
بشارت ده ازین بخشش بخدام
ترا هاتف چوکرد از سر آگاه
بلند آواز گو سال وصالش
بهشتش داد ایزد منزل جاه

از غلامعلي تخلص مداح تتوي

در این زمان که بر وفق خواهش ازلي
نمود است بعالم نزول قحط رجال
بود دریغ که بربست رخت زین عالم
مدار دائره علم و آسمان کمال
به پنجشنبه ششم از رجب قریب بپاس
گذشته بود به هفتاد سالگي این حال
معین دین شریف محمد عربي
مزیل رسم ضلالت ز روي استقلال
مه سپهر کرامت محمد هاشم
که بود خاطرش از نور علم مالا مال
چو سال رحلت او ز عقل جستم گفت
که انه دخل الجنت هست سال وصال

۱۱۷۴

از محمد رفیع تتوي

ناگهان برخواست ماتم در جهان با شور شین
حشر شد ظاهر الهما کرد در عالم نزول
آسمان تاریک گشته و ابرمي نالید زار
جن و انسان، و ملک حیران و پریشان وملول
چون چنین دیدم برسیدم، شنیدم این ندا
کرد رحلت از جهان سر دفتر اهل قبول
نیر برج شریعت ماحي کفر ظلام
واقف سر حقیقت عالم علم اصول

چون بجستم سال فوتِ آن بهار باغ دین
هاتفم گفتا کہ گل شد مشعل دین رسول

۱۱۷۴

از مرزا غلامعلي بیگ تتوي

حیف از رحلت آن مرد فقیہ و عالم
کہ بحق بود بهر امرو نواهي حاکم
قوت شرع ز بازوئي علومش محکم
بود اسلام با بجاد قیامش قائم
داد هر مور ضعیفي چو سلیمان مي داد
حل هر عقد همین کرد ز نقش خاتم
ششم از شهر رجب بود در ایام خمیس
سال فوتش چون ازین دار فنا شد عازم
گفت هاتف ز گلستان جهان باز پرید
طائر قدس بفردوس محمد هاشم

۱۱۷۴

از میان محمد رحیم تتوي

بو حنیفہ عصر خاذل اهل کفر
رخت خود بستہ سوء جنت شتافت
سال فوتش ز خرد جستم بگفت
در جوار مصطفي ماواي یافت

۱۱۷۴

از محمد احسن خان ٺٽوي

کرد رحلت ز عالم فاني
مقتدائي علوم رباني
گفت تاريخ هاتفم با آه
جَعَلَ اللهُ جَنّة مثواه

١١٧٤

فائده: هي سموريون منظوم تاريخون ٺٽي جي مير قانع جي اولاد وٽان سندن قلمي ڪتب خاني مان هٿ لڳيون، جي هت درج ڪيون وڃن ٿيون. (وفائي)

٢٥٨- مخدوم حاجي محمد قائم ٺٽوي

عالم فاضل، حاجي حافظ سمورن ڪسبي ۽ وهبي علمن جو جامع مخدوم محمد قائم،

اصل ۾ ٺٽي جي ڀهراڙي جو رهاڪو هو. علم جي تحصيل لاءِ ٺٽي ۾ مخدوم رحمت الله جي درس ۾ اچي شريڪ ٿيو. علومن جي تحصيل کان پوءِ ٺٽي ۾ئي رهجي ويو. مخدوم محمد قائم، وقت جي وڏن عالمن، جهڙوڪ مخدوم محمد معين ۽ مخدوم محمد هاشم جو همعصر ۽ همسر هو، بلڪ طبع جي ذڪاوت ۾ انهن ٻنهين بزرگن کان وڌيڪ ذهين ۽ ذڪي هو. حافظو يا يادگيرو ايڏو قوي هوس، جو ڪتاب جي ڏسڻ کان سواءِ ورقن جا ورق ياد هوندا هوس ۽ ڪتاب جي فصل ۽ باب جو حوالو ڏيندو هليو ويندو هو. ٻين کي آن جي ڀولا ۾ گهڻي محنت ڪرڻي پوندي هئي. علماءِ وقت سان سندس

صحبتون ۾ مناظرا رهندا آيا ٿـي ، خصوصاً مخدوم محمد هاشم صاحب
سان رد ڪد ٿي گذريا.

مخدوم صاحب شيخ ابوالحسن جي سنڌي مقدمة الصلوات جي اصلاح طور هڪ مضمون لکيو ته مخدوم محمد قائم ان تي رد ڪيو ، جنهن تي مخدوم صاحب هڪ رسالہ حمل السلاح علي عقائد الاصلاح جي نالي لکي پنهنجي همعصر محمد قائم کي جواب ڏنو.

ٺٽي جي قاضي غلامعلي کي بہ مخدوم صاحب سان مناظرا رهيا. قرآن ڏاڍو دردناڪ لهجي ۾ پڙهندو هو ، جنهن جو ٻڌندڙن تـي ڏاڍو اثر پوندو هو. حديث جي علم ۾ ثقہ ۽ پڪو محدث سمجهيو ويندو هو. هن پهريون دفعو حج سن ١١٣٥ ۾ ڪيو ۽ اتي جي عالمن خاص طرح شيخ عبدالقادر مڪي مالڪي کان حديث جي سند حاصل ڪري ٺٽي واپس آيـو ۽ ان کان پوء ٺٽي ۾ روزانو عصر جي نماز کان پوء حديث جو عام درس ڏيندو هو ، جنهن ڪري تمام گهڻن ماڻهن کي ان مان فائدو پهچندو هو.

پهرين دفعي حج جي سفر تان جڏهن واپس ٿيو ٿي ، تڏهن جنهن بہ شهر ۾ منزل ٿي ڪيائين تہ وڏي شان ۽ عزت سان ماڻهن سندس استقبال ڪيو ۽ سندس وجودکي غنيمت ۽ تبرڪ سمجهي پيش آيا ٿي. خصوصاً سورت بندر ۾ سندس ايڏو غلغلو بلند ٿيو جو بيان کان ٻاهر آهي. آن وقت سندس چمار فقط ٽيهن سالن جي هئي. ٻئي دفعي سن ١١٥٠ هه ۾ ٺٽي مان بلڪل هجرت ڪري مديہ شريف روانو ٿي ويو تي ٿي وطن ڪري وچي ويٺو. حرمنبوي ۾ درس حديث جي خدمت تي مقرر ٿيو ، جتي سوين ماڻهن هن جي وجود مان فائدو پرادو. سند ۾ پنهنجا وڏا مشهور شاگرد ڇڏي ويـو. مولوي محمد باقر واعظ ٺٽوي

۽ مخدوم نور محمد نصرپوري ، جي بنهنجي وقت جا وڏا عالم فاضل ٿي گذريا آهن .

هو ڪڏهن ڪڏهن فارسي شعر بہ ڏاڍي سليس ۽ سادي انداز ۾ چوندو هو. هيٺ سندس هڪ نظم ڏجي ٿي جا علم هيئت ۽ نجم جي مسئلن سان لاڳاپو رکي ٿي، غور ڪندڙن لاءِ فائدي کان خالي ناهي، جنهن ڪري هيٺ ڏجي ٿي.

قطعہ در استخراج تحويل شمس

گر تو خواهي کہ برج شمس کدام
بنگري هجرت رسول همام
باد بر روح اطهرش هر دم
بروئي و آل او درود و سلام
طرح کن يک هزار سہ صد زان
انچہ ماند بکن تو ضرب تمام
در عدد يا زده پس آنکہ هم
بسپاري بحافظہ بدوام
ثمن مضروب و پنج ديگر هم
وضع کن تا شود حساب دوام
نيست در ثمن گر کسر فبها
ور بود نصف فوق ش آر تمام
و آنچہ از نصف کمترين باشد
نيست محبوب نزد اهل کلام
آنچہ پس وضع ماندان موسوم
گشتہ محفوظ اوليت نام

آنچــه بگـذاشت باشد از قمري
بشمار انــدرش و ضيا و ظــلام
سي دهم بيست نـه مساوي دان
سرمــدآ دائـمـآ علــي الا عــوام
پس بكن طــرح اول از ثانـي
گر بود ممكن اے سعيد انجام
ورنــه دوري زياده كُن تو بران
سصد و شصــت پنجگـان ايــام
آنچــه باقــي بــود بكن تقسيم
از ترازو و ابتدائي خوشـه ختام
هــر كجا منتهــي شود عــددت
انــدران نــزل آفـتــاب المــام
بهــر خوشنودي خـــدا و رســول
كشف كردم ازيــن جزيره شمام
چونكــه منظوم سهل الحفظ است
وضــع كــردم بطــرف تــمــام
يــا رب ايــن كـثرت گناه مبين
منخرط سلــك عفو ركــن عــلام
رشتہ عفو تــو دراز بسي است
گر شود نظم اين حقير چه نام
بــهــر مـبعــوث اســودو احمـر
سيــد اصفيــا كــرام و عــظـام

مخدوم محمد قائم جا عربي زبان ۾ ڪجهه رسالا ۽ تصنيفات بہ آهن، جن مان حل العقود ۽ سخةالعلام في مسائل الا اسلام نظر مان گذريا آهن.

پوئين دفعي مديني شريف ڏانهن هجرت ڪرڻ کان پوءِ هن بزرگ ٤ سال آتي درس حديث جو ڏني سن ١١٥٧ ۾ هن دنيا کان رحلت ڪري، خيرالابرار جي جوار ۾آسودو ٿيو ۽ مخدوم محمد حيات سنڌي مدني جي مقبره اندر جنت البقيع ۾ دفن ڪيو ويو.

مير قانع ٺٽوي سندس تاريخ وفات في جنات تجري مان ڪڍي آهي.

١١٥٧

(تحفت الڪرام و مقالات)

٢٥٩- سيد احمد ٺٽوي

سيد احمد ولد سيد محمد انجوي شيرازي. سيد محمد صاحب ٨٦٧ هجري ۾ سنڌ ۾ پهتو، جڏهن ڄام صلاالدين سمي جو سنڌ ۾ راڄ هو. پهريان منڇر جي ڪناري تي مراد اوٺي جي ڳوٺ ۾ رهيو ۽ آتي ئي وفات ڪيائين. پوءِ هنن پنهنجو فرزند سيد احمد ڇڏي ويو، جو پوءِ ماڻهن جي ڪشش ۽ ڪوشش سان ٺٽي ۾ اچي رهيو، جنهن کي ٺٽي ۾ قاضي نعمت‌الله عباسي جي نياڻي فاطمه مان چار پٽ تولد ٿيا، جن مان سيد محمد حسين مشهور شاهه مراد شيرازي وڏو مشهور آهي، جنهن جو ذڪر هن تذڪري ۾ اڳ وارو آهي.

سيد احمد هڪ خدا رسيد بزرگ هو ۽ خدا وارن جي صحبت کي پسند ڪندو هو. ٺٽي جي لڳ ساموئي شهر ۾ هڪ بزرگ شيخ عيسي لنگوٽي رهندو هو، جتي سيد صاحب هنجي ملاقات ۽ زيارت لاءِ ايندو رهندو هو.

هڪ دفعي سيد صاحب شيخ عيسي جي ملاقات لاءِ آيو ته آن وقت شيخ وٽ شهر جو مشهور عالم قاضي نعمت‌الله عباسي ويٺل هو

جنهن تي شيخ عيسي سيد صاحب جي تعظيم لاءِ اٿيو، مگر قاضي صاحب پنهنجي جاءِ تان ئي نه چريو. اها ڳالهه سيد صاحب کي ناگوار لڳي، هو ملاقات کان پوءِ رنج تي موٽي جاءِ تي پهتو ۽ قاضي صاحب به گهر ۾ آيو ته اچڻ شرط اکين کان انڌو ٿي پيو، جنهن جو سبب ئي معلوم نه پيو ٿيئس. قاضي صاحب جي نياڻي کي خواب ۾ سيد صاحب جي رنجيدگي جو واقعو معلوم ٿيو، جنهن تي قاضي صاحب، اها ئي نياڻي سيد صاحب جي نڪاح ۾ ڏني ۽ رضامندو ۽ رشته داري حاصل ڪئي، جنهن مان چار فرزند ٿيا (١) سيد علي (٢) سيد جعفر (٣) محمد شريف (٤) سيد محمد حسين، مشهور شاهه مراد شيرازي. ٺٽي جا شيرازي سيد انهي خاندان جو اولاد آهن.

سيد احمد صاحب هن رهگذر دنيا مان پهرين محرم الحرام ١١٤٠ ھ ۾ لاڏاڻو ڪري، بي دنيا ۾ آراميو "و احمد خالصاً لله" جي فقري مان سندس تاريخ جو سال نڪري ٿو. سندس مقبرو مڪلي ۾ عباسي قاضين جي قبرستان ۾ آهي. (تحفتالڪرام و معارف الانوار)

٢٦٠- سيد مرتضي سيوستاني

سيد مرتضي ولد عبدالنبي سيوهڻ جي سادات مان هڪ مشهور فاضل ۽ هر علم ۾ ماهر هو. ٺٽي ۾ مخدوم محمد معين وٽ ورهين جا ورهيه تعليم حاصل ڪندو رهيو ۽ مير غلام علي آزاد بلگرامي عرب عجم جي مشهور شاعر جو شاگرد هو. شعر ۾ قانع تخلص ڪندو هو ۽ مير غلام علي جو ڏاڍو گهاٽو دوست هو. ڪلهوڙن جي زماني ۾ سيوهڻ جو ڪجهه وقت قاضي به ٿي رهيو.

مير علي شير قانع لکي ٿو ته مراد آباد ۾ سانس ملاقات ٿي.

بزرگي ۽ فضيلت مٿس ختم هئي. شعر جو سليقو يا لياقت بہ ڪافي منجهس موجود هوس.

مير آزاد بلگرامي يد بيضا ۾ هيٺيان شعر هن سنڌي شاعر جا ڏنا آهن.

ز اشک ديده مرا آب تاب مي باشد
ز چاک سينه مرا فتحياب مي باشد
شدم گداز بتدريج از فروغ رخش
چو نخل موم که در آفتاب مي باشد

ايضاً

کے رود از دل خيال يار پر تمکين ما
عکس او در ديدهٔ آئينه مردم مي شود

سيد صاحب قريب سن ١١٨٠ جي هن دنيا فاني مان رحلت فرمائي ۽ سيوهڻ ۾ دفن ڪيو ويو. (تحفت الڪرام و مقالات)

٣٦١- سيد عبدالقدوس نجوي ٺٽوي

سيد عبدالقدوس بن سيد حامد سيد محمد حسين شاهہ مراد جي اولاد مان وقت جو وڏو عالم ۽ وڏي شان ۽ بزرگي جو مالڪ هو. عو ايڏي علمي ليافت جو مالڪ هو جو ٺٽي ۾ شرعي فتوي ڏيڻ جا اختيارات بہ کيس مليل هوا. ٺٽہ جو وقت محتسب (شرعي باز پرس ڪندڙ ڪوتوال) بہ هو، جنهجي قابليت حد کان ٻاهر هئي جو ٺٽہ جي گورنر نواب سيف الله خان ( ) جي زماني ۾ ايران مان هڪ وڏو شاعر ۽ عالم شاهزاده ٺٽي ۾ آيو، جنهن ٺٽي جي سيني ان

وقت جي فارسي جي چاڻن شاعرن مان مير عبدوالقدوس کي وڏيڪ پسند ڪيو. هن صاحب جي علامه مخدوم محمد معين سان علمي لکپڙهه هلندي هئي. هڪ دفعي علامه مخدوم محمد معين امام حسين جي شهادت واري واقعي کي ياد ڪندي ڪيس تمام بلند درجي جي عربي ۾ خط لکيو ۽ ڪجهه ماتمي رباعيون به لکيون، جن جو جواب به سيد عبدالقدوس عربي فارسي ۾ نظم نثر ۾ ڏنو. عربي عبارتون ڇڏي، هت فقط ٻنهين عالمن جون رباعيون پيش ڪجن ٿيون.

مخدوم محمد معين

در تعزيت حسين رد جامه به نيل
در سـدره منتهـي بشيون جبرئيل
تا کرد رسول شيشه پر خون برکف
خون است دل عيسي و موسي و خليل

ايـضـا

در باد حسين خاکراهش دو جهان
از عشق سينه مجمرش عالم جان
امرور بماتمش سيه روز شدم
باد زن اللّي يا نجات الا کوان

جواب از مير عبدالقدوس

اي نور نبي رتبه تو نه شميده اند
ان بد بختان نه از غضب تو سيد اند

خاک قدمت مرهم دوش جدت
هیهات سرت بخاک غلطا نید نـد

ایـضـا

پیش قدمت سیـد شهداء جهان
عالم همه سر قدم نموده از جان
ماتم زدگان گوئي سعادت برا نـد
فـا سعوا بعزائد یـا خیار الا خوان

هي عالم فاضل شاعر ماه شعبان ۱۱۴۷ ۾ حضرت قدوس جي واصلن ۾ وڃي پهتو. مير قانع هڪ سال جي زيادتي سان هيٺين قرآن جي آيت مان سندس سال تاريخ حاصل ڪيو.

يرثون الفردوس (مقالات الشعراء)
۱۱۴۷

٢٦٣- سيد طاهر نسياني ٺٽوي

سيد طاهر بن سيد حسن تخلص "نسياني" ٺٽوي. شروع ۾ اهو مرزا شاهه بيگ ترخان گهرائي مان سلطان جهانگير جي اميرن مان هڪ عالم فاضل شاعر امير هو. هڪ دفعي قندهار تي قزلباش قبيلي وارن ڪاهيو ۽ سلطان جهانگير جي حڪم سان شاهه بيگ کي قندهار ڏانهن چڙهائي جو حڪم ٿيو نه آن وقت سيد محمد طاهر به سائس همرڪاب هو، مگر اها مهم شاهه بيگ کان پوري نه ٿي جنهن ڪري سيد طاهر ٺٽي موٽي آيو. ان وقت شعر و شاعري جو ٺٽي ۾ ڏاڍو چرچو هو. امير کان وٺي سپاهي تائين هر هڪ ماڻهو شعر چوڻ جي

ڏن ۾ اڳيل هو. انعام ۽ صلا حاصل ٿيندا هوا ، جنهن ڪري فارسي نثر لکڻ جو چڱو رواج ني ختم تي چڪو هو. سيد طاهر ، ننڍي ۾ ملا اسحاق بکري جي خدمت ۾ شعر جي اصلاح ۽ مشق شروع ڪئي ۽ تمام ٿوري وقت ۾ انهيءَ فن ۾ ڪماليت حاصل ڪيائين. اهو ملا اسحاق ، خود مرزا غازي ولد مرزا جاني بيگ والي سنڌ جو به استاد هو. هن ڪي سعدي ۽ جامي جي ڪلام جو وارث سڏيو ويندو هو. ان ڪانپوءِ قصائد خاقاني ۽ قصائد انوري علامہ سيد ظهيرالدين شڪراللهي جي خدمت ۾ پڙهي فارسي جي نظم نثر ۾ ڪماليت حاصل ڪيائين ۽ اهو سڀ ڪجهه فقط هڪ سال جي اندر ڪيائين. اهو سن ١٠١٤ جو واقعو آهي ۽ ان وقت سيد طاهر جي چمار ڪل ٢٥ سالن جي هئي.

هن صاحب جو مرزا غازي و قاري سان به لاڳاپو هو، مگر جڏهن هو قندهار ۾ اوچتوئي اوچتو ١٠٢١ هه ۾ فوت ٿي ويو ته هن کي ڏاڍو صدمو پهتو. لکي ٿو ته نظم ۽ نثر فارسي جي تحصيل ٿي هنلاء ڪئي هئم ته مرزا جي سخن نوازي مان بهره ور ٿيندس ، مگر سندس وفات ڪري، اها مراد پوري نه ٿي سگهي.

ان ڪان پوء هو وري وڃي مزار شہ بيگ جي ملازمن ۾ منسلڪ ٿيو، جنهن جي اشاري سان سنة جي "تاريخ طاهري" لکيائين ، جنهن ۾ گهڻو ياڳو ارغون ۽ ترخان گهراڻي جي حالات تي مشتمل آهي. هڪ دفعي لاهور ۾ مرزا شاهہ بيگ کي تاريخ طاهري جي خطبو لکي گذارش ۾ آندائين، جو پسند ڪيو ويو. مگر اڃا پوري طرح ڪم شروع نہ ٿيو هو ته سيد صاحب پنجاب مان دربيلي ۾ جتي سندس جاگير هئي، پهچي ويو ۽ ڪم اڌ ۾ رڪجي ويو.

سن ١٠٣٠ ۾ مرزا شاهہ بيگ کي لاهور ۽ ڪانگڙي ـ ي

حڪومت تان قنڌهار ڏانهن بدلي ٿي. هو قنڌهار ڏانهن روانو ٿي چڪو هو ته سيد صاحب کيس ملتان ۾ وڃي مليو. ڪتاب لکڻ جي ماجرا وچ ۾ آندائين. هن صاحب وري ترغيب ڏياريس، جنهن ڪان پوءِ اهو ڪتاب لکي پورو ڪيائين ۽ وڏو انعام حاصل ڪيس.

سيد صاحب صوفي منش اهل دل بزرگ هو. رات جو عبادت ۾ گذاريندو ۽ ڏينهن جو هميشه روزي ۾ رهندو هو. مرزا شاهه بيگ جي خدمت ۾ ويندو هو ته به ڪتاب جي مسودي ڏيکارڻ کان سواءِ ٻي ڪابه قيل قال نه هلائيندو هو. سندس والد سيد حسن به مرزا محمد باقي ترخان ولد مرزا عيسي ترخان جي خاص ملازمن مان هو. هو فارسي جو عمده شاعر هو ۽ سندس نثر به ڏاڍي مشڪل ۽ مرصع آهي. پنهنجي نظم بابت لکي ٿو:

زبان سخن وردم عيسويست
که از کلک بخشد برده روان
بمحمود فردوسي در جان ندارد
نرا ندي کسي نام او بر زبان

ايضا

ز آب حيات قلم هر که زيست
نميرد بود زنده تا زند گيست
والي مرد در زندگاني کسي
که زمانه نامش ندانند کيست

سال وفات معلوم نه ٿي سگهيو، مگر هو بزرگ ۱۱ صدي جي رجالن مان آهي.

۲۶۳- آخوند محمد شفيع ٺٽوي

ٺٽي جي شهر ۾ عام ماڻهن جو فارسي جو استاد ٿي گذريو آهي. نهايت متانت ۽ وقار سان وقت گذاريندو رهيو ۽ عام طرح فارسي جا طالب‌العلم ڪانئونس فارسي جي نظم ۽ نثر جا سبق وٺندا رهيا. شعر ۾ به ڪافي گهڻو محاورو هوس. مير علي شير قانع لکي ٿو ته قصائد عرفي ۽ قصائد سيفي ۽ علم عروض آخوند محمد شفيع جي خدمت ۾ تحصيل ڪيم ۽ ان وقت تمام پيرزو ٿي ويو هو. سنڌس زماني جي قاضي‌صاحب سان سنڌس اختلاف ٿي پيو، جنهن تي هيٺين رباعي قاضي جي هجو ۾ لکيائين:

قاضي بدين بزرگواري عجبي!
بر مرکب جهل شهسواري عجبي
اما پسرش نعوذ بالله منها
عجلا جسد له خواري عجبي

[illegible] سنڌس شعر آهي:

[illegible] از باد خيال عجب چون شبنم گم [illegible] بودم
[illegible] ڪم [illegible] خورشيد تا [illegible]

آخوند صاحب جي [illegible] وفات ٿي. ([illegible])

۲۶۴- صوفي محمد شفيع ٺٽوي

ٺٽو جي مخدومن جي گهراڻي مان هي بزرگ ٿي گذريو آهي. پنهنجي جمار جو گهڻو ڀاڱو شاهجهان آباد (دهلي) ۾ گذاريندو رهيو. هن سموري زندگي ۾ شادي نه ڪئي، تنهن ڪري دل جي اطمينان

سان تصوف ۽ سلوڪ جون منزلون طئي ڪندو رهندو هو. جو ڪجهه به ملندو هوس ته تني ۾ پنهنجي ياءُ محمد رضا کي موڪلي ڏيندو هو. سن ١١٦١ ۾ حرمين شريفين جي ارادي سان تني ۽ پنهنجي وطن ۾ پهتو. هو صوفي مذهب ۾ صافي مشرب هو. تني ۾ فقيرن سان صحبتون جاري رکيائين ۽ سندس صحبتون فيض کان خالي نه هيون. مخدوم محمد معين هن جي صحبتن مان ڏاڍو لطف پرائيندو رهيو.

تني مان حرمين وڃڻ لاءِ ڪجهه رندڪون پونديون رهيس، جنهن ڪري قضا جو قاصد اچي پهتس ۽ ساڳئي سال ١١٦١ ۾ هن دنيا فاني مان لاڏاڻو ڪري هميشه حج جو ثواب حاصل ڪندو رهيو.

مير قانع سندس تاريخ وفات ۾ هي بيت فرمايو آهي:

روز يکه جانش و اصل حق شد زروي هم
قانـع بگفـت يـار محمد شفيع خان

١١٦١

هي تاريخ تعميه طرح چيل آهي، جنهن مان جان جا عدد ڪڍي هم جو عدد جو لفظ هم جو پهريون آهي وڌايو ويندو ته ان کان پوءِ سال تاريخ حاصل ٿيندو. (مقالات)

٢٦٥- قاضي نعمت‌الله ٺٽوي

عالم فاضل فقيهه نعمت‌الله بن قاضي سائينڏنو بن قاضي نعمت‌الله عباسي. هي خاندان اصل عربن جي حڪومت ۾ سنڌ ۾ اچي رهيو هو ۽ آتي ئي هميشه رهجي ويو. نعمت‌الله پهريون جام صلاح الدين سمه جي زماني ۾ مرجع خاص و عام ۽ مشهور انام هو. سندس فرزند قاضي سائينڏنو پڻ هڪ وڏو عالم بزرگ هو. (تحفت الڪرام)

نعمت‌الله ثاني علامهٔ وقت ۽ زمانهٔ وقت جي عالمن جو مرجع ۽ فضيلتن جو منبع هو. سندس معاصران ميرڪ عبدالوهاب پوراني ۽ پيا ڪيترا بزرگ ۽ فاضل سندس قدر ۽ عزت ڪندا هوا. مرزا عيسي ترخان ۽ سندس فرزند مرزا محمد باقي جو هم عصر ۽ سندس وقت ۾ قضا جو مالڪ هو. (تحفت الڪرام)

مرزا محمد باقي جي نا اهل اميرن مان هڪ قاضي خميسي نالي جاهل مطلق تمام وڏي اوج ۽ عروج کي پهتل هو. تنهن هڪ دفعي ٺٽي جي وڏن عالمن کي پاڻ وٽ دعوت ڏئي گهرايو، جنهن ۾ مير عبدالوهاب، سيد علي شيرازي ۽ قاضي نعمت‌الله هوا.

خميسي جاهل حقارت جي انداز ۾ سيني کي خطاب ڪري چيو ته يلي آيو ملا صاحبو!

اهي لفظ علماء کي ناگوار گذريا، بين ته ڪٺي ماٺ ڪئي، پر قاضي نعمت‌الله جو هڪ لاابالي طبع جو عالم هو، تنهن خميسي کان پڇيو ته قاضي صاحب ٻڌايو ته ملا جي لفظ جي معني ڇا آهي؟

قاضي خميسي چيو ته آءٌ اڻ پڙهيل آهيان، ملا جي معني ڪانه ڄاڻان. مگر منهن جي هڪ سوال جو اوهان جواب ڏيندا؟ سيني فاضلن فرمايو ته يلي سوال ڪريو! هنن سمجهيو ته ڪو علمي يا عقلي بحث هوندو، مگر قاضي خميسي ڇا ڪيو جو هڪ ”گول ليڪو“ ڪڍي پڇيائين ته هي ڇا آهي؟ علماء سڀ‌ڪورا حيران رهجي ويا، حيرت کان پڇڻ لڳا ته اسان کي پتو نه ٿو پوي، اوهان ٻڌايو. جنهن تي نالائق خميسي چيو ته ملئو اها گول ماني آهي، افسوس جو اوهان کي خبر ئي نه پيئي ته ڇا جي تصوير ڪڍي اٿم. ان کان پوءِ چيائونس ته پيو ڪجهه به ٻڌايو. پوءِ ڇا ڪيائين جو هڪ ور وڪڙ ۽ انگڙ ونگڙ ليڪو چڪيائين، چيائين ته هي ڇا آهي؟ سڀني عالمن چيو ته اسان علم

هيئت، حڪمت، علم ڪيميا مسخرات ۽ ٻيا پڙهيا آهن پر هيڙي شڪل نظر مان ڪانہ گذري آهي، قاضي خميسي چيو تہ اوهان ڏٺي جو نيشاپ ڪونہ ڏنو آهي؟ ڇياڻون اڄ ڏنو اٿون. آخر قاضي نعمت الله سميت خميسي وٽان رخصت ٿي روانا ٿي ويا. (طاهري)

قاضي نعمت الله جي ڏاڏي قاضي نعمت الله جي "سمن" جي زماني ۾ شيرازي سيدن جي ڏاڏي سيد احمد سان مائٽي ٿي. يعني تہ قاضي صاحب جي نياڻي بي بي فاطمہ، سيد احمد جي نڪاح ۾ آئي جنهن کان قاضين ۽ شيرازي ساداتن جو خاندان هميشہ عزت سان گڏ رهندو آيو ۽ مڪلي تي قبرستان گڏ اٿن. (تحفہ)

قاضي نعمت الله جي وفات جو سال پوري طرح معلوم نہ ٿيو آهي، مگر واقعات ۽ سندس حالات مان ظاهر آهي تہ هو بزرگ ڏهين صدي هجري جو آهي.

٢٦٦- مولوي محمد سليمان ٻڌوي

عالم فقيه حاجي محمد سليمان ميمن ٺٽي ضلع ڪراچي ۾ پيدا ٿيو ۽ ابتدائي تعليم ٺٽہ ۾ مولوي نور محمد پليجي کان حاصل ڪيائين. باقي علمن جي تحصيل مخدوم حاجي حسن الله پاٽائي جي خدمت ۾ رهي پوري ڪيائين. فارغ ٿيڻ کان پوءِ ڪجهہ وقت پنهنجي ڳوٺ ۾ رهي پوءِ ڪراچي ۾ مولانا حاجي عبدالله صاحب سان گڏجي مدرسہ مظهرالعلوم جو محلہ کڏہ ڪراچي ۾ بنياد رکيائون ۽ بنا ڪنهن پگهار جي توڪل علي الله رکي تعليم جو ڪم ڪندا رهيا.

انهيءَ زماني ۾ مولوي حافظ سيد احمدالدين چڪوالي سفر حج جي ارادي سان ڪراچي ۾ پهتو، جنهن کي مولانا عبدالله ۽ مولانا

محمد سليمان عرض ڪري پنهنجي مدرسه ۾ تعليم لاءِ رهايو. ان وقتان به هن بزرگن گهڻو ڪجهه حاصل ڪيو. مولانا سليمان صاحب حج ارادي سان حرمين جو سفر ڪيو، جتي پورا ٢ سال رهي فيض ۽ فائدا حاصل ڪيائين. واپسي ڪان پوءِ پنهنجي اصلي وطن ”دڙي“ ۾ اچي مدرسو قائم ڪيائين. ڪجهه وقت ٽنڊه حافظ شاهه ۽ ديهه رتاڻ ۾ به تعليم ڏيندا رهيا. سندن شاگردن ۾ مولوي محمد صديق ڪراچوي ۽ مولوي علي محمد مهيري، مولوي محمد يوسف سندس فرزند مولوي حافظ محمد صديق ٽنڊو حافظ وارو ۽ ٻيا آهن.

ڪڏهن ڪڏهن سنڌي زبان ۾ شعر به چوندو هو، مگر اهو ڏوهڙن يا سنڌي زبان جي محررن ۾ آهي ۽ ايترو گهڻو ڪلام ڪونه چيو اٿس جو ملڪ ۾ مشهور ٿئي.

سن ١٣٤٠ هه مطابق ١٩٢١ع ۾ جڏهن ملڪ ۾ ترڪي خلافت بابت انگريزن جي برخلاف هلچل شروع ٿي ته ان ۾ هن بزرگ پنهنجن فرزندن سميت پورو پورو حصو ورتو ۽ سوراج وقت پيش پيش رهيا. مولانا مرحوم سان جامع اوراق، فقير وفائي جون ڪيترا دفعا ملاقاتون ٿيون. صابر ۽ عابد، زاهد، نيڪ بخت بزرگ هو. تمام پيرسني سبب سماعت ۾ ڪجهه خلل به آيو هو. افسوس جو هي نيڪ مثال ۽ اڳين جو يادگار بزرگ سن ١٣٦٠ هه ۾ هن دنيا فاني مان رحلت فرمائي ويو. سندس وفات تي تاريخي مرثيا جيڪي لکيا ويا آهن تن مان ٻه قطعات هيٺ ڏجن ٿا:

از: مولوي محمد صاحب پنهوري

زمين و فلک زار بگريستند دوش
بيفتاد اهل جهان در خروش

چون زنده دل زین جهان رخت بست
کشیده لباس بقارا بدوش
جهان جملگي گشت ظلمت کده
رخ خویش چون کرد در پوش
بهر گوشه گسترد خوان علوم
بتدریس در زندگاني بجوش
بابر کرم تربتش تازه باد
بعزت بود خلد نور پوش
بتاریخ رحلت ندایم رسید
که او مرد حق شیخ کامل بگوش

۱۲۶۰ هـ

ایضاً له

چراغ شریعت سراج هدي
کریم طبیعت امین الوري
بسر پیچیده زین دار پهلوي خویش
گزشت از فنا رفت سوئي بقا
بسر دل بجستم سن رحلتش
ع
"سلیمان رضوان حق" شد ندا

۱۲۶۰ هـ

۲۶۷- میرک محمد احسن تتوي

میرک محمد احسن ولد میرک محمد شفیع ولد شیخ الاسلام

ميرڪ محمد مهدي ولد شيخ‌الاسلام مير عبدالباقي ثاني (متوفي ١٠٥٨ھ) خانداني لحاظ کان وڏي علمي گهراڻي جو بزرگ هو، جنهن ڪري هن ۾ اباڻيون علمي فضيلتون ۽ نيڪ عادتون موجود هيون، جنهن ۾ نادرشاهه دهلي تي ڪاهي سنڌ ندي وارن علائقن کي دهلي کان جدا ڪري پنهنجي قبضي ۾ آندو تنهن زماني ميرڪ محمد احسن داغستان ۾ وڃي نادرشاهه سان مليو ۽ نئي مان شيخ‌الاسلامي جو عهدو ختم ٿي ويو هو. تنهنجو پروانو نادرشاهه کان پنهنجي نالي نئون ڪرائي ٺٽي ۾ اچي پهتو. هن سموري حياتي ڪمال انسانيت ۽ وڏي امتياز سان حياتي گذاري ۽ آخر سن ١١٦٧ ۾ هن دنيا فاني مان لاولد فوت ٿي ويو. ڪنهن شاعر سنڌس هيٺئن مصرع مان سندس تاريخ وفات ڪڍي آهي. ”جنت الماوي محل احسن است“ (تحفه)

٢٦٨- ميرڪ محمود ٺٽوي

ميرڪ سيد محمود ولد شيخ مير ابوسعيد پوراني بن مير علي شير سبزواري قندهاري سڀ کان پهريان ميرڪ محمود ۽ مير بايزيد قندهار مان لڏي سنڌ ۾ پهتا. انهيءَ زماني ۾ ارغون خاندان جو سنڌ تي قبضو ٿي ويو هو. انهن ٻنهين ڀائرن مان ميرڪ محمود ٺٽي ۾ شيخ الاسلامي جي عهدي تي پهتو ۽ مير بايزيد بکر ۾ رهڻ لڳو. مرزا شاهه حسن بيگ ولد مرزا شه بيگ ارغون جي زماني ۾ شرعي فيصلا شيخ‌الاسلام ميرڪ ڪندو رهندو هو ۽ هن تي مرزا جو پورو پورو اعتماد هو.

سن ٩٦٠ ۾ جڏهن مرزا شاهه حسن تي فالج جي بيماري جو حملو ٿيو ۽ ٺٽي کان ٻيڙي ۾ سوار ٿي بکر وڃي رهيو هو تڏهن ٺٽي جي

مرزا جي ڪن ملازمن جي سرڪشي حد درجي کي پهچي وئي. جن هڪ رات جو هڪ ارغوني خاندان جي پيٽ واري عورت کي لتون هڻي سندس ٻار ڪيرائي ڇڏيو. اها ڳالهه مرزا شاهه حسن کي پهچائي وئي. جنهن ارشاد ڪيو ته شيخ‌الاسلام ميرڪ کي خط لکي سموري واقعي کان واقف ڪيو وڃي ۽ شريعت موجب هو جيڪا سزا تجويز ڪري، سا جوابدارن کي ڏني وڃي. (معصومي)

ميرڪ محمود، علم فضل سخا، زهد، تقويٰ ۾ يگانه روزگار هو. هن جي عملي فيض جو دروازو سڀ ڪنهن لاءِ کليل هو، جنهن مان سون شاگردن فائدو حاصل ڪيو. هو پنهنجي وقت جي عالمن ۾ سڀ ڪنهن خصلت ۾ بلڪل اڳرو هو. خوش خطي جي فن ۾ يگانه روزگار هو. خصوصاً نستعليق خط ۾ جهڙس ڪوبه ڪونه هو. ابترين خاصيتن ۽ نيڪ خصلتن واري بزرگ محرم ٩٦٢هه ۾ هن دنيا فاني کي هميشه لاءِ الوداع ڪيو. هيٺئين فقري مان سندس وفات جي تاريخ حاصل ٿئي ٿي. "رفت ميرڪ آه آه"

ٺٽي ۾ پنهنجي محلي ۾ وڏي مسجد ۽ مڪلي تي گنبذ سندس يادگار آهن. پنهنجي پوٽن ٣ فرزند عالم فاضل ڇڏي ويو.

٢٦٩- ميرڪ عبدالباقي پوراني ٺٽوي

مير عبدالباقي ولد مير محمود شيخ الاسلام ميرڪ پوراني. هو بزرگ پنهنجي والد وانگي مرزا عيسيٰ ۽ مرزا محمد باقي جي زماني ۾ شيخ الاسلامي جي عهدي تي پهتو. فضيلتن ۽ ڪماليتن جو جامع هو. جدا جدا علمن ۽ هنرن ۽ ڪاريگرين جو يگانو بزرگ هو. لطيف مزاج ۽ باوقار هڪ ڏي هو. سندس مروت ۽ انسانيت بلند درجي تي

پهتل هئي. اگرچہ آمدني گهٽ هيس، مگر ان هوندي بہ ايندڙ ويندڙ سندس احسان واري دسترخوان کان حصو حاصل ڪندا رهندا هوا. سندس گهر ۾ مختلف قسمن جا ڏاڍا لذيذ کاڌا پچندا هوا. خاص طرح مون کي معلوم ٿيو آهي تہ منيون ۽ چاشني دار شيون اهڙيون تيار ٿيديون هيون جو ڪنهن کي بہ ٻئي هنڌ اهڙيون لذيذ نصيب نہ ٿيون هونديون. ميرڪ عبدالباقي علم حڪمت ۽ فلڪيات ۽ اقليدس ۾ خاص طرح وڏو عالم هو. مولانا عبدالخالق گيلاني جو شاهہ فتح الله شيرازي ۽ مرزا جاه شيرازي جي پائي جو عالم هو، سو پڻ ميرڪ عبدالباقي کان ڪي مشڪل علمي سوال اچي حل ڪندو هو. تحرير اقليدس ۾ هن نيون شڪليون پيدا ڪيون جي عالم عالمن وٽ قبول پيون. شعر ۾ بہ وڏو دسترس هوس. هو وڏي قابليت واري اولاد ڇڏي ٩٨٣ھ ۾ هن فاني دنيا مان وفات ڪري ويو. (معصومي)

مير عبدالباقي ثاني ولد مير محمود ثاني هي بزرگ بہ پنهنجي والد کان پوءِ ورثہ طور ٺٽہ جي شيخ الاسلامي واري عهدي تي فائز ٿيو. نيڪي سان دنيا مان وقت گذاري سن ١٠٥٨ ۾ لاڏاڻو ڪيائون. سندس وفات جي تاريخ هيٺين مصرع مان نڪري ٿي.

"مير عبدالباقي آسود بفردوس نعيم"

مير عبدالهادي ولد مير عبدالباقي ثاني هي پڻ اباڻي علمي وراثت موجب پنهنجي والد بزرگ کان پوءِ ٺٽي جو شيخ الاسلام مقرر ٿيو. سن ١٠٨٦ ھ ۾ هن جهان بي بقا مان بقا واري جهان ڏانهن روانو ٿي ويو. سندس وفات جو سال هيٺين مصرعي مان حاصل ڪيو ويو.

"هادي اهل اکرم يافت مقام محمود"

هي بزرگ لاولد فوت ٿيو. رحمت الله عليهم (تحفت الڪرام)

٢٧٠- ميرڪ عبدالوهاب پوراني تتوي

علمي، فضيلت ۽ سخاوت ۽ شجاعت جو جامع ميرڪ عبدالوهاب بن ميرڪ بايزيد بن مير ابوسعيد پوراني بکري. ننني جي شيخ الاسلام ميرڪ محمود جو سڳو ڀائيٽو هو. هي صاحب بکر مان هجرت ڪري ننني ۾ اچي رهيو. هن مرزا شاهه حسن ارغون، مرزا عيسيٰ ترخان ۽ سندس فرزند مرزا محمد باقي جو سمورو زمانو ڏٺو.

عمده خصلتن ۽ پسنديده عادتن جو مالڪ هو. هن جي مجلس هميشه زنده دلي ۽ علمي مذاق واري هوندي هئي. شعر و سخن سمجهڻ جو ڪيس بلند مقام حاصل هو. زاهد ۽ پرهيزگار ته هن جهڙو سندس وقت ۾ ڪو مشڪل سان ملي سگهي. هميشه نصيحت ۽ واعظ جي شغل جاري رکندو هو. بادشاهن کي حق جي ڪلمو چوڻ ۽ سڌي رستي هلائڻ هن جو بهترين مشغلو هو. ظلم ۽ بدعت جي پاڙ پٽائڻ ۾ هميشه سعيو ڪندو رهيو. فقيه به هڪڙو ئي هو. "جامع فتاوي پوراني" جو علم فقه ۾ هڪ مشهور ڪتاب آهي. سندس تصنيف ٿيل آهي.

ايتري حد تائين سخي هو جو شاعر ۽ عالم ۽ ٻيا ضرورت مند هن جي مهمان خاني ۾ هميشه موجود هوندا هوا ۽ ڪوبه سوالي وٽانئس خالي ڪونه ويندو هو.

مرزا شاهه حسن ارغون جي طبع ۾ هن کي ڏاڍو دخل هو ۽ گهرو معاملات ۾ تمام گهڻي حد تائين سندس معتمد ۽ ڀروسي جهڙو هو.

مرزا شاهه حسن کان جڏهن مرزا ڪامران ولد ظهيرالدين همايون سندس نياڻي ڪوچڪ بيگم جو سنگ گهريو ته اها مائٽي به مير عبدالوهاب جي مشوري کان پوءِ ٿي. مرزا ڪامران کي جو ان وقت

پاڻ وٽ رهايو ويو هو. اتي شادي ڪرائڻ جو انتظام مير عبدالوهاب جي حوالي ٿيو ۽ بيگم کي ٺٽي مان مير عبدالوهاب پاڻ سان پاڻ وٺي آيو ۽ شاهاني نموني شادي ڪرائي ڏنائين.

مرزا شه حسن آخر عمر ۾ چون ٿا تہ همايون بادشاهہ جي بددعا سان بيمار ٿي پيو. بيماري هئي فالج (اڌرنگ) جي جنهن ڪري مرزا صاحب صفا بيڪار ٿي ويو. هوا بدلائڻ لاءِ ٺٽي مان بکر هلبو آيو تہ پوٺيتان اميرن بغاوت ڪري شاهہ حسن جي وڏي امير مرزا عيسيٰ ترخان جي بيعت ڪئي. انهيءَ خبر مرزا شاهہ حسن کي ڏادي تڪليف پهچائي ۽ غصو آيو.

مرزا عيسيٰ وفادار امير هو. هن کي بغاوت جو ڪوبہ خيال ڪونہ هو، تنهن ڪري ڏادو پشيمان ٿيو. مگر هن جي ياران مرزا شاهہ حسن کان معافي ڪير ونرائي ڏئي. آخر مير عبدالوهاب کي وچ ۾ آندو ويو. جنهن بادشاهہ جو غصو گهٽايو ۽ مرزا عيسيٰ کي معافي ونرائي ڏني.

مرزا شاهہ حسن جي جڏهن بيماري تمام سخت ٿيندي وئي تڏهن مير عبدالوهاب جو بيماري واري حالت ۾ هڪ منٽ بہ کانئس جدا نہ ڪيو ويندو هو. تنهن مرزا شاهہ حسن کي بکر مان ٺٽي هلڻ جو مشورو ڏنو. هي سمورو قافلو پيڙين جي رستي روانو ٿيو، جنهن ۾ سلطان محمود بکري، شہ شاهہ حسن جو وفادار ۽ جان نثار امير ۽ سندس پياري بيگم ماہ بيگم پڻ ساڻ هئي، آخر اهو پيڙين جو قافلو جڏهن علي بوتا وٽ پهتو، تڏهن مرزا شاهہ حسن جي حالت وڌيڪ خراب ٿي. مير عبدالوهاب ۽ سلطان محمود بکري شاهہ حسن جي سر کان ويٺل هوا.

شاهہ حسن دم ڏنو. آن وقت مير عبدالوهاب پاهر نڪري ماهہ بيگم کي اطلاع ڏنو ۽ سلطان محمود بکري ...

۾ اتحاد ڪرايو ته هو هڪ ڳالهه تي ٻيئا هجن ته جيئن سندن اختلاف ڪري، دشمن ملڪ تي قبضو نه ڪري وٺن. انهي ڏاهڪان پوءِ غسل ۽ ڪفن جو سمورو ڪم به مير عبدالوهاب سرانجام ڪيو. اتي اختلاف ٿيو ته لاش کي بکر کڻي وڃجي يا نه.

سلطان محمود جو بکر کڻي وڃڻ جو ارادو هو، مگر ماه بيگم اختلاف ڪيو. آخر مير عبدالوهاب جي ارشاد تي سلطان محمود پنهنجي ارادي تان هٿ کڻي ويو ۽ مير عبدالوهاب مرزا شاهه حسن جو جنازو ٺٽي کڻائي پهتو. (معصومي)

مرزا شاهه حسن جي وفات کان پوءِ مرزا عيسيٰ جي زماني ۾ به مير عبدالوهاب ساڳي عزت ۽ قبوليت جو مالڪ هو ۽ مرزا محمد باقي جي زماني ۾ اگرچه بادشاهه سان تقرب نه رکيائين، مگر ان هوندي به سندس قديم جاگيرون بحال رهيون، جنهن ڪري مهمان نوازي ۽ سخاوت جو ڪم بحال رکندو آيو. مرزا محمد باقي هڪ ڪنجوس ۽ حاسد ۽ ظالم ڏاڍو سخت مزاج انسان هو، جنهن ڪري هن جي زماني ۾ ڪيترائي درويش ۽ عالم ۽ امير، شهري ۽ مسافر قتل ٿيندا رهيا. ميرڪ عبدالوهاب جي شهادت جو واقعو به انهيءَ سلسلي جي هڪ ڪڙي آهي. ان جو تفصيل تاريخ طاهري واري هيئين ريت ڏنو آهي.

حقيقت ۾ ميرڪ عبدالوهاب ترخان گهراڻي وارن جو مرشد هو. جنهن سان مرزا محمد باقي ترخان جي دل ۾ وير ۽ حسد پيدا ٿيندو رهيو، ڇاڪاڻ جو ميرڪ عبدالوهاب وڏو سخي مرد هو ۽ ڏورانهن ملڪن جا عالم ۽ فضل وارا ماڻهو سمنڊ جي رستي جيڪي ٺٽي ۾ ايندا هوا، تن جي مهمانداري، نيڪي ۽ مروت جي برتاءَ ۾ ڪين گهٽائيندو هو. هنن کي خوراڪ کان سواءِ پهراڻيون، انعام ۽ سفر جو سامان به

ڏيندو هو. مرزا محمد باقي کي دل ۾ آيو ته ميرڪ عبدالوهاب جي اها شاهاڻي روش منهن جي بدناموسي جو ڪارڻ آهي، تنهن ڪري بهتر آهي ته هن کي ختم ڪرائي ڇڏجي ته پوءِ نه ڪو پرديسي مسافر وٽس ايندو ۽ نه وري هن جي نيڪ نامي ۽ منهن جي بدنامي ٿيندي. هوڏانهن حقيقت ۾ مرزا باقي جي گادي يا حڪومت هٿ ڪري ڏيڻ ۾ به ميرڪ جوئي هٿ هو، مگر هن ناحق شناس بادشاه ان جو ڪوبه خيال ڪونه ڪيو ۽ سندس قتل ڪرائڻ جو پڪو ارادو ڪري ڇڏيائين ۽ پنهنجي دولت جي بدخواهي جو ڪوبه خيال نه ڪيائين.

قاضي خميسوجاهل جو مرزا جي اميرن مان هو، ميرڪ جي شهيد ڪرڻ تي ان کي مقرر ڪيو ويو. مشورو هيئن ڪيو ويو جو عيدگاهه کان موٽندي حملو ڪيو وڃي تہ بهتر آهي. عيدالفطر جي نماز ادا ڪري جيئن مڪلي تان پنهنجي جماعت سميت شهر ڏانهن موٽي رهيو هو تہ رستي تي قاضي خميسي جي اشاري سان مٿس حملو ٿيو ۽ وڏو عالمِ ولي درويش سيد ڏينهن ڏٺي بي گناهه راهه ويندي شهيد ڪيو ويو. اهو واقعو سال ٩٩٠هه ۾ ٿي گذريو. (طاهري)

سائس گڏ سندس سوٽ ميرڪ عبدالرحمان بن ميرڪ محمود به شهيد ٿي ويو، جو هڪ وڏو صوفي موحد عالم هو. (معصومي)

٢٧١- خليفو عبدالوهاب عباسي ٺٽوي

عباسي خاندان مان هي هڪ وڏو بزرگ ٺٽي جي ٻاهران رهندو هو. هن جي درويشي ۽ ولايت جي ڍري ڍري مشهوري ٿيندي هئي. سندس صوفيانہ تصرف سبب جهنگلي جانور ۽ ٻڪي چوڏاري اچي گڏ

ٿيندا هوا. ڪائونس تڏهن پري ٿيندا هو، جڏهن پيو ڏاريو ماڻهو اچي نڪرندو.

ترخان گهراڻي جي حاڪمن جي هن بزرگ سان بيحد عقيدت هئي. مرزا محمد باقي انهيءَ عباسي خاندان مان شادي به ڪئي هئي. جنهن ڪري خليفي جي بيحد رعايت رکي ويندي هئي، مگر سندس ڪرامتون ۽ معجزا ڏسي مرزا کي ڏاڍو حسد پيدا ٿيو، جنهن ڪري خيال ٿيس جيڪڏهن حد کان وڌيڪ ماڻهو هن جي چوڌرد اطاعت ۾ اچي جمع ٿيا ته پوءِ ممڪن آهي ته منهنجي بادشاهت کي نقصان پهچي وڃي، تنهن ڪري بهتر ٿيندو ته هن کي قتل ڪرائي خطره کان ٻاهر ٿجي. انهيءَ ڪم لاءِ مرزا پنهنجي مهر داد نوڪر خليل کي مقرر ڪيو ته هو وڃي هن وليالله جو ڪم لاهي اچي. خليل پنهنجي ماڻهن کي چيو ته جڏهن آءٌ درويش عبدالوهاب سان ڳالهيون ٻولهيون ڪري دعا گهرائڻ لاءِ هٿ مٿي ڪٽڻ ته اوهان هڪدم مٿس حملو ڪري سندس ڪم پورو ڪري ڇڏيو.

انهيءَ تياري ۽ واردات جي سڌ خليفي عبدالوهاب کي ٻه وڃي پهتي، جنهن تي سندس پٽ ۽ جماعت مرڻ مارڻ لاءِ تيار ٿي ويٺا، مگر هن درويش فرمايو ته الله تعاليٰ جي رضا اڳيان سرتسليم خم ڪرڻو آهي. وقت جي مسلمان حاڪم جي بي‌فرماني ڪرڻ چڱي ناهي تنهن ڪري اوهان ڪجهه به نه ڪريو، جيڪي ٿيڻو هوندو سو ٿيڻ ڏيو.

خليل ذليل جڏهن هن بزرگ وٽ پهتو، تڏهن پاڻ اڪيلو مصلي تي ويٺي رهيو فقط سندس هڪ فرزند محمد صادق نالي خنجر لڪائي پنهنجي والد وٽ ويٺي رهيو. گفتگو ملاقات کان پوءِ جڏهن دعا لاءِ هٿ مٿي ڪيا ته سندس ماڻهن خليفي اهل الله تي حملو ڪري شهادت

جو شربت پياري ڇڏيو. خليفي جي فرزند محمد صادق کان اهو سور نہ سٺو ٿيو ، تنهن خليل تي خنجر جا ٻہ چار حملا ڪيا اگرچہ موت کان بچي ويو ، مگر سندس نڪ صاف ڪپجي ويو. محمد صادق کي آتي شهيد ڪري پنهنجي والد جي اڳيان اڇلايو ويو. اهو واقعو سن ٩٩٠ هہ ۾ ٿي گذريو. (طاهري)

تحفت‌الڪرام ۽ طاهري ۾ آهي مرزا محمد باقي جو نوڪر خليل جيترو وقت دنيا ۾ جيئرو رهيو تہ نڪ تي ڪپهہ رکي اڳڙي ٻڌي ، نڪ ڪپجڻ جي عيب کي لڪائيندو هو. نڪ تي اڳڙي اهڙي طريقي تي ٻڌي ويندي هئي، جيئن ٻيو ڪو سمجهي تہ شايد اکين اٽڻ ڪري ائين ڪيو اٿس. هوڏانهن اها هڪ ولي خدا جي ضرب جو مٿس نشان هو. خليفي عبدالوهاب کي ٻيو هڪ فرزند محمد هاشم نالي هو ، جو نهايت ناز نعمت ۾ نپيو هو. هو ان واقعي کان پوءِ گهوڙي سميت دريا ۾ غرق ٿي ٻڏي مئو. جو سندس لاش بہ هٿ نہ آئي. باقي خاندان جا ماڻهو هن خوفناڪ حادثي کان پوءِ سنڌ ڇڏي ڪنهن ٻي وطن ڏانهن هليا ويا. (طاهري)

٢٧٢- مرزا احمد علي براهوئي

مرزا احمد علي صاحب تخاص احمد اصل بلوچستان جو رهاڪو هو. خان قلات مير خداداد خان سان ڪنهن اختلاف جي بنياد تي هن جا وڏا سنڌ ڏانهن هجرت ڪري آيا آهن نہ انهن ۾ مرزا احمد علي صاحب بہ هو. اها هجرت ١٨٧٣ ۾ ٿي . هو پهريان جيڪب‌آباد اچي رهيو. ان کان پوءِ رياست خيرپور ۾ سر مير علي مراد ٽالپر وٽ پهتو. هو فارسي جو بيحد خوش‌گو شاعر ۽ وڏي قابليت جو مالڪ هو، جنهن

ڪري ميز صاحب وٽ سندس ڏاڍو قدر ٿيو. مير صاحب جي ڏيڍ سال مصاحبت کانپوءِ هن سرڪاري ملازمت ڪئي ۽ سالٽ انسپڪٽر مقرر ٿيو. انهيءَ ملازمت جي سلسلي ۾ ٺٽي ۾ برابر عيال سميت ۱۲ سال مقيم ٿيو. ٺٽي ۾ اُن زماني ۾ استاذ الشعراء مخدوم ابراهيم صاحب خليل موجود هو، جنهن‌جي صحبت ۾ مرزا جي شاعري ڏاڍي چمڪي. ڪراچي جي مفرح القلوب اخبار ۾ سندس فارسي ڪلام شايع ٿيڻ لڳو ۽ فارسي ۾ طرحي مشاعرن ۾ به حصو وٺڻ لڳو ۽ ان وقت جي شاعرن جا ڪلام مفرح القلوب اخبار ۾ شايع ٿيندا هوا.

مرزا صاحب جو تذڪرو مخدوم ابراهيم خليل پنهنجي ڪتاب ”تڪملة مقالات الشعراء“ ۾ به ڪيو آهي ۽ هوندئن به سندس ڪلام مفرح القلوب جي جلدن ۾ به محفوظ آهن. سندس شعر جو نمونو هيٺ ڏجي ٿو:

سوار چابک منِ عزم ميدان کرد می آيد
سمند ناز را يکسر بجولان کرد می آيد
مرا جمعيت خاطر چسان مانند آن سرکش
کله کج کرده و کاکل پريشان کرد می آيد
به هندوستان علم افراخت حسن دلربائي او
کنون آهنگ تسخير خراسان کرد می آيد
بچشم نرگسين و زلف کافر کيش خلقی را
هزاران رخنها در دين و ايمان کرد می آيد
به يک عشوه دل از من برد چشم مست و مخمورش
نگاهش بار قصد غارت جان کرده می آيد
نخستش بود به ”احمد“ عهد و پيمان وفاداري
کنون برکف ترک پيمان کرده می آيد

ايضاله

آتش رخسار خود كردي نهان و خلق را
شعلـﮧ هادر خرمن صبر و قـرار انداختي
دل بچوگانِ خم زلفش چو گوه افتادو رفت
احمد اتا ديـن بـر آن شهسوار انداختن

ايضاله

كشتن عاشق جزيـن نيست ز دست تو عجب
زانكه تـو عهده قتلش از روز نخست كـرده؛
شسته جهان ز زندگي دست دران دم اي صنم
تاتو بخون مـا كمر چابك و چُست كـرده؛

جڏهن رياست قلات جون حالتون درست ٿيون ـ مير خداداد خان جي جاءِ تي سندس فرزند مير محمود خان برطانيہ جي ماتحت والي قلات بڻايو ويو تہ ان وقت خان قلات مرزا احمد علي خان کي پاڻ وٽ گهرائي بلوچستان ۾ متوفي جي عهده تي مقرر ڪيو، مگر هڪ سال مس گذريو هوس تہ ڇنڇر ڏينهن ٢ـ ذي القعد ١٣١٢ھ مطابق ١٨٩٤ع ۾ هن دنيا مان وفات ڪري ويو ۽ ڪوئٽہ ۾ سندس نعش کي دفن ڪيو ويو.

٢٧٣ـ مير عبدالباقي پوراني سڪري

مير عبدالباقي ولد مير بايزيد ولد ميرڪ ابو سعيد بن مير علي شمير سبزواري ميرڪ سعيد سيد شيخ جلال بايزيد پوراني جو ڏهٽو آهي.

ابو سعيد جو فرزند مير بايزيد سبزوار (ايران) مان لڏي قندهار ۾ اچي ويئو، جتان سندس ٻه فرزند مير بايزيد ۽ ميرڪ محمود شه بيگ ارغون سان گڏ سنڌ هليا آيا، جن مان ميرڪ محمود ٺٽي جو شيخ‌الاسلام مقرر ٿيو ۽ اتي ئي رهيو ۽ ميرڪ بايزيد بکر جو شيخ الاسلام واري عهدي تي رهي سکر ۾ رهيو.

شيخ الاسلام ميرڪ بايزيد جي وفات کان پوءِ سندس فرزند مير عبدالباقي وڏي بزرگي ۽ ڪماليت جو صاحب ٿيو. تحفت‌الڪرام ۾ لکي ٿو ته:

”مير عبدالباقي بفور ڪمال مرجع صغار و ڪبار زيسته و مضجعش بيرون سکهر زيارتگاه خلائق“ مير عبدالباقي جو اگرچه مفصل احوال معلوم نه ٿي سگهيو آهي، مگر سندس وفات کان پوءِ سندس اولاد سکر ۾ اج تائين ميرڪي ساداتن جيءِ لقب سان مشهور آهن.

مير عبدالباقي ۽ سندس پاڻ مير عبدالوهاب تتوي جنهن جو ذڪر ٿي آيو سيي سنت جماعت جا عالم هوا، مگر هن وقت سکر ۽ ٺٽي ۾ جيڪا به سندن اولاد آهي سي سمورا شيعا ٿي ويا آهن. مير عبدالباقي ٣- رمضان سن ١٠١٩ھ ۾ وفات ڪئي. سندس تاريخ وفات لاءِ هيٺين قطعه گنبذ تي مثبت آهي:

مير عبدالباقي پوراني قطب ڪه بود
قدوهٔ آل رسول و زبدهٔ خاص الـه
سال فوتش شيخ قاضي شاه محمد زد رقم
دار جان را مير عبدالباقي پوراني آه

تاريخ ٣ شهر رمضان ١٠١٩ھ

٢٧٤- چنو امراني سيوستاني

چنو امراني اصل ۾ سنڌ جي راء گهراڻي جو امير آهي. راجا دلوراء جي سوڌن مان هو. دلوراء پنهنجي ظلم ۽ ستمراني ۾ هڪ زبردست مشهور ماڻهو هو. هن جي ظلمن سبب جڏهن الور (اروڙ) جو شهر ويران ٿي ويو، تڏهن برهمن‌آباد ۾ اچي رهيو ۽ اتي به سندس ظالمانه ڪارروايون بدستور جاري رهيون. چنو فطرتي طرح نيڪ طبع جو انسان هو ۽ ان وقت عباسي خاندان جي گورنرن جي سنڌ تي حڪومت هئي، جنهن ڪري هو اسلامي عقيدا سکي ڪجهه گهوهه ۾ مسلمان ٿي رهيو. هن کي سندن عزيزن جڏهن شادي لاء زور آندو، تڏهن انڪار ڪيائين چاڪاڻ جو هو هندو ڌرم کان بيزار ٿيل هو، جنهن تي کن ماڻهن ٽوڪ طور چيس ته هو شايد عرب ملڪ مان وڃي عربياڻي پرڻجي ايندو. انهيءَ ڪري هندو سنڌي عورت قبول نه ٿو ڪري. چون ٿا هو انهيءَ زماني ۾ حج جي ارادي سان روانو ٿي ويو، جڏهن مڪه معظمه ۾ پهتو تڏهن هڪ ٻڍي عورت کي ڏٺائين، جا دڪان تي قرآن شريف جي تلاوت ڪري رهي هئي. هن کي اها ڏاڍي پسند آئي. ٻيهي ٻڌڻ لڳو. مائي چيس ته بابا ڇو بيٺو آهين؟ چيائين ته قرآن جي قرآت ٻڌڻ لاء. جيڪڏهن احسان فرمائي مون کي به قرآن جي قرآت سيکارين ته گولو ٿي رهندس! مائي چيو ته منهن جي استاد به منهن جي ڌي آهي، هو پرده نشين آهي. تون جيڪڏهن زنانو لباس ڍڪي خاموش هلي سندس درس ۾ شريڪ ٿئي. آخر چنو ان ريت قرآت جي درس ۾ پهچي ويو. چون ٿا انهيءَ ڇوڪري کي علم نجوم ۾ به مهارت هئي، جنهن کي نجوم جي زائچ مان معلوم ٿيو هو ته سندس شادي سنڌ جي رهاڪو مرد سان ٿيندي،

جنهن کان پوء چنيسر کي سندس شادي ڪرائي ويئي. ان کان پوء چنو پنهنجي انهيءَ ڀيڻ سميت جنهن جو نالو فاطمه هو، سنڌ ۾ واپس موٽي آيو.

دلو راءِ جي شهر برهمڻ آباد ۾ پهچڻ کان پوء دلو راءِ زور آندو ته چنو جي زال فاطمه سندس حوالي ڪئي وڃي. چاڪاڻ ته هن نامراد جو رواج هو ته نئين ڪنوار پهريان سندس حوالي ٿيندي هئي، مگر چنيءَ انڪار ڪيو ۽ هن کي وعظ و نصيحت ڪرڻ لڳو، مگر دلوراءِ باز نه آيو. آخر هڪ ڏينهن چنو گهر کان ٻاهر ويل هو، ان وقت وجهه وٺي دلو راءِ سندس گهر ۾ گهڙي پيو، مگر چنو بروقت پهچي پنهنجي زال کي پاڻ سان وٺي شهر ڇڏي هليو ويو ۽ بد دعا ڪيائين ته هي شهر غرق ٿي ويندو، جو آخر ائين ٿيو ۽ شهر ٽن ڏينهن اندر زلزلي ۾ برباد ٿي ويو. (تحفت‌الڪرام)

ٻئي روايت ۾ آهي ته چنو دلو راءِ جي ظلمن کان بغداد جي خليفي وٽ ۽ صدي هجري ڏاري دانهن ڪئي ويو. جنهن سان سيد علي مڪي گڏجي سنڌ ۾ آيو. دلو راءِ جو شهر برهمڻ آباد قدرتي طرح برباد ٿي ويو. دلو راءِ ان کان پوء سيوهڻ ۾ اچي رهيو ۽ پنهنجي هڪ نياڻي جي شادي به سيد علي مڪي سان ڪرايائين ۽ جنهن مان لکياري سيدن جو خاندان سنڌ ۾ وڌيو ۽ پکڙيو آهي. چنو امراڻي حقيقت ۾ دلو راءِ جو مائٽي ڀاءُ هو ۽ سندس والده جو نالو ”آمره“ هو. جنهن ڪري هن تي امراڻي جي نسبت پئي آهي. (تحفة‌الڪرام قلمي نسخو)

چنو امراڻي حاجي حافظ درويش عارف سيوهڻ ۾ چوٿين هجري جي پڇاڙي يا پنجين صدي جي اوائل ۾ وفات ڪئي ۽ اتي ئي دفن ڪيو ويو.

سندس مقبره تي شاهه جهان جي زماني ۾ سيوهڻ جي حاڪم سيد

ديندار شاهه عرف پوهه. هڪ گنبذ نهرايو، جنهن تي هيٺيون ڪتبو لڳل آهي :

بـدور شهنشاهـه شاهـه جهـان
خديـو خـرد منـد صاحبقـران
چو خلد برين روضهٔ شاهه چه
بنـا کرد نـواب ديندار خـان
ز سـال بنايـش طـلب داشتند
بهشت بروئی زمين گفت عثمان

١٠٤٢ هه

گنبذ هن وقت به چڱي حالت ۾ آهي. صحن تي سبز ڪاشي جون سرون لڳل آهن، ديوارين تي ڪاشي ڪاري ٿيل آهي ۽ مٿيون ڪتبو به ڪاشي جي سرن تي مغربي ديوار تي لڳل آهي.

٢٧٥- مخدوم عثمان مرندي سيوستاني

سيد عثمان مشهور لعل شهباز قلندر بن سيد حسن ڪبيرالدين بن سيد شمس الدين بن سيد صلاح الدين بن سيد شاهه بن سيد خالد بن سيد محب بن سيد مشتاق بن سيد اسماعيل بن سيد امام جعفر صادق بن امام محمد باقر بن امام زين العابدين علي بن امام حسين بن امام علي بن ابي طالب رضي الله تعاليٰ عنهم اجمعين.

(اخبار الاولياء و گنج تاريخ)

قلندرنامه ۾ لکي ٿو ته شمس الدين سيد عثمان لعل شهباز آذربائيجان جي پرڳڻي جي هڪ ڳوٺ مرند ۾ ٥٣٨ هه ۾ تولد ٿيو.

شروع ۾ قرآن شريف ياد ڪيائين ۽ ان ڪان پوء پيا علم سمورا حاصل ڪري وڏو فاضل ٿيو. ظاهري علمن جي ڪماليت ڪان پوء، بابا ابراهيم ڪربلائي جي خدمت ۾ پهچي باطني علم حاصل ڪيائين ۽ ڪائونس ٿي خرقه خلافت ڏيکيائين. ڪتاب معارج الولايت ۾ آهي ته ”قلندر شهباز“ ظاهري ۽ باطني ڪمالات جو مالڪ آهي. پڙرين ۽ ڳجهين ڪرامتن جو صاحب هو. ڪرامتون ۽ ڏکيون ڳالهيون بي اختيار هن ڪان ظاهر ٿينديون رهنديون هيون. هو اصلي سنڌ جو رهاڪو آهي. حسيني سيدن سڳورن جي خاندان مان آهي. هو مريد ۽ خليفه شيخ بهاؤالدين زڪريا ملتاني جو آهي. هن ۾ جذب ۽ مستي نهايت چوٽ تي چڙهيل هئي، تنهن ڪري شريعت جي حڪمن جو پورو پابند ڪونه رهندو هو. ملاميه فرقه جي طريقي تي هلندو هو. حسن پرستي ڪان سواء گياهه سبز (ينگ) به گهٽي انداز ۾ پيندو هو. ڳاڙها ڪپڙا ڏيکيندو هو، شهباز جو لقب سندس مرشد وٽان مليو هوس. جنهن صورت ملاميه طُريقي تي هو، تنهن ڪري ماڻهو ڪيس قلندر سڏيندا هوا. گهڻين ڪرامتن ظاهر ٿيڻ ڪري هزارين ماڻهو سندس معتقد ۽ مريد ٿيندا رهيا. (خزينت الاصفياء)

قلندر نامه ۾ لکيل آهي ته لعل شهباز مريد شيخ بابا ابراهيم جو هو. مدارج الولايت وارو لکي ٿو ته هو شيخ بهاؤالدين ملتاني جو مريد ۽ خليفو آهي، مگر حقيقت هي آهي، هو ٻنهين بزرگن جو تربيت يافته هو. اخبار الاولياء مان معلوم ٿئي ٿو ته هو بابا ابراهيم جو مريد نه هو پر سندس خليفي شيخ جمال مجرد جو خليفو هو ۽ سندس سلسله پيري جو هن ريت آندو ويو آهي. ”سيد عثمان مرند مريد شيخ جمال مجرد جو ۽ اهو مريد شيخ بابا ابراهيم مجرد جو، اهو مريد شيخ عاقل شهيد جو، اهو مسڪين شهيد جو ۽ اهو شيخ مرتضيٰ سبحاني جو ۽ اهو مريد امام جعفر رضي الله عنه جو.“

مير قانع لکي ٿو ته ”مخدوم لعل شهباز قلندر سير ڪندي ٦٦٢ سنڌ مان لنگهي اچي ملتان ۾ پهتو ۽ انهيءَ زماني ۾ ملتان جو حاڪم شاهزاده محمد ولد سلطان غياث الدين بلبن دهلوي هو. شهزادو هڪ نوجوان، نيڪ بخت عالمن، صالحن جو صحبتي هوندو هو. شيخ بهاؤالدين ذڪريا ۽ شيخ فريد شڪرگنج سندس دوستن ۾ داخل هوا. امير خسرو دهلوي ۽ دهلي جو مشهور صوفي شاعر مير حسن سندس درباري هوا. شاهزاده محمد لعل شهباز قلندرکي ملتان ۾ رهڻ لاءِ گهڻو ئي چيو، مگر پاڻ قبول نه ڪيائون. اتان اگهتي روانو ٿي شاهه شمس بوعلي قلندر جي خدمت ۾ پهتو، جنهن چيس ته هندوستان ۾ اڳ ئي ٽي سئو قلندر موجود آهن، تنهن ڪري بهتر ته تون وري موٽي سنڌ ڏانهن هليو وڃ!“

انهيءَ اشاري ملڻ کان پوءِ هو صاحب سنڌ ۾ واپس وري اچي سيوهڻ ۾ سڪونت پذير ٿيو. سيوهڻ ۾ جنهن هنڌ تي اچي رهيو، اُتي آس پاس ڪجهه بد پيشه عورتون رهنديون هيون. مخدوم شهباز جي رهڻ ڪري اهڙو تصرف ٿيو جو انهيءَ رات جيترا به بدڪار مرد، انهن عورتن وٽ رهيل هوا سي پنهنجي فعل تي سگهارا نه ٿي سگهيا. صبح جو جاچ ڪرڻ تي معلوم ٿين تہ سندن پاڙي ۾ ڪو ولي الله اچي رهيو آهي، جنهن ڪري آهي سموريون زالون توبہ تائب ٿي آئنده لاءِ بد پيشي کان باز آيون. (تحفت الڪرام)

مخدوم حضرت عثمان مرندي جي نالي ڪيترائي شعر ۽ غزل منسوب آهن، مگر هت آهو غزل درج ڪيو وڃي ٿو، جو مير قانع پنهنجي ڪتاب مقالات الشعراء ۾ آندو آهي ته تبرڪ طور يادگار رهي:

از عشق دوست هر ساعت درون نار مي رقصم
گهي بر خاک مي غلطم گهي بر خار مي رقصم

بيـا اي مطرب مجلس سماع ذوق را ور ده
کـہ مـن از شـادي وصلش قلندر وار مـي
شدم بدنام در عشقش بيـا در پارسا اکنون
نمـي ترسم ز رسوائي بهـر بـازار مـي رقصم
مرا خلقي همي گويد گدا چندين چہ مي رقصي
بـدل داريـم اسراري ازان اسـرار مـي رقصم
منـم عثمان مروندي کـہ يـار خواجہ منصورم
ملامت مي کند خلقي و مـن بردار مي رقصم

مير غلام علي آزاد بلگرامي لکي ٿو تہ مولانا محب علي تتوي جو پنهنجي زماني جو وڏو بزرگ هو ۽ شاهجهان نامہ ۾ پين تاريخ جي ڪتابن ۾ سندس ذڪر آيل آهي. ان جي دستخط هي عبارت لکيل ڏٺم تہ حضرت لعل شهباز قدس سره سندس نالو شريف عثمان است فقير (محب علي) هڪ ڪاري پٿر جي تختي هيٺين ريت ڪتبہ اُڪريل ڏٺو هوم.

شيخ عثمان مرندي قطب دين باز سپيد- مرند ميم جي زبر راء بنا نقطہ واري، نون جزم سان، دال بغير نقطہ جي هڪ ڳوٺ آهي، "علاقہ تبريز ۾" سندس نسب ۱۳ واسطن سان امام جعفر صادق سان وڃي ملي ٿو.

"تذڪره مشائخ سند" ۾ ڏيکاريل آهي تہ لعل شهباز جي جنم ۽ وڏي ٿيڻ جي جاء مرند آهي. جڏهن جواني کي پهتو، تڏهن بابا ابراهيم مريد شيخ جمال مجرد جي خدمت ۾ رسيو، پورو هڪ سال انهيءَ صاحب ڪمال جي خدمت ۾ رهي، ڪماليت جي درجي کي رسيو، ۽ خلافت جي خلعت ڍڪي، اجازت حاصل ڪيائين. سدوري چمار شادي ڪرڻ کان سواء مجرد يا اڪيلو رهيو. آخر سند ڏانهن

هجرت ڪري، شيخ الاسلام بهاؤالدين زڪريا ملتاني ۽ شيخ فريد شڪرگنج جي خدمت ۾ رهي، گهڻو ڪجهه حاصل ڪيائين ۽ شيخ صدرالدين عارف ملتاني سان به صحبتون رهيس، ان کان پوءِ سيوهڻ ۾ مقيم ٿيو.

ضياء برني تاريخ فيروز شاهي ۾ لکي ٿو ته جڏهن حضرت مخدوم شهباز ملتان ۾ پهتو تڏهن، خان شهيد، يعني شهزاده محمد قاان اعتقاد موجب تواضع جا سمورا شرط بجا آندا ۽ گهڻوئي ڪجهه نذراني طور خدمت ۾ پيش ڪيائين. شهزاده ڪوشش ڪئي ته هي بزرگ ملتان ۾ مقيم ٿي رهي، پر پاڻ راضي نه ٿيا. هڪ ڏينهن جو واقعو آهي ته خان شهيد پنهنجي مجلس ۾ شيخ صدرالدين عارف ۽ حضرت عثمان شهباز کي سڏايو. مجلس ۾ عربي غزل ڳائجڻ شروع ٿيا. هي ٻئي بزرگ ۽ درويشن جي ٻي جماعت رقص ۾ هوا ۽ خان شهيد هٿ ادب جا ٻڌيو بيٺو هو ۽ زار زار رنو ٿي.

مير غلام علي وڏيڪ لکي ٿو ته آءٌ جڏهن، ١٠ ربيع الاول سن ١١٤٣ ۾ سيوهڻ ۾ پهتس ته ان وقت سيد محمد خان (سندس مامو) بخشي گري ۽ قائع نگاري جو عهدو منهن جي حوالي ڪري، پاڻ ڪوٽ بلگرام روانو ٿي ويو، مگر ٿوري ئي وقت ۾ مون کي نوڪري کان برطرف ڪيو ويو، جنهن ڪري ڏاڍو پريشان ٿي پيس.

هڪ رات خواب ۾ ڏسان ٿو ته ڪنهن شهر جي هڪ گهٽي مان وڃي رهيو آهيان، هڪ سامهون ايندڙ ماڻهو کان پڇيم ته هي گهٽي اڪيان ڪليل آهي؟ جواب ۾ هن ماڻهو عربي زبان ۾ چيو ته "ستلقاڪ رجال" يعني توکي اجهوڪي مرد ٿا ملاقي ٿين. اجا ۾ چار قدم اڳتي وڌيس ته ٣ بزرگ سنڌي پوشاڪ ۾ هڪ جاءِ ۾ ويٺا آهن. جن ۾ هڪ اڪواڻ پيو سمجهان. مان اڳتي وڌي سلام ڇئي وڏي بزرگ جي

سامهون گوڏن ڀر ادب سان ويهي رهيس، عرض ڪيم ته ملهن جي نوڪري بحال ٿيندي؟ اهي لفظ ٻڌي گردن ڪٽي جهڪاياءِ ۽ مراقبه ۾ هليو ويو. برابر هڪ ڪلاڪ کان پوءِ مٿو مٿي ڪري فرماياءِين بحال ٿيندي. عرض ڪيم ته هي ڳالهيون ٿي گذريون آهن. فرمايائين آءٌ جو چوان ٿو ته بحال ٿيندي. آخر هڪ سال کان پوءِ وري نوڪري ملي وئي. پوءِ معلوم ٿيو ته اهو بزرگ خوشخبري ڏيندڙ لعل شهباز قلندر هو ۽ هڪ پهر يا هڪ ڪلاڪ مراقبي جي معنيٰ هئي هڪ سال.

(ماثرالڪرام صفحو ٢٨٧)

شيخ عثمان مرندي جي تاريخ وفات ۾ گهڻو ئي اختلاف آهي. سير قلندري ۾ لکيل آهي خميس ڏينهن عصر جي وقت ٢١ شعبان سن ٦٨٨ ۾ وفات ڪيائين سندس ڄمار ١٣٦ سال هئي. هڪ قطعه تاريخ سن ٦٥٠ ڏيکاريل آهي:

چــو شهبازِ مقدس لعل حضرت
شــده طائــر برحمت راز جنت
نموده فکــر تــاريـخ وصــالــش
ســروش غــيـبـم گفتــا برحمت
٦٥٠

حيات قلندري ۾ به سن ٦٥٠ لکي ٿو. جيئن هيٺين قطعه مان معلوم ڪري سگهجي ٿو:

بجــو تاريخ شمس الدين عثمان
بدرکن رنج از فلک کرامت
٥٣٨ (تاريخ ولادت)
ســن عمــرش ولی الله ــ وفاتش
١١٢

سروش غيب مي گويد برحمت
٦٥٠

رسالہ نسبت سادات سنڌ قلمي وارو لکي ٿو تہ:

وفات مخدوم محمد عثمان لعل شهباز بيست يکم (٢١) روز يکشنبہ بوقت عصر خمسين وستہ (٦٥٠) علي الاصح ٠

مفتي غلامسرور لاهوري گنج تاريخ ۽ خزينة الاصفياء ۾ لکي ٿو تہ سنڌس وفات سن ٦٧٤ ھ ۾ ٿي آهي. جيئن تہ هيٺيون قطعہ تاريخ ۾ لکيو اٿس:

چــو رفت ولي عثمان از دار دنيا
ز حــق ابــواب شــد بــرو بــاز
ز مخــدوم اجــل جــو ارتحــالش
٦٧٤
فــرمــا عــارف محبــوب شــهبــاز
٦٧٤

مير قانع ٺٽوي تحفة الکرام ۾ ۽ مقالات الشعراء ۾ سنڌس وفات جو سال ٦٧٣ لکيو آهي ۽ اهوئي صحيح سال آهي. مقالات ۾ لکي ٿو:

اين محقر متوسل نـگاه اهل الله چو عدد اسم گرامي اش را شمار گرفت در سال واقعہ دوازده کم بوده لهذا باين تعميہ دوبيت در واقعش گفتم.

چــون رفت سوئي جنان آن شيخ
کــو زبــده آل و پاک نام است
از هاتــف غيــب مــي شنيــدنــد.
عـثـمـان بـدوازده امـام اسـت
٦٧٣

٢٧٦- سيد شجاعت علي بکري

شجاعت بن سيد لطيف علي بکري. هو شاهجهان بادشاهه دهلي جي اميرن مان هڪ نامور امير ٿي گذريو آهي. ڪجهه وقت دوآبا ۾ جو فوجدار ٿي رهيو ۽ ڪجهه وقت قلعه ڪانگڙه جي نگهباني ۽ حفاظت لاءِ مقرر ٿيو.

شاهه جهان جي ٢٧ سال جلوس واري زماني ۾ سيد صاحب کي پيرانه ڪري نوڪري کان معافي ڏني ڪيس فريد آباد (يو. پي) جي پرڳڻي ۽ چار لک دام جاگير مقرر ڪري ڏني وئي ۽ کيس هزار ۽ پنج سئو سوارن جو منصب عطا ڪيو ويو.

شاهه‌جهان جي وفات ڪانپوءِ هو محي‌الدين عالمگير جي نظرعنايت جو حقدار ٿيو. شاهزاده محمد شجاع برادر عالمگير جي بغاوت ۽ جنگ جي موقعي تي ۽ شهزاده دارا شڪوه جي ٻئي جنگ وقت سيد صاحب حضرت عالمگير سان جنگين ۾ همرڪاب رهيو. عالمگير تخت نشيني جي ٻئي سال کيس شجاعت خان جو لقب عطا فرمايو. ان کان پوءِ هو چندا واهه جي قلعه داري تي مقرر ٿيو، دنيا و مافيها کان تعلقات ٽوڙي خاموش زندگي گذارڻ لڳو. ان کان پوءِ سندس وڌيڪ احوال معلوم ڪونه ٿي سگهيو نه ڇا ٿيو. (ماثرلامراء)

٢٧٧- سيد عبدالڪريم امير خان بکري

مير عبدالڪريم امير خان بن مير ابوالبقا امير خان بن مير ابوالقاسم نمڪين هروي بکري. هي خاندان هميشه کان وٺي مغل بادشاهن جي دربار ۾ عمدن خدمتن بجا آڻڻ جي مقبول ۽ مقرب رهندو

آيو هو، تنهن ڪري پنهنجي والد ۽ ڏاڏي وانگر حضرت محي الدين اورنگ زيب جي دربار ۾ پهچي، سڀ کان پهريان بادشاهه جي نماز پڙهڻ جي بندوبست ۽ مصلي وڇائڻ جي خدمت لاءِ مقرر ٿيو. ان کان پوءِ سنت ٿي، بادشاهه ۽ محلات جي چوڪيدارن جي نگراني ۽ نماز جي انتظام رکڻ سان ٻيو ڪم سندس حوالي ٿيا. بادشاهه هن جي خدمت ۽ سهڻي حاضري کان راضي ٿي مٿين حاضري جي ڪمن سان گڏ نقاش خاني جي نگراني به مير صاحب جي حوالي ڪئي.

آخر ۱۱۲۸ هه ۾ ڪنهن ڪوتاهي سبب بادشاهه کائونس ٿورو ناراض ٿي پيو جنهن ڪري نماز جو انتظام کائونس ڪسيو ويو.

۱۱۲۹ هه ۾ جڏهن بادشاهه زاده شاهه عالم بهادر حيدرآباد دکن تي ڪاهي اهو شهر ابوالحسن والي تلنگ تي فتح حاصل ڪئي تڏهن مير صاحب کي شاهزاده جي خدمت ۾ مقرر ڪيو ويو هو. حيدرآباد جي ٻاهران چٽن ڪوهن تي هڪ هلڪي جنگ ٿي جنهن ۾ مير عبدالڪريم کي سخت زخم رسيا، جنهن ڪري ميدان ۾ نهايت لاچاري واري حالت ۾ پيو رهيو. آخر ڪيس آتان ڪڍائي شاهزاده جي فوج ۾ پهچايو ويس، جتان محمد مراد نالي هڪ امير ڪيس پنهنجي گهر ڪڍائي ويو ۽ آتي سندس دوا درمل ڪيو ويو. صحت حاصل ڪرڻ کان پوءِ سندس ارادو هو ته سرڪاري ملازمت ڇڏي، گوشهنشين ٿي رهي، مگر بادشاهه جي پيغام پهچڻ تي خان جهان بهادر سان گڏجي شاهي دربار ۾ وڃي پهتو. (بادشاهه انهيءَ زماني ۾ ڏکڻ هندستان جي جنگين ۾ رڌل هو.)

انهيءَ زماني ۾ صوبه دکن جي محصول اگهارڻ لاءِ نيابت خان سان گڏ هن کي سرڪاري طرح انهيءَ ڪم تي مقرر ڪيو ويو ۽ ازانسواءِ ڏنڊن وصول ڪرڻ جو ڪم به سندس سپرد ٿيو.

١١٢٣ هه محصول اگهاڙڻ جي حسن خدمت سبب بادشاهه کيس دربار ۾ گهرائي ملتفت خان جو خطاب عطا ڪيو. سرڪاري محلات جي آبداري جون خدمتون سندس حوالي هيون.

١١٣٦ هه دربار ۾ خاص حاضري جو شرف حاصل ٿيس ۽ هزاري جي بلند منصب تي وڃي پهتو ۽ بادشاهه جي طبيعت ۾ ڪافي اثر رسوخ حاصل ڪيائين جنهن ڪري نهايت خاص خلوت ۽ پرده داري واري حالت ۾ حاضري جو حڪم ٿيس. ١١٤٥ هه ۾ خانداني لحاظ سان مير جي لفظ سان بادشاهه سڏڻ لڳس. ان ڪان پوءِ ستت ئي مير خان جو خطاب حاصل ٿيس.

١١٤٨ ۾ پنهنجي موروثي لقب امير خان سان سرفراز ٿيو. انوقت بادشاهه فرمايس تہ اوهان جي والد کي جڏهن امير خان جو لقب ڏنو ويو هو، تڏهن هن هڪ لک رپيا حضرت فردوس مڪاني (   ) جي خدمت ۾ پيش ڪيا هوا، هاڻي بڌاءِ تہ تون ڇا پيش ڪري رهيو آهين؟

عرض ڪيائين، سو بار منهن جو ساهه اوهان جي ذات تان صدقي آهي، منهن جو تہ جان مال سڀ ڪجهہ اوهان سائين جن تي صدقي آهي.

ٻئي ڏينهن هڪ قرآن مجيد ياقوتي خط سان بادشاهه جي خدمت ۾ پيش ڪيائين، جنهن تي بادشاهه فرمايو تہ اهڙي شي عطا ڪئي اٿو جو دنيا و مافيها کان وڌيڪ ملهہ واري آهي. پوءِ ستت ئي سہ هزاري جي منصب تي وڃي پهتو. بادشاهه جي پوئين زماني ۾ ايتريقدر وڃي ويجهو ٿيو جو رات ڏينهن وقت بي وقت بادشاهه جي خدمت ۾ ويندو هو. ماثر عالمگيري ۾ آهي تہ هندستان جي ديواپور ۾ بادشاهه فوج سان لٿل هو، اتي بيماري سبب سندس طبيعت بگڙجي لڳي، بيماري

جو ايڏو غلبو ٿيو جو ڪڏهن بيهوشي بہ طاري ٿئي ٿي چمار ٩٠ سالن کي پهتل هئي ، جنهن ڪري ڇٽوطرف نا اميدي پکڙنندي رهي. ملڪ ۾ گڙٻڙ پيدا ٿيڻ جو خطرو نظر آيو ٿي. سيد عبدالڪريم امير خان نقل ڪيو تہ انهن بيماري وارن ڏينهن ۾ بادشاهہ آهستہ آهستہ چپن ۾ (نظامي گنجوي جا هي شعر) چئي رهيو هو :

بهشتاد و نــود چــون رسيدي
بسا سختي کہ از دوران کشيدي
و ز انجا چون بصد منزل رساني
بــود مرگي بصورت زندگاني

اهي شعر ٻڌي بادشاهہ جي خدمت ۾ عرض ڪيم تہ حضرت سلامت! شيخ نظامي گنجوي انهن شعرن سان گڏ ٻيو هڪ شعر بہ ارشاد فرمايو آهي. جو هي آهي :

پس آن بهتر کہ خود راشاد داري
دران شادي خدارا ياد داري

بادشاهہ فرمايو تہ وري پڙهہ! ڪيترا دفعا مان انهيءَ شعر کي وري وري پڙهيو. اشارو ٿيو تہ لکي ڏي. لکي ڏنم. پوءِ انهيءَ کي گهڻو وقت پئي پڙهيائون ، جنهن ڪان پوءِ صحت ۽ طاقت ترقي ڪندي وئي. انهيءَ رات جي صبح جو مظلومن جي دانهن ٻڌڻ واري ڪچهري ۾ تشريف فرما ٿي، مير عبدالڪريم کي فرمايائون تہ اوهان جي بيت مون کي صحت ڪامل بخشي، منهن جي هيٺي بدن ۾ طاقت ۽ توانائي آندي آهي.

امير خان (عبدالڪريم) هڪ تيز فهم ۽ نڪتہ رس ۽ جلد ڳالهہ کي سمجهندڙ ۽ وڏو حاضر جواب فاضل ماڻهو هو.

بيجاپور جي گهيري وقت بادشاهه محفه ۾ چڙهي ڪاهي جي معائنه ڪرڻ لاءِ روانو ٿي اچي قلعه جي خندق ڀيا ڪاهي تي پهتو ۽ قلعي مان دشمن پاران خوب گولي باري ٿي رهي هئي، جي بادشاهه جي محفه مٿان لنگهي رهيا هوا.

مير عبدالڪريم ان وقت بادشاهه جي نماز جو انتظام رکڻ جو داروغو هو، تنهن ايڏي گوله باري هلندي فوراً هيٺيون مصرع تاريخ تيار ڪري:

فتح بيجاپور زودي مي شود

١٠٩٩

ڪاغذ جي ٽڪري تي موتي قلم سان لکي بادشاهه جي خدمت ۾ پيش ڪيو. بادشاهه ان مان نيڪ فال وٺي فرمايو "خداڪند چنين باشد" يعني ته الله تعاليٰ شال ائين ڪندو. آخر انهيءَ هفته ۾ بيجاپور جو قلعو فتح ٿيو.

گولڪنده جي قلعي جي فتح ٿيڻ تي هيٺين ريت تاريخ مصرعه لکيائين:

فتح قلعه گولڪنده مبارڪ بادا

١٠٩٩

بادشاهه انهيءَ تي تمام گهڻي مهرباني فرمايس.

بادشاهه جي قرب ۽ پيار ڪري، هو هڪ اهڙي وڏي اوج کي پهتل هو جو ڪنهن کي به ڪجهه ڪري ڪين پائيندو هو. خاندان جا امير زادا ۽ ٻيا بلند مرتبي وارا ماڻهو هن جي نظرن ۾ ڪجهه به ڪين هوندا هوا، بلڪ سڀ ڪو ماڻهو هن جو محتاج هوندو هو، ڇاڪاڻ جو هن جو بادشاهه جي طبع ۾ سخت دخل هو.

پالڪي ۾ چڙهي بادشاهه جي دربار ۾ اچڻ جن ٻن چئن ماڻهن کي اجازت هئي، تن مان هڪ صاحب هي به هو. ان مان هن جي مرتبي جو اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته هن بادشاهه جي دل ۾ ڪيتري قدر جاءِ حاصل ڪئي هئي.

بادشاهه جي وفات کان پوءِ پهريان شاهزادو محمد اعظم شاهه سان، ان کان پوءِ شاهزاده شاهه عالم بهادر شاهه تخت جو مالڪ ٿيو ته مير صاحب کي سه هزاري منصب عطا ٿيو، مگر بادشاهه جي زماني وارو نـاز نخرو بلڪل ڪونه رهيو. آخر اڪبرآباد (آگره) جي قلعه داري تي مقرر ٿي گوشه نشين ٿيڻ گهريائين، مگر منعم خـان خانخانان وزير اعظم جو مروت ۽ فضيلت ۾ بي نظير انسان هو، تنهن مير صاحب کي آگره جـو صوبيدار مقرر ڪري سندس قـدرشناسي ڪئي، مگر ان کان پوءِ ستت ئي معزول ٿي فقط قلعه دار ٿي رهيو. بادشاهه محمد فرخ سير جي وچ حڪومت واري زماني ۾ دهلي ۾ گهرائي شاهي حويلي جو داروغو مقرر ڪيو ويو. فرخ سير کي تخت تان لاهڻ کان پوءِ دهلي جي مغليه تخت تي باره جي سيد ڀائرن جو قبضو ٿي ويو هو. اميرالامراء حسين علي خان ۽ سندس ڀاءُ قطب الملڪ سموري سلطنت جا مالڪ هوا. قطب الملڪ سيد عبدالڪريم جي ڏاڍي رعايت ڪندو هو ۽ ڪيس پاڻ سان گڏ تخت تي ويهاريندو هو. آنهن ڏينهن ۾ ئي (محمد شاهه جي شروع زماني ۾) دهلي ۾ وفات ڪيائين ۽ هڪ سؤ سالن جي چمار تائين هن جي قوت ۽ نظر ۾ ڪو فرق ڪونه آيو هو. پنهنجي والد وانـگي اولاد تمام گهڻو ڇڏي ويو، جي گهڻو ڪري قابليت جا مالڪ ڪونه هوا. دولت ۽ مال دهلي مان ڪٺي سنڌ ڏانهن هليا ويا. (ماثرالامراء)

٢٧٨- حاجي عيسى ساڌائي محدث

عالم ، فاضل ، حاجي ، محدث ، موحد حاجي عيسى رح . سندس فرزند مولوي فيض الڪريم جو بيان آهي ته سندس ڏاڏو رلجيت سنگهه جي حڪمراني جي زماني ۾ کهاوڙ قوم جي سردارن سان گڏجي سنڌ ۾ هجرت ڪري آيا ۽ کهاوڙن جا ڀيلي ، دروازي جا ماڻهو ٿي گذران ڪندا هوا. سندس والد مولوي حاجي عيسى سنڌ ۾ ڄائو ۽ هن اڪيون ڪوليون ته پاڻ کي کهاوڙن جو ڀيلي ڏٺائين.

مولوي فيض الڪريم جو چوڻ آهي ته اسان جا وڏا پاڻ کي ”اعوان“ سڏائيندا هوا ۽ شجره ۾ لکيل آهي ”بندگان قطب الدين اعوان“ مگر سنڌ ۾ شهداد ڪوٽ جي کهاوڙن جي نوڪرن جي صورت ۾ پهتا. حقيقت ڇا آهي ، ان جو پتو ڪونه پوي ٿو.

هڪ دفعي جو واقعو آهي ته کهاوڙن اعوانن جي هڪ عورت کي سندس وارثن جي اجازت ۽ رضامندي کان سواءِ ڪن ڌارين ماڻهن کي شادي ڪرائي ڏني، مگر هو ويچارا مظلوم نوڪر هوا، جنهن ڪري ڪجهه ڪري نه سگهيا جنهن تي حاجي عيسى جو سمجهه وارو نوجوان هو ، سو اتان ناراض ٿي ترڪ وطن ڪري طلب علم جي ارادي سان نڪري پيو. ان زماني ۾ اڃا انگريزن جو راڄ ڪونه هو ۽ متيارين ۾ مخدوم عبدالڪريم جو مشهور مدرسو هو ، آتي اچي پهتو. برابر ست سال علم حاصل ڪندو رهيو. آنهيءَ ساڳي زماني ۾ خليفو محمد يعقوب اچي همايون ۾ مدرسو قائم ڪيو هو ، جنهن تي حاجي عيسى متيارين مان ڇڏي خليفي صاحب جي خدمت ۾ پهتو. مطول معاني جا اڃا ڪجهه سبق پڙهيا هوائين ته خليفي صاحب ارشاد ڪيس ته تون وري

۽ وڃي مٽيارين ۾ پنھنجن پوئين ڪتابن جي تڪميل ڪري. جنھن تي وري واپس آيو.

١٢ محرم سن ١٢٩٥ ھ مطابق ١٨٤٣ع جڏھن سنڌ تي انگريزن قبضو ڪيو، تڏھن مخدوم عبدالڪريم متعلوي ھن ملڪ کي دارالحرب سمجھي، پنھنجي اھليہ سميت مڪہ شريف ڏانھن ھجرت ڪئي ۽ پاڻ سان انھيءَ سفر ۾ پنھنجي پياري شاگرد قاضي حاجي عيسى کي بہ پاڻ سان ورتيون ويو. افسوس جو مخدوم صاحب ٻن سالن جي رھڻ کان پوءِ ١٢٦١ ھ ۾ مڪہ ۾ وفات ڪئي. حاجي عيسى خيال ڪيو تہ سندس اھليہ کي سنڌ ۾ واپس وٺي وڃي عزيزن کي پھچائي. مائي جي بہ اھا مرضي ھئي، مگر خواب ۾ مخدوم صاحب ارشاد ڪيس تہ شرعي عدت جا ڏينھن گذاري ان کان پوءِ سنڌ واپس وٺي وڃوس.

حاجي ھڪ ذھين عالم ھو. ان موقعي کي غنيمت ڄاڻي حرمين جي عالمن کان علم حديث جي تحصيل شروع ڪئي. حج ڪندي، برابر ھڪ سال علم حاصل ڪندي گذري ويس. سنڌ ۾ جو منطق ۽ معقول جو ڪوبہ رواج ڪونہ ھو. انھيءَ فن ۾ بہ گھٽائي ڪتاب پڙھيائين. حديث جي سمورن ڪتابن جي سند شيخ عمر محدث حدودي يمني کان حاصل ڪري، ان کان پوءِ پنھنجي استاد جي اھليہ محترمہ سميت اچي مٽيارين ۾ وارد ٿيو.

حاجي عيسى، جو اڳ حنفي فقہ جو وڏو عالم ھو، سو سنڌ ۾ موٽڻ وقت علم حديث ۽ منطق ۽ معقولات جو وڏو عالم ھو. ھو حنفي مذھب جو پيرو ھو، مگر مذھب جي تقليد واجب ڪانہ ڄاڻندو ھو، پر صحيح حديث جي حڪم کي سڀ کان مقدم سمجھندو ھو. ان زماني ۾ سموري سنڌ ۾ سندس ھمخيال فقط ھڪ ٻي عالم ھو. يعني

قاضي حاجي عثمان نوشهرائي . جنهن سان آئنده هلي گهاٽا دوستانا لاڳاپا ٿيس.

ان زماني ۾ خواجه محمد حسن مهاجر مڪي سجاده نشين درگاه شريف کي پنهنجي فرزند خواجه محمد سعيد صاحب جي تعليم لاءِ هڪ وڏي عالم جي ضرورت هئي، جو خصوص الحڪم محي الدين ابن عربي جي ڪتاب جي تعليم ڏئي سگهي. سڄي سنڌ مان حاجي عيسى جي معقول ۽ منقول جي جامع هجڻ جي واڪاڻ ٻڌي، کيس پاڻ وٽ گهرائي ورتائين ، جتي رهي هن وڏي عالم خواجه محمد سعيد کي تعليم ڏني . لواري جي عظيم الشان ۽ بي نظير قلمي ڪتبخاني مان بيحد فائدا حاصل ڪيا. لواري کان پوءِ ڀريان نوشهرو فيروز تعلقي جي ڳوٺ جلباڻي ۾ اچي رهيا ۽ ان وقت قاضي عثمان پاڻ وٽ نوشهره ۾ رهڻ لاءِ زور آندو ، مگر ستت جناب پير سيد حزب الله شاهه پاڳاري ، هن بزرگ کي پنهنجن فرزندن جي تعليم لاءِ پيرڳوٺ گهرائي ورتو ۽ آئي تمام گهڻي احترام سان صاحبزادن کي تعليم ڏيندو رهيو. جن مان پير علي اصغر شاهه ، تخلص علي ، سمورا ڪتاب پڙهي فضيلت جي درجي کي رسيو. پيرڳوٺ ۾ حضرت پير سائين، روضي ڌڻي جو وڏو ڪتبخانه هو ، جتان پڻ حاجي صاحب تمام گهڻو پرايو. سنڌ جي عالمن ۾ هڪ وڏي معلومات وارو لائق ۽ فائق شمار ٿيڻ لڳو. سندس مُهر جو نقش هي آيت هئي :

”لن يستنڪف المسيح ان يڪون عبداً لله“

پير ڳوٺ جي رهڻ واري زماني ۾ ڳوٺ منگر جي لڳ پير ڳوٺ جي هڪ بزرگ حافظ حاجي فيض الله پيرزاده پنهنجي ڀيڻائي سان شادي ڪرايس جنهن جي پيٽ مان مولوي فيض الڪريم تولد ٿيو. ان کان پوءِ ڳوٺ ساند تعلقي ڪنڊياره کي هميشه لاءِ پنهنجو وطن بڻائي اچي

رهيو، جتي ڪيترن ئي شاگردن ڪاڻونس فيض پرايو، جن ۾ نوشهري جا قاضي مشهور آهن. سندس مشهور شاگردن مان مولانا عبداللطيف حيدرآبادي ۽ مولانا عبدالغفار محدث لغاري ميرپورماٿيلو ۽ مولوي قاضي عبدالڪريم ولد قاضي حاجي عثمان نوشهرائي آهن. هو طريقت ۾ پير سيد رشيدالدين راشدي صاحب العلم ثالث جو بيعت ٿيل هو ۽ خواجه عبدالقيوم قنڌهاري مجددي سان به سندس صحبتون هيون.

هن بزرگ ٩٠ سالن جي ڄمار ڪي پهچي ساندن جي ڳوٺ ۾ ماه ذي القعد سن ١٢٩٤هه ۾ وفات فرمائي، ملاءُ لاعلي جي جوار رحمت ۾ وڃي شريڪ ٿيو. سنڌ جي مشهور شاعر سيد غلام محمد شاهه صاحب گدا سندس تاريخ وفات ۾ هيٺيون قطعه ارشاد فرمايو آهي:

جناب مولوي عيسى گرامي
محدث با عمل "دُرِّ" عظامي
بزهد و ورع و تقوىٰ بود آية
بعلم و عمل صالح نيک سيرت
چو عزم سفر کرده سوئی جنت
فتاده از مقدمش غلغل برحمت
شنيدم از ملک سرًا وَ جهرًا
جزاک الله فی الدارين خيرًا

١٢٩٤

٢٧٩- قاضي عثمان محدث نوشهرائي

عالم، محدث، صوفي عثمان بن محمد شريف نوشهرائي. ننڍپڻ ۾ هن مٽيارين جي مدرسه ۾ مخدوم عبدالڪريم مهاجر کان علم حاصل

ڪيو. اچا پورو جواني کي پهتو ئي نه هو ته مڪه شريف روانو ٿي ويو. مڪه ۾ الڳ سنڌس پياءُ ميان حبيب الله مهاجر اڳ ۾ هجرت ڪري وڃي مقيم ٿيو. هو هڪ وڏو عالم ۽ محدث ۽ موحد هو. انهي زماني ۾ شيخ محمد بن عبدالوهاب نجدي جو حرمين جي بعض عالمن تي موحدانه ڪافي اثر موجود هو. سنڌس پياءُ به انهيءَ رنگ ۾ رنگيل هو.

حاجي قاضي عثمان جو هڪ سنڌي فقير هو، تنهن پنهنجي پياءُ جي خيالات ۽ اثرات ۽ اعتقاد قبول ڪرڻ کان سخت پاسو ڪيو ۽ انڪار ڪندو رهيو، جنهن تي محدث حبيب الله چيس ته تون ڪعبةالله جي آڏو هي دعا پڙهي پوءِ انتظار ڪر ته ڇا نتيجو نڪري ٿو. "اللّٰهم ارناالحق حقا وار زقنا اتباعه وَ ارنا الباطل باطلاً وار زقنا اجتنابه" يعني ته ياالله اسان کي حق پوري جلوي سان ڏيکار ۽ ان جي تابعداري نصيب فرماءِ ۽ باطل يا ڪوڙ کي ڪوڙ واري شڪل ۾ ڏيکار ۽ ان کان بچاءِ! آخر ان دعا جو اهو نتيجو نڪتو جو قاضي عثمان جو علم حديث جي تحصيل ڏانهن توجه ٿيو. مڪه شريف جي محدثن کان حديث حاصل ڪري، پوءِ يمن جي مشهور عالم قاضي محمد بن علي شوڪاني (متوفي) جي خدمت ۾ صنعا ۾ پهچي صحاح سته جو دورو پورو ڪيائين. پورن ويهن سالن کان پوءِ هو دوباره سنڌ موٽي آيو. پهريائين پنهنجي اصلي ڳوٺ ڪاهي تعلقه نوشهره ۾ اچي رهيو. ان کان پوءِ نوشهره جي قاضين جي تقاضا سان نوشهره ۾ اچي رهيو.

هن بزرگ جو يادگيرو ايڏو زبردست هو جو صحاح سته ۽ ٻيا سمورا ڪتاب ياد هوندا هوس، جنهن ڪري هن جي علميت جو وڏو شهرو ٿيو.

هو ظاهر ۾ حنفي مذهب جو پابند هو، مگر تقليد کي ڪجهه به

ڪري نه سمجهندو هو، جنهن ڪري سند جا حنفي ڪائونس ڏاڍا چڙيل ۽ ناراض رهندا هوا . بلڪ سندس استاذ مخدوم عبدالڪريم پنهن جن شاگردن ڪي سائس ملاقات جي منع ڪري ڇڏي هئي، جن مان حاجي عيسي سانڌائي ڪان روايت آهي ته هو جڏهن مڪه شريف مان موٽي آيو ۽ سندس استاذ مخدوم مهاجر وفات ڪري چڪو هو ته اچي قاضي عثمان سان مليو. چا ڏسي تہ هو هڪ زاهد صوفي ۽ محدث نيڪ زندگي بزرگ هو . جنهن ڪان پوءِ پنهن جا هميشه لاءِ هرخيال هجڻ ڪري ڏاڍا گهاٽا لاڳاپا رهيا ۽ قاضي عثمان وفات ڪان پوءِ سندس فرزندن جي سنڀال حاجي عيسي ڪندو رهيو.

مرحوم قاضي عبيدالله ولد قاضي (   ) مون ڪي روايت ڪئي، سا هتي پرڳڻي جومالڪ جنهن زماني ۾ ميرعلي مراد خان هو، ته ان وقت نوشهره فيروز جي لڳ هو صاحب شڪار لاءِ آيل هو ، منهنجي والد (قاضي عثمان) جي علميت ۽ پرهيزگاري جي شهرت ٻڌي ، پاڻ وٽ گهرايائينس. تمام مزيدار علمي مباحثا هليا. قاضي صاحب جي امتحان لاءِ هڪ نوڪر ڪي اشارو ڏنو تہ قاضي ڪي پيران پير جي نالي واري مٺائي آڻي ڏيو. قاضي صاحب مير صاحب ڪي صاف فرمايو ته غير خدا جي نالي واري شئي مطلق حرام آهي ، تنهن ڪري منهنجي سامهون ٿي نہ آڻيو. مير صاحب سندس پختہ اعتقادي ڪان ڏاڍو خوش ٿيو ۽ انهي علائقي جي ۾ وجہ معاش جو ٿورو زمين جو ٽڪرو جاگير طور عطا ڪيائينس ۽ جنهن جو بروقت پروانو لکيو ويو، مگر جڏهن ساهتي پرڳڻو مير صاحب ڪان ڪسي برٽش حدن ۾ آندو ويو ، تڏهن قاضي صاحب انهيءَ جاگير ٽڪري تان دست بردار ٿي ويو.

قاضي عثمان جي همعصر علمائن مان مولانا نورمحمد شهدادڪوٽي، مخدوم حاجي فضل الله پاٽائي، حڪيم غلام محي الدين سيوهاڻي جا سائس

علمي مناظرا ۽ مباحثا رهيا. هن لاءِ مشهور ڪيو ويو هو ته امامن مجتهدن کي گهٽ وڌ ڳالهائي ٿو پر حقيقت ائين نه هئي. هو فقط امامن جي تقليد کي واجب يا فرض ڪونه سمجهندو هو ۽ بس، تمام وڏي ڄمار ۾ محرم سن ١٢٩٤ ۾ وفات فرمائي ويو. ڪنهن شاعر سندس تاريخ وفات هيٺين مصرعي ۾ مان ڪئي آهي.

"بگفتا، نهان ماند گنج عظيم"

٢٨٠- مولوي عبدالڪريم محدث نوشهرائي

محدث عبدالڪريم ولد قاضي حاجي عثمان نوشهرائي، ننڍپڻ ۾ ئي پنهنجي والد بزرگ جي حياتي ۾ عيسي محدث وٽ علوم پڙهيائين. علم حديث ۽ فقه ۾ يڪتا زمانه ٿيو. سندس معاصرين سان جدا جدا تحقيقي مسئلن تي وڏا وڏا تحريري مناظرا رهيا. نواب سيد صديق حسن خان ڀوپالي محدث سان خط ڪتابت جي ذريعي لاڳاپا رهيس، جنهن ڪري هن صاحب جي سموري تصنيفات سندس ڪتب خانه ۾ جمع ٿيندي رهي.

سموري زندگي مجرد گذاريائين، رات ڏينهن سفر حضر ۾ ڪتابن جي مطالعي جو شغل جاري رکندو آيو. سفر جي حالت ۾ ٻه هڪ خرزين ڪتابن جي گهوڙي تي رکي سفر ڪندو هو ۽ جتي رات پيئي اتي ڪتابن جي ملاقات جو شغل جاري رهيو. هن کي معتقدن يا مريدن مان جيڪا آيت ٿيندي هئي، سا سموري ڪتابن جي خريداري تي خرچ ڪندو رهيو. هڪ وڏو ڪتب خانو پنهنجو يادگار ڇڏي وفات ڪري ويو. سندس وفات سن ١٣٢٢ هجري ۾ نوشهري ۾ ٿي ۽ اتي ئي دفن ڪيو ويو. ڪتابن بابت وصيعت ڪري ويو ته هن کي ٻن

حصن ۾ تقسيم ڪيو ويو. (۱) اڌ سندس پاڻ قاضي عبيدالله کي (۲) سندس شاگرد سيد ٺارو شاهه کي. اهو سيد ٺارو شاهه جو وڏو زميندار ۽ محدث عالم هو.

قاضي عبيدالله جي حصي ۾ آيل ڪتاب منهن جي دوست حڪيم شمس الدين ولد قاضي عبيدالله وٽ محفوظ آهن، جنهن ۾ گهڻا ناياب ڪتاب آهن.

۲۸۱- سيد شهمير متعلوي

حاجي حافظ عالم سيد شهمير متعلوي، ابتدائي علوم پنهنجي شهر جي علمائن کان حاصل ڪري، ان کان پوءِ حضرت مخدوم محمد هاشم ٺٽوي کان ظاهري علمن جي ڪماليت ڪيائين. تصوف جي سهروردي سلسلي ۾ به مخدوم صاحب جي بيعت ڪري خلافت جو خرقو پهريائين ۽ ان کان پوءِ پنهنجي شهر ۾ اچي درس تدريس ۽ سنت جي زنده ڪرڻ ۾ مشغول ٿيو.

مير قانع لکي ٿو ته: سيد شهمير متيارين جي بزرگ زادن مان ٿي گذريو آهي. سنتن جي زنده رکڻ ۽ اسلام جي فيصلي جي حمايت ۾ تمام گهڻو توجه رهندو هوس. هميشه انهيءَ ڪم ۾ مشغول رهندو هو. هر هڪ ديني ڪم ۾ شاگردن جي جماعت سان دين جي قوت جو ڪارڻ هوندو هو. (تحفت الڪرام)

سيد صاحب بابت مرحوم مشتاق متعلوي لکي ٿو ته:

هو صاحب جڏهن مدينه منوره ۾ پهتو، تڏهن پنهنجي صحيح نسب سادات هجڻ جي تحقيق جو ارادو رکي حضور جن جي بسجري شريف جي اڳيان نياز بي انداز سان سلام عرض رکيائين، جنهن جي جواب ۾

پنجري مان آواز پڌڻ ۾ آيس ته ”وعليڪ السلام يا ولدي“ يعني تو
توني به سلام هجي منهنجا پٽ! (ڪواڪب السعادات ح ١)

هن بزرگ جو نسب هن طرح ڪتابن ۾ آيل آهي :

سيد شهمير بن سيد عبدالوهاب بن سيد محمد باقر بن سيد عبدالوهاب بن سيد نظام الدين عرف ننده بن سيد مبارڪ بن سيد سومار بن سيد بهاؤالدين بن سيد محمد بن سيد زڪريا بن شرف الدين بن سيد حيدر (هي بزرگ امير تيمور جي فوج سان هندستان جي ڪاهه وقت شريڪ هو، پوءِ سنڌ ۾ رهجي ويو. متياري ساداتن جو سلسلو اتان شروع ٿيو.) بن سيد مير علي بن سيد محمد بن سيد حسين بن سيد علي بن سيد احمد يوسف بن سيد محمد عرف حسين بن سيد ابراهيم بن سيد علي الحواري بن سيد حسين اڪبر بن سيد جعفر الحواري بن سيدنا الامام موسي الڪاظم رضي الله تعالي عنهم. سيد شهمير ١٠ محرم الحرام سن ١١٧٧ ۾ متيارين ۾ وفات فرمائي، اتي ئي دفن ٿيو. سندس اولاد مان ابوالخير سيد حاجي محمد شاهه اهل علم ۽ اهل خير مشهور بزرگ آهي.

٢٨٣- پير فاضل شاهه قريشي بڪيرائي

شيخ بهاءُ الدين زڪريا ملتاني جي اولاد مان ڏهين صدي جي اوائل ۾ سنڌ ۾ آيو، ۽ بڪيرن جي ڳوٺ ۾ اچي مقيم ٿيو. هو وڏو بزرگ ۽ وڏي ۾ وڏو پير طريقت جو هو. (تحفت الڪرام)

چون ٿا ته جڏهن انهيءَ هنڌ منزل ڪرڻ جو ارادو ڪيائون، تڏهن اتي جا رهاڪو پير صاحب جي رهڻ تي راضي نه هوا. حضرت مخدوم نوح جو خليفو حسين سنگهار جو مشهور اهل الله هو، تنهن

رنجيدگي ظاهر ڪئي، جنهن ڪري اِها سرزمين اهڙي سخت ٿي وئي، جو پير قريشي جا فقراء تنبن جا ڪلا کوڙيا ٿي پر ڏامي جي فرش جهڙي زمين، ڪٿي تـا ڪلا کُپي سگهن. آخر اها حقيقت آئي پير صاحب جي حضور ۾ پيش ڪيائون. فرمايائون ته هاٿي وجي ڪلن کي جٽنين سان ٺوڪيو ته پاڻيهي زمين ۾ گهڙندا ويندا. قدرت الاهي جو اڳ ۾ جيڪي ڪلا لوهه جي مترڪن سان نه ٿي کُتا، سي جٽنين سان محڪم ٿيا. پير فاضل شاهه فرمايو ته هن جاءِ تي غوث جي خاندان جا ڪلا قيامت تائين قائم رهندا.

بڪيرن جي ڳوٺ ۾ ذات جا بڪيرا رهندا هوا. پير فاضل شاهه جي اچڻ وقت، آتي جو زميندار ارباب شير بيگ بڪيرو هو، جو معتقد ٿي رهيو، جنهن جي قبر هڪ مسجد شريف جي صحن ۾ مخدوم ولايت شاهه بڪيرائي جي بنگلي وٽ آهي.

پير فاضل شاهه قريشي ملتان شريف کان سن ٩٥١ هه سنڌ ۾ تشريف فرما ٿيو. (انوار قلندري)

چون ٿا ته پراڻ درياء جي ڪناري تي آمري جي مڪان تي هڪ وڻ بينل هوندو هو، جنهن جي ڏڙ ۾ هڪ دريچي وانگي سوراخ هوندو هو ۽ انهيءَ سوراخ مان اهو ماڻهو لنگهي سگهندو هو، جنهن کي پاڪائي ۽ وضو هوندو هو. اهو وڻ شيخ بهاؤالدين ملتاني ڏانهن منسوب ۽ سنڌ ۾ يادگار هو، جتي ملتاني طريقي جا سوين فقير اچي گڏ ٿيندا هوا، مگر پوءِ ان تي حضرت مخدوم نوح جي خادمن قبضو ڪري، ملتاني فقيرن جي تصرف کي ٽوڙي ڇڏيو جنهن ڪري ملتاني فقير شيخ بهاؤالدين جي درگاهه تي دانهن ڪئي ويا، جنهن تي پير فاضل شاهه قريشي کي سنڌ ڏانهن اچڻ جو حڪم ٿيو.

(تحفت الڪرام)

پير فاضل جي بکيرن ۾ رهڻ کان پوءِ سنڌ جو ملتان سان
مضبوط لاڳاپو ٿيندو ويو ۽ ملتاني جماعتون پهريائين بکيرن مان ٿي
پوءِ ملتان روانيون ٿيڻ لڳيون ۽ اها رسم ورهين جا ورهيه قائم رهندي
آئي. جيئن ته مشهور مقولو آهي ته:

”جنهن بکيرا نه پيتيا، تنهن جو ملتان به نه ٿيو“ اهو ئي ڪارڻ
هو، جو ملتان جا پاڳارا پير جڏهن سنڌ ۾ ايندا آهن، تڏهن بکيرن ۾
ضرور تشريف فرما ٿيندا آهن. حاصل ڪلام ته پير فاضل شاهه سچي
چمار سنڌ ۾ طبعي عمر کي پهچي، خميس ڏينهن، ١٤ رجب المرجب
سن ٩٧٦ هه ۾، هن فاني دنيا مان رحلت فرمائي جنت الفردوس ڏانهن
لاڏاڻو ڪيو. سندس سال وصال لفظ سخي شاهه ۽ لفظ قريشي هاشمي
٩٧٦ ٩٧٦
مان نڪري ٿو. سندس مقبرو به بکيرن ۾ بنايو ويو، جنهن صورت ۾
لاولد هو تنهن ڪري سندس عزيزن مان شيخ شهرالله قريشي، سندس
گادي تي سندس وصيت موجب ويهاريو ويو. انهيءَ زماني جي ڪنهن
شاعر پير صاحب جي وفات جي تاريخ هينئين ريت لکي آهي:

حضرت مخدوم فاضل شاهه محبوب خدا
جسد پاکش غوث عالم پيشوائی اوليا.
آنکه نامش حضرت خواجه بهاؤالدين حق
هست زکريا لقب ملتان زو شد خوش لقا
هست اين مخدوم فاضل شاهه از اولاد آن
خاتم سجاده نشينی می بود صاحب اتقا
قطب وقت خويش بود اندر جهان چون رکن دين
هم صدر دين عارف قطب پاک پر ضيا

حامی اسلام دین هم نافذ شرع متین
هادی هر مسلمین هم سالکان را پیشوا
مطلع انوار عرفان مخزن اسرار حق
گمرها را رهنماؤ واقف ملت هدا
زین جهان چون کرد رحلت سوئی فردوس برین
وجد کرده حور و غلمان گفت رضوان مرحبا
روز پنجشنبه که بود چار ده ماه رجب
داد رضوان با خلیفه باغ این خوشتر ندا
از پئی سال وصالش گفت فضل الله بگو
نیز از ظل الاهی گودگر ظل هما
٩٤٦ ٩٤٦

(انوار قلندري)

٢٨٣- پير شهرالله قريشي بکيرائي

پير شهرالله قريشي شيخ بهاولدين ملتاني جي اولاد ۾ سنڌ ۾ پير فاضل شاهه وٽ اچي رهيو، جنهن کي پير فاضل شاهه پنهنجي نياڻي جو سنگ ڏئي دامادي سان نوازيو. پير فاضل شاهه جي وفات کان پوءِ سندس وصيت موجب گادي نشين ٿيو ۽ ٿوري ئي زماني ۾ هن بلند درجي واري بزرگ پنهنجين پڌرين ڪرامتن ۽ ڪامل نشانين سان شهرت حاصل ڪئي ۽ آمري وارو وڻ ساڳي ريت پنهنجي سلسلي جي ... جي حوالي رکندو آيو.

هن بزرگ کي ٻه فرزند ڄاوا (١) شاهه سراج الدين (٢) شاهه قائم الدين. پير شهرالله قريشي جي وفات کان پوءِ سندس فرزند قائم الدين

گادي تي ويهڻ کان پوءِ لاولد فوت ٿي ويو. ان کان پوءِ سندس ڀاءُ سراج الدين گادي نشين ٿيو. هو تمام عقلمند ۽ زمانہ شناس هو، جنهن کري بادشاهہ دهلي جي دربار ۾ وڏو اثر پيدا ڪيائين.

صوفي عنايت الله جهوڪ واري سان جيڪا جنگ ٿي، تنهن ۾ پير سراج الدين قريشي جو بہ هٿ هو، چاڪاڻ جو هو ان وقت دهلي ۾ هو ۽ بادشاهہ فرخ سير کي صوفي جي برخلاف ڏاڍو برانگيختہ ڪيائين. سراج الدين ٻہ فرزند ڇڏي وفات ڪئي. (١) فاضل شاهہ (ثاني) (٢) مهر شاهہ. فاضل شاهہ لاولد گذاري ويو ۽ مهر شاهہ گادي نشين ٿيو، جنهن بزرگانہ نموني نيڪ نالو ڇڏيو. ان کان پوءِ سندس فرزند قائم الدين وڏن جو قائم مقام ٿيو. (تحفت الڪرام)

٢٨٤- پير قائم الدين قلندر بڪيرائي

مجذوب مزاج، ڪرامتن جو مالڪ، پير قائم الدين قلندر جو نسب نامہ هيٺئين ريت آهي. قائم الدين بن مهر شاهہ بن سراج الدين بن شيخ شهر الله بن شاهہ اسماعيل بن قطب الدين بن فتح محمد بن شاهہ ڪبير بن شيخ بهاؤالدين ثاني ملتاني بن شهر الله اول بن شاهہ يوسف بن عماد الدين محمد بن رڪن الدين اسماعيل بن صدر الدين محمد بن عماد الدين شهيد بن شيخ صدر الدين محمد عارف بن شيخ بهاءُ الدين زڪريا ملتاني اسدي هاشمي رح.

سندس والده جو نالو بي بي نهال خاتون بنت پير پيرمحمد ڪلان غوث پوٽو. ولادت تخميناً سال ١١٤٠ ڌاري وڃي ٿي. هن جي ڄمڻ کان اڳ ڪن بزرگن ڄمڻ تہ ان وقت جي سجاده نشين درگاهہ غوثيہ ملتان مخدوم بهاون شاهہ ۽ مخدوم ڪاهو بڪيرائي ۽ ٻين هن جي

صاحب ڪرامت هجڻ جون بشارتون ۽ پشگويون ڪيون هيون .

ننڍپڻ ۾ ئي هن جي زبان مان ڪن ڪرامتن جو ظهور ٿيندو رهيو ۽ جواني جي زماني ۾ ملتان جي سجاده نشين مخدوم محمد غوث جا مريد ٿيا ، مگر سندس جذب ۽ فيض جي ڪماليت مخدوم عبدالحميد بوچڙائي وٽان ٿي، جنهن جي توجه سان هي حال کان بي حال ٿي ڪماليت جي درجي کي وڃي رسيو.

جنهن کان پوءِ تارڪ الدنيا ۽ قلندرانہ نموني ۾ زندگي گذارڻ لڳو. سندس حالات مان معلوم ڪري سگهجي ٿو تہ هو صاحب چلم چڪيندو هو ۽ هڪ دفعي حضرت پير سيد محمد راشد عليہ الرحمت روضي ڌڻي جي سائس ملاقات ٿي، جنهن ٿي پير سائين جو شريعت جو سخت پابند هو تنهن چلم چڪڻ کي چڱو نہ پانيون ، مگر قلندر آخر قلندر آهي . پير سائين روضي وارن کان سواءِ خليفو محمود نظامائي ڪڙيو واري جون بہ قائم الدين قلندر سان صحبتون رهيون. ميرفتح علي خان ٽالپر کي جڏهن ڪلهوڙن وٽان حڪومت جون واڳون هٿ آيون تہ هو پنهنجن پائرن سميت قلندر صاحب وٽ دعاگهرڻ لاءِ ايندو رهيو. نماز جو بہ ايترو پابند ڪونہ هو ، مگر هن بزرگ جا قول اهڙا هوندا هوا، جو ڪجھ ارشاد ڪندو هو ، سو ٿيندو رهندو هو. آن جي وڏن مريدن ۽ معتقدن مان شاهہ عنايت الله رضوي نصرپوري سنڌي زبان جو مشهور شاعر ۽ سيد مير مرتضي رضوي نصرپوري ۽ سيد مير محمد شاهہ ميران ڪوري وارو ۽ سيد جمال شاهہ مانڪ پور وارو . سيد احمد جيلاني بدڻي، فقير شفيع محمد ميهون سهروردي ، فقير رحمڏنو آريسر، فقير امين محمد مينهون جو ظاهري علم جو بہ عالم هو ۽ فقير موتيو بڪيرائي ۽ ٻيا .

شاهہ عنايت الله رضوي نصرپوري پنهنجي سنڌي ڪلام ۾ ڪيترن

هندن تي هن بزرگ جي واکاڻ ڪئي آهي. جيئن ته فرمائي ٿو:

ڪونيو قائم الدين، ڪواٽا واٽون ڪري
بيٺو مهر شاهه جو آهي، اصلي امين
جنهين جاءِ يقين، تن آڏو شاهه عنايت ڇٽي.

بادشاهه بڪيرن ۾ متشرع موچار
آل قريشي اڳرو، ذات ڏنس ڏاتار
قلندر قائم الدين قرار، اصل ڪيو ايمان جو.

قائم الدين شاهه قلندر ٧٥ سالن جي ڄمار کي پهچي هن دنيا فاني مان ١٣- شعبان المعظم سن ١٢١٥ هه ۾ رحلت فرمائي ويا. سندس وصيت موجب خليفو شفيع محمد مينهين راڄي خاناڻي واري غسل ڏنو ۽ هزارين ماڻهو جنازي نماز ۾ شريڪ ٿيا. هو لاولد فوت ٿيو هو، جنهن ڪري سندس پاڻتيو پير امام بخش پالڪي وارو گادي تي ويهاريو ويو. قطعات تاريخ وفات ڪن شاعرن جا هيٺ درج ڪجن ٿا:

از ميان نور محمد سينهون راڄو خاناڻي

صاحب تاج و لواؤ مسند و معراج تخت
هادي و مهدي قريشي، هاشمي اعلي درخت
قطب عالم قائم الدين يک دل و قيوم وقت
گفت هاتف سال تاريخ و وصال نيک بخت
١٢١٥ هه

از قاضي عبدالرحيم آسي ٽنڊو سائينداد

مظهر نور الاهي در درياڻي ڪرم
شاهه قائم الدين قلندر واقف لوح و قلم

تارک الدنیا و آل پاک غوث العالمین
پیشوائی عارفان محبوب شہ عرب و عجم
از وجودش شد بکیرا رونق خلد برین
آستاني بوسي نما یندش ملائک دمبدم
آه از جور فلک بیداد از دور زمان
ماه کامل معرفت رابر در برج عدم
چون بجستم سال رحلت آن سخی مقتدا
١٢١٥ ھ
هاتفم گفت این سخن آ ندم مرابي کاست و کم
سیز دهم شعبان مکرم یوم ثلثا بعد فجر
روئی انور محفل آرا گشت بستان ارم
رحمت رب العلا نازل بروح و مرقدش
میشود آسي بیاپي، زن رقم براه ختم
(اختصار از رسالہ انوار قلندري)

٢٨٥- پير امام بخش شاهہ قريشي بڪيرائي

پير امام بخش عرف صديق محمد ولد پير شمير شاهہ قريشي اسدي هاشمي پير قائم الدين قلندر جي لاولد فوت ٿيڻ ڪري سندس وصيت موجب انهيءَ گادي جو سجاده نشين ٿيو. ننڍي ڄمار ۾ قلندر صاحب جي سائس محبت ۽ پيار هو ۽ ڪيترا دفعا هن جي حق ۾ [illegible] چڪا هوا، ته هو اسان جو جاءِ نشين ٿيندو. قلندر جي تربيت ڪري هو صاحب نڍپڻ ۾ ئي دنيائي معاملات ڪري تصوف جون منزلون طئہ ڪندو رهيو ۽ ڪيتريون ڪرامتون، سندس هٿ ۽ زبان تي ظاهر

ٿيون. پير محمد اشرف ڪاماري شريف وارو ۽ پير غلام محي الدين جيلاني راڻيپور وارو ۽ خليفو محمود نظاماڻي ڪڙيءَ وارو سندس همعصر ۽ بيحد ادب ۽ عزت ڪندڙ هوا.

هي صاحب سفر جي وقت ڏولي ۾ سواري ڪندو هو جنهن ڪري هن کي ڏوليءَ وارو يا ڏولي ڌڻي ڪري سڏيندا هوا. عام طرح هي مشهور ڳالھ هو ته جيڪو ماڻھو سندس ڏوليءَ کي ڪلھو ڏيندو، تنهن تي دوزخ جي باھ حرام آهي. انهيءَ ڪري عام ماڻهو ته ڇڏيو، پر ڪي پير ۽ مشائخ به سندس ڏوليءَ کي ڪلهي ڏيڻ جي آرزو رکندا هوا. لاڙ جي علائقي ۽ خاص طرح ٿرپارڪر ضلع ۾ غوث جي خاندان جا بي شمار مريد آهن، جنهن ڪري انگريزن جي اوائل حڪومت ٿرپارڪر جي ڊپٽي ڪمشنر مسٽر ٽروٽ صاحب، پير صاحب وٽ پنهنجو بيحد اعتقاد ڏيکاريندو هو ۽ بڪيرن ۾ اچي رهندو هو، ۽ خدمتون بجا آڻيندو هو. ڏولي واري جون ڪرامتون رسالہ انوارقلندري ۾ گهڻي انداز ۾ بيان ٿيل آهن، جنهن مان هن جي منزل ۽ مرتبي جو اندازو لڳائي سگهجي ٿو.

انوار قلندري جو مؤلف سيد علي ڪڇي لکي ٿو ته:

”هي سگهورو چشمہ آب حيات هو، جو هزارن طريقت جي اڃايلن کي آب رحمت سان شاداب ڪيائين. هي سگهورو باد صبا هو، جو هزارين ويرانن باغن کي بهشتي نمونو ڪيائين. هي سگهورو نوراني ڏيو هو، جو پنهنجي نور فيض ظهور جي پرتوي سان، جهان کي منور ۽ روشن ڪيائين. دنيا ۽ دنيا وارن جي ڪجھ بہ پرواھ نہ رکندڙ هو بلڪ هميشہ محبت الاهي جي استغراق ۾ رهندو هو.“

انهيءَ پير صاحب ڏوليءَ واري ١٤- جمادي الاول سن ١٢٨٣ هه

حقيقي مالڪ جي سڏ تي لبيڪ چئي ، ابدي حياتي جي شراب طهورا جو جام نوش فرمائي ، هن دنيا مان لاڏاڻو فرمائي ويو.

قطعه تاريخ وفات

دريغ آن امام بخش شاهِ سرير
بظاهر فقير و بمعني امير
ز دير کهن چونکه شد مرتحل
بباغ جنان گشت آندم ميرِ
بباغ فضيلت گل با صفا
بچرخ سعادت چو بدر منير
ملک سيرت و سعيد ذي شرف
هميشه خداوند او را نصير
ز اولاد امجاد غوث زمان
هم بود از آل پيران پير
چو جستم سن رحلت آنجناب
بگفتا سر و شم قطب بي نظير

١٢٨٣ ھ

(ماخوذ از انوار قلندري)

٢٨٦- پير علي محمد قريشي غوث پوڙو

علي محمد ولد فتح محمد اصلي شاهبندر (ضلع ڪراچي) جو رهاڪو هو. پنهنجي والد جي وصيت موجب هو سهروردي طريقي جي راهه و رسم حاصل ڪرڻ بدين واري پير احمد شاهه وٽ اچي

رهيو جو اهو بزرگ قائم شاهہ قلندر بکيرائي جو خليفو ۽ فيض يافتہ هو. ٣ سال آتي رهڻ کان پوءِ کيس ملتاني پير بهاوالدين ثالث جي خدمت ۾ رهڻ جو حڪم ٿيو. جڏهن ملتان ۾ پير بهاوالدين ثالث جي خدمت ۾ سون جي تعداد ۾ جماعت سان گڏ پهتو، تڏهن پير بهاوالدين بصيرت جي نور سان کيس سجاڳي ميان علي محمد کي پنهنجي نزديڪ ويهاريو ۽ جماعت کي چيائون تہ هي اسان جو عزيز ۽ جزو آهي. آخر ڪجهري وقت رهڻ کان پوءِ کيس پنهنجي وطن سنڌ ڏانهن موٽي وڃڻ جي اجازت ملي.

نهايت خاموش زندگي گذارڻ لڳا. ان ريت ملتان مان آئي ٦ مهينا گذري چڪا تہ اوچتو پنهنجي حويلي مان جذب جي حالت ۾ آئي ڪيڏانهن روانا ٿي ويا. هڪ جبل جي غار ۾ رهي، بناڪاڏي بيٺي جي ياد الاهي ۾ مشغول رهيا. آخرڪن ڏينهن کان پوءِ سنڌ س مامي سگهوري ( ) اچي کهولي لٿس ۽ گهوٽ وٺي آيس. وري ڪجهہ ڏينهن کان پوءِ حج جي ارادي سان روانا ٿيا. عراق جو سفر ڪندي حج ادا ڪيائين ۽ وطن ۾ پهچي تنده غلام علي ۾ اچي سڪونت اختيار ڪيائين. عام ماڻهو کيس مجذوب يا مستانو فقير ڪري سمجهندا هوا، جنهن ڪري ساڻس عقيدت مندي سان پيش ايندا هوا، مگر هن جي باطني دانائي ۽ معرفت جو ڪنهن کي بہ پتو ڪونہ هو. ڪڏهن ڪڏهن هن کان بي اختيار ڪرامتون بہ ظاهر ٿينديون هيون، جنهن تي ماڻهو وڏيڪ سندس معتقد ٿيندا ويا. ان وقت جا مشائخ بزرگ سندس گهڻو احترام ڪندا هوا. جيئن تہ خليفي محمود ڪٻڙي واري جو پنهنجن معتقدن کي ارشاد هو تہ پير علي محمد ولي مجذوب آهي ۽ تمام ڪامل فرد آهي. اهڙي طرح مخدوم پير امام بخش ٽوپي وارو بکيرائي ۽ پير بهاون شاهہ وغيره بزرگ سندس خدمت ۾

ايندا ۽ ملاقاتيون ڪندا هوا. هو پير امامبخش ڏوليءَ واري جو سڱ ۾ سوٽ هو.

سون ماڻهن کي سندس دعا ۽ توجه ڪري فائدا ۽ فيض حاصل ٿيا. سموري ڄمار مجرد ۽ بنا شاديءَ جي رهيو ۽ انهيءَ حالت ۾ وڏي ڄمار کي پهچي وفات ڪيائين. يعني ته ٥ ماهه ذوالقعد ١٢٨٢ ھ ۾ هن دار فاني کي الوداع چئي دار جاوداني ۾ وڃي آراميو. سندس مقبري تي خليفي طاهرمحمد ڪاٺ پانهنجي هڪ گنبذ جوڙايو ۽ اڄ تائين انهيءَ خاندان جا ماڻهو قبر جا مجاور آهن. (اذڪار قلندري)

٢٨٧- مير مرتضيٰ نصرپوري

رضوي ساداتن مان نوجوانيءَ جي زماني ۾ ٿي هن تي خاص ڪيفيت طاري ٿيل هئي. هڪ دفعي پير قائم الدين قريشي قلندر بکيرائيءَ پنهنجي جماعت کي فرمايو ته نصرپور ۾ هڪ شخص ولادت جي درجي کي قلندري نسبت درجي ۾ پهتل آهي، مگر اڃا پنهنجي حال کان بي خبر آهي، مگر جڏهن هتان ٿي ويندو، تڏهن ان کي قلندري حال جي خبر پوندي. هڪ ڏينهن سيد مير مرتضيٰ گهوڙي تي سوار ٿي تير ڪمان کڻي اچي قائم الدين قلندر وٽان، بکيرن جي درگاهه وٽان اچي لانگهائو ٿيو ۽ ڪبوترن جي هڪ ڏولي کي تير اڇلايو. مگر اهو گسي ويو. فقيرن کي چيائين تير کڻي ڏيوم. فقيرن چيو ته هڪ ته هن شخص بي ادبي ڪري درگاهه جي پکين کي تير هنيو آهي، ٻيو وري اسان کي حڪم ڪري ٿو ته تير کڻي ڏيوم. مگر قائم الدين قلندر صاحب فرمايو ته تير کڻي ڏيوس. هن اسان جي پکين

کي تير هنيو آهي. هو خود اسان جي تير جو ٻه گهائل ٿي چڪو آهي. پوءِ ته مٿس اهڙو حال وجد جو پرتو اچي پيو جو گهوڙو ۽ تير ڪمان ڦٽا ڪري، دانهن ڪري زمين تي ڪري پيو جتي ڪيترا ڏينهن بيحال ٿيو پيو هو ۽ پنهنجا ڪپڙا ڦاڙي ڦٽا ڪيائين. نيٺ هڪ ڏينهن قلندر صاحب ڪيس پنهنجي چادر ڍڪڻ لاءِ ڏني ۽ چيائونس ته مير سائينداد جي مسجد ۾ وڃي ويهو. اهو ڪلام ٻڌي، اُتان اٿي روانو ٿيو ۽ جهنگ منهن ڪري ٽنبو محمد خان جي آس پاس مستن وانگي پيو گهمندو ڦرندو هو. جيڪو ماڻهو به وٽس ويندو هو ته ان کي گاريون ڏيئي پٿر هڻي تڙي ڇڏيندو هو.

هڪ ڏينهن قلندر صاحب پنهنجي مريد سيد مير محمد شاهه کي فرمايو ته مير مرتضيٰ پنهنجي نفس کي ڪافي لوڙايو آهي، تنهن ڪري هن کي وٺي وڃي هڪ هنڌ وهارينس. سيد صاحب ڳوليندي هن کي جهنگ ۾ وڃي لڌائين. سڀ ڪان پهريان سندس مرشد جا سلام پهچايائينس، جنهن ڪري سيد مرتضيٰ اُتي ئي بيهي رهيو. پوءِ نياپو ڏنائين ته تو کي هاڻي هڪ هنڌ وهڻو آهي. پوءِ مير مرتضيٰ پنهنجي ٻانهن ڊگهي ڪري مير محمد شاهه جي هٿ ۾ ڏني. جنهن اُتي ٽنبو سائينداد جي مسجد ۾ وهاريوس. جڏهن هو روانو ٿيڻ لڳو تڏهن مرتضيٰ ڪائونس پڇيو ته هميشه هت رهبو ڇا. مير محمد شاهه چيس ته هائو. ائين ۳ دفعا پڇيائين ۽ باقي سموري ڄمار ٽنبه سائينداد ۾ ويهي ياد الاهي ۾ گذاريائين. اُتي ئي عيال آئاني رهيو ۽ پوٽڻان اولاد ڇڏي ۱۴ محرم ۱۲۶۱هه ۾ وفات فرمائي ويو. سندس ڪشف ۽ ڪرامتن جون ڳالهيون ملڪن ۾ مشهور آهن.

(اذڪار قلندري)

٢٨٨- مخدوم عبدالحميد بوچڙائي

ملاڪاتيار جي لڳ بوچڙن ۾ هڪ وڏو ڪامل ٿي گذريو آهي، جنهن جون ظاهر ڪرامتون زماني جون يادگار آهن. سندس فرزند ميان محمد شريف تمام وڏي ڪماليت جو مالڪ آهي. ايندڙ ويندڙ مسافرن جي خدمت ۾ لڳل آهي ۽ پنهنجي والد وانگي في سبيل الله خاطر خدمتون ڪري ٿو. خانقاهه ۾ صبح شام طالبن سان خفي جلي ذڪر ۾ مشغول آهي. (تحفت الڪرام)

قدوة العارفين مخدوم عبدالحميد بوچڙائي ڪنهن تي بہ نظر توجہ ڪندا هوا تہ هو انهيءَ دم بي حال ٿي ويندو هو. گهڻو ڪري توجہ وڌل ماڻهو مري ويندا هوا. مخدوم صاحب فرمائيندو هو تہ هيٺئر ملڪ ۾ ڪير آهي، جو جنهن کي اها نعمت الاهي سپرد ڪيون.

هڪ دفعي فرمايائون تہ بکيرن ۾ قائم شاهہ انهيءَ جي لائق آهي، مگر هو اڃا ننڍي ڄمار جو آهي ۽ اهوئي انهيءَ امانت کي سنڀاليندو. آخر هڪ ڏينهن مخدوم صاحب بکيرن ڏانهن روانا ٿيا. جڏهن بکيرن جي ويجهو پهتا تڏهن پير قائم الدين فلندر بہ شڪارگاهہ ڏانهن وڃڻ جي تياري ڪري رهيو هو، مگر مخدوم صاحب کي ايندو ڏسي، شڪار جو خيال لاهي سندن خدمت ۾ وڃي پهتو ۽ آتي ٿي حقاني ملاقات ڪيائون. حضرت مخدوم گوٺ ڏانهن واپس ٿي پنهنجي ڳوٺ ڏانهن روانو ٿيو جو بکيرن کان ٿن ڪوهن پنڌ تي آهي ۽ هيڏانهن پير قائم الدين تي اهڙي بيخودي ۽ وجد جي حالت طاري ٿي، جو ڪيترو زمانو بي حال ٿي پيو هو. مخدوم صاحب ماڻهن کان پيو پڇندو هو تہ قائم شاهہ جي هاڻي ڇا حالت آهي. آخر هڪ شخص اچي چيو تہ هاڻي هوش ۾ آهي. تڏهن فرمايائون تہ امانت جو بار لاهي

آئيو. آئنده ڪابہ تڪليف ڪانہ رهندس. هاڻي اسان جو هن دنيا فاني مان ڪوچ ڪري حقيقي مالڪ سان وصل جو ارادو آهي. ائين چئي مخدوم صاحب پوءِ سنت ئي وفات فرمائي ويو. سندن تاريخ رحلت هڪ قلمي رسالي ۾ ١١٦٥هه لکيل آهي. مقبرہ ہوچڙن تعلق ٽنڊوالهيار ۾ آهي ۽ سال بسال ١١ ربيع‌الاول فقيرن جو آتي اجتماع ٿيندو آهي.

(اذڪار قلندري)

٢٨٩- شيخ هوٿي لاکو

هي بزرگ وقت جو وڏو ڪامل ولي، مرشدن جو مرشد هو. گهڻو ڪري سرخ لباس ڍڪيندو ۽ تير ڪمان پاڻ سان رکندو هو. بنا سرود جي راڳ جو سماع ڪندو ۽ وجد ۾ ايندو هو. حضرت شيخ بهاءُالدين زڪريا ملتاني جو خليفو ۽ مريد هو.

(١) شروع زماني ۾ جو اڃان سندس شهرت جو سج ڪڪر جي پردي ۾ هو، هڪ ڳوٺ ۾ اچي رهيو. انهيءَ ڳوٺ جي وڏيري جو پٽ ڪنهن ڏورانهين هنڌ قيد ٿيل هو. وڏيري کي حوصلو ئي نہ پيو ٿئي جو ولايت مان وڃي پٽ کي ڇڏائي اچي. جنهن ڪري هن هڪ وڏي دعوت ڪري، سوين خدا وارا بزرگ آڻي گڏ ڪيا، تہ من هنن جي برڪت ۽ دعا سان سندس فرزند جو ڇوٽڪارو ٿئي. شيخ هوٿي بہ انهيءَ معرڪي ۾ موجود هو. دعوت وارن کان ڪاڏو گهرڻائين. مگر هن جي اهڙي حالت هئي ڪانہ، جو ڏانهس ڪو توجہ ڪيو وڃي. بلڪ حقارت جي نگاهن سان ڏسن ٿيس ۽ سندس ڪاڏي کائڻ جي پرواهہ ئي ڪانہ ڪيائون. جنهن ڪان شيخ هوٿي فرمايو تہ اي مجلس وارا، هي ڪاڏو اوهان تي تڏهن حلال ٿيندو جڏهن ميزبان وڏيري

جـو پٽ وٽي آئي حاضر ڪندا. جڏهن اوهان ائين ڪرڻ کان عاجز آهيو ته مون کي اجازت ڏيو ته آءٌ تو اجهو آئي حاضر ڪريان. سڀيئي حيرت ۾ حيران ٿي ڪيس چوڻ لڳا پلي اوهان آئيوس! شيخ هوتي چا ڪيو جو آني جو آتي پانهن کان وٽي ڇوڪري کي آئي مجلس ۾ حاضر ڪيائين. انهيءَ کان پوءِ سندس شهرت جو غلغلو دنيا ۾ پوڻ لڳو ۽ وڏي مشهوري حاصل ڪيائين. (تحفت الڪرام)

(٢) هڪ ڏينهن شيخ هوتي مريدن سان ڪنهن جهنگل ۾ ويٺل هو. ڏٺائين تـه هڪ ماڻهو ڏونٽري جـو گهڙو ڪنيو اچي ٿـو. شيخ جي فقيرن هن کي چيو ته هي سڀ ڏونٽرو ڪيٽري ۾ وڪڻندين؛ ڏوڏي جواب ڏنو ته ٨ ڏيڍون ڪپڻ. فقيرن چيو ته ملهه ڏاڍو گهڻو ڪيو اٿئي! ڪجهه گهٽ ڪر! مگر ڏوڏي چيو ته هڪ ڪوڏي به گهٽ نه ڪندس.

شيخ هوتيءَ پنهنجن فقيرن کي چيو ته اوهان ڏهي وٽي پاڻ ۾ وراهي کائي ڇڏيو، ڏوڏي کي ٨ ڏيڍون جو ملهه پاڻهي ادا ڪريان ٿو. پوءِ انهيءَ ڏوڏي کي فرمايائون ته فلاڻي هنڌ وڃي زمين کي ٽورو کوٽ، اتان خزانو ليندو، مگر ان مان فقط ٨ ڏيڍن جي ملهه جيترا پئسا ڪڍج نه وڌيڪ، باقي آتي جو آتي ڍڪي ڇڏج! پر جيڪڏهن وڌيڪ ڪڍندين ته نقصان رسندو. ڏوڏي حڪم جي تعميل ڪئي ۽ پنهنجي مراد کي رسيو. (ارشاد الطالبين قلمي)

(٣) پنهنجي چاچي سان گڏ ملتان ڏانهن مرشد جي ملاقات لاءِ سفر ڪري رهيو هو. هڪ اهڙي جاءِ تي پهتا، جتي سندس چاچي چيو هت تمام زبردست نانگ آهي، جنهنجي ڦوڪ سان هن وات ۾ ٻه چار مسافر اڳ موا به آهن، تنهن ڪري انهيءَ نانگ جي وات کان پاسو ڪري هلڻ گهرجي. مگر رستو جهنگل مان هو، جنهن ڪري اوچتو

انهيءَ نانڪ جي متان اڇي پيا جو هڪ تمام ٿلهو ۽ ڏگهو ڦڻ ڪڍيو ڪر ڪنيو بيٺو هو. شيخ هوتي پنهنجي نظر اهڙي طرح انهيءَ نانڪ تي اڇلائي، جو هو آتي جو آتي مري ويو.

(ارشاد الطالبين)

(۴) چون ٿا ته هن بزرگ جڏهن هن دنيا فاني مان لاڏائو ڪيو، تڏهن سندس جنازه نماز ۾ جيڪي ماڻهو شريڪ ٿيا، تن مان هڪ جو بيان آهي ته شيخ هوتي ساڻس ڪلهو ڪلهي ۾ صف ۾ بيٺو هو. انهيءَ ماڻهو چيس ته اوهان وري پنهنجي جنازي تي نماز پڙهو ٿا؟ شيخ هوتي چيس ان لاءِ توکي حيران نه ٿيڻ گهرجي، اسان کي جيئرو سمجهه!

(تحفت‌الڪرام و ارشاد الطالبين)

شيخ هوتي جو مقبرو ڊنڊ جي ڪناري مورياڻي جي مقام ۾ آهي. جو دريا سانگري جي ڪناري تي آهي.

(تحفت‌الڪرام و ارشاد الطالبين)

هن وقت انهيءَ حد جو نالوئي ديهه مشائخ هوتي تي چڪو آهي موريائي وغيره نالا نابود ٿي ويا آهن. سانگره ندي ڦٽي وئي آهي. مشائخ هوتي شهدادپور تعلقه ضلع نواب شاهه ۾ آيل آهي.

شيخ احمد ۽ شيخ محمد سندس ٻه فرزند وڏا بزرگ نامدار ۽ وڏن ولين مان ٿي گذريا آهن. شيخ احمد هميشه مجاهدن ۽ ذڪر ۾ لڳل هوندو هو. هڪ لحظو به الله جي ذڪر کان واندو نه هوندو هو. شغل باطني ۽ ڪمال قرب ڪري ظاهري عبادتن سان گهٽ لاڳاپو رکندو هو. هنن ٻنهي ڀائرن جون ڪرامتون سمجهه ۽ ڳالهائڻ کان وڌيڪ آهن. سندن مقبرا پنهنجي والد جي لڳولڳ ساڳي جاءِ تي آهن.

(تحفت الڪرام)

٢٩٠- شيخ طاهر اڏيرو لعل

چيو وڃي ٿو ته هو شيخ بهاءُ الدين زڪريا ملتاني جو مريد آهي. اصل ۾ هو هندو چوڪر هو. هو گهور ڪري ڪجهه ڪمائيندو هو. هڪ ڏينهن اوچتوئي اوچتو دل ۾ الله تعاليٰ جي محبت ۽ شوق جو جذبو پيدا ٿيس. الله تعاليٰ جي نالي سڪڻ لاءِ شيخ بهاءُ الدين جي خدمت ۾ وڃي پهتو. جڏهن شيخ جي نظر ڪيميا اثر، سندس وجود تي پيئي، تڏهن اُتي جو اُتي هن جي حالت ئي بدلجي وئي. مسجد جي منبر تي چڙهي خطبو پڙهيائين. ان کان پوءِ مرشد کان تلقين حاصل ڪري مريد ٿيو. ان کان پوءِ هو سنڌ ۾ اچي جهيجي جي ڳوٺ ۾ رهيو ۽ اُتي ئي وفات ڪيائين. (ارشاد الطالبين)

مير علي شير قانع لکي ٿو ته هن ولي جي ذات بابرڪات دنيا جي عجائبات مان آهي. هندو کيس لال اڏيرو سڏيندا آهن ته مسلمان وري شيخ طاهر.

بهرحال معتبر ذريعي مان معلوم ٿيل آهي ته هو حقيقت جي شراب کان متوالو شروع ۾ هڪ بيابان ۾ گذاريندو هو. هڪ ڏينهن ماني ٽڪر هٿ ۾ جهلي ڪائڻ جو ارادو ڪري رهيو هو ته اوچتو هڪ آڻ گلي مان ڇڇي هن بزرگ جي ٻونگي تي اچي ويٺو، فقير آڻ ۾ مظهرالاهي پسي کيس چيو ته سائين منهنجا مون تي احسان ڪري جو اڄ منهنجي ٻنگي ۾ آيا آهيو. اڄهو جيڪي حاضر آهي، [illegible] احسان فرمايو. آڻ ڪي اٺين ڇٺي رهيو هو. [illegible] تو قرار ڪري، سو وٺي ڀڳو. فقير به آڻ جي ٻوٽنان ڊوڙندو رهيو. آخر انهيءَ ڊڪ ڊوڙ ۾ جٺي ليس پهچنو هو، آتي پهچي ويو! حقيقت

کان پوءِ سندس مشهوري جو غلغلو بلند ٿيڻ لڳو ، وفات کان پوءِ ڀات ڀات جا ماڻهو سندس مقبري تي اچڻ ٿا.

هر سال هڪ خاص ڏينهن تي هندو زالون سموري سنڌ مان آتي اچي گڏ ٿين ٿيون. ڪنهن پردي يا شرم کان سواءِ هو عجيب عجيب حرڪتون ڪنديون آهن. لال اڏيري جو نالو وٺي ، جيڪڏهن ڪي ماڻهو آنهن سان گڏجي نچندا آهن. هندو زالون پنهنجي مردن وغيره جو ڪوبہ خيال ڪونہ ڪنديون آهن. (تحفت الڪرام)

شيخ بهاءُ الدين زڪريا جي مريد هجڻ واري حالت ۾ شيخ طاهر لال اڏيرو ۷ صدي جي رجالن مان سمجهڻ گهرجي. اگرچہ هن جي تاريخ وفات ميسر نہ ٿي آهي.

اڳ جنهن نموني هندو زالون نهايت بي پردگي سان لال اڏيري تي پٽ حاصل ڪرڻ لاءِ حرڪتون ڪنديون هيون ، جنهن جو مير علي شير ذڪر ڪيو آهي. اڄ ڪلهہ سڌريل زماني ۾ اهي رسمون تمام گهٽجي ويون آهن ۽ هندن ۾ ڪافي بيداري اچي چڪي آهي.

ملا علي ٺٽوي شيخ طاهر اڏيري لال جي شان ۾ هڪ ننڍو قصيدو لکيو آهي ، جو درگاهہ تي هڪ پٿر مٿان اُڪيرايو ويو هو. (مگر هن وقت اهو قصيدو ۽ پٿر ضايع ٿي ويا آهن) قصيده هي آهي:

آن گوهر بحر وحدت حق
پروانہ نور شمع مطلق
گنجور كنوز بادشاهي
منظور عنايت الاهي
مقبول مقربان درگاهہ
يعني کہ اڏيره بن رتن شاهہ

از فیض زیارتش همه غـم
واکرده ز جان جملـه عالم
(مقالات شعراء)

هن نظم مان پڌرو آهي ته سندس والد جو نالو "رتن شاهه" هو.
والله اعلم بالصواب.

٢٩١- شيخ نوح کيبراڻي

درويش نوح قوم جو هوتياڻي سواءِ ڪنهن نام نمود جي خاموش وقت گذاريندو رهيو. سموري زندگي ٻڪرين چارڻ ۾ گذاريائين. هو وڏو عارف ولي ڪرامتن ۽ ڪشف جو مالڪ هو.

نقل آهي ته هالن ۾ هميشه مخدوم نعمت الله مخدوم نوح جي والد بزرگ جي خدمت ۾ اچي ڪجهه نه ڪجهه نذر نياز ڏئي ويندو هو. جڏهن مخدوم نوح پنهنجي والده جي پيٽ ۾ سنجريو، تڏهن درويش نوح هوتياڻي جو ڪجهه به هديو آڻيندو هو سو مخدوم نعمت الله جي خدمت ۾ پهچائڻ جي بجاءِ مخدوم نعمت الله جي حويلي ۾ پهچائي ڏيندو هو. مخدوم نوح جي ولادت کان پوءِ درويش مخدوم نعمت الله وٽ پهچي فرزند جي مبارڪ باد ڏئي ۽ مخدوم نوح جو ٻارڙو هو، ان کي ڏسي، سندس قدم بوسي ڪري پوءِ پنهنجي ڳوٺ ڪيبري (جو هالن کان توري مفاصلي تي آهي) واپس هليو ويو. ان کان پوءِ ستت ئي وفات ڪري ويو.

ڄام جونو سمه جڏهن ٺٽي جو حاڪم ٿيو، تڏهن هن پنهنجن ٻن عزيزن ڄام صلاح الدين ۽ ڄام تماچي کي، دهلي جي بادشاهه کي

چغلي ڪري آتي قيد ڪرايو هو. هو ٻئي دهلي ۾ (سلطان فيروز تغلق وٽ) ڪيترو ئي وقت قيدي هوا.

آخر هو پنهنجي عقلمندي سان قيد مان ڇوٽڪارو لهي سنڌ ڏانهن روانا ٿيا، جڏهن ڪيبرن جي ڳوٺ وٽان لانگهائو ٿيا تہ هڪ درويش (نوح هوتياڻي) کي عارفانہ صورت ۾ ويٺو ڏٺائون. ٻئي ڄڻا سندس پيرن تي ڪري، بيحد نيازمندي سان پيش آيا. ۽ پنهنجي تڪليفن ۽ حڪومت ڪان برطرف ٿيڻ جو سمورو احوال پيش ڪيائون. درويش کين دلجاءِ ڏيندي فرمايو تہ ٻہ چار ڏينهن ٿيا آهن، جو آءٌ پکين جي واتان ۽ وڻن جي پنن مان اهو آواز ٻڌي رهيو آهيان تہ سنڌ ۾ ڄام تماچي جي حڪومت آهي ۽ ڄام جوڻي جو خاتمو ٿي چڪو آهي. جڏهن اِهي ٻئي ٺٽي ۾ پهتا تڏهن ڄام جوڻو سَتت ئي وفات ڪري ويو ۽ سنڌ جي حڪومت ڄام تماچي جي حوالي ٿي، جنهن کان پوءِ ڄام سما هميشہ شيخ نوح هوتياڻي جا معتقد ٿي رهيا. شيخ جي وفات (سن) ۾ ٿي ۽ سندس مقبرو ڪيبرن ۾ مشهور معروف آهي. (ارشادالطالبين وحديقت الاولياء)

٢٩٣- پيرو پنو ديولي

اصلي نالو حسين بن راڄپار بن ڪاهو بن سخير بن سخيرو قوم ايلان، سندس والده جو نالو سلطاني ڌي مراد بن شرفو.

وڏو اولياء ۽ تمام شرف وارو واصل بالله هو. هن جي واڪاڻ ۾ ڪنهن کي حوصلو آهي جو ڪجهہ ٿورو بہ بيان ڪري سگهي. سنڌ ۾ ايڏي ڪماليت وارو انسان ڪو گهٽ پيدا ٿيو هوندو.

(تحفت الڪرام)

هو ڪامل ولي وڏي تصرف جو مالڪ هو. اصل اتي ئي رهندو هو، جتي هاڻ سندس مقبرو آهي. (ٺٽي کان پنج ڪوهه پهاڙي تي) آتي ويراني هئي ۽ هي بزرگ پهاڙ جي هڪ غار ۾ الله تعاليٰ جي يادگيري ۾ مشغول رهندو هو. ذڪر ۾ اهڙو محو ۽ غرق ٿيل هو جو کاڌي پيتي جي پرواهه به ڪانه هوندي هوس. روزو وڻ جي پن تي کوليندو هو، مگر آبادي ڏي رخ نه ڪندو هو.

هڪ ڏينهن شيخ بهاؤالدين ملتاني ۽ لعل شهباز قلندر سير ڪندي اچي انهيءَ پهاڙ وٽان لانگهائو ٿيا ۽ ڪجهه وقت ويهي آرام ورتائون. هنن بزرگن کي اندر واري صفائي سان معلوم ٿيو ته هت ڪو خدا وارو ماڻهو رهي ٿو، جنهن ڪري اتان اٿي گهولا ڪرڻ لڳا، آخر هڪ غار جي ڪنڊ ۾ ڪيس وڃي هٿ ڪيائون. پير پٺي کي وري ڪشف سان معلوم ٿيو ته هنن بزرگن مان شيخ بهاؤالدين جي منزل ۽ مرتبو خدا تعاليٰ وٽ گهڻو بلند آهي، جنهن ڪري مخدوم بهاؤالدين سان بيعت ڪري ڪائونس تلقين ورتائين. پوءِ هو بہ ٺي بزرگ ته پنهنجو رستو ورتيون هليا ويا ۽ پاڻ هي درويش ساڳي ريت ساڳي هنڌ [illegible] ياد خدا ۾ مشغول رهيو. (ارشاد الطالبين)

شيخ بهاؤالدين ملتاني جي ملاقات ۽ تلقين حاصل ڪرڻ کان پوءِ درويش پٺو کي شهرت حاصل ٿي ۽ ماڻهن ۾ مشهور [illegible] هدايت ۽ ارشاد جي آسمان جو سج سال ٦٠٦ هه ۾ غروب ٿي ويو [illegible] سندس درگاهه سموري سنڌ ۾ ممتاز بلڪ سموري ملڪ ۾ مشهور آهي. (تحفة الڪرام)

ڪنهن زماني ۾ ته ٺٽه جا رهاڪو پير پٺو جي [illegible] وڏو ميلو لڳرائيندا هوا ۽ هو ڪيس پنهنجو قبلهِ حاجات [illegible] دواء مگر هاڻي اها حالت گهٽ آهي، پر ان هوندي به [illegible]

نسل بہ نسل رهندا اچن ٿا ، جن وٽ اڳوڻن اسلامي حاڪمن و
جاگير جي وقف زمينات جون سندون بہ آهن .

٢٩٣- حبيب شاهہ ٺٽوي مجذوب

قوم ڏاهري ، نوجواني جي زماني ۾ هو عقل جو سالم صحيح
جنهن ڪري سندس والد ڪيس شادي ڪرائي. پرڻي رات پنهنجي ز
سان هڪ دفعو صحبت ڪري ، پوءِ اوچتو ٺي اوچتو گم ٿي ويو. آ
١٢ سالن کان پوءِ مٿي پيرين اگهاڙو مجذوب جي صورت ۾ اچي
۾ وارد ٿيو. گهڻو ڪري پير ُمنبي جي قبر تي گذاريندو هو. ما
جي دل وارن تي ڪشف سان اطلاع هوندو هوس ۽ گهڻو ڪر
سواءِ ڪنهن ڳالهہ ڪرڻ جي سائلن کي جواب ڏيندو هو. ڪنهن ٿ
ڪجهہ بہ نہ گهرندو هو. لاچار ڪڏهن ڪنهن ماڻهو ک
ڪجهہ گهرندو هو ، ان وٽ هوندو هو تہ ڪٽي ڏيندا هوس .

ٺٽي جي مشهور شاعر ۽ عالم مير حيدرالدين ڪامل سان گڏج
ڪاڏو ڪائي رهيو هو ، دسترخوان تي مڇي جو ڀوڙ بہ هو. مير جو ارا
هو تہ ان مان بہ کائي، پر مجذوب منع ڪيس . آخر درويش ڪان ا
چورائي هڪ ڳراهہ کٽي وات ۾ وڌائين تہ مجذوب زوريءَ وات ما
ڪڍي ورتس ۽ اهو ڀوڙ ڪٽي اڇلايائين. پلي جو آٽي بيٺي هئي ،
مڇي ڪائڻ شرط ڦٿڪي مري پئي .

هڪ ڏينهن مير محمد عطا اميرخاني شاعر جي گهر واريءَ ڏ
۾ ڪنهن پڇاڳاڇا جي اچي چادر ٽاٽي سمهي پيو. ٣ راتيون، ٣ ڏين
برابر هڪ هنڌ ستو پيو هو ، جو پاسو بہ ڪونہ چوريو هوائين . ش
عبداللطيف ٺٽائي بہ ان وقت اوطاق بالا خانہ ۾ مير محمد عطا

مهمان هو، جنهن بزرگ مجذوب جي ايڏي ڏکهي ننڊ جو احوال معلوم ڪري هيٺ لهي آيو. متن ڪان ويهي فرمايائينس: او مست! اها ننڊ ڪنهن ڪان سکيو آهين، ڇو تہ تنهنجي ننڊ اسان جي جاڳڻ ڪان بہ ڀلي آهي.

”آنچہ تو در خواب داري، مارا در بيداري نيست“

سنڌ تي جڏهن نادر شاهہ ڪاهہ ڪئي، ان زماني ۾ هي درويش ننڍ مان گم ٿي ويو. پوءِ پتو نہ پيو تہ مئل آهي يا جيئرو.

اهو واقعو ۱۱۵۲ هہ ۾ ٿي گذريو. (تحفت الڪرام)

۲۹۴- سيد رڪن الدين متعلوي

متوڪل، عارف ڪامل، سخي سيد رڪن الدين متعلوي مخدوم ساهڙ لنجار جو مريد ۽ خليفو. سيد رڪن الدين جون مخدوم نوح عليہ الرحمت سان بہ ملاقاتيون رهيون آهن.

هو پنهنجي مرشد جي محبت ۽ فرمانبرداري ۾ ايڏو محو هو جو هڪ دفعي مخدوم ساهڙ لنجار ۽ سيد صاحب، دريا جو ڪنارو ورتيون آيا ٿي تہ رستي ۾ نماز جو وقت پهچي ويو. ڪناري سان اهڙي ڪپ هئي، جو پير کوڙي وضو ڪرڻ ڏاڍو ڏکيو هو. جنهن تي مخدوم ساهڙ چيس تہ تون سنڌون تي سمهي رهہ تہ آءٌ توتي پير رکي وضو ڪريان. شاهہ صاحب حڪم جي تعميل ڪئي. جڏهن مخدوم سندس تي چڙهي وضو ڪرڻ لڳو، تڏهن شاهہ کي دل ۾ گذريو تہ آءٌ سيد اهل بيت آهيان. فقط انهيءَ وسوسي پوڻ شرط مخدوم ڪشف جي ذريعي معلوم ڪري چيس تہ طريقت ۾ اهي وهم نہ آڻبا آهن. افسوس جو تنهنجي ڪماليت مان گهڻو حصو رهجي ويو.

شاهہ رکن الدين، ايڏو ڪامل ولي هو، جو جڏهن بازاو مان لنگهندو هو ته جنهن بہ انسان جي سندس وجود تي نظر پوندي هئي، پوءِ اهو هندو هجي يا مسلمان ته الله جو اسم پاڪ جاري ٿي ويندو هو. جيستائين سيد صاحب اکين اڳيان غائب نہ ٿيندو، تيستائين اها حالت رهندي هئي. (ارشاد الطالبين از غلام رسول قريشي هالائي)

هڪ ڏينهن عالمن جو ٽولو جمعہ جي ڏينهن زوال کان پوءِ سندس مجلس ۾ ڪنهن مسئلي تي مباحثہ جي غرض سان آيل هوا ته ايتري ۾ سندن هڪ ماڻهو نالي "ڪينو" قوم مهاڻو پلو ماريون، گوڏ سان لنگن اگهاڙو سڌو مسجد ۾ لنگهي آيو.

سيد صاحب پنهنجي چادر مبارڪ هن ڏي اڇلي چيو تہ هي مسجد آهي ۽ عالمن جي ڪچهري بہ آهي، تنهن ڪري ائين هن جي گوڏ بڌي ادب سان اچ! ڪينو مهاڻو گوڏ ڏيڪيندو ويو تہ سندس دل جا اولا لهندا ويا. هن تي علمن جي پالوٽ ٿيندي وئي. عصر جي نماز جو وقت ويجهو هو، تنهن تي پاڻ فرمايائونس تہ وضو ڪري بانگ چئو! هو جڏهن بانگ کان فارغ ٿيو تڏهن امامت جو ارشاد ڪيائونس. هن اڻ پڙهہ مهاڻي نماز کي اهڙن تہ ادبن ۽ نوڙت سان ادا ڪيو جو ماڻهو حيران رهجي ويا. ان کان پوءِ وعظ لاءِ حڪم ڪيائونس، تڏهن هن سورت فاتحہ جو تفسير اهڙن تہ لطيف نڪتن ۽ اشارن سان بيان ڪيائين جو علم وارا منهن تڪيندا رهيا.

آخر ۾ تقرير ڪندي چيائين تہ هاڻي منهن جي دل ۾ علم جو دروازو ايتري قدر کُلي پيو آهي جو ڪيتري چمار بہ سورت فاتحہ جو تفسير ڪندو رهان تہ هوند پوري نہ پوي.

(ڪواڪب السعادات از مشتاق متعلوي)

هڪ دفعي هن بزرگ دعوي ڪئي ته منهن جي مسجد متيارين واري ، سيني مسجدن جي منهدار آهي ، ان ۾ جيڪو شخص ڊ وقتي نماز پڙهندو ، ان تي قيامت ڏينهن شفاعت ڪندس. انهيءَ بشارت سببان حضرت مخدوم محمد هاشم ٺٽوي قدس سره ۽ ان جي پوٽي مخدوم ابراهيم مڏئي واري قدس سره ٻـ سفر جي تڪليف سهي اچي سخي (رڪن الدين) باد شاهه جي مسجد شريف ۾ نماز جا ڊ وقت پڙهيا. (مناقب غوثيه از مشتاق متعلوي)

هڪ دفعي نصرپور ۾ رضوي ساداتن جي مسجد ۾ لٽل هوا ، اتي هڪ ڍڪڻ سيدن جو پاڙيچو ٻـ سندن خدمت ۾ وينو. هن جو سيدن سان قرابت ۽ همسائگي ڪري ڏاڍو گستاخانه رستو هو ، اتي ڪنهن ماڻهو ڍڪڻ کي چيو تـه تون سيدن جو پاڙيچو آهين ، چڱو تـه لماز پڙهندو ڪر ۽ سيدن جي گهرن جو ادب نماز ادا ڪرڻ سان ٿي پورو ٿيندو. ڍڪڻ جو سيدن سان ڏاڍو گستاخ هو ، تنهن چيو تـه آءَ سيدن جي گهرن کي ٻـاهه ڏيان. جڏهن اهي ڪلام سيد سخي رڪن الدين کي پهتا، تڏهن پاڻ ڏاڍا ڪاوڙيا. سيدن ڍڪڻ پاران معافي گهري ، مگر پاڻ فرمايائون ته اهڙن ماڻهن جي هي سزا آهي، جو حشري قبر ۾ پورايو وڃي. ان ڪان پوءِ چـا ٿيو جو هڪ هندوءَ پنهنجي ڪوهـه ۾ ونگ تي ويهاريو ، جنهن لاءِ ڍڪڻ اچي حاضر ٿيو. جڏهن ٻـن ڄڻن همراهن سان ونگ اندر ويهاريائون ، تنهن وقت ڪوهـه مان هڪ وڏو پيڙيا چپ تني اچي ڍڪڻ تي ڪڙڪي، جنري ئي آن ۾ دفن ٿي ... سندس پيا سنگتي سلامتي سان پاهر هليا آيا. آخر گهڻي محنت ... هن جي لاش کي هٿ ڪري دفنايو ويو. (ارشاد الطالبين)

سخي رڪن الدين وٽ جماعتون اينديون ويندیون هيون ، مگر حال تمام مسڪيني هوندو هو. هڪ دفعي ڪن ماڻهن عرض ڪيو ته

حضرت مخدوم نوح جي جماعت ۾ پلاءُ کائي رهي آهي ۽ اوهان وٽ ڪڏهن رب ۾ ڪڏهن رکي ماني آهي. پاڻ فرمايائون ته حضرت مخدوم نوح تي حضرت سليمان پيغمبر جو سايو آهي، جنهن کري هو بادشاهت جو مالڪ آهي ۽ مون مسڪين تي حضرت محمد مصطفيٰ صلى الله عليه و سلم جو پاڇو آهي، جنهن کري ڪڏهن بک آهي ته ڪڏهن ڍؤ آهي.

سيد رڪن الدين ٦٣ سالن جي ڄمار کي رسي ١١- ربيع الثاني ٩٧٥ هه ۾ پنهنجي وطن متيارين ۾ وفات فرمائي اُتي ئي دفن ٿيو. رحمت الله عليه رحمة واسعة.

(مناقب غوثيه از مشتاق متعلوي)

ختم شد تحرير اين بياض مؤرخه ٢٥ رمضان المبارک سن ١٣٦٥هه مطابق ٢٣- آگسٽ ١٩٤٨ع در ڪراچي. بعونه تعالي.

(فقير دين محمد وفائي)

فهرست رجال

(الف)

آدم (هالائي) ۵
آدم (سميجو) ۲۰۱
آدم (بنوري) ۱۰۴
آرو (پير) ۲۰۳
آسات (پير) ۱۹
آمره (عورت) ۲۹۴
آهندو ۱۹
آئيداس (مجذوب) ۱۵۹
ابراهيم (مخدوم هالائي) ۱۵، ۵۴، ۶۲
ابراهيم (خليل) ۲۹
ابراهيم (عباسي) ۱۴۹
ابراهيم (معتصم بالله) ۱۵۹
ابراهيم (بکري) ۱۹۸، ۲۰۸
ابراهيم (مخدوم) ۵۴، ۵۵، ۵۷، ۵۸
ابراهيم (ڪربلائي) ۲۹۶
ابراهيم (مجرد) ۲۹۸
ابراهيم (قاضي زاده) ۲۳۲
ابراهيم (سيد) ۳۱۶
ابراهيم (مخدوم مڏئي وارو) ۳۴۱
ابراهيم (متعلوي) ۶۰، ۱۱۴
ابراهيم (ولد عمر) ۲۱۰
ابراهيم شاهه (سنڌي) ۲۰۸
ابو بڪر (صديق رضه) ۲، ۱۵۳
ابو بڪر (سيد) ۹
ابو بڪر (لڪياري سيد) ۱۱۴، ۲۱
ابوالبقا (مير) ۱۴۰
ابوتراب (تبع تابعي) ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰
ابوالحسن (قاضي) ۱۴۵
ابوالحسن (سنڌي) ۲۲۷
ابوسعيد (يوراني) ۲۸۱، ۲۸۴، ۲۹۱
ابوطالب (والد علي رضه) ۲۹۵
ابوطاهر (مدني) ۲۰۵
ابوالقاسم (نمڪين) ۷۵
ابومحمد (هالائي) ۵۲، ۵۳، ۵۴
ابومحمد (مرزا) ۲۱۴
ابوالمعالي (مخدوم) ۱۶۴
ابوالمڪارم (شهود) ۷۹
ابوالمڪارم (مير) ۱۴۲، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰
اڏو (هندو) ۳۵
اجمال (چام) ۲۵۳
احمد (قاضي) ۱۵

احمد (سيد) ٩٤
احمد (مخدوم عباسي) ١٥٠
احمد (مخدوم) ٥٠
احمد (بغدادي) ٦٦
احمد (مجدد الف ثاني) ١٠٤
احمد (آخوند) ١١٧، ١١٨،
١٢٠، ١٢٤، ١٢٥
احمد (بريلوي) ١٠٩، ١١٠
احمد (علوي) ١١٤
احمد سعيد (مجددي) ١١٤
احمد (پٺاڻي) ١١٨، ١١٩
احمد شاهه (دراني) ١٦٦،
١٦٨، ١٦٩
احمد ١٧٠
احمد شاهه (جيلاني) ١٧١
احمد (سيد تتوي) ٢٦٨،
٢٦٩، ٢٧٨
احمد شاهه (قاسم) ٢٥٨
احمد شاهه (بدين وارو) ٣٢٥
احمد (مشائخ هوتي) ٢٣٢
احمد الدين (چڪوالي) ٢٧٨
احمد علي (بروهي) ٢٨٩،
٢٩٠، ٢٩١
احمدي (مخدوم) ١٦٢،
١٦٧، ١٧١، ١٧٢، ١٧٣
احمد يوسف (مير) ٣١٦
ابهم (ثاني) ٥٤
اسحاق (مخدوم) ١١، ١٩

اسحاق (ملا بکري) ٢٧٣
اسد الله شاهه (تڪڙائي) ٤٩
اسد الله (روشن) ٩٠
اسد الله (بکري) ١٠٢، ١٠٣
اسد الله (مخدوم) ١٥٠، ١٥١
اسماعيل (شهيد) ٩، ١٠، ١١
اسماعيل (امام بخاري) ٤٠،
٤١، ٤٢
اسماعيل (مخدوم پر يالوي)
١٠٤
اسماعيل (صفوي) ٢١٣
اسماعيل (سيد) ٢٩٥
اشرف (ملڪ) ٢٠
اشرف خان (پٺاڻ) ١٧٠
اعظم شاهه ٨٣
اڪبر (باد شاهه) ١٤، ١٥، ١٥١،
١٤٠، ١٥١
الهه بخش (هالائي) ١٢٤
الهه وردي خان ٨٣
امام بخش (پالڪي وارو) ٣٢٢،
٣٢٥، ٣٢٦، ٣٢٧
املي (عورت) ٤٤
اميد علي (آخوند سانوٽي)
١١٥، ١١٨، ١١٩، ١٢٤
امير خان (ابوالبقا) ٥٦، ٧٥،
٧٦، ٧٧، ٧٨
امير الدين (ابهري) ٢١٩
امين الدين ٢٢٩

امين محمد (مخدوم) ٥
امين محمد (مينهون) ٣٢١
ايوب (سنڌي) ١٠٤

(ب)

بابر (باد شاهه) ٢١٣
باقي (مرزا) ٣، ٤، ٥، ٢٣٦، ٢٣٧، ٢٧٤، ٢٧٧، ٢٨٢، ٢٨٣، ٢٨٦، ٢٨٧، ٢٨٨، ٢٨٩
بايزيد (هالائي) ١١٧، ١٤٢، ٢١٦
بايزيد (مير) ٢٨١
بجار خان ١٤٦
بچل شاهه ١٧٩
بختيار خان ١٩٤
براتي (مجذوب) ٤١، ٤٢
برهان (شيخ سيوهاڻي) ١٣٤
برهان (فقير) ١٤٠، ١٤١
برهان الدين (سيد) ١٠٢
بزرگ (سيد) ١٩٥
بلال (فقير) ١١١
بلال (سانوڻي) ١٢٦
بلال (مخدوم) ١٣٧، ١٣٨، ٢٠٩
بوعلي (قلندر) ٢٩٤
بشر حافي ٦
بوسعيد ٦
بويزيد ٦
بهاون شاهه (قريشي) ٣٢٠
بهاءالدين (زڪريا) ٦٣، ٩٩، ٢٩٦، ٢٩٧، ٢٩٩، ٣١٦، ٣١٧، ٣١٨، ٣١٩، ٣٢٠، ٣٣٠، ٣٣٣، ٣٣٤
بهاءالدين (دلقپوش) ٣، ٥، ١٠، ١١، ١٢، ١٣، ١٤، ١٩، ٢٢، ٢٣، ٢٥، ٤٠، ٤١، ٤٢
بهاءالدين (ثاني) ٣٢٠
بهاءالدين (ثالث) ٣٢٦
بهاءالدين (سيد) ٣١٦
بيرم خان ١٨٦

(ٻ)

ٻڍو (سهتو) ٥٣

(ڀ)

ڀاون شاهه ٣٢٦
ڀائو خان (جتوئي) ١٧٩
ڀرڪيو (شيخ تتوي) ٢٣٣، ٢٣٤، ٢٣٦، ٢٣٧
ڀرڪيو (ڪاتيار) ٢٣٤، ٢٣٩

(ت)

تاجن ٣
تروٽ (انگريز) ٣٢٤
تقي (امام) ٩٥
تماچي (ڄام) ٣٣٥، ٣٣٦
تيمور (امير) ٩٢

(ث)

ثابت علي شاهه (مرثيه گو) ١٩٢

(پ)

پاينده (مرزا) ٣

پٺو (پير د يولي) ٣٣٦

پهنور (حاجي) ٤٠

(ج)

جاڙل شاهه ١٥٦

جامي (عبد الرحمٰن) ١٧٥، ٢٤٣

جان محمد (عرف جان الله) ٩٣

جاني بيگ (حاڪم) ٤٣، ٥١، ٨٦، ٨٩، ٢٧٣، ٢٧٤

جعفر (مخدوم) ٤٦

جعفر (خادم) ٥٥

جعفر (طيارن) ٨٨

جعفر (ثاني) ٩٤

جعفر صادق (امام) ٩٥، ٢٩٥، ٢٩٦، ٢٩٨

جعفر (الحواري) ٣١٦

جعفر (حيدرآبادي) ١٣٣

جعفر (سيد) ٢٦٩

جلال الدين ٥

جلال الدين (سيد) ٩٤

جلال خان ١٠٤

جلال (سيد مٽياروي) ١٩٩

جلال (شيرازي) ٢٣٥

جلال (پاڙائي) ٢٠٦

جلال محمد (مخدوم) ٥٥، ٥٦

جمال (شيخ) ٢٩٨

جمال الدين (عباسي) ١٥٠، ١٥١، ١٥٢

جمال الله ١٠٤

جمال شاهه (مالڪ پور وارو) ٣٢١

جمال محمد (سيد گهوٽڪي وارو) ١٧٠

جمعو (جاڙيجو) ١٠، ٢٥، ٢٨

جمعو (خليفو) ١٥٧

جمعو (مخدوم) ٢٣٦

جمن شاهه ٩٣

جنيد ١٦، ١٤٢

جوڻو (چام) ٣٣٥، ٣٣٦

جهانگير (باد شاهه) ١٢، ١٤٥، ٢٤٢

جهانگير (هاشمي) ٨٤، ٨٦

(ڄ)

ڄام خان ١٣٢

(چ)

چنيهو (اڇا) ١٥٤

(ڇ)

ڇٽو (امراني) ٢٩٣، ٢٩٤

(ح)

حامد (مخدوم اگهمي) ١٥، ٤٢، ٧٤

حامد (حافظ ٽڪڙائي) ١٤٣، ١٤٤

حامد (سيد) ٢٧٠
حبيب ٣
حبيب شاه (مجذوب) ٣٣٨
حبيب الله (هالائي) ١٠٨، ١٢٧
حبيب الله (بكري) ١٩٨
حزب الله (پير) ١٠٧، ١١٠، ٣١٠
حسن (پانگو) ١٦٥، ١٦٩، ٢٠٧
حسن (ارغون) ١٨٤، ١٨٦، ١٨٨، ١٣٨، ١٨٦، ١٨٧، ٢٠٩، ٢١١، ٢١٢، ٢١٤، ٢١٥، ٢٨١، ٢٨٢، ٢٨٤، ٢٨٥، ٢٨٦
حسن (كاشي) ١٩٥
حسن (سيد) ٢٧٢، ٢٧٤
حسن الله (پاتائي) ٢٧٨
حسن (كبير الدين) ٢٩٥
حسن (مير دهلوي) ٢٩٧
حسين ٣٣، ٣٤، ٣٥، ٣٦
حسين (سومرو) ٦٧
حسين علي خان (امير الملك) ٢٧٠
حسين (اكبر) ٣١٦
حسين (سنگهار) ٣١٦
حسين (امام) ١٩٥، ٢٠٤، ٢٩٥
حسين شاه ٢٤٩
حسين (پير پڻو) ٢٣٦
حفيظ الدين (مير تتوي) ٢٣٠
حفيظ علي ٢٣١
حفيظ الله (نواب) ٨١
حمزو ٣٠
حيدر (سيد سنائي) ٦٣، ٦٤، ٦٥، ٦٦
حيدر (حقاني) ١٥٧
حيدرالدين (تتوي) ١٩٧، ٢٢٩، ٢٣٠
حيدر الدين (شاعر) ٣٣٨
حيدرعلي (سمرقندي) ١٤٠
هيدرعلي بن سلطان ٣٨٦

(خ)

خان جهان بهادر ٣٠٣
خان محمد (سيد سنائي) ١٢٠
خالد (سيد) ٣٩٥
خداداد خان (بروهي) ٢٨٩، ٢٩٠
خسرو (امير) ٢٩٧
خضر (عليه السلام) ٢٧، ١٥٦
خليل (عليه السلام) ٢٧١
خليل (نو كر) ٢٨٨
خميسو (قاني) ٢٧٧، ٢٧٨، ٢٨٧
خورم (شاهجهان) ١٢
خير الدين شاه ٣٢، ٦٦، ٦٧، ٦٨، ٦٩
خير الدين (فقير) ٣٨، ٣٩
خير الدين ٢٥٦
خيرو (درس) ٢١

(د)

داؤد ٥
داؤد (ملا سيوهاڻي) ١٨٠
دريا خان (دولهه) ٢١٣،
٢١٤، ٢١٩
دوست محمد (امير) ١٨٠
دوست محمد ٣٥
ديندار شاهه ٢٩٥
دين محمد (مولانا وفائي مؤلف)
٥، ٣٤٢

(ڊ)

ڊيپچند ١٧٥
ڊگاڻو خان (مري) ١٧٩

(ڏ)

ڏتو (قاضي سيوهاڻي) ١٣٧

(ر)

راجپا ٣٣٦
راهو (فقير) ٤٠
راهو (مخدوم شرف الدين) ١٣٧
رڏنو (اڍيجو) ٣٠
رتن شاهه (اڏيرو لعل جو پيڙهو)
٣٣٤، ٣٣٥
رحمت الله (مخدوم) ٧٩،
٨٢، ٢٦٤
رحمت الله (بکري) ١٤٦
رحمت الله(آخوند هالائي)١٢٩
رحمڏنو (آريسر) ٣٢١
رحيمڏنو (ڪلهوڙا) ١٠٤
رستم (صفوي) ٧٨
رستم خان (ٽالپر) ١٧٩
رشيد الدين (صاحب العلم) ٣١١
رضي الدين (مير ٺٽوي) ٢٠٦،
٢٢٨، ٢٢٩
رڪن الدين (متعلوي) ٤١،
٣٣٩، ٣٤٠، ٣٤١، ٣٤٢
رڪن الدين (قاضي) ١٣٧
رڪن الدين(ملتاني) ٣١٨، ٣٢٠
رنجيت سنگهه (راجا) ١٠٩،
١١٠، ١٩٢
روح الله (مخدوم) ١٨٧
ورمي (جلال الدين) ٢٤٩

(ز)

زڪريا (اگهم ڪوٽي) ٣٠،
٣١، ٣٢، ٣٣
زڪريا (سيد) ٣١٦
زيب النساء ٨٢
زيرڪ ١٦٠
زين العابدين (امام) ٩٥
زين العابدين (لڪوي) ١٩٥،
١٩٦
زين العابدين (بکري) ٢٠٨

(س)

ساجن (سيد) ٥٨
ساجن (سوائي) ٥٩

ساهڙ (لنجار) ٣٣٩

سائينڏنو (قاضي) ٢٤٦

سچيڏنو (اڇڻ) ١٦٥، ١٧٠

سچيڏنو (درازي) ١٤٨

سخير ٣٣٦

سڏو (سمون) ٦٦، ٦٨، ٦٩

سراج الدين (بکيرائي) ٣١٩، ٣٢٠

سرور (مفتي) ٢١٦

سعدالله (مخدوم) ١٦١

سعدالله (علامه) ٢٤٤، ٢٥٥

سعدي (لاهوري) ١٠٤

سعدي ٢٧٣

سعيد (ميرڪ) ٢٩١

سلامي ٢٢٢

سلطان ابراهيم ١٣

سليمان (پيغمبر) ١٤٠، ٢٦٣، ٣٤٢

سومر (فقير) ١٣٣

سومار (سيد) ٣١٦

سهراب خان (مير) ١٠٩، ١٧٥

سيف الله (نواب) ٢٤٠

(ش)

شاهه بيگ (مرزا) ٧٢، ٢٠٨، ٢١١، ٢١٢

شاهجهان (بادشاهه) ١٣، ٧٥، ٧٦، ٧٨، ١٤٢، ٢٢٠، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٩٤، ٢٩٥

شاهه شمس الدين ٢٩٥

شاهه عالم (بادشاهزادو) ٣٠٣، ٣٠٧

شاهه قاسم (ابرار) ٨٤

شاهه محمد (شرنائي) ١٨٥، ١٨٦

شاهه محمد (قاضي) ٢٩٢

شاهه مراد شاهه (راشدي) ١١٢

شاهنواز خان ٤١

شاهو (ڪاتيار) ٢٣٧

شجاع الملڪ ١٤٥، ١٧٦، ١٤٩، ١٩٢

شرف الدين (بهاري) ١٠٢

شرف الدين (مخدوم) ١٣٧

شرف الدين (سيد) ٣١٦

شريف الملڪ (گورنر) ١٢

شريف الملڪ (يڪ چشم) ٤٦

شفيع محمد (مينهون) ٣٢٢، ٣٣١

شڪرالله ٨٣، ٨٨، ٨٩

شڪرالله (ٺٽوي) ٢٥٢

شڪري ٢٢٢

شيڪبي (مولانا) ١٤٠

شمس الدين (شيرازي) ٢٢٥

شهاب الدين (يڪ چشم) ٤٦

شهاب الدين (پانائي) ٢٠٥

شهرالله (قريشي) ٣١٨، ٣١٩، ٣٢٠

شهير (متعلوي) ٣١٥، ٣١٦

شير بيگ (ارباب) ٣١٧

شير شاهه (قريشي) ٣٢٢

(ص)

صابر (سومرو) ٣

صابر علي شاهه ٢٤٧، ٢٤٨، ٢٤٩

صالحان ٦٠

صالح شاهه (راڻيپوري پهريون) ١١٠

صبغت الله شاهه ١٠٧، ١٠٩، ١١٢، ١١٨، ١٢٧

صدرالدين (عارف) ٢٩٩، ٣١٨، ٣٢٠

صدرالدين (لڪياري) ٢١٧

صديق (فخريه) ٢٩

صديق حسن خان (نواب) ٢١٤

صفائي (سيد بکري) ٢١١، ٢٢٢

صلاح الدين (سوم) ٢٦٨

صلاح الدين (سمه) ٢٧٦

صلاح الدين (ترمذي) ٢٩٥

صلاح الدين (چام) ٣٣٥

صوبدار خان (مير) ٣٠٣

صوبو (ڪيهراڻي) ٣٩، ٤٠

صوبيدار (مير) ١٠٠

(ض)

ضياءالدين (مخدوم) ٢٠٠، ٢٥٤

ضياءالدين (مير) ٢٤٤

(ط)

طاهر (پاڻائي) ٢٠٥، ٢٠٦

طاهر (نسياني) ٢٧٢، ٢٧٣

طاهر (آذريولعل) ٣٣٣، ٣٣٤

طاهر محمد (ڪاٺ پانيپ) ٣٢٧

طالب الله (مخدوم معين جو ڏاڏو) ٣٥٠

طيب (هروي) ٨٦

طيب (سنڌي) ٢٠٨

(ظ)

ظهيرالدين (بابر) ٢١٢، ٢٢٠

ظهيرالدين (شڪر الاهي) ٢٧٣

(ع)

عاقل (شهيد) ٢٩٦

عالمگير (بادشاهه) ٧٩، ٨٠، ٨٢، ٨٣، ٩٠، ٩١، ٩٢، ١٩٣، ٢٢١

عالي خان (مير) ١٧٥

عباس (مخدوم پاٽائي) ٢٠٦، ٢٠٧

عبدالباقي (نهاوندي) ١٤٢

عبدالباقي (ٺٽوي) ٧١، ٩٤

عبدالباقي ثاني (شيخ الاسلام) ٢٨١، ٢٨٢، ٢٨٣، ٢٩١، ٢٩٢

عبدالباسط ٩٠

عبد بن علي (مصري) ٢٥٥

عبدالحميد (سيد) ٩٤

عبدالحميد (قاضي) ١١٤
عبدالحميد (ملا) ١٤٢
عبدالحميد (هالائي) ٢٣٢
عبدالحميد (مخدوم بوچڙائي) ٣٢١، ٣٢٩
عبدالحسين (سانگي) ١٤٥
عبدالحڪيم (عطا) ٢٢٢، ٢٢٣، ٢٢٤، ٢٥١
عبدالخالق (مخدوم عباسي) ١٥٣، ١٧٨، ١٨١
عبدالخالق (گيلاني) ٢٨٣
عبدالرحمان (مجددي) ٤٧، ٤٩
عبدالرحمان (مخدوم شهيد) ١٦٢، ١٦٣، ١٦٤
عبدالرحمان (مخدوم) ٢٥٤
عبدالرحمان (سيد) ١٠٢
عبدالرؤف (سيد) ٢٢١
عبدالرحيم (خانخانان) ١٤٠، ١٤١، ٢١٦، ٢١٧
عبدالرحيم (آسي) ٣٢٢، ٣٢٣
عبد الرزاق (مير بکري) ٧٨، ٧٩
عبد الرسول شاهه ١٠٦
عبد السليم شاهه ١٠٦
عبد السلام (قاضي) ٢٠٦
عبد الصمد (سانوڻي) ١٢٥، ١٢٦
عبدالعزيز (علامه هروي) ١٣٧
عبد العزيز (ابهري) ٢١٨
عبد العزيز (شاهه دهلوي) ١٠٩
عبدالعلي (سورتي) ٢٤٤
عبد الغفار (محدث) ٣١١
عبد الغفور (والد مخدوم محمد هاشم) ٢٥٤
عبدالغفور (حسيني) ٢٢٠
عبد الغني (ٺٽوي) ٩٠، ٩١
عبد الغني (ڪبير) ٩٠
عبد الغني (ڪلهوڙو) ١٤٦، ١٤٨
عبد القادر (بيدل) ٩١
عبد القادر (بغدادي) ١٠٥، ١٥٠
عبد القادر (ثاني) ١٠٤، ١٠٥
عبدالقادر شاهه (راشدي) ١١٤
عبد القادر (صديقي) ٢٥٥، ٢٦٥
عبد القدوس (نها و ندي) ١٤٢
عبد القدوس (نجومي) ٢٧٠، ٢٧١
عبد القدوس (مير) ٧١
عبد القيوم (مجددي) ١١٥
عبد القيوم (قنڌاري) ٣١١
عبدالقيوم ٤٧
عبد الڪريم (بکري) ١٩٨
عبد الڪريم (متعلوي) ١٩٩
عبد الڪريم (بلڙي وارو) ١٩٩، ٢٠١، ٢٠٢، ٢٠٣، ٢٤٠، ٢٤١

عبد الكريم محدث (مثياروي) ٣٠٨، ٣٠٩، ٣١١، ٣١٣
عبد الكريم (امير شاه) ٣٠٣
٣٠٥، ٣٠٦، ٣٠٧
عبد الكريم (قاضي) ٣١١، ٣١٤
عبد الله (مولانا) ١
عبد الله (واعظ) ٩٠، ٢٢٧
عبد الله (سيد) ٩٤
عبد الله (بكري) ١٠٢
عبد الله (سيد مكي) ١١٤
عبد الله (ملا سانوني) ١١٥
عبد الله (سلطان عر يضي) ١٤٢
عبد الله (مخدوم) ١٥٠
عبدالله (نصر پوري) ١٨٨
عبد الله (انصاري) ٢١٢
عبد الله (مولانا كذوي) ٢٤٨
عبد اللطيف (تاركي نصرپوري)
٦٠، ٦١
عبد اللطيف شاه (بِتاني) ١٣٣،
١٦٥، ٣٣٨
عبداللطيف (بد يثاني) ١٩٣،
١٩٤
عبد اللطيف (حيدرآبادي) ٣١١
عبد المجيد (سيد) ٩٤
عبد الملك (بكري) ١٠١
عبد النبي ١٤٢
عبد الواحد (متعلوي) ١١٤
عبد الواسع (سيوهاني) ١٢٩،
١٣٠
عبد الواحد (مخدوم سيوهاني)
١٣٠، ١٣٢، ١٣٥، ١٣٤،
١٨٤
عبد الوالي (متعلوي) ١١٤
عبد الولي (سورتي) ٢٤٤
عبد الوهاب (پوراني) ٢٤٤،
٢٨٤، ٢٨٥، ٢٨٦، ٢٨٤
عبد الوهاب (عباسي) ٢٨٧،
٢٨٨، ٢٩٢
عثمان (متقي) ١٤٣، ١٤٤، ١٤٥
عثمان (عصار) ٢٢، ٢٣، ٢٤
عثمان (پير زادو) ٩٩
عثمان (مخدوم) ١٨٧
عثمان (پاناني) ٢٠٥
عثمان (قلندر) ٢٠٠، ٢٢٥،
٢٩٥، ٢٩٤، ٢٩٨، ٣٠١،
٣٣٤
عثمان (حكيم بوبكاني) ٢٠٦
عثمان (ثوي) ٢٥٠، ٢٥١
عثمان (قاضي نوشهراني) ٣١٠،
٣١١، ٣١٢، ٣١٣، ٣١٤
عربي (ڌيانو) ١، ٢١٦
عرشو (ملا) ١٤٤
عزرائيل (عليه السلام) ٢٤١
عظيم الدين (ٺٽوي) ٢٤٦
عقيل (بن ابو طالب) ١٢٦
علاءالدين (باد شاه) ١٠١
علي (كرم الله وجهه) ١،
٩٣، ٩٥، ١٠٠، ٢٩٥

علي (زميندار) ١٣
علي (زين العابدين) ٢٩٥
علي (شيرازي) ١٨، ١٩٥، ٢٦٩
علي (گلخڻ) ١٨
علي (ميوستاني) ١٩، ٢٠، ١٠٣
علي (متعلوي) ٢٣، ٢٤، ٢٥، ٤٢
علي (سيد) ٩٣، ٩٤
علي (سيدالمؤيد) ٩٤
علي (ذوالفقارشاه راشدي) ١١٢
علي (مير) ٣١٦
علي (بغدادي) ١٠٣
علي (ابن حيدر) ١٩٩
علي (مڪي) ٢٩٤
علي (سيد ڪڇي) ٣٢٤
علي (الحواري) ٣١٦
علي (ملا ٺٽوي) ٣٣٤
علي اصغر (سيد) ٩٤
علي اصغرشاه (پير) ٣١٠، ٣١٤
علي حيدر شاه (راشدي) ١١٢
علي ذوالفقارشاه (راشدي) ١١٢
علي شير (قانع) ٧٣، ٨٧، ٨٨، ٩٠، ٩١، ١٩٤، ١٩٥، ١٩٧، ٢١٩، ٢٢٨، ٢٢٩، ٢٣١، ٢٤٤، ٢٤٧، ٢٥٠، ٢٥٣، ٢٦٤، ٢٦٩، ٢٧٥، ٢٧٦، ٢٩٧، ٣٠١
علي شير (مير سبزواري) ٢٨١
علي گوهرشاه (راشدي) ١١٤، ١١٨
علي محمد (قاضي) ٨٩
علي محمد شاه (راشدي) ١١٢
علي محمد (مولانا مهيري) ٢٧٩
علي محمد (قريشي) ٣٢٥
علي مراد (مير) ٩٣، ٣١٣
علي مرتضيٰ شاه ١٠٦
عيسيٰ (مولانا ساندائي) ٣٨، ٣٠٨، ٣٠٩، ٣١٠، ٣١١، ٣١٣، ٣١٤
عمر (هالائي) ٢٢
عمر (هليو) ٦٤
عمر (بن محمد داؤد پوٽو) ٢٠٤
عنايت الله (وزير) ٧٩، ٨٠، ٨٢، ٩٢
عنايت الله (شاه عنايت) ٩٣، ٣٢٠
عنايت الله (نصرپوري) ٣٢١، ٣٢٢
عيسيٰ ١٤، ٧١
عنايت الله (قاضي متعلوي) ١١٤
عيسيٰ (عليه السلام) ١٧٠
عيسن (خليفو) ٦١
عيسيٰ (ترخان) ٢٤٨
عيسيٰ (مسيح الاولياء) ٢٠٥، ٢٠٧، ٢١٦
عيسيٰ (احمدآبادي) ٢٠٨

(غ)

غازي (سيد) ٦١
غازي (مرزا حاڪم) ٢٧١
غازي (وقاري) ٢٤٣
غضنفرخان (عالمگيري) ٨٣، ٨٤
غلام حيدر (مخدوم) ١٤
غلام الرسول (صديقي) ٩٣
غلام الرسول (آخوند سيوهاڻي) ١٣٩
غلام الرسول (قريشي) ٣٤٠
غلام شاهه (حاڪم) ٢٣١، ٢٥٥، ٢٥٦، ٢٥٧
غلام علي (مير) ١٠٠، ١٩٢
غلام علي (مائل) ٢٤٤، ٢٤٧
غلام علي (مداح) ٢٦٢
غلام علي (مير) ٢٦٩، ٢٧٠
غلام علي بيگ (سنڌي) ٢٦٣
غلام علي (قاضي) ٢٦٥
غلام علي (ٺٽوي) ٢٥٩
غلام علي (آزاد) ٢٦٩، ٢٩٨، ٢٩٩
غلام محمد (مجاور) ٦٩
غلام محمد ٢٥٧، ٢٥٨
غلام محمد شاهه (گدا) ٣١١
غلام محي الدين (سيوهاڻي) ٣١٣
غلام محي الدين (راڻيپوري) ٣٢٤
غلام مصطفيٰ شاهه (راشدي) ٢١٢
غلام ولي الله (ٺٽوي) ٢٤٥
غياث الدين (سبزواري) ١٤٠
غيث الدين (بلبن) ٢٩٧

(ف)

فاضل خان (ٺٽوي) ٢٥٠، ٢٥١، ٢٥٢
فاضل شاهه (قريشي) ٣١٦، ٣١٧، ٣١٨، ٣١٩
فاضل شاهه (ثاني) ٣٢٠
فاطمه (بيبي) ٦٧
فاطمه (ڌيءُ قاضي نعمت الله) ٢٦٨
فتح خان (نواب) ١٨٢
فتح علي (مير) ١٠٠، ١٣٣، ١٧٠، ١٧١، ١٩٢، ٢٤٥، ٣٢١
فتح محمد (قريشي) ٢٥، ٣٢٠، ٣٢٥
فتح الله (هالائي) ٢٣٢
فتح الله شاهه (شيرازي) ٢٨٣
فخرالدين (مخدوم) ١
فرخ سير (باد شاهه) ٩١
فريد (قاضي) ٨٩
فريد (شڪرگنج) ٢٩٧، ٢٩٩
فريئر (انگريز) ٢٤٨، ٢٤٩
فضل (فقير) ١٣٣

فضل الله (مجددي) ١٧٨
فضل الله (پاٹائي) ١١٣، ٣١٣
فضل الله (شاعر) ٣١٩
فيروز (مخدوم ٺٽوي) ١١٤
فيروز شاهه ٢٠٠
فيروز (چام) ٢٠٨، ٢٠٩، ٢١٤، ٢١٨
فيروز (تغلق) ٣٣٦
فيض الڪريم (مولانا) ٣٠٨، ٣١٠
فيض الله (پير زادو) ٣١٠

(ق)

قاسم (متعلوي) ٥٨، ٥٩
قاسم شاهه ١٧٤
قاسم (پاٹائي) ٢٠٥، ٢٤١، ٢٤٥
قاضن (قاضي) ٢٠٥، ٢٠٨، ٢٠٩، ٢١٠، ٢١١
قائم (مخدوم) ٢٤٩، ٢٥٧، ٢٦٤، ٢٦٧
قائم الدين (سيد) ١٣٤
قائم الدين (بڪيرائي) ٣١٩
قائم الدين (ثاني بڪيرائي) ٣٢٠، ٣٢١، ٣٢٢، ٣٢٦، ٣٢٧، ٣٢٩
قطب (بري) ٤٥، ٤٦، ٤٧
قطب الدين (بڪري) ١٠٢
قطب الدين (شيخ الاسلام) ٢١١
قطب الدين (قريشي) ٣٢٠
قطب الملڪ ٣٠٧
قمرالدين ٩١
قمرالدين (مولوي) ١٨٢
قيصر ٢٢٢

(ڪ)

ڪامل محمد (مخدوم) ٥٨
ڪاهو (مخدوم) ٣٢٠، ٣٣٦
ڪرمعلي (مير) ١٩٢، ١٩٣، ٢٤٥، ٢٤٦
ڪنيو (مهاڻو) ٣٤٠

(گ)

گل محمد (هالائي)

(ل)

لادهيو (سنڌي) ٢٠٧
لطف الله (مخدوم) ٤٧، ٦٥
لطف الله (خليفو سانوڻي) ١٢٧، ١٢٨
لطف الله (سيد) ١٩٥
لطف الله (ميوستاني) ٢١٧، ٢١٨
لطف الله (سيد ٺٽوي) ٢٣٦
لطف علي (رضوي بڪري) ١٤٦
لعل محمد (سيد) ١٩٩
لقمان خان (مير) ١٧٦

(م)

ماه بيگم ٢٨٥، ٢٨٦
مبارڪ (سيد) ٣١٦

مٺو (فقير) ١٧، ١٨
مٺو (پير زادو) ٦٣
محب (سيد) ٢٩٥
محب علي (سنڌي) ١٤٠، ١٤١، ١٤٢، ٢٩٨
محمد مصطفيٰ (صلي الله عليه و آله وسلم) ١٧، ٥٠، ٩٨
محمد (خان پٺاڻ) ١٧٠
محمد (ابهري) ٢١٩
محمد (الوطري) ١١٤
محمد (بن حسن غوثي) ٢٠٧، ٢١٠
محمد (انجوي) ٢٦٨
محمد احسان (مخدوم عبدالواحد) ١٣٥
محمد احسن (ميرڪ) ١٢٨٠، ٢٢١
محمد اسماعيل (قاضي) ١١٤
محمد افضل (ميرڪ) ٩١
محمد امام (مخدوم) ١٦، ١٢٤، ٢٥، ٢٦، ٢٨
محمد باقر (امام) ٩٥، ٢٩٥
محمد بقا (شهيد) ١٠٣، ١٠٦
محمد (قاري شاذلي) ١٤٣
محمد (مخدوم عباسي) ١٥٠، ١٥٤، ١٥٥
محمد (سيوستاني) ٢٢٤
محمد (بن بطوطه) ٢٢٤
محمد (مولانا ٻنوي) ٢٧٩
محمد (شهزادو) ٢٩٧
محمد (بن علي شوڪاني) ٣١٢
محمد (بن عبدالوهاب) ٣١٢
محمد (سيد) ٣١٦
محمد (عرف حسين سيد) ٣١٦
محمد اعظم شاهه (شهزادو) ٣٠٧
محمد امين (ڏاسوڙي) ١٨٨
محمد امين (والد مخدوم معين) ٢٥٠
محمد اشرف (ڪاماري وارو) ٣٢٤
محمد حسن (قاري سيوهاڻي) ١٢٩، ١٣٢
محمد حسن (خواجه لواري وارو) ٣١٠
محمد حسن علي (مير) ١١٨
محمد حسين (قاضي) ٨٩، ٩٠
محمد حسين (شاه مراد شيرازي) ٢٦٨، ٢٦٩
محمد حسين (جعفري) ٢٤٩
محمد حفيظ ٢٢٧
محمد خان (بلگرامي) ٢٩٩
محمد راشد (پير روضي ڌڻي) ٦٧، ١٠٤، ١٠٦، ١١٨، ١٧١، ١٧٨، ١٩٩، ٣٢١
محمد رحم (ٺٽوي) ٢٦٣
محمد رفيق (متقي هالائي) ١٢٠
محمد رضا شڪيبي ١٤١

محمد زمان شاه (سهدوي)
٢٢٣، ٢٣١
محمد روشن (تتوي) ٨٦
محمد سعيد (مخدوم) ٢٥٤
محمد سعيد (خواجه) ٣١٠
محمد شاه (جيلاني) ١٤١
محمد شاه ٣٠٤
محمد شريف (سيد) ٢٦٩
محمد شريف (نوشهرائي) ٣١١
محمد شفيع (قابل خان) ٢٥٠،
٢٥١
محمد شفيع (صوفي تتوي) ٢٤٥
محمد شفيع (آخوند تتوي) ٢٤٥
محمد صالح (مخدوم) ٩٥، ٩٨
محمد صالح (صوفي سيوستاني)
١٣٢
محمد صالح شاه (جيلاني)
١٧٥، ١٧٨، ١٧٩
محمد صديق (ننده حافظ وارو)
٤٩٧
محمد عابد (تتوي) ٨١
محمد عارف (سيوستاني) ١٣٠،
١٣١، ١٣٢، ١٣٩
محمد عاقل (مخدوم) ١٥٣،
١٥٤، ١٦١
محمد عاقل (رابع) ١٦٢،
١٨٠، ١٨١
محمد عاقل (ثاني) ١٦٢، ١٦٣
محمد عاقل (ثالث) ١٤٥، ١٧٢
١٧٣، ١٤٤، ١٤٨
محمد عثمان (عباسي) ٩٥
محمد عطا (مير تتوي) ٢٢٩،
٢٣٠
محمد عطا (امير خاني) ٣٣٨
محمد فضل (صوفي) ١٤١
محمد فرخ سير ٣٠٤
محمد قاسم (تتوي) ٢٣٣
محمد علي (مولوي) ١٩١
محمد قاسم ٢٥٤
محمد مراد (مجدد ي) ١١٤
محمد مراد (مخدوم) ١٣٥
محمد مسعود (قاضي) ...
محمد معصوم ٤٩، ٨٦
محمد مقيم (متعلوي) ١١٤
محمد ميران (جونپوري) ٤٥
٦٤، ٨٨، ٨٩، ٢٢٠
مير هاشم (مخلص) ١٤٣
محمد يعقوب (خليفه همايوني)
٣٠٨
محمد يحيى (قاضي تتوي)
٨٩، ٩٠
محمد ي (مخدوم) ١٦٢، ١٦٤،
١٦٥، ١٦٦، ١٦٨
محمد هاشم (مخلص) ١٤٣
محمد مقيم ١١٢
محمود (فخري) ١٢٩، ١٣٠
٥٤، ٤٤
محمود شاه ٤٥

محمود (سيد كبير) ٩٤
محمود (فخر پوٽو) ١٣٧
محمود (سيد) ٩٣
محمود (حضور علي) ١٠٢
محمود (بن حاجي سيد) ١١٤
محمود (ساﺋوٽي) ١٢٢
محمود (شاھ) ١٧٥
محمود (بکري سلطان) ٢٠٨، ٢١١، ٢١٤
محمود (ميرڪ تتوي) ٢٨١، ٢٨٢، ٢٨٣، ٢٨٤، ٢٩٢
محمود (بکري حاڪم) ٢٨٥، ٢٨٦
محمود خان (بروهي) ٢٩١
محمود (خليفو نظاماڻي) ٣٢١، ٣٢٤، ٣٢٦
مراد بخش (شهزادو) ٧٨، ٨٣
مراد علي (مير) ١٠٠
مراد علي (ميرحيدرآبادي) ١٣١، ١٣٥، ١٩٢
مراد علي (سيد) ٩٣
مراد ياب (ڪلهوڙو) ٢٥٣
مرتضيٰ خان (گورنر) ٧٥
مرتضيٰ (سيد ترمذي) ٢١١
مرتضيٰ (سيوستاني) ٢٦٩
مرتضيٰ (سبحاني) ٢٩٦
مرتضائي (سيد ٺٽوي) ١٤٤
مريد (بلوچ) ٣٦، ٣٧
مريم (بيبي) ٨
مستي خان (مري) ١٧٩
مسڪين (شهيد) ٢٩٦
مسيلمہ (ڪذاب) ١٧٠
مشتاق (متعلوي) ٣١٥
مشتاق (سيد) ٢٩٥
معصوم (مير) ١٦٩، ١٨٦، ٢٠٦، ٢١١، ٢١٢، ٢١٥، ٢١٦، ٢٠٩
معين (ڏيٿو) ١٦٠
منبو(بير) ٣٣٨
منصور (سيد) ١٠٢
منصور ٢٩٨
منهم خان (وزير اعظم) ٣٠٧
موتن (ميان) ٢١
موسيٰ ٥١
موسيٰ (ڪليم الله) ٩
موسيٰ ١٤، ٢٧١
موسيٰ رضا (امام) ٩٥
موسيٰ (حاجي) ١٤٤
موسيٰ شاھ (گهوٽڪي وارو) ١٥٦
موسيٰ ڪاظم (امام) ٩٥
موسيٰ بن شرحان ١٩٠
مهابت خان (نواب) ١٩٧
مهر شاھ (پڪيراڻي) ٣٢٠
ميرڻ (ڪاتيار) ٢٤٠، ٢٤١

(ن)

نادر شاه ۲۵۸، ۲۸۱
ناصرالدين (مولانا) ۲۱۲
نجم‌الدين (ڪبري) ۲۲۵
نجم‌الدين (عزلت) ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷
نصرالله (سانوٽي) ۱۲۶، ۱۲۷
نصرالله (قاضي) ۲۱۱
نصير (مير) ۱۰۰، ۱۱۸، ۱۳۵، ۱۹۲
نصيرالدين (متعلوي) ۶۸
نظام‌الدين (جوڻو) ۸۸
نظام‌الدين (مجددي) ۹۶، ۱۸۱
نظام‌الدين (ابن ڪبير) ۲۰۸، ۲۱۸
نظامي (گنجوي) ۲۰۵
نعمت‌الله (ولي) ۸۴
نعمت‌الله (قاضي) ۲۶۸، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸
نعمت‌الله (عباسي) ۲۷۶، ۲۷۸
نعمت‌الله (مخدوم) ۱۵۷، ۳۳۵
نوح (هوتياڻي) ۱
نوح (مخدوم) ۱۲۵، ۱۳۰، ۱۳۲، ۱۳۴، ۱۳۶، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۳، ۱۴۶، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۹، ۱۷۳، ۱۷۴، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۳۵، ۳۳۹، ۳۴۲
نورالحق (مشتاق سيوهاڻي) ۱۳۹
نور محمد (مخدوم) ۵
نور محمد ۹۰
نور محمد (پيرزادو) ۹۸، ۹۹، ۱۰۰
نور محمد (مير) ۱۱۸، ۲۳۱، ۲۳۲
نور محمد (آخوند سانوٽي) ۱۲۴، ۱۲۵
نور محمد (ميان) ۱۵۵، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۷، ۱۹۸، ۲۵۲، ۳۵۳
نور محمد (نصرپوري) ۲۶۶
نور محمد (مولانا پاليجو) ۲۷۸
نور محمد (مولانا شهدادڪوٽي) ۳۱۳
نور محمد (مينهون) ۳۲۲
ننده (جام نظام‌الدين) ۱۰۳، ۲۱۴، ۲۱۶
نهال خاتون (بنت پير محمد) ۳۲۰
نيابت خان ۳۰۳
نيازي ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷

(و)

واقد ومل (ديوان) ١٧۴
واصل شاهم ١٦١
وجيه‌الدين (علوي) ٢٠٨
ولايت شاهم (بکيرائي) ٣١٧
ولي‌الله (محدث دهلوي) ١٠٩
ولي محمد (ملاکاتيار) ١١۴،
١۴۴
ولي محمد (نواب) ١٧٦

(هـ)

هارون ٥
هارون (بري) ٧۴
هارون (مجذوب) ٧۴
هارون (عباسي) ٨٨
هارون (سانوڻي) ١٢٦
هاشم (همداني) ٦٢
هدايت‌الله (قاضي) ١١٥

همايون ٤٢، ٥١،
همايون (سلطان) ١٨٦
همايون (ظهيرالدين) ٢٨۴
هوتي (لاکو) ٣٣٠، ٣٣١،
٣٣٢

(ي)

يحيئ (رائتو) ٥٧
يحيئ (فقير) ٦٩
يحيئ (مخدوم عباسي) ١٥٠،
١٥٢، ١٥٣
يعقيق (سيد) ٩۴
يوسف ٥
يوسف (مهدي) ٢٠١، ٢٠٢،
٢٢٥
يوسف (پاناڻي) ٢٠٦
يوسف (قريشي) ٣٢٠
يونس (سندي مولانا) ٢٠٨

ڳوٺ، شهر ۽ ماڳ

(الف)

آذربيجان ۲۹۵
آگر محلو ۱۸
آمري ۳۱۷
احمدآباد ۲۰۵، ۲۰۸
اُچ ۸۸
اڪبرآباد (آگره) ۳۰۷
اگهم ڪوٽ ۳۰، ۷۳
الور (اروڙ) ۲۹۳
اورنگا بندر ۹۴
ايران ۲۱۳، ۲۷۰، ۲۹۲

(ب)

باغبان (ٽلٽي) ۱۱۵
ٻٺورو ۲۵۴
بخارا ۱۸۵
بدخشان ۱۸۹
بدين ۶۳، ۷۲، ۱۹۳، ۱۹۴
برهانپور ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۱۶
برهمڻ آباد ۲۹۳، ۲۹۴
بغداد ۲۰، ۶۶، ۶۹، ۷۷، ۱۰۴، ۲۲۴، ۲۲۵
بڪار جي جاگير ۱۴۶
بڪيرا ۴۳، ۳۱۷، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۷، ۳۲۹
ٻکر ۳۲، ۷۵، ۷۸، ۸۸، ۹۳، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۴۶، ۱۸۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۶، ۲۲۵، ۲۸۱، ۲۸۵، ۲۸۶
بلخ ۱۶۶
بلڙي ۱۳، ۴۱، ۶۲، ۱۹۹، ۲۴۰
بندر سورت ۲۵۵
بوچڙ ۳۳۰
بهار (انڊيا) ۱۰۲، ۱۰۳، ۲۰۰
بهاولپور ۱۸۳
بهرام پور ۲۵۴
بيجاپور ۳۰۶

(پ)

پاٽوٽ ۶۹، ۷۰
پائي خان محلو ۷۶

(ت)

تبريز ۲۹۸
ترائي ۱۵۴
تلنگ ۳۰۳

(ٽ)

ٽلٽي ۱۰۹
ٽکڙ ۱۴۸، ۱۴۲
ٽنڊو حافظ ۲۷۹
ٽنڊو جام ۲۳۲

ٺنڊو سائينداد ١٤٥
ٺنڊو مستي خان ١٧٨

(ٺ)

ٺٽو ٢، ٨، ١٠، ١٤، ١٥، ١٨، ٢٦، ٤١، ٤٢، ٧١، ٧٦، ٧٧، ٧٩، ٨١، ٨٦، ٨٨، ٨٩، ٩١، ٩٢، ١١٤، ١٤٠، ١٤٢، ١٤٥، ١٨٧، ٢٣٤، ٢٣٥، ٢٤٧، ٢٤٨، ٢٥٠، ٢٥٢، ٢٥٥، ٢٥٦، ٢٦٤، ٢٦٥، ٢٧٠، ٢٧٣، ٢٧٥، ٢٧٦، ٢٨١، ٢٨٤، ٢٨٥، ٢٨٦، ٢٩٠، ٣٣٥، ٣٣٧

(پ)

پاٽ ٢٠٥
پريالو ١٦٥
پنجاب ١٠٩
پوران ٧١
پير جو ڳوٺ ١٠٩، ١١٠

(ج)

جاتي ٤٠
جامع خسروي ٣٦
جامع فرخ ١٨، ٢٨
جوڌپور ١٤٦
جونپور ٦٤، ٨٤، ٨٥

(چ)

چاريلو ١٤٦

(جھ)

جھانڪار ١٣٤
جھنگ ١٦٠

(چ)

چوڪ عبدالغني ٧٦
چوھڙ جمالي ٩٥

(ح)

حاجي منگيءَ جو ڳوٺ ٦٠
حيدرآباد ١٠٩، ١١٤، ١١٥، ١٢٩، ١٣١، ١٣٢، ١٣٣، ١٣٤، ١٨٠

(خ)

خراسان ١٥٨
خيرپور ١٠٩، ١٨٠

(د)

دڙو ٢٨٩
دهلي ٩، ٢٩، ١٠١، ١١١، ١٦٦، ١٨١، ١٩٠، ٢٢٢، ٢٩٧، ٣٠٢، ٣٠٧، ٣٣٥
ديرو غازي خان ٢٣١
ديھہ سامٽياڻي ١٣٥
ديھہ مشائخ هوتي ٣٣٢

(ڊ)

ڊاسوڙي ١٨٨

(ر)

رانيپور ١١٠

راهوت ٣٠٣
رحيم ڪلهوڙو ڪوٽ ١٠٤
روهڙي (رام ترَ) ٩٣، ١٠٤، ١٠٠، ١٥٤

(س)

سائندو ١٠٤
ستين جو ٿان ٧٧
سرهند ١٠١، ١٠٢
سکر ٦٦، ٦٨، ٩٩، ٢١٢، ٢٩٢
سمرقند ١٤٠
سميجو ٢٠١، ٢٥٠
سن ٦٣، ٦٥، ٦٩
سورت بندر ٢٤٤
سهارنپور ٨٣
سيستان ٢١٣
سيوستان (سيوهڻ) ١١٩، ١٢٠، ٥٦، ١٠٣، ١٢٩، ١٣٠، ١٣١، ١٣٢، ١٣٥، ١٣٦، ١٣٤، ١٣٩، ١٤٢، ٢١٩، ٢٢٤، ٢٦٩، ٢٩٤، ٢٩٩
سيوي ٢١٢، ٢١٣، ٢١٤

(ش)

شاهبندر ٩٥، ٣٢٥
شاهپور ٢٣١
شاه جاڙيجو مقام ١٦٠
شڪارپور ٨١، ١٦٩
شهدادپور ٣٣٢
شهداد ڪوٽ ٣٠٨
شيخوره ميدان ١٠٣
شيراز ١٠٣، ٢٥٢

(ص)

صنعا ٣١٢
صيت پور ٢٠٥

(ع)

عبد ولهر ٩٩

(ف)

فتحپور ٣٠٣

(ق)

قاسمي قبرستان ٤٤
قبرستان ابراهيم سنڌي ٢٠٨
قبرستان شيخ طيب ١٠٦
قلات ١٩١
قلعه خيرا رحمان بخش ٩٢
قلعه شاه مڪائي ١٣٤
قنڌار ١٤٧، ٨٤، ١٤٨، ١٦٩، ٢١٢، ٢١٣، ٢٧٤، ٢٨١

(ڪ)

ڪانگڙو ٢٧٣، ٣٠٢
ڪاتيار ٦٢، ١٤٤
ڪاهه پيلو ٢٥
ڪراچي ٣٢٥
ڪرمان ٨٤
ڪڙيو گهنور ٣٢٤

ڪڪرالو ٤٠، ٢٥٣
ڪنڊيارو ٣٥
ڪولاب ١٨٦
ڪوئيٽا ٢١٢، ٢١٣

(ک)

کاهي ٣١٢
کهڙا ١٥٠، ١٥١، ١٥٢، ١٥٣، ١٥٦، ١٥٩، ١٦٦، ۱۷۷
کيبر ٣٣٥

(ڳ)

ڳاهان ٢١٦
ڳڙهي ياسين ١٠٤، ١٥٤

(گ)

گجرات ١٥٨
گجو ١٨٨
گروجي ٦٣
گولڪنڊه ٣٠٦
گنبٽ ١٨٧
گنج شهيدان ١٣۷

(گھ)

گھوڙڪي ١٦١

(ل)

لاڏيون ٩٥
لاهري بندر (شاهبندر) ٢٠٣
لاهور ١٩٠، ٢۷٣
لس ٻيلو ٤٦
لڪي ۷، ٨، ٩، ١٤، ٢١، ١٠٤، ١٦١
لکي ٩٩
لواري ٩٩

(م)

ماڻڪپور ٣٢١
مٽياري (متعلوي) ٢٣، ٤١، ٥٩، ٦٠، ٦٨، ١١٤، ١١٥، ٣٠٨، ٣٤٢
مخلص پور ٨٣
مدينہ شريف ٢٦٨، ٣١٥
مراد آباد ٢٦٩
مرند ٢٩٥، ٢٩٨
مستونگ ٢١٢
مڪہ شريف ٣١٢، ٣١٣
مڪلي ١٦، ٢٠، ٢٠٣، ٢٣٥، ٢۷٨
مڪڙ ١٩١
ملتان ٣٢، ٣٥، ٨٨، ١٤٥، ٢٩۷، ٣١۷، ٣١٨، ٣٢٠، ٣٢٦، ٣٣١، ٣٣٥
منگر ٣١٠
ميران ڪورو ٣٢١
مير پور ٻٺورو ۷٦
مير پور ماٿيلو ٣١١

(ن)

ناڙي ١۷۷
نصرپور ١١٦، ١٦٠، ١٨۷، ١٨٨، ٣٢٧، ٣٤٩

نواب شاه ٣٣٢

نوشهرو فيروز ٣٠٠، ٣١١

(و)

وزير آباد ٩٥

(هـ)

هالا ١، ٤، ٨، ٢٢، ٤٥، ٤٧، ٨٠، ١٠٠، ١٢٤، ١٢٥، ١٢٦

هالا پراڻا ١٢٨، ١٢٩

هرات ٨٨، ٨٩، ١٨٥، ٢١٢، ٢١٨

هنگورجا ٢٠٦

(ي)

يمن ٣١٢

سنڌي ادبي بورڊ جا ڇپايل ڪي پيا ڪتاب

١- قرآن شريف (فارسي ترجمو): حضرت مخدوم نوح رحه، صفحا ١٢٦٠، هديه ١٠٠ رپيا.

٢- حيات النبي ص: مصنف: حڪيم فتح محمد سيوهاڻي، صفحا ٢٨٠، قيمت ٢٥ رپيا.

٣- سيرت مصطفيٰ ص: مصنف: مولوي محمد عظيم شيدا صفحا ٥٤٦، قيمت ٥٠ رپيا.

٤- سنڌ - هڪ عام جائزو: مترجم: سليم احمد، صفحا ٥١٥، قيمت ٥٠ رپيا.

٥- سنڌ مسلمانن جي فتح کان اڳ: مترجم: سومارعلي سومرو، صفحا ٣٩٠، قيمت ٥٠ رپيا.

٦- ڪيمياءِ سعادت (ٻاڳو پهريون): مترجم: مرزا قليچ بيگ، صفحا ٢٣٥، قيمت اڇو پنو ٢٠ رپيا ۽ سادو پنو ١٥ رپيا.

٧- قديم سنڌ جا مشهور شهر ۽ ماڻهو: مصنف: مرزا قليچ بيگ، صفحا ٤٠٤، قيمت ٢٥ رپيا.

٨- تذڪره امير خاني: مرتب: سيد حسام الدين راشدي، صفحا ٣٧٢، قيمت ٢٠ رپيا.

٩- هو ڏوٿي هو ڏينهن: مصنف: سيد حسام الدين راشدي، صفحا ٤٦٦، قيمت ٥٠ رپيا.

١٠- آهي ڏينهن، آهي شينهن (جلد پهون) مصنف: پير علي محمد راشدي، صفحا ٥٤٠، قيمت ٥٠ روپيه.

١١- آهي ڏينهن، آهي شينهن (جلد ٻيو) مصنف: پير علي محمد راشدي، صفحا ٤٨٠، قيمت ٥٠ روپيه.

ملڻ جو هنڌ:

سنڌي ادبي بورڊ جو بڪ اسٽال،

اسٽيشن روڊ، ڄامشورو سنڌ.

جنرل پوسٽ آفيس باڪس نمبر ١٢، حيدرآباد سنڌ.

1928